

MÓRA FERENC MÚZEUM

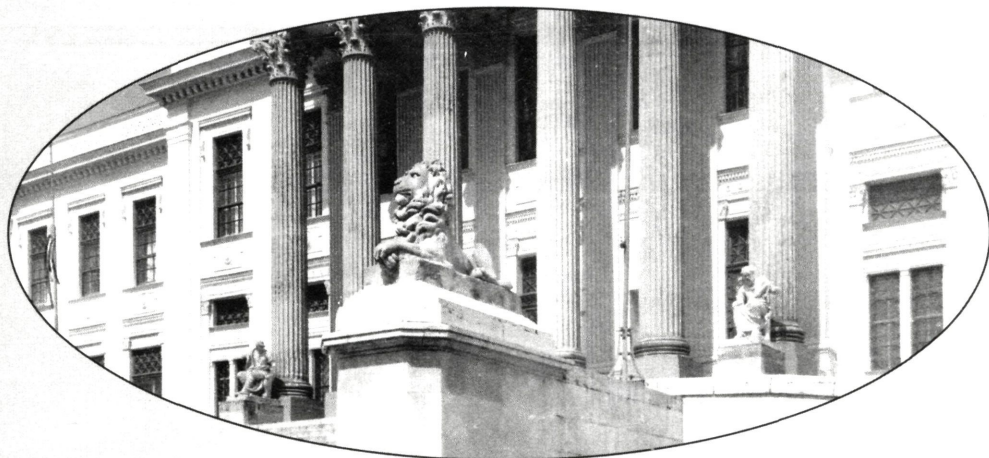
Irodalom- és művészettörténeti tanulmányok

Studia

historiae literarum et artium

1

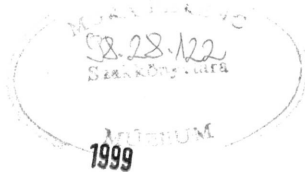

Szeged, 1997

Szerkesztő bizottság:

Lengyel András, Nagy Imre, Szuromi Pál

Szerkeszti:
LENGYEL ANDRÁS

ISSN 1417 – 5320

Kiadja a Móra Ferenc Múzeum
Felelős kiadó: Dr. Trogmayer Ottó
Nyomdai kivitelezés: Juhász Nyomda, Szeged

**IRODALOM- ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK**

**Studia
Historiae Literarum et Artium**

1

**MÓRA FERENC MÚZEUM
Szeged, 1997**

TARTALOM

Előszó.....	5
<i>Péter László</i> : A jezsuiták Szegeden	9
<i>Lengyel András</i> : Gáspár Zoltán irodalmi kapcsolathálózata (Könyvtára dedikált kötetinek történeti-szociológiai elemzése)	23
<i>Cornelius, Deborah S.</i> : Women in the Interwar Populist Movement: The Szeged Youth	49
<i>Nagy Imre</i> : „The Black Came over the Sun...”: Lame Bull’s spiritual oeuvre.....	59
<i>Tóth Attila</i> : Az emlékművek mint a nemzettudat és a hatalom propagandaeszközei	95
<i>Dömötör János</i> : Egy szobor története (Kallós Ede: Erkel).....	109
<i>Szuromi Pál</i> : Színek, formák és expressziók. A kortárs szegedi festészetről.....	135

Kisebb közlemények

<i>Nagy Imre</i> : Levelek Endre Béla festőművész hagyatékából	165
<i>Lengyel András</i> : Kosztolányi Dezső Tömörkény-nekrológja	172
<i>Valachi Anna</i> : Egy titkos múzsa nyomában (József Jolán két levele Juhász Gyulához).....	175
<i>Apró Ferenc</i> : Hegyi István négy dedikációja.....	185
<i>R. Nagy András</i> : Adalékok Hegyi István életrajzához.....	188
<i>Lengyel András</i> : Rapaport Samu Juhász Gyuláról és József Attiláról	194

***

<i>Szelesi Rózsa</i> : Szelesi Zoltán bibliográfiája	197
--	-----

CONTENTS

Foreword	5
<i>Péter, László</i> : The Jesuits in Szeged	9
<i>Lengyel, András</i> : The Network of Zoltán Gáspár's Literary Connections (A historical-sociological analysis of the stock of dedicated books in his library).	23
<i>Cornelius, Deborah S.</i> : Women in the Interwar Populist Movement: The Szeged Youth	49
<i>Nagy, Imre</i> : „The Black Came over the Sun...”: Lame Bull's spiritual oeuvre	59
<i>Tóth, Attila</i> : Monuments as Means of Propaganda of National Consciousness and Power	95
<i>Dömötör, János</i> : The History of a Sculpture (Ede Kallós: Erkel)	109
<i>Szuromi, Pál</i> : Colors, Forms, and Expressions. On Contemporary Painting in Szeged	135

Minor Publications

<i>Nagy, Imre</i> : Letters from the Heritage of Béla Endre, the Painter	165
<i>Lengyel, András</i> : Tömörkény's Obituary Notice by Dezső Kosztolányi	172
<i>Valachi, Anna</i> : In the Track of a Mysterious Muse (Jolán József's two letters to Gyula Juhász)	175
<i>Apró, Ferenc</i> : Four Inscriptions by István Hegyi	185
<i>R. Nagy, András</i> : Addenda to István Hegyi's Biography	188
<i>Lengyel, András</i> : Samu Rapaport on Gyula Juhász and Attila József	194

* * *

<i>Szelesi, Rózsa</i> : A Bibliography of Zoltán Szelesi	197
--	-----

Előszó

A magyarországi múzeumok évkönyvei szinte gomba módra születtek 1956-tól, közöttük a szegedi Mórá Ferenc Múzeum Évkönyve is, mely bevallatlanul, vagy bevallottan, egy közép-európai szempontból is fontos régió, a Kárpát-medence centrális részének régészeti, néprajzi, hely-történeti és biológiai témájú múzeumi tanulmányait tette közzé. Akkoriban egy-egy decentrum, nagy hagyományokkal rendelkező múzeum adta a nevet, melyet később törvényerejű rendelet legalizált, hiszen ezek a vegyes tartalmú évkönyvek regionális jelentőségűek voltak, s azok is maradtak. Ilyenképpen Csongrád megye múzeumi tanulmányait tettük közzé, ám hozzá kell kapcsolnunk a szegedi egyetem patinás régészeti intézetének hagyományait is, hiszen az elmúlt évtizedekben a háború előtti évekkel ellentétben, az oktatást is a múzeum vállalta magára. Közel 40 esztendő múltán beláttuk, hogy a korszerűsödő múzeum kinőtte tudományos közleményeinek eddigi kereteit. Terjedelemben, tartalomban, technikában és eladhatóságban is, hiszen be kell vallanunk, évkönyvünk egyik célja, az a nemzetközi cserekereskedelem, mellyel könyvtárunkat, s ezzel naprakész információinkat gyarapítani szándékozunk. Úgy döntöttünk tehát, hogy évkönyvünket öt szekcióra bontjuk:

Régészeti Tanulmányok – Studia Archaeologica

Történeti Tanulmányok – Studia Historica

Néprajzi Tanulmányok – Studia Ethnographica

Természettudományi Tanulmányok – Studia Biologica

Irodalom- és Művészettörténeti Tanulmányok – Studia Historiae Literarum et Artium

Úgy tervezzük, hogy nem évente, hanem olyan periodikaként jelenünk meg, amelyben újabb fontos eredményeinket büszkén tárhatjuk a szaktudomány világa elé, nem az eredmények, hanem a gazdasági lehetőségek függvényében.

DR. TROGMAYER OTTÓ

Foreword

After 1956, the yearbooks of Hungarian museums sprang up like mushrooms (quickly, in great numbers and by themselves). One of these yearbooks was published by the Ferenc Móra Museum as a periodical on the archaeology, ethnography, local history and natural history of the central Karpathian Basin, a region which has an importance even from a larger, Central European perspective. At the time of their launching, these yearbooks – containing studies of regional importance or findings concerning their region – were published under the auspices of either a large regional center or a regional museum with well-established, illustrious traditions, and their periodical status was later legalized by statutory order, because these miscellaneous publications had made important contributions to the academic activity going on in their respective regions and gained distinction for them. Thus the Ferenc Móra Museum published studies concerning County Csongrád and, in addition to this, continued to develop the well-established archaeological traditions of the Archaeological Institute of the University of Szeged. Unlike in the pre-war years, the Museum undertook teaching activity, too, and has been offering courses for students in archaeology at the University ever since.

Almost forty years after the launching of the yearbook, it had to be admitted that the former scope of this periodical had become too narrow, too limited for our new purposes, as the Museum managed to come up to modern standards during the past decades and, therefore, a change of form and arrangement was urgently needed. This concerned the length and the contents of our publication, as well as the technical conditions of production, the availability and the marketing. We do not want to conceal that the periodical is intended for circulation in Hungary and abroad, mainly through sale and profitable exchange, in order that the Museum may develop its library collection, and provide it with up-to-date information. For this reason, a decision was taken to divide the yearbook into 5 sections. These are the following:

Régészeti Tanulmányok – Studia Archaeologica
Történeti Tanulmányok – Studia Historica
Néprajzi Tanulmányok – Studia Ethnographica
Természettudományi Tanulmányok – Studia Biologica
Irodalom- és Művészettörténeti Tanulmányok – Studia Historiae Literarum et Artium

In future, the frequency of publication of the former yearbook will not be annual, as before, but irregular, and it will come out whenever the Museum will be in the position to present new achievements and findings by its staff to the profession. It must be mentioned, however, that the chances of publishing our new findings will be strongly influenced by the financial conditions and resources of the Museum.

DR. OTTÓ TROGMAYER

Vorwort

Seit 1956 vermehrten sich die Jahrbücher der ungarischen Museen rasant. Darunter wurde auch das Jahrbuch des Móra-Ferenc-Museums von Szeged (Móra Ferenc Múzeum Évkönyve) aufgelegt, in welchem – eingeständenermaßen oder nicht – die archäologischen, ethnographischen, lokalgeschichtlichen und biologischen Studien der in den Museen arbeitenden Forscher einer, auch in mitteleuropäischer Hinsicht wichtigen Region, nämlich des zentralen Teiles des Karpatenbeckens veröffentlicht wurden. Damals war je ein Dezentrum, d.h. je ein Museum mit großen Traditionen der Namensgeber. Das wurde später durch eine Verordnung mit Gesetzkraft legalisiert, da diese Jahrbücher mit verschiedenen Themen von regionaler Bedeutung waren und blieben. Dementsprechend wurden die Studien der Forscher der Museen des Komitates Csongrád veröffentlicht. Aber hinzu kommen die Traditionen des altherwürdigen archäologischen Institutes der Universität zu Szeged, da das Museum – im Gegensatz zu den Jahren vor dem Krieg – auch den Unterricht übernahm. Nach fast vierzig Jahren sahen wir ein, daß das immer moderner werdende Museum dem bisherigen Rahmen seiner wissenschaftlichen Erscheinungsformen entwuchs. Das gilt sowohl für Ausmaß, Inhalt, Technik als auch für die Verkäuflichkeit, weil man eingestehen muß, daß einer der Zwecke unseres Jahrbuches der internationale Tauschhandel ist, wodurch unsere Bibliothek, d.h. unsere tagfertigen Informationen vermehrt werden können. Es wurde also die Entscheidung getroffen, daß unser Jahrbuch in fünf Sektionen geteilt wird.

Régészeti Tanulmányok – Studia Archaeologica

Történeti Tanulmányok – Studia Historica

Néprajzi Tanulmányok – Studia Ethnographica

Természettudományi Tanulmányok – Studia Biologica

Irodalom- és Művészettörténeti Tanulmányok – Studia Historiae Literarum et Artium

Nach den Entwürfen werden die einzelnen Bände nach den finanziellen Möglichkeiten nicht jährlich veröffentlicht, sondern es entsteht ein Periodikum, in dem wir – abhängig von den finanziellen Möglichkeiten und nicht von den wissenschaftlichen Ergebnissen – stolz auf unsere neuen wichtigen Ergebnisse der Fachwelt darüber berichten können.

DR. OTTÓ TROGMAYER

A jezsuiták Szegeden

PÉTER LÁSZLÓ

(József Attila Tudományegyetem, Szeged)

Reizner János szerint a török alól 1686-ban fölszabadult Szegeden már 1692-ben megjelentek a jezsuiták. Az Újszerzeményi Bizottság (*Neoacquistica Commissio*) a várostól telket kívánt a Dömötör templom körül levő téren számukra rendház, gimnázium és plébánia céljára. Gimnáziumuk számára Mattyasovszky László (1642–1705) nyitrai püspök és királyi kancellár 50 ezer forintot hagyományozott. A Rákóczi-szabadságharc hadi eseményei hátráltatták az ügy végrehajtását. 1710-ben Nádasdy László (1662–1729) csanádi püspök szintén telket kért a várostól hasonló céllal. A jezsuitákat ő a várba szándékozta telepíteni. Ők, miután látták, hogy a plébániát nem kapják meg, mert a püspök egyházmegyes papoknak szánja, föladták szegedi terveiket. 1712 augusztusában eltávoztak Szegedről, és Mattyasovszkynak Szeged közművelődésére szánt alapítványán „nagygimnáziumukat” 1714-ben Nagybányán nyitották meg.¹

1

Magyarországra Oláh Miklós esztergomi érsek hívott először jezsuitákat 1561-ben. Legfontosabb szellemi központjuk Nagyszombat és Kassa lett. 1773-ban a pápa föloszlatta a rendet, amely csak 1814-ben kezdhetett újra működését. Nagyszombatba ismét az esztergomi érsek, Scitovszky János hívta őket 1853-ban. Ezután Pozsonyban és Szatmárnémetiben is megtelepedtek, és megkapták a kapornoki apátság ötezer holdas birtokát. 1860-ban átvették a kalocsai érseki gimnáziumot, 1890-ben fölépült a budapesti rendházuk (Mária u. 25. — Ma ismét jezsuita rendház). A magyarországi rendházak az osztrák házakkal közös provinciához (rendtartományhoz) tartoztak. 1909. szeptember 7-én, a kassai vértanúk ünnepén a magyar rendházak elváltak az osztrákoktól, és létrejött a magyar rendtartomány.² Az első magyar tartományfőnök (*provinciális*) Bús Jakab (1861–1935) lett. Őt 1912-től Speiser Ferenc, 1918-tól Somogyi Jenő (1879–1954) követte. Somogyi 1935 és 1941 közt másodszor is provinciális volt.

Pozsony és Nagyszombat 1918. évi csehszlovák megszállása után a magyar jezsuiták a csonka országba települtek át. 1919. július 30-án a nagyszombati újoncház (*noviciátus*) lakói elindultak Szegedre. Másnap érkeztek, több mint harmincan, jórészt elsőévesek.³

¹ Reizner János: Szeged története. Szeged, 1899. I: 279-282.

² Pálos Antal: „Viharon, vérszen átt”. Rövid áttekintés a Jézus Társasága Magyar Rendtartományának életéről a II. világháború után (1944–1990). Kecskemét, 1992. — Kortárs magyar jezsuiták. Szerk. Szabó Ferenc. [Kismarton] Eisenstadt, 1988. I: 229. — A 2. k. Budapesten, 1992-ben jelent meg. Történeti vázlatomat zömmel e művekből kiemelt mozaikokból állítottam össze, ezért külön ezekre nem hivatkozom. — Kéziratomban első változatára tett észrevételeit és pótlásait Lotz Antal (*1930) hittudományi főiskolai tanár úrnak köszönöm.

³ A jezsuita képzés rendje: kétéves *noviciátus* után három év *filozófia*, három év pedagógiai gyakorlat (*magisterium*), négy év *teológia* (ezután pappá szentelés); szükség szerint egy-két év tudományos kutatómunka (főlkészülés teológiai doktorátusra; *biennium*), egy év lelki elmélyülés (*probatio*); ha előljárói tanári pályára szánják, három-öt év egyetemi tanulmány. Vö. Nagy Tőhötöm: Jezuíták és szabadkőművesek. Szeged, 1990. 56-71.

Köztük volt Varga László (1901—1974) és Petruch Antal (1901—1978). Ez utóbbi írta: „Egy konviktusban szállásoltak el minket, ahol csupa piszok és szemét volt minden.” Nem csoda: az egykori Szent Gellért konviktus (Madách u. 17. — Ma bérház.) kevéssel előbb hagyták el a Prónay-különműny fehérterroristái. Pincéjében kínozták meg a két forradalom szereplőit.⁴ „Itt minden sivár és egyhangú volt, s ezért sokat szenvedtünk e helyen” — írta még Petruch Antal. 1920. július 30-án Szegeden lépett a Jézus Társaságba P. Holovics Flórián (1903–1988); augusztus 14-én itt kezdte szerzetesi életét fráter Győrvári Imre (1899–1970); 1920 őszén ide került P. Fábry Antal (1902–1985), 1921 őszén pedig P. Borbély István (1903–1987), 1943–48 közt provinciális.

1920. június 16-án Szegedre költözött a rend pozsonyi főiskolájának bölcsészeti (filozófiai) tagozata is.⁵ A konviktus ekkor már szűknek bizonyult, s a jezsuita vezetők azt fontolgatták, hogy kedvezőbb helyet keresnek maguknak, és mint őseik 1712-ben, ők is elmennek Szegedről. A noviciátust 1921 júniusában el is költöztették Érdre, a Szapáry-kastélyba, de a főiskola maradt, mert Várhelyi József belvárosi plébános és Bakonyi Imre gimnázium tanár buzgólkodásának eredményeként a rend megszerezhetette a Délvidéki konviktus nagyobb épületét (Kálvária u. 1. — Ma Kossuth Zsuzsa Egészségügyi Szakközépiskola.). Augusztus 20-án a főiskola ide költöztetett át. Rektora Bús Jakab volt, majd Jablonkay Gábor lett. Ebben az évben jelent meg Jablonkay páter kétkötetes nagy műve, *Loyolai Szent Ignác élete*, amely sok későbbi szerzetesi hivatás ihletője lett. Ettől az évtől volt *filozófus* (a rendi bölcsészeti főiskola hallgatója) Fábry Antal és Hunya Dániel (1900–1957).

1924. szeptember 18-ától Csávossy Elemér (1883–1972) lett a magyar rendtartomány főnöke. Ekkor az érdi novíciusok mestere Müller Lajos (1874–1945) volt. 1925 júliusában a hároméves filozófiai kurzusra ismét Szegedre érkezett Petruch Antal és Kerkai Jenő (1904–1970). 1925 novemberében Jablonkay páter vitába keveredett Móra Ferencsel.⁶ „A harcot, melyet őseink vívtak, békévé oldja az emlékezet” — mondhatjuk erre is József Attila bölcs axiómájával. A páter túl merev volt, nem volt érzéke ahhoz az iróniához, amely Móra írásművészetét olyannyira jellemzi. Tagadhatatlan persze a világnézeti, politikai ellentét is közöttük. Annál nagyobb meglepéssel fedeztem föl Muzslay István emlékezésében, hogy Varga László kevéssel halála előtt a leuveni rendház magányában „főleg Móra Ferenc kétkötetes könyvét”: elbeszéléseinek legteljesebb válogatását (*Tápéi furfangosok*, 1962) olvasgatta. Íme, a jezsuita renden belül is az ízlésnek és a világszemléletnek két ilyen különböző típusa élt. Számomra külön öröm, mert Mórának ezt a gyűjteményét én szerkesztettem, s a szerénytelenség vádját is vállalva meg kell vallanom, hogy mind a válogatást, mind a szövegrendezést ma is minden hasonlónál jobbnak tartom.

1926-ban Bíró Ferenc (1869–1938) lett a szegedi rektor. Nevéhez fűződik az új rendház, a *Collegium Aloysianum* (Kálvária u. 37–39. — Ma Csongrád Megyei Földhivatal.) építésének kezdeményezése, főként mint későbbi tartományfőnökéhez, bár az új ház már halála után (1939) nyílt meg. Lotz Antal szerint az új rendház megépülése után a filozófusok (*skolasztikusok*) az új házba költöztek. Itt volt százezer kötetet megközelítő könyvtár-

⁴ A határban a Halál kaszál... Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. Szerk. Szabó Ágnes és Pamlényi Ervin. Bp., 1963. 71.

⁵ Szeged. Szerk. Kiss Ferenc, Tonelli Sándor, Sz. Szigethy Vilmos. Bp. 1927. 235.

⁶ Péter László: Mindörökké Szeged. Bp., 1997. 283.

ruk. Kassa visszatérése után, 1940-ben, a filozófusokat a szlovák jezsuiták ottani diákotthonába vitték, és csak 1945 nyarán hozták újra vissza.

A Kálvária u. 1. sz. házban maradt négy-öt rendtag a templom szolgálatára. A második és harmadik emeletet bérbe adták, részben olyan papoknak, akik nem plébánián voltak beosztva, hanem iskolában hittanárok. Laktak ott továbbá egyetemi hallgatók, akik nem fértek be a Szent Imre Kollégiumba.

Bíró Ferenc házfőnöksége idejére esett az akkor még beépítetlen Új-Somogyi-telepi részen „Fodor Julcsa tanyájának”, pár holdnyi gazdaságának megvétele, átalakítása, bővítése pihenőhelyül a rendtagok számára. Ez volt a szegedi jezsuiták emlékezéseiben sokszor emlegetett nyaraló, *villa* (Acél u. 1. — Ma öregek szociális otthona.) „Ha kánikula volt, vagy hóvihár, mégis minden csütörtökön ki kellett mennünk a [rend]ház[na]k városon kívül fekvő nyaralójába, ahova tankönyvet még csak kivinni sem volt szabad, hanem ott sportoltunk, énekeltünk egész nap, és este vidáman jöttünk haza.”⁷ A kertben hol rózsák teremtek, hol paradicsom. Gondozója, Fr. Kiss János (1879–1974) egyszer oly bő permetlével locsolta meg a hetven őszibarackfát, hogy mind kipusztult.⁸ Kápolnát is emeltek; Varga László vasárnaponként ott gyűjtötte össze a környék szegényeit, földműveseket, gyári munkásokat és családjaikat. Később — amíg az egykori érdi novíciusházat vissza nem szerezték — itt volt a KALOT első — még csupán háromnapos — népfőiskolája. „A nagy aulában szalmazsákokon aludtak, és az ebédlőben voltak az előadások.”⁹

Az 1927. évi szegedi címtár szerint akkor a házfőnök Bíró Ferenc, a rendi bölcsészeti főiskola igazgatója Resch Ferenc volt. A *Szeged* monográfia szerint tanár Komárik István (1855–1940), Lányi Ede (1881–1950) és Resch Ferenc. Házgondnok (*minister*) Elsasser Gyula (1879–1958). (Róla írta Nagy Töhötöm: „oly bőkezűen mért mindent — soha olyan jól nem étkeztünk, mint az ő vezérése alatt —, hogy három év múlva teljesen csődbe juttatta a házat”).¹⁰ A filozófusok száma 26, a segítőtestvérek (*fráterek*) száma négy. „A rend papi tagjai alkotmányuk értelmében lekipásztorkodással igen intenzíven foglalkoznak nemcsak a városban, hanem Szeged környékén is. Két egyesületükben férfiak, nők, egyetemi hallgatók és hallgatónők, iparos ifjak, középiskolás ifjak különösebb lelki gondozásban részesülnek. A Gyöngy utcai kis kápolnájuk kedvelt ájtatossági helye a híveknek.”¹¹ A kápolna mellett épült föl főként Bús Jakab buzgólkodása révén 1931-ben a Szent József templom (Gyöngy, ma Dáni u. 3.).¹² Ezt püspök a kánoni (*konszekrálási*) szabályok szerint nem szentelte föl, mert házak közé, fal mellé épült, nem lehetett körüljárni; csak megáldották (*benedikálták*).

1927. november 13-án a Rómában székelő P. Generális rendeletére helyet cserélt Bíró Ferenc és Csávossy Elemér: Bíró Ferenc lett a provinciális, Csávossy a szegedi rektor. Budán, Zugligetben ugyanebben az évben fölépült a lelkigyakorlatos és újoncház, a Manréza (Labanc út 57. — Ma a határőrség országos parancsnoksága)¹³. Érdről ide köl-

⁷ Nagy Töhötöm: i. m. 61.

⁸ Uo. 84-85.

⁹ Uo. 108. Vo. Boros Lajos: A magyar népfőiskola-mozgalom. Gödöllő, 1944. 17. — Farkas György: A KALOT-mozgalom és népfőiskolái. Érd, 1992. 25.

¹⁰ Uo. 9, 81.

¹¹ Szeged, i. h.

¹² Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve. 1980. Szerk. Szilas József. Szeged, 1980. 105. 1950–1989 közt egyházmegyes papok szolgáltak benne; most újból jezsuiták.

¹³ Ebbe a spanyol városba vonult vissza Loyolai Szent Ignác, és írta meg lelkigyakorlatos könyvét.

tözött a novíciátus. Csávossy Szegedről már 1928 augusztusában a rend kalocsai gimnáziumába ment főprefektusnak (tanulmányi felügyelőnek) és tanárnak. Utóda, házfőnök és rektor Lányi Ede lett. Nagy Töhötöm (1908–1979) 1928 őszétől jött Szegedre filozófiát tanulni. 1929 őszétől három évig Szegeden tanulja a teológiát Öry (1942-ig Wachter) Miklós (1909–1984) és Mócsy Imre (1907–1980). 1930-ban a szegedi címtár szerint házfőnök, igazgató (*rektor*) és bölcselőtanár Lányi Ede, házgondnok Elsasser Gyula, a retorika tanára Bús Jakab, bölcselőtanár Resch Ferenc, hitszónok Csák Boldizsár (1892–1970), lelki igazgató (*spirituális*) Fiedler Lipót. Róla írta Bagaméri József (1903–1973), akkori filozófushallgató: „A szegedi rendháznak az 1930-as években [Resch Ferenc, Lányi Ede és Bús Jakab mellett] a negyedik jellegzetes személyisége Fiedler Lipót volt. A megtestesült aszkézis. Talán sohasem lakott jól életében.” Resch Ferenc régi vágya teljesült 1933-ban: Kínába mehetett misszionáriusnak. Ott is hunyt el.¹⁴

2

1930. szeptember 30-án az új Dóm téri épületben, a püspöki palotával egybekapcsolva megnyílt a szegedi egyházmegyei hittudományi főiskola. Glattfelder Gyula (1874–1943) megyés püspök a tanítással a jezsuitákat bízta meg. Az első igazgató (*rektor*) Lányi Ede lett; kormányzó (*regens*) Müller Lajos¹⁵; lelki igazgató (*spirituális*) és liturgiatanár Hunya Dániel; tanulmányi felügyelő (*prefektus*) és az egyháztörténet tanára Siska Árpád István; az erkölcs- és a retorika tanára (*moralista*) Bús Jakab. Fiedler Lipót dogmatikát, Resch Ferenc filozófiát, Szentiványi Róbert (1880–1961) bibliikumot, Kapossy Gyula (1899–1970) egyházi éneket. Ez utóbbi kettő egyházmegyei pap volt. 1932-től a prefektus Gyenis András, 1933-tól Borbély István, 1935-től Kerkai Jenő (egyben dogmatikatanár), 1938-tól Német Béla, 1940-től Perényi József, 1943-tól Békési István, 1947-től Kerkai György. Varga László 1931-től 1936-ig — 1934-ben egyéves megszakítással — dogmatikát, majd szociológiát tanított.

1933. június 29-én Szegeden szentelte pappá Glattfelder püspök Bodolay Gyulát (1903–1984), július 26-án pedig Koós Antalt (1901–1978). A rendi főiskolán ekkor kezdte filozófiai tanulmányait Deák Bárdos Lénárd (1911–1990). 1934-től a rendi főiskolán egyháztörténetet és egyházjogot tanított Petruch Antal. Az egyházmegye is tisztséget kínált neki: szentszéki bíró lett. Sokat gyóntatott a jezsuita templomban, vezette az egyetemi és főiskola hallgatók Mária kongregációját. 1935. február 2-án tette le az utolsó rendi fogadalmakat. 1935. március 16-án Perényi Józsefet (1912–1974), június 27-én Ádám Jenőt (1907–1991), 29-én Keszeg Imrét (1895–1972) szentelte pappá Glattfelder püspök.

Ugyanekkor Kerkai Jenő a szeminárium tanulmányi felügyelője (*prefektusa*) és dogmatanára 1938-ig. Bíró Ferenc ismét Szegedre került, de a szegedi klíma nem tett jót egészségének, sokat betegeskedett. Csávossy Elemér is visszatért: a hittudományi főiskolán szociológiát adott elő. 1935 őszétől 1939-ig Öry Miklós Szegeden végezte a teológiát,

¹⁴ Petruch Antal: Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Kecskemét, 1994. 2:275.

¹⁵ Petruch: i.m. 227. — P. Petruch talán a leghosszabb ideig: 1934-től 1951-ig itt tanított. Szilas József (1913–1993) a teológiát 1933–39 közt Budapesten végezte, s csak 1950-től lett a szegedi hittudományi főiskola tanára, 1958–77 közt rektora. Így érthető tévedése, hogy az első rektor Müller Lajos lett volna (Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve, 87). P. Müller csak Lányi Ede Pestre távozása után, 1940-től lett rektor (Petruch: i.m. 229).

s közben vezette a Szívgyárdát. Gárdistája volt Paskai László (*1927) bíboros prímás és Prokop Péter (*1919) festőművész.¹⁶

3

1935 nyarán kezdte meg szervezni Somogyi-telepen a katolikus legényegyletet Kerkai Jenő. Szeptember elsejétől a provinciálistól személyre szóló megbízást a mozgalom szervezésére és vezetésére. Világi munkatársainak, Ugrin Józsefnek (1911–1993) és Farkas Györgynek (1908–1991), majd rendtársának, Nagy Töhötömnek segítségével országos szervezetté, a Katolikus Agrárfiújsági Legényegyletek Országos Testületévé (KALOT) növesztették.¹⁷ Nagy Töhötöm szintén a provinciális megbízásából 1938. szeptember elsejével vette át a vezetést.

1935. november 14-én Bús Jakab Varga László társaságában kiment a villába. Amikor belépett a kapun, összeesett. P. Varga éppen csak föloldozni tudta: meghalt.

Bíró Ferenc rendelkezésére a jezsuiták 1935-től nem csak a filozófiai tanulmányaikat végezték Szegeden, hanem a teológiáit is. Ez lehetővé tette, hogy a rendi főiskola az egyházmegyeközivel együtt tanítsa a hallgatókat. Ettől kezdve a Dóm térről a jezsuita rendházba átmentek a világi (egyházmegyes) kispapok is: „A teológusaikkal voltak közös óráink; hétfőn, kedden, szombaton mi jártunk át a Kálvária u. 39-be, a hét közepén ők mihozzánk” — emlékezik 1997. június 22-i levelében Lotz Antal.

1936. március 22-én szentelte pappá Glattfelder püspök Békési (1936-ig Bragyinka) Istvánt (*1912) mint egyházmegyei papot. Az ő pályája — szembeállítva Csávossy Elemérével — rendkívül tanulságos a jezsuita rend társadalmi színképében. Míg báró csávosi és bobdai Csávossy Elemér tizenhat ezer holdas torontáli nagybirtokos és sokszoros temesvári meg pesti bérháztulajdonos családból lépett a rendbe, és tette le szegénységi fogadalmát, Békési páter a mezőhegyesi uradalom 28. majorjában, cselédsorú szülők gyermekeként látta meg a napvilágot. Fölszentelése után egy évig káplánkodott Deszken, majd 1937. szeptember 7-én belépett a rendbe.

1936-ban Fábry Antal ismét Szegedre jött szerzetesi harmadik próbaévének (*tertia probatio*) letöltésére. Utána itt maradt, és a közös főiskolán tanított 1949-ig. 1947-ben a Szent Alajos Kollégium (*Aloysianum*) rektorává is kinevezték.

1937. június 24-én szentelte pappá Glattfelder püspök Palánkay Tibort (1907–1982) és Szabó Józsefet (*1906). 1938-ban Varga László irányításával, Kerkai Jenő vezetésével létrejött a Szegedi Ipari Munkavállalók Hivatásszervezete. Céljuk volt a katolikus munkásokat a szociáldemokrata párttól és a párt irányította szakszervezetektől elhódítani. Év végére 74 szakosztályban 6540 tagot tartottak nyilván: a szegedi munkásság 85 százalékát. Nagy Töhötöm diadalmas beszámolója szerint: „Ezek a tömegek ma már reálisan a kezünk között vannak.”¹⁸ A hivatásszervezet célja, a *hivatásrendiség*, tagadhatatlanul tanult az olasz fasizmus korporációs elveiből, mint ahogyan a pápai enciklika, a *Quadragesimo anno* sem maradt tőle érintetlen. Varga László szociális tanításainak ma is

¹⁶ Vö. Alaker György: Egy szívgyárda tíz esztendeje. Szeged, 1944.

¹⁷ Nagy Töhötöm: i. m. – Farkas György: i. m. – Vida István: Szociális irányú katolikus mozgalmak hazánkban. = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 4. k. 223–242. – Péter László: i. m. 490–496.

¹⁸ Giczi Zsolt = Szeged története. 4. k. Szerk. Serfőző Lajos. Szeged, 1984. 606.

sok időszerű mondanivalója van, ám ő sem tudta kivonni magát ugyane hatások alól.¹⁹ Kerkai páterrel meg sajnálatosan elszaladt a csikó: 1938. május 15-én a hivatásszervezet rendezte ifjúsági gyűlésen durván zsidóellenes beszédet mondott.²⁰

1938 tavaszán Csávossy Elemér Rómába, 1939-ben Kassára ment. 1938. június 26-án a dómban Glattfelder Gyula szentelte pappá Öry Miklóst és Csengödy Józsefet (1909–1983). Nyáron Bíró Ferencet Pestre vitték a Széher úti kórházba, és augusztus 28-án elhunyt. Ősztől Mócsy Imre a rendi és egyházmegyeközi főiskolán tanított 1944-ig. Ugyanekkor, tehát 1938-ban kezdte el teológiai tanulmányait Deák Bárdos Lénárd. Szeptember 15-én Glattfelder püspök jóváhagyta a Csávossy páter és Mester Margit alapította női szerzetesrendet (*Unum Testvérek*).²¹

1939. június 25-én Szegeden szentelték pappá Belányi Istvánt (*1910). Ősszel kezdte hároméves teológiai tanulmányait Süle Géza (1914–1988). 1940 áprilisában Glattfelder Gyula temette Budapesten Bangha Bélát. Június 23-án pedig fölszentelte Varga Bélát (1912–1989) és Kollár Ferencet (1912–1978). 1941-ben a Unum Testvérek a Szél u. 3. sz. alatt fölépítették házukat és napközis óvodájukat. Ebben az évben június 22-én szentelték pappá Batai Gyulát (1913–1978), Cserepes Pétert (1912–1975) és Deák Bárdos Lénárdot. Ez utóbbi Szegeden maradt próbációs évére: Somogyi-telepre járt ki naponta misézni, majd a hódmezővásárhelyi rendház templomában lett segédlelkész.

Lengyelország 1939. szeptemberi német és szovjet leigázása után három lengyel, később még hét szlovák skolasztikus is a szegedi főiskolán tanult, és többüket itt szentelték pappá.

1942-ben Csávossy Elemér újból Szegedre került: szociológiatanár és a harmadik próbációsok vezetője. Ezt végezte 1943/44-ben Kollár Ferenc. 1942. május 13-án a jezsuita templomban szentelték pappá Bereznai Lászlót (1913–1983), Radányi Rókuszt (1914–1978), Friczy Ádámot (*1914) és Szörényi Gábort (1912–1984). Ez utóbbi szintén itt maradt, a kisszeminárium vezetője lett, majd Pécsre került internátusi igazgatónak. Az 1942. évi címtár szerint ekkor a házfőnök Borbély István, házgondnok Német Béla, tanár Keszeg Imre, Fónay Gábor, Kardas József (1895–1983), Ecker Ernő, Laskay (Róth) Antal (1909–1945), Faragó László és Varga Béla. Borbély István 1943. június 13-án provinciális lett. A kollégium vezetését Német Béla vette át tőle.

1943-ban Öry Miklós Rómából hazatérve rendi papnövendékeket (skolasztikusokat) tanított különböző tárgyakra, főként dogmatikára. Június 25-én szentelték pappá Váczy Jenőt (*1914), Pap Józsefet (1909–1969), Pálos Antalt (*1914) és Süle Gézát. Ez utóbbi innen a Manrézába ment gondnoknak.

1943 és 1947 közt P. Békési István volt a hittudományi főiskola prefektusa és dogmatanára.

¹⁹ Varga László: Társadalmi etika. Első rész. Szeged, 1935. — A 2. részt sehol nem találom; talán meg sem jelent.

²⁰ Giczi Zsolt: Az 1938-as Szent István jubileumi év Szegeden = Tanulmányok Csongrád megye történetéből. 24. k. Szerk. Blazovich László. Szeged, 1997. 106. Vö. Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkáoszalmának történetéből, 1919–1944. Szerk. Serfőző Lajos. Szeged, 1977. (Névmutató szerint.)

²¹ Magyar katolikus almanach. Szerk. Turányi László. Bp., 1988. 2: 231.

A német megszállás (1944. márc. 19.) után a rend pesti Mária utcai rendházában — főként P. Jánosi József (1898–1965), P. Raile Jakab (1894–1949) és Reisz Elemér jóvoltából — mintegy százhusz üldözött talált menedéket. Szegeden P. Békési István prefektus a Dóm téri szemináriumban levő szobájában bújtatta P. Sass Imrének (1911–1974), az egyetemi ifjúság népszerű lelkészének kérésére a később Janikovszky Évaként (*1926) ismert jeles ifjúsági író és Szentpéteri (Stein) István vegyész-mérnököt.²² A szegedi jezsuita rendházban adott menedéket májusban P. Borbély István tartományfőnök barátjának, Balogh József (1893–1944) jeles konvertita tudós, író, a Nouvelle Revue de Hongrie és a Hungarian Quarterly szerkesztőjének, a Magyar Szemle Társaság főtítkárának, Szent Ágoston *Vallomásai* (1944) fordítójának. Bújtatását Hamvas Endre megyés püspök is szívügyének tekintette: ő volt a katolizált zsidók Szent Kereszt Egyletének az elnöke, s különös gondja volt ezeknek kivonása a zsidótörvények hatálya alól. Balogh Józsefet reverendába öltöztették, beültették a könyvtárba. Nem járt ott senki, csak rendtagok. Hubay Miklós úgy hallotta: „Egy érettségi előtt álló diákot a tanárja a könyvtárba szalajtott valamilyen latin auktorért. Az új könyvtáros atya, akit a fiú ott talált, ámulatra méltóan mindentudó, hét nyelven beszél, kapásból fordítja — Baloghból kitört az atyai házból hozott pedagógiai *eros*. Az a *Timár Virgil*ből ismerős. A bukásra álló diák bejárt a könyvtárba korrepetálni, és az osztályvizsgán jelesre felelt. Egy világi tanárnak ez szemet szűrt, nyilas volt...” — emlékezett vissza Hubay Miklós.²³ P. Békési szerint a hatóságok „pontosan a szobára menve keresték”, és hurcolták el Balogh Józsefet. A biztos halálba.

P. Izay Géza foglalkozott Szegeden sokáig az egyetemi hallgatók Mária kongregációja keretében az értelmiségi ifjúsággal. Amikor fölkerült Pestre, P. Sass lett az utóda. Izay páter a fővárosban németellenes katolikus mozgalmat szervezett. Sajnos, résztvevője, Penczi András (1924–1994) sirba vitte emlékeit. Tőle kaptam Izay páter könyvével²⁴ együtt néhány dokumentumát. A könyvet Penczi Bandinak ezzel az ajánlással: „Ez is Szegeden fogant gondolat, itt szövődtek az ellenállási mozgalomba torkolló kapcsolatok. — Pierre Székely fiatalkori metszete méltó kísérője a könyvecskének. 1986. január 20.” A fénymásolatok közt van Penczi András 1944. november 15-én kelt *kiska* (kisegítő karhatalmi) igazolványa, Gidófalvy Lajos (1901–1945) zászlóaljparancsnok aláírásával; a Külügyminisztérium december 5-i nyomtatott, de kézírással orosz nyelven (!) kiegészített igazolványa, hogy ő a budapesti Apostoli Nunciatúra munkatársa; 1946. január 24-i igazolás — Izay Géza, „az ellenállási csoport vezetője”, Nagy Kázmér miniszteri segédtitkár és Varga Béla, a Független Kisgazdapárt alelnöke aláírásával — arról, hogy „Penczi András 1944. március 19-étől Buda főlsszabadulásáig az ellenálló katolikus társadalmi erők keretében fasisztaellenes tevékenységet fejtett ki”. Végül Ortutay Gyulának (1910–1978) Penczi Andrásához 1963. szeptember 10-én írt levele. Ebben Ortutay elismeri, hogy Penczi 1944. március 20-án fölkereste őt a lakásán: följánlotta segítségét, „és azt is, hogy ha pénz kell, adnak, és az elrejtőzködésre lakást biztosítanak számunkra”. „Tudom, hogy kicsit meglepett engem ez az ajánlat, számomra azonban volt hely, és a baráti ajánlatot igénybe nem vettem, de erre mint értékes segítségre emlékszem.” További

²² P. Békési Istvánnak 1993-ban Torontóban hangszalagra mondott emlékezéseit gépelt példányból Zombori Istvánnak, a Móra Ferenc Múzeum osztályvezetőjének szívességéből aknázhattam ki.

²³ „A háborúnak vége”. Hubay Miklós válaszol Kabdebó Lórántnak. Kortárs, 1981. 1222.

²⁴ Izay Géza: A Föld dicsérete. Bp., 1946.

kutatást kíván e korábban elhanyagolt jezsuita indítékú ellenállási mozgalom történetének föltárása.

1944. június 25-én szentelték pappá Horváth Mihályt (1913–1981) és Kerkai Györgyöt (1906–1985). Augusztus 15-én a jezsuita templomban tette le ünnepélyes *négyes fogadalmát* Öry Miklós. A front közeledtével a szegedi kollégium létszáma megcsappant, mert Német Béla vicedirektor a pápai nuncius parancsát végrehajtva az ország nyugati részére, Pécsre és Nagykapornakra küldte a fiatalokat. Szeptember 9-én hagyta el Csávossy Elemér Szegedet: a harmadik próbációt a közeledő front elől a Manrézába költöztették.

5

1945. február 21-én P. Csávossy és Mester Margit a fővárosból vonaton, szekéren, gyalog Szegedre indult; 27-én érkeztek meg. Az Unum óvodáját a város már másoknak akarta átadni. Az óvodában kápolna is volt. Csávossy odaköltözött, misézett a környékbelieknek, és védte a házat. Március 29-én eltemette P. Müller Lajost. P. Müller a szegedi hadifogolytáborban rendszeresen fölkereste, és szentségekben részesítette a tifuszos katonákat. Így kapta el a halálos betegséget. Utóda mint rektor P. Fábry lett, a morális tanítását pedig P. Német Béla vette át.

P. Csávossy április 22-én visszaindult Budapestre. Az ősszel Dunántúlra menekült teológusok és filozófusok visszatértek Szegedre, de eleinte még nem a az Aloysianumba, mert ez őszig orosz hadikórház volt. A nagykapornaki gazdaság élelmiszere kevésnek bizonyult, ezért P. Öry stúdiumprefektus megszervezte az alamizsnagyűjtést a szegedi tanyavilágban, ahol már ismerték a jezsuitákat, hiszen két évtizede vásár- és ünnepnapokon kijártak a környező faluk és tanyaközpontok templomaiba lelkipásztorkodni. Gondot jelentett az összegyűlt élelmiszer beszállítása a városba. Tamás János (*1915), akkor másodéves teológus, 1954 és 1956, valamint 1978 és 1984 közt tartományfőnök, egy ízben szerencsével járt: egy idős szovjet katona hajtotta át a városi vámon az élelmiszerral megrakott kocsit; a jólelkű *szoldát* semmit sem fogadott el szívességéért. 1946-ban és 1947-ben a téli tüzelőt a skolasztikusok a sándorfalvi erdőből maguk termelték ki: a város számára kivágott fából minden ötödik köbméter lett az övék.

1946 februárjában Öry Miklós három hónapra a belgyógyászati klinikára kényszerült. Diagnózisa tüdőrák volt, de ez szerencsére tévesnek bizonyult; csak erősebb tüdőgyulladás lehetett. További három hónapot bátyjánál gyógyult Kőszegen, utána visszatért Szegedre tanítani.

1946-ban szenteltek ismét jezsuitákat pappá; július 26-án négyet is: Könyves Tibort (1916–1987), Lőrincz Zoltánt (1917–1973), Orosz Andrást (1917–1971) és Bálint Józsefet (*1916). Augusztus 26-án pedig Klembala Ernőt (1915–1986). Ezen a nyáron tartóztatták le P. Vág Józsefet (1941–1957), és a szovjet katonai bíróság (!) szeptember 9-én gyilkosságra való fölbujtás vádjával tíz évre ítélte. A Szovjetunióban letöltött büntetéséből 1954-ben betegen szabadult, és hamarosan meg is halt. Ugyanez idő tájt tartóztatták le missziós munkája miatt Bálint Józsefet. Megverték, majd szabadon engedték. 1964-ben ismét letartóztatták, öt évre ítelték; három évet, négy hónapot letöltött belőle. Hasonlóan járt P. Bors Jenő (1913–1968) is. 1947-ben Kistemplomtanyán (a mai Bordányban) tiltakozott a katolikus egyesületek betiltása ellen. Mezőhegyesre vitték internálótáborba. Fél év múlva szabadult, és a kispesti rendi templomban folytathatta lelkipásztori munkáját, míg onnan is el nem távolították. 1948. június 7-én P. Csák Boldizsár szintén valamelyik

tanyai kápolnában az iskolák államosítását kifogásolta. Négy évre ítélték. Szegeden és Vácott ülte le. Utána Kistarcsára internálták, s csak 1953 őszén szabadult. Pannonhalmán talált menedéket, ott is hunyt el.

1946 nyarán betiltották a KALOT-ot. P. Békési a jezsuita templomban tartott prédikációjában báránybőrbe bújt farkasoknak minősítette a hatalom bitorlóit. Följelentették, becitálták a rendőrségre (ugyanaz a Glauzusz Imre politikai nyomozó kísérte be, aki 1947 hamvazószerdáján a püspöki tanoncotthonból jött), és jegyzőkönyvet vettek föl az esetről. Szerencséjére volt piarista iskolatársa, Bolgár György főhadnagy volt az ügyeletes, és ő hazaengedte. P. Békési rögtön Pestre, majd Erdélybe, 1947. július 31-én (Szent Ignác napján) pedig Bécsbe, onnan Kanadába ment. Ma is Torontóban él. Csak 1970-ben jött először haza.

1947. november 2-án a hittudományi főiskola új rektora (ismét az első rektor) Lányi Ede lett 1950. november 25-én bekövetkezett hirtelen haláláig: éppen indult morális (erkölcsstan) óráját megtartani; kezében volt a jegyzete, és menet közben a szobájában elesett és meghalt. Utóda 1957 júniusáig Petruch Antal lett: ő volt a hittudományi főiskola utolsó jezsuita rektora.

1947-ben szenteltek Szegeden utoljára jezsuitákat. Június 22-én Ruppert Pált (1915–1986), Tamás Jánost, Takáts Sándort (1919–1987), 24-én Rózsa Elemért (*1919). A rendbe 1941-ben lépő Csizmazia Rezső (*1922) már nem mint szerzetes, hanem mint egyházmegyei pap részesülhetett e szentségben 1951. május 19-én. Utána a csanádi egyházmegyében káplánkodott (1953–58 közt a jezsuita templomban is); 1970-től Kövegyen, 1973-tól Pusztaföldváron volt plébános. Mihelyt lehetett, 1989-ben visszatért a rendbe. Nyugdíjasként szülőfalujában, Péren él.

Az Aloysianum vezetését 1947. november 1-jén Német Bélától Fábry Antal vette át. A hittudományi főiskola spirituális 1949-ig Kardas József volt. Mócsy Imre a biblikus tudomány tanára lett 1948 novemberéig, amikor Borbély István provinciális (Rákosi Mátyás javaslatára!) Mindszenty ügyében Rómába küldte. Később ezért ítélték súlyos börtönre P. Mócsyt.

1948 októberében vagy novemberében a kommunista párt uszítására egy éjszaka ipari tanulók egy csoportja megszállta és elvette az új rendház két alsó szintjét. Állandó éjjelnappali dárídózásukból kitűnt az őket mozgató hatalom szándéka: mihamarabb kifüstölni onnan a kispapokat.

December 8-án Borbély István provinciális tisztségét Tüll Alajosra (1894–1987) ruházta, mert hamarosan elhagyta az országot. A hatóságok Tüll páttert 1949 elején Mezőkövesdre, az ottani kis rendházba száműzték, hogy ne láthassa el hivatalát. Ő titkárának, Reisz Elemérnek segítségével mégis irányította a rendet, amíg szabadon hagyták. Március 19-én Öry Miklós Ausztriába távozott. A kitűnő Pázmány-kutató számos értékes művel gazdagította irodalmunk történetét. Egyik könyvét (*Pázmány Péter tanulmányi évei*, 1970) én közvetítettem a Somogyi-könyvtárnak. Ő Dombrádi Annának (1903–1988) küldte; a rókusai iskola egykori tanítónője a 30-as években a szívgyárdában működött együtt P. Öryvel.²⁵ Paskai László neki is tanítványa volt. 1949 februárjában Kaposvárt letartóztatták P. Kerkai Jenőt, és kémkedés meg összeesküvés vádjával tíz és fél évre ítélték. Az 1956-i rövid szabadságot kivéve az utolsó napig letöltötte büntetését, és csak 1959 őszén szabadult. Ő volt a magyar jezsuiták közül, aki a legtöbb időt töltötte börtönben. Testileg-

²⁵ Dombrádi Anna: Emlékek a rókusai iskola történetéből. Somogyi-könyvtári Műhely, 1982. 94–106.

lelkileg megrokkanva került ki rabságából. A pannonhalmi papi szociális otthonban hunyt el.

Fábry Antal 1949 tavaszán rendtársának, Horváth Tibornak segítségével megkezdte a jezsuita növendékek, filozófusok és teológusok kijuttatását Olaszországba. Ekkor 44 teológus és 26 novícius volt a szegedi rendházban. Elsősorban a teológusokat és a filozófusokat mentették külföldre, hiszen a novíciusok szerzetes elkötelezettségét még nem lehetett eléggé szilárdnak tekinteni: ők még tisztességgel meggondolhatták magukat, vállalják-e a nehéznek ígérkező sorsukat. A kispapokkal együtt hagyta el a szegedi rendházat P. Legeza, P. Német Béla, P. Óry és P. Ruff. Az országból összesen nyolc páter, tíz teológus és negyvennégy filozófus vállalta az emigrációt. Lázár József (*1919) teológust szökés közben elfogták, és 1953 őszéig Kistarcsán raboskodott. Tizenöten nem bírták a megpróbáltatást, föladták hivatásukat, de a többség tanúságot tett a magyar jezsuiták szellemi és lelki nevelésének hatékonyságáról. P. Fábry maga is az utolsó pillanatban, március 25-én kora hajnalban hagyta el Szegedet. Délelőtt már kereste az ávó. Chieriben megalapította a magyar kolosztikátust. 1959-ben Frankfurtba ment: ott tanított nyugdíjazásáig 1969-ig, s ott is hunyt el 1985. június 12-én.

P. Arday Tibor (1913–1983) a Manrézából került Szegedre lelkipásztornak. 1949-ben egy tanyai missziója kapcsán elfogták, izgatás címén hatévi börtönre ítélték. Büntetését részben Szegeden, részben Vácott töltötte le. Szabadulása után kántorkodott, majd a pannonhalmi papi otthonban talált menedéket.

Augusztus 25-én a rendőrség őrizetbe vette P. Kovács Jenőt, a Manréza házfőnökét és a novíciátus mesterét. A házfőnökség P. Csávossyra, a novíciusmesterség Turzó Istvánra (1914–1996) hárult. Augusztus végén letartóztatták Túll Alajos helyettes tartományfőnököt. Túll meghagyása szerint szeptember 15-étől a helyettes tartományfőnökséget is Csávossynak kellett vállalnia. Ő azonnal, még szeptemberben, Szegeden kezdve, végiglátogatta a rendházakat.

6

1950. május 19-én az ávósok elfoglalták a Manrézát. A novíciusok Szegedre költöztek. Pálos Antal lexikona alapján többek között a következők: Babos István (*1928); Bencsik József (*1921); Eördögh András (*1929); Gyenis András (1901–1965) rendi történész; fráter Kolozsvári Gáspár (*1915); Miklósházy Attila (*1931), 1989-től a külföldi magyarság püspöke; Morlin Imre (*1917), 1984–1990 közt provinciális; fráter Müller József (*1920); Nagy Ferenc (*1931); Nemesszeghy Ervin (*1929), 1990 óta provinciális; fráter Póta László (*1931); Ruppert Pál (1915–1986), a novíciusok tanára; fráter Simó Zoltán (*1925); Szabó János (1927–1964); fráter Szatmárhegyi Lajos (*1922); fráter Szeles Bertalan (*1922); Tegye György (*1930); Terescsényi Ágoston (*1931); Turzó István novíciusmester; Vogl Gáspár (1923–1991); Závodni Kálmán (*1924); Zborovszky Ferenc (1888–1955).

P. Csávossy június első hetében Szegedre jött, hogy meglátogassa őket. Június 8-án tért vissza Pestre, s ott tudta meg, hogy távozása után a szegedi rendtársakat és novíciusokat 10-én éjjel teherautóra rakták, és kényszertartózkodási helyül Jászberénybe, a ferences kolostorba; Mezökövesdre, a kicsiny jezsuita rendházba; a Szent József templom plébániáján lakókat pedig Vácra, a püspöki székházba szállították. Mezökövesdre főként másodéves novíciusok kerültek, tizenhatan. Szintén Pálos Antal adatai szerint egyebek közt a következőket hurcolták el Szegedről: Alaker György, Babos István, Bencsik József,

Bereznai László, fráter Domanits József (1899–1987), Eördögh András, Gyenis András, fráter Györvári Imre, fráter Kálmán Sándor (1912–1970), fráter Kolozsvári Gáspár, Lovas Pál (1889–1975), Mahács Károly (1886–1960), Mezei Gergely (1884–1953), Miklósházy Attila, Morlin Imre, Nagy Ferenc, Nemesszeghy Ervin, Németh József (1913–1981)²⁶, Omerovich Tamás (1884–1957), Orosz András, fráter Papp Ferenc (1895–1975), Pap József (1909–1969), Perényi József (1912–1974), fráter Póta László, fráter Puhl József (1903–1979), Ruppert Pál, fráter Simó Zoltán, Szabó János, fráter Szatmárhegyi Lajos, fráter Szeles Bertalan, Takács Sándor (1919–1987), Tegyei Gábor, Terescsényi Ágoston, Turzó István, fráter Vida Ferenc, Vogl Gáspár, Závodni Kálmán, Zborovszky Ferenc. P. Sass Imre, az egyetemi ifjúság lelkésze, sokáig bujkált, de végül elfogták, és három évre ítélték. Szabadulása után sekrestyés, majd Keszthelyen volt kiségitő lelkész. Balesetben hunyt el. Jászberényből szökött meg Perényi József is, de elfogták, és Kistarcsáról 1953 őszén megromlott egészségi állapotban szabadult. Ezután kántorként kereste meg kenyerét. A deportálás akkor nem érintette a szegedi szeminárium lakó jezsuita tanárokat.

Június 13-án Csávossy meglátogatta Mezőkövesdet. Az ottani kicsiny rendházban zsúfolták össze a szegedi és a pécsi jezsuitákat. Néhány teológus megpróbálkozott világi papként folytatni tanulmányait. Hamvas Endre csanádi püspök lehetővé tette, hogy a jezsuita fiatalok forma szerint mint egyházmegyes kispapok, akik a noviciátust már befejezték, folytathassák tanulmányaikat. Így 1950 őszétől a szegedi hittudományi főiskola hallgatója lett többek közt Babos István, Nemesszeghy Ervin, Szabó János és Weissmahr Béla (*1929). Anyagiakkal segítette őket P. Varga Béla, a Szent József templomban meghagyott jezsuita lelképásztor. Ám 1952 júniusában előljáróik a hatalom nyomására kénytelenek voltak őket eltávolítani. Közölték velük: nincs mód arra, hogy ősszel a volt jezsuita kispapokat visszafogadják a szemináriumokba. Babos István kétkézi munkás lett, 1957-ben külföldre ment. Angliában szentelték pappá, majd a New York-i Fordham Egyetem tanára lett. Szabó János is segédmunkásként kereste kenyerét. 1956-ban elhagyta az országot. 1958-ban Spanyolországban szentelték pappá. Később a vatikáni rádió magyar osztályán dolgozott. Balesetben halt meg. Weissmahr Béla marós szakmát tanult. 1956-ban ő is külföldre ment; Hollandiában szentelték pappá 1958-ban. Indonéziában, majd a rend müncheni főiskoláján tanított. 1990 őszén hazatért, átvette a novíciusok vezetését, majd — nem kis elégtételeként — tanárként tért vissza a szegedi hittudományi főiskolára.

1951. április 28-án Hunya Dániel a budapesti Széher úti kórházba került. Május 7-én letartóztatták P. Csávossyt, és a Grósz-perbe bevonva hét és fél év börtönre ítélték. Utóda Pálos Antal lett.

1951-ben az egyházmegyei szemináriumok felének (Vác, Kalocsa, Székesfehérvár, Pécs, Szombathely) megszüntetésével a kalocsai papnövendékeket Szegedre irányítva főként a kalocsai és váci főiskola tanárai, valamint néhány Csanád egyházmegyei pap vette át a jezsuitáktól a főiskola vezetését. Az addig ott működő jezsuitákat (Orosz András spirituálist, Kerkai György prefektust, Váczi Jenő tanárt) júniusban szélnek eresztették. Petrush Antal rektornak november 2-án kellett távoznia Szegedről; Pestre ment, gyári

²⁶ 1946–47 közt kollégák voltunk az egyetemen. Utána szem elől veszítettem, s csak Pálos Antal könyvéből tudom, hogy Pécsen a rendi gimnáziumban tanított. 1950. június 10-én onnan hurcolták Mezőkövesdre, de őszől Pannonhalmán orosz tanított, 1956-tól pedig több helyi kántorkodott. Nyugdíjasként a pesti jezsuita templomban szolgált.

segédmunkás, majd fűtő lett. 1955. augusztus 25-én letartóztatták, és tízévi börtönre ítélték. 1956-ban kiszabadult, s az 1957-i tárgyaláson csak annyira ítélték, amennyit már leült. Visszavonultan élt, egy magánháznál lett mindenés, és közben rendtörténeti kutatásokat végzett, amelyeknek gyümölcset még láthatta.²⁷

1954-ben letartóztatták Pálos Antalt is: 17 évre ítélték, de 1963-ban szabadult.

7

1956. október 27-én a jezsuita rabok kiszabadultak. Csávossy némi bujdoklás után Pannonhalmán húzta meg magát.

1957. november 6-án Érden elhunyt Hunya Dániel; 9-én a szegedi Belvárosi temetőben temették el.

1970 júliusában Csávossy Kalocsára utazott érettségi találkozóra. Utána — utoljára — Szegedre jött, s innen ment vissza Pestre, majd Pannonhalmára. 1972. október 22-én hunyt el. Három helyettes provinciális temette: Kollár Ferenc, Tüll Alajos és Pálos Antal.

Lukács László (*1910) 1931-ben lépett a rendbe. Teológiai tanulmányait Szegeden végezte. Borbély István provinciális utasítására 1943 őszén beiratkozott a szegedi egyetem történelem–földrajz szakára. 1946-ban doktori címet szerzett. Értekezése a budapesti egyetemi könyvtár névtelen szerzőjű prédikációgyűjteményéről mutatta ki a jezsuita Szabó István (1695–1753) szerzőségét.²⁸ Utána a rend kalocsai gimnáziumában tanított az iskola államosításáig. Ekkor szintén a provinciális utasítására Rómába ment. A rend római levéltárának lett munkatársa, 1956-tól a római Jezsuita Történelmi Intézet tagja. 1988. március 3-án a szegedi József Attila Tudományegyetem díszdoktorává avatták.

Nemesszeghy Ervint novíciusként hurcolták 1950. június 10-én Jászberénybe. Sikerült megszöknie, és a fővárosban kockázatot vállaló családoknál bújt meg. Ősszel fölveték a szegedi hittudományi főiskolára, de két év múlva szerzetesi állapotára hivatkozva kénytelenek voltak elküldeni. Sikerült beiratkoznia a debreceni egyetemre, majd két év múlva átkerülnie Budapestre, és 1956-ban matematika–fizika szakos tanári oklevelet szerzett. 1956-ban Nyugatra távozott; Angliában, Ausztriában folytatta tanulmányait. 1959-ben szentelték pappá. 1961-ben Oxfordba került; előbb kutató fizikusként dolgozott, majd a Heythrop college-ben logikát és természetfilozófiát tanított. 1978-ban Torontóban novíciusmester lett, 1986-tól ő lett a külföldön élő magyar jezsuiták előljárója. 1990 szeptemberben tért haza Magyarországra, és október 19-én átvette P. Morlin Imrétől a hazai és külföldi jezsuitákat immár újra egységbe foglaló magyar rendtartomány vezetését.²⁹

„A legjelentősebb modern teológiai könyvtár Szegeden volt. Ennek anyaga nagyjából ma is együtt van ömlesztve.”³⁰

A Dáni utcai jezsuita templomban 1950-től 1952-ig P. Varga Béla szolgált. Segédlelkésze P. Koós Antal (1901–1978) lett. Mivel a templom melletti házat nem adták vissza, a városban laktak különféle helyeken, és onnan látták el a templomot. Csupán fráter Szendeczky István (1897–1975) lakott ott mint sekrestyés a templommal egybeépült helyiségben. 1953-tól Csizmazia Rezső váltotta föl a nagykamarási plébánosnak áthelyezett

²⁷ Petruch Antal: Az első jezsuiták Magyarországon. (1561–1567) Róma, 1966. — Petruch Antal: Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Kecskemét, 1992–1994. 1–3 k.

²⁸ [Balázs Mihály] B. M. : Életrajz. = Lukács László: A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773). Szeged, 1989. 132. – Vö. uo. 136.

²⁹ Pelle János: A jezsuiták újra Magyarországon. Magyar Nemzet, 1991. jan. 11.

³⁰ Magyar katolikus almanach, 2: 186.

P. Vargát. A segítőtestvérek közül is itt dolgozhatott sekrestyésként még fráter Búzás és fráter Miklós János (*1910). 1974-ben egy évig itt lelkipásztorkodott P. Gyulai Sándor is. Később tőlük is egyházmegyei papok vették át a lelkipásztorkodást. A jezsuiták 1989-ben térhettek vissza templomukba. Szeptembertől a Szent József templomban ismét ők szolgálnak. Először Závodni Kálmán, majd Turzó István és Bálint József. 1996-ban a templomigazgató P. Illés Albert. Ismét tanítanak jezsuiták (Hofner József, Somfai Béla, Varga B. József, Weissmahr Béla) a szegedi hittudományi főiskolán.³¹

The Jesuits in Szeged

László Péter

When the Ottoman Turkish occupation of Szeged came to an end, the Jesuits arrived there very early, in 1662; however, their first attempt at settling there was not successful, and they left the town in 1712.

In 1919, when the Upper Northern region of pre-war Hungary was occupied by the Czechs, the novices moved from Nagyszombat (present-day Trnava in Slovakia) to Szeged and, in 1920, they were followed by the Faculty of Philosophy of the Jesuit Theological Academy of Pozsony (present-day Bratislava in Slovakia). The novices moved on from Szeged to Érd in 1921, all the same, Bishop Gyula Glattfelder, diocesan of Csanád put Jesuit teachers in charge of the Theological Academy in 1930 and, from 1935 on, even the theologians of the Jesuit order were educated there. In 1931, a Roman Catholic church, St. Joseph's was built for the Jesuit order (at No.3, György Street [present-day Dáni Street]). In 1935, it was in the villa of the Jesuit order that Jenő Kerkai launched the Movement for Roman Catholic Single Young Men (better known by its Hungarian acronym, KALOT). In 1939, the building of St. Aloysius College (Aloysianum) was completed.

In 1944, the Jesuits saved the lives of some persecuted persons, they could not, however, prevent the transportation of József Balogh, the editor of a Catholic review and St. Augustine's translator.

In 1948, after the Communist take-over, the Communist Party seized by force and occupied the ground floor of the Aloysianum. Early in 1949, just before he himself left Hungary on 25 March, the Rector of the Theological Academy, Antal Fábry organized how to save the philosophers and theologians of the Jesuit order, by sending or smuggling them abroad, to Western Europe. On 10 June 1950 the State Security Service evicted the members of the Jesuit order, and banned them to Jászberény or Mezőkövesd, small country towns they were not allowed to leave. Several members of the Jesuit order were interned in camps or imprisoned. The survivors were not allowed to return to Szeged before 1989.

At present, the members of the Jesuit order officiate again in St. Joseph's Church. There are also Jesuit teachers giving courses at the Inter-diocesan Theological Academy.

³¹ A szeged-csanádi egyházmegye névtára. 1996. 9, 14.

Budapest kiürítése

Ezt tervezi a kormány!
Ezt hirdetik a lapok!
Ezt akarják a németek!

Hová?

Választhatsz Bécs, Prága vagy a h a l á l között!

Hogyan?

Választhatsz cipőd és meztelen talpad között!
CSAK EGY BIZTOS, a német bakancs kísér utadon.
Géppisztoly és puskatus!

Miért mennénk?

Hogy a szabadrablást, robbantást ne gátoljuk.
Kolozsvár, Kecskeméti sorsát akarják nekünk hálából!

Kitartás! Féljen Szálasi,
aki odamenti a németeknek Magyarországot.

Mi itthol maradunk! Éljen a Magyar Front!

F. k.: Dr. Alcauthy József.

Nyomatott a Kecskeméti E. Ny. R. T. gépcin.

Penczi András és Molnár László (*1923), most a debreceni orvostudományi egyetem ideggyógyász professzora, 1944 végén ezt a falragaszt terjesztette a Várban és környékén.

Gáspár Zoltán irodalmi kapcsolathálózata

Könyvtára dedikált köteteinek történeti-szociológiai elemzése

LENGYEL ANDRÁS
(Móra Ferenc Múzeum, Szeged)

1. Bevezetés

Az írói dedikációk régtől fogva a filológiai érdeklődés homlokterében állnak. Mint az életrajz adalékait, egy-egy kortárshoz való viszony dokumentumát a kutatás föl is használja ezt a dokumentum-típust. Ez a hagyományos kutatói gyakorlat azonban többnyire önmaga lehetőségei alatt marad. A dedikációk ugyanis – mint egy sajátos forrástípus egymáshoz is kapcsolódó darabjai – *szériális forrásként* is fölfoghatók, s együttesük mint sorozat is értelmezhető. A dedikáció-sorozatok elemzésének előfeltétele azonban, hogy az elemzendő ajánlások legalább hozzátétőlegesen teljes sorozatként álljanak rendelkezésre, s ne csak egy-egy önmagában álló ajánlást elemezhessünk. Teljes dedikáció-sorozat elvben két esetben lehetséges. Vagy az *egy szerző által írott* valamennyi ajánlás alkot egy sorozatot, vagy az *egy személynek szóló*, különböző szerzőktől származó dedikációk állnak össze sorozattá. Az előbbi eset, persze, inkább csak elvi, mint gyakorlati lehetőség: a dedikációk ugyanis ilyenkor egy teljes irodalmi – sőt nemritkán nemcsak irodalmi – mezőnyben vannak szétterítve s gyakorlatilag egy sor különböző ember tulajdonát képezik. Összegyűjtésük tehát nemcsak hosszadalmas és fáradságos feladat, de – a leggondosabb munka esetén is – legfőljebb csak hozzátétőleges lehet. A példányok egy része az idők folyamán már óhatatlanul elveszett, megsemmisült vagy fölkutatathatlan tulajdonosoknál lappang. (Nem véletlen, hogy a „modern”, 20. századi magyar alkotók közül egyedül József Attila esetében beszélhetünk jelentékeny gyűjtésről, ám az ő összegyűjtött ajánlásai is legfőljebb kvázi-teljességre tarthatnak igényt [vö. M.Róna Judit, 1980. 369-417.] s alkalmilag még ma is kerülnek elő újabb példányok.) Az ilyen dedikáció-sorozatok azonban, ha rendelkezésünkre állnak, igen becsesek. Történeti-szociológiai elemzésük megmutathatja, hogy az illető író – az adott esetben pl. József Attila – számára kik voltak azok az alkotók és más, nem-szakmabeli személyek, akik – valamilyen szempontból – kitüntetett fontossággal bírtak. Kirajzolódik az a szűkebb értelemben vett kapcsolathálózat (network), amely megmutatja a számára releváns kapcsolatok körét, belső arányait, történeti, irodalomszociológiai jellemzőit. A második esetben, amikor az egyetlen alkotónak címezett valamennyi ajánlást vesszük számba, az előbbinek mintegy a fordítottjáról van szó. Ám ilyenkor, ha a szóban forgó alkotó magánkönyvtára együtt maradt vagy helyreállítható, együtt kapjuk a dedikációkat, s így gyűjteményünk nagy valószínűséggel teljes sorozatot alkot. Ez az ajánlás-sorozat, persze, elsősorban nem a címzett preferenciáiról árulkodik, hanem arról a körről, amelyben neki – a legkülönbözőbb okokból – jelentősége volt. Azaz, egy sajátos presztizstérképet ad. Egy második síkon azonban ez is árulkodik a reális kapcsolatokról. S e kapcsolathálózat belső rétegzettség, irodalmi és szociológiai jellemzői lényeges vonásokkal gyarapíthatják az irodalom történeti-szociológiai megértését.

E tanulmány, kísérletként, élve a szerencsés forrásadottsággal, egy ilyen, „második típusú” ajánlás-sorozat elemzésére vállalkozik. Gáspár Zoltán (1901-1945) ugyanis, mint a

Szép Szó utolsó szerkesztője s az „urbánus”-liberális publicisztika jeles személyisége, tagadhatatlanul bír történeti jelentőséggel, ugyanakkor – könyvtára részeként – megmaradt a neki szóló ajánlások teljes sorozata is. Könyvtárát, melyet a JATE Magyar irodalomtörténeti tanszékeinek könyvtára őriz, kezelői jóvoltából átnézhettem, kigyűjtve a Gáspárnak szóló valamennyi ajánlást. Gáspár könyvtára természetesen aligha száz százalékos teljességgel maradt fenn, özvegye, tudjuk, az idők folyamán egy-egy kötetet elajándékozott belőle. (Egy füzetet, K. Havas Géza dedikációjával, magam is kaptam tőle.) Ezek a hiányok azonban, minden jel szerint, nem számottevők, nem befolyásolják lényegesen az ajánlás-sorozatból levonható következtetéseket. Azaz, lehetőség nyílik rá, hogy Gáspár kortársi irodalmi elfogadottságát, manifeszt kapcsolathálózatát a maga történeti konkrétságában vehessük szemügyre.

A tényleges elemzés előtt azonban még itt célszerű néhány szót szólni a szociológiában használatos network – azaz: kapcsolathálózat – elemzésről. A network-elemzés (vö. Angelusz Róbert - Tardos Róbert, 1988., Kadushin, Charles 1988., Granovetter, Mark 1988, Angelusz Róbert – Tardos Róbert, 1991) abból a főlismerésből indul ki, hogy az emberek életük során interakciókba lépnek más emberekkel, s ezek az interakciók egy sajátos, az egyént jellemző kapcsolathálózatát állnak össze. Maga a kapcsolat (az interakció, plusz az állandósuló emberi reláció) ugyan sokféle lehet, a „magánérzelmektől” a státus- és pozíció-szempontokig sokféle mozzanat generálja őket. A lényeg azonban az, hogy az ember így, e kapcsolódások által válik a társadalom részévé, hiszen ezek a kapcsolatok kötik bele a társadalom életfolyamataiba – mint gyereket és/vagy szülőt, házastársat, egy szociális szerep betöltőjét, munkavállalót vagy munkaadót, barátot stb. stb. A kapcsolathálózat *kiterjedése* és *sűrűsége* persze, egyedileg változik, s különbözik az egyes kapcsolatok („kötések”) *ereje* is. Vannak emberek, akik sok emberrel sokféle viszonyban állnak, s vannak, akik lényegesen kevesebbel. Vannak, akik olyanokkal tartanak kapcsolatot, akik maguk is sok (más) kapcsolattal is rendelkeznek, s vannak, akik körül „ritkább a levegő”: az ő kapcsolataik csak kevés más kapcsolattal rendelkeznek. S az is tapasztalat, hogy az egyén köré szerveződő kapcsolathálózat tagjai közül egyesek erősebben („erős kötés”), mások jóval gyengébben („gyenge kötés”) kapcsolódnak az egyénhez. (Az erős kötés a zárt csoporttá, klikké válás eszköze és formája, a gyenge kötés éppen az idegen csoport felé nyitás, a csoporton kívüliekkel való érintkezése.) Szociológiai szempontból a legtöbb hozadéka kétségkívül az egész társadalmat átfogó kapcsolathálózat elemzésének van, de tanulságos az egyén közé szerveződő, úgynevezett *egocentrikus network* vizsgálata is. (Gáspár Zoltán kapcsolathálózatának elemzésekor ilyen egocentrikus network elemzésére kerül sor.) A kapcsolathálózat sokféle ismérve közül az egyik legértékesebb az ún. *szelektivitás*. „Ennek mutatói azt fejezik ki, hogy milyen társadalmi-demográfiai »szűrők« milyen mértékben érvényesülnek a releváns kapcsolatok létrejöttében.” (Angelusz Róbert - Tardos Róbert, 1991. 58.)

A mai szociológia szempontrendszere, kifinomult (s erősen matematizált) kutatási technikája, persze, történeti dimenzióban csak nehezen, olykor, egyes vonatkozásokban, egyáltalán nem alkalmazható. A történeti elemzés – így az irodalomtörténeti is – mindig ki van szolgáltatva a forrásadottságoknak, az egykorvult (irodalmi) aktorok pedig nem kérdezhetők ki tetszésünk – tudományos előfeltevéseink igénye – szerint. További gondot jelent, hogy ha az általános szociológiai megközelítést az irodalomtörténet-írásban akarjuk hasznosítani, meg kell találnunk azokat a speciális szempontokat, amelyek irodalomtörténeti szempontból is relevánsak. Ezt a hármas követelményt, reményem szerint, ez esetben sikerül teljesíteni. Egyrészt az ajánlás-sorozat birtokában megvan az a forrás,

amely elemzésünk szilárd alapját adja s amelyből érdemi fölismerésekre juthatunk. Másrészt a Gáspár-filológia eddigi eredményei (Lengyel András, 1988., 1990., Agárdi Péter, 1995.) szolgálnak annyi háttér-információval, hogy – legalább nagy vonalakban – fölismerhessük azokat az összefüggéseket, amelyeket a szociológusok élőlészavas vagy kérdőíves kikérdezéssel szereznek meg maguknak. Harmadrészt pedig a speciális irodalomtörténeti igények kielégíthetők, ha Gáspár Zoltán kapcsolathálózatát, egy második síkon, úgy fogjuk föl, mint egy adott gondolkodástörténeti pozíciónak más pozíciókkal való kapcsolatát. Azaz mint *orientációs közösséget*.

2. Gáspár Zoltánról, röviden

Egy ilyen irodalomtörténeti szempontokra (is) figyelő s irodalomtörténeti anyagon végzett történeti-szociológiai elemzést, értelemszerűen, magával Gáspár Zoltánnal kell kezdenünk.

Arra a kérdésre, hogy tudniillik ki is volt Gáspár, két választ is lehet adni. A rövidebb, szinte lexikon-címzészerű meghatározás mint a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának titkárát, majd mint a Szép Szó szerkesztőjét állítja elénk, aki irodalmi igényességű cikkeit és esszéit elsősorban az ún. liberális sajtóban – Századunk, Szép Szó, Esti Kurír – tette közzé. Rövid élete utolsó éveiben pedig a szociáldemokráciához közeledett, Mónus Illés köréhez tartozott. S függetlenül attól, hogy 1945-ben, 44 éves korában, német vagy orosz katona lőtte-e le, mindenképpen azok közé tartozott, akik mártírhálált haltak. Saját kora, az a kor, amelyet mindvégig opponált, pusztította el. Ennél a meghatározásnál azonban adható egy, a pályát eszmetörténeti kontextusba is belehelyező, finomabb szerkezetű válasz is. Pályája alaposabb tanulmányozása ugyanis nyilvánvalóvá teszi, hogy rivális eszmék kereszteződési sávjában mozgott. Indulásakor végső soron a protestáns tradíció egyik kései képviselője volt, s pályája ívét is ez a – mindmáig kellően föl nem tárt – tradíció alakította. Ez teszi érthetővé, hogy bár szocializációja jórészt protestáns körben zajlott (kolozsvári Református Kollégium, szegedi Bethlen Gábor Kör), tájékozódása szinte kezdettől tartalmazott egy liberális komponens is. Első – még budapesti – egyetem éveiben, erősen antiliberalis korhangulat közepette élve is, mint olvasó már a Huszadik Század körének, az úgynevezett polgári radikalizmusnak befogadója volt. (Ezt könyvtára összetétele is megerősíti, de maga is vallott róla [Gáspár Zoltán, 1937]) Utóbb pedig – már Szegeden – a Bethlen Gábor Körnek ahhoz a szűkebb magjához tartozott, amelyik – kiválva a szokásos „diákpolitizálás” akkori közegéből – a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumát is létrehozta. S meghatározó tradíciójának belső szerkezete magyarázza azt is, hogy – bár a Szegedi Fiatalokat a népi mozgalom egyik előkészítőjeként tartják számon – ő saját belső logikája szerint jutott el a Szép Szó köréhez, s lett harcos „urbánus”. Pályája azonban, mintegy kivetítve e tradíció belső ambivalenciáját, föloldatlan feszültségektől volt terhes. Jellemző, hogy hosszan, a szokásosnál lényegesen hosszabban elhúzódtott útkeresése: valódi íróönmaga megtalálása. Nemcsak kétszer járt egyetemre (Budapesten előbb közgazdász-, majd Szegeden jogi tanulmányokat végzett), de – aligha véletlenül – ő volt a „legöregebb Szegedi Fial”, aki – egy évtizeddel idősebb lévén a többségnél – kilógott e generációs csoportosulásból. Szimptomatikus, hogy a Szegedi Fiataloktól a Szép Szó köre felé való tájékozódása – a szegediek minden nyitottsága, „liberalizmusa” ellenére – társai számára egyféle váltásként következett be. (Emiatt Radnóti Miklóssal pl. meg is szakadt a barátsága.)

Tulajdonképpen írói pályája, amely e váltás révén bontakozott igazán ki, alig több mint egy évtizedig tartott. Ő maga pedig szinte mindvégig értékvédő utóvédharcot vívott (ahogy ő maga is megállapította). Így hosszan elnyúló útkeresése is, szorosabb értelemben vett közírói pályája is lényegében egy félig-meddig margóra szorított – különben meglehetősen heterogén és amorf – ellenkultúra részesévé tette. Irodalom-közéleti helyzete folyamatosan a marginalitás határán mozgott, jóllehet a pályája csúcsát jelentő Szép Szó szerkesztői posztja egy eszmetörténetileg rendkívül fontos vonulat kulcsfigurájává tette.

Egy mindenképpen biztos. Többszörös határhelyzetben telt el pályája, s ez jelölte ki kapcsolatai lehetséges körét is.

3. Gáspár Zoltán irodalmi kapcsolathálózata

Az ajánlás-sorozat, amelynek elemzésére e tanulmányban sor kerül, kapcsolathálózati szempontból sajátos forrás. A dedikáció: gesztus, az ajánló valamiképpen a maga pozitív viszonyát fejezi ki a címzett iránt. Ez a viszony lehet a barátság, a szeretet eredménye is, de lehet más, pl. szakmai tisztelet, politikai igazodás stb. jele is. A lényeg, hogy manifeszt módon kifejezi az összetartozást, következésképpen az ajánlás-sorozat egy manifeszt kapcsolathálózatot tükröz. A dolog természete szerint azonban az ilyen kapcsolathálózat nem adja vissza a network középpontjában elhelyezkedő egyén valamennyi releváns kapcsolatait. A nem-irodalmi – baráti, rokoni stb. – kapcsolatok kimaradnak belőle. Sőt, aki nem írt könyvet, vagy nem az adott időszakban adta ki művét, értelemszerűen szintén nem dedikálhat – tehát kimarad a „megfogható” kapcsolathálóból, bármily fontos szerepe legyen is az egyén életében. Azaz: az ajánlás-sorozat csak az egyén irodalmi kapcsolatait tükrözi, azokat is csupán „minősített” esetekben. (A pályakezdő, kötetel még nem rendelkező alkotó ugyanis szintén nem fejezheti ki összetartozás-tudatát dedikációval. Azok pedig, akik bár publikálnak könyvet s kapcsolatban is vannak az egyénnel, de mégsem küldik meg neki könyvüket ajánlással, az összetartozásnak egy másik – így meg nem „fogható” – típusát képviselik. Ez utóbbiak vagy az ún. gyenge kötésű kapcsolatok körébe tartoznak, vagy aszimmetrikusak: csak az egyik félnek igazán fontosak.) Az eddigiekből annyi bizonyos, hogy az ajánlás-sorozat nem pusztán manifeszt kapcsolathálózatot tükröz, de ezen belül olyat, amely – függetlenül a kapcsolat pszichológiai oldalától – erős kötésű kapcsolatokból épül föl.

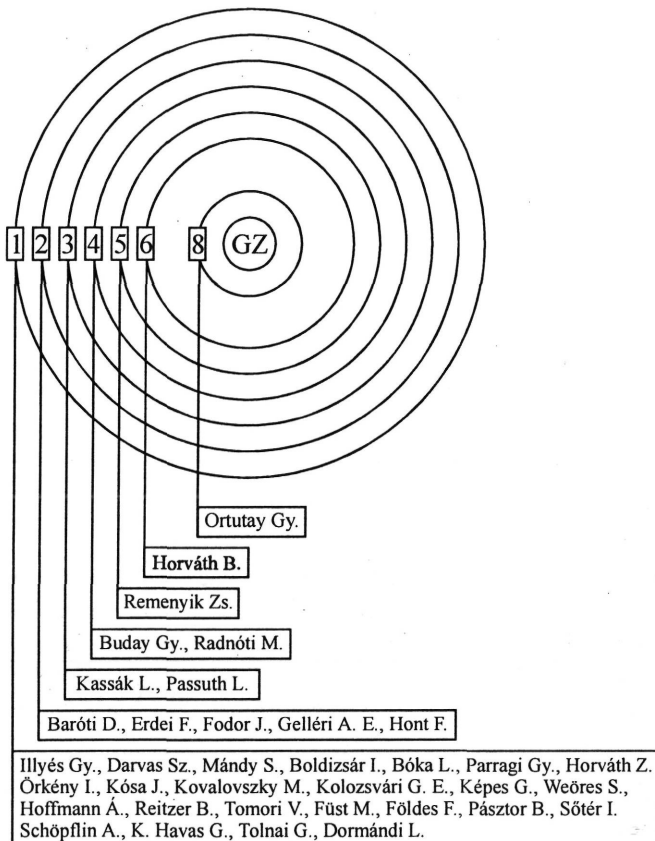
Ilyen, erős kötésű kapcsolatokból fölépülő, manifeszt irodalmi kapcsolathálózatot mutat meg a Gáspár Zoltánnak szóló ajánlás-sorozat is. Az ajánlások konkrét elemzése pedig részben megerősíti, részben árnyalja, részben – lényeges pontokon – kiegészíti eddigi ismereteinket.

De mit mutatnak a konkrét számok? Gáspár Zoltán könyvtárában 64 db neki dedikált könyv van. Ez voltaképpen 67 ajánlást jelent, hiszen három könyvet ketten-ketten ajánlottak Gáspárnak. Az ajánlók száma 36 – a most rekonstruálható kapcsolathálózat tehát ennyi tagból áll. Hogy ez nagy, kicsi, vagy éppen átlagos kiterjedésű kapcsolathálózatnak tekinthető-e, jelenleg nem tudjuk megmondani; a 20. századi magyar irodalomból összetételre alkalmas adatsorunk nincs. A mai magyar népességet megszondázó szociológiai felmérések pedig valószínűleg nem igazán relevánsak irodalomtörténeti összefüggésben. (Ha Gáspár kapcsolathálózatát mégis ezekkel vetjük össze, akkor a Gáspáré nagyon tekinthető, hiszen a mai népességből nyert network-ök releváns kapcsolatainak száma átlagosan 6,1 fő. Vö. Angelusz Róbert - Tardos Róbert, 1991. 56.) Csak sejtésként fogalmazható meg, hogy ez a Gáspár Zoltán körül kirajzolódó kapcsolathálózat kiterjedésében

valószínűleg alatta marad az olyan, domináns szerepű irodalom-közéleti szereplőkénél, mint pl. Babits Mihály, vagy – egy későbbi periódust tekintve – Illyés Gyula. Érdekes viszont, hogy Gáspár kortársának, József Attilának – igaz, csonkán ránk maradt – könyvtárában csak 49 dedikált kötet van. (Vö. Tasi József, 1996. 19-28.)

A 67 ajánlás időben egy jó évtizedben oszlik el, 1933-tól 1943-ig. Évenkénti bontásban a következő eloszlás mutatkozik: 1933-ban 4 könyv (5 ajánlás), 1934-ben 3, 1935-ben 3, 1936-ban 2, 1937-ben 4 (5), 1938-ban 3, 1939-ben 7, 1940-ben 8, 1941-ben 12, 1942-ben 7 (8), 1943-ban 9. (Két ajánlást nem tudunk konkrét évhez kötni, ezek, a harmincas évek végéről, a negyvenes évek elejéről valók.) Ez a megoszlás arra vall, hogy egy-egy adott időpontban (évben) a releváns kapcsolatok száma nagyjából a mai népszerűség (már hivatkozott) értékeivel harmonizál, s csak akkor növekszik e fölé, amikor Gáspár – mint a Szép Szó szerkesztője – már szélesebb körű ismerettségre tett szert. (Az ugrás jól látszik az 1938-as, illetve 1939-es adatok összevetésekor.)

Ha a 67 ajánlást aszerint csoportosítjuk, hogy ki hány ajánlással van jelen az adatbázisban, akkor azt tapasztaljuk, hogy 1 ajánlással 24, 2 ajánlással 5, 3 ajánlással 2, 4 ajánlással 2, 5 ajánlással 1, 6 ajánlással 1, 8 ajánlással 1 dedikáló szerepel. Ezt a bontást érdemes egy koncentrikus körökből álló diagramon ábrázolni, feltüntetve a neveket is. Ekkor a középpontban Gáspár Zoltán áll, a legbelső körön a legtöbb ajánlással, a legkülső körön pedig a legkevesebb ajánlással szereplők helyezkednek el:

Ez a diagramon is megjelenített elhelyezkedés számos tanulással szolgál a Gáspár Zoltán köré szerveződött kapcsolathálózatról – tanulmányunk voltaképpen ezekről szól. Egyelőre azonban, kezdetnek, csak néhány dolgot szögezzünk le. Mindenekelőtt azt, hogy az ajánlások száma tagolja a kapcsolathálózat szereplőit. Egészen más erősségű az a kötés, amely – hosszabb időn át tartva – 8 ajánlást eredményezett, mint az, amelyik – mondjuk – csak egyet. A kötés ereje szerint érdemes is az ajánlókat legalább három nagyobb csoportra osztani. Azok az ajánlók, akik 4,5,6,8 ajánlással szerepelnek, alkotják azt a csoportot, amely Gáspárhoz a legerősebb – igen erős és tartós – kötéssel kapcsolódott. Ide tartozik Ortutay Gyula, Horváth Béla, Remenyik Zsigmond, Buday György és Radnóti Miklós. Azok a dedikálók, akik 2 vagy 3 ajánlással szerepelnek, kétségtől egy Gáspárhoz fűződő masszív, viszonylag tartós kapcsolatot mutatnak. Ide tartozik Kassák Lajos, Passuth László, Baróti Dezső, Erdei Ferenc, Fodor József, Gelléri Andor Endre és Hont Ferenc. Azok a dedikálók viszont, akik csak egyetlen ajánlással, azaz egyszer nyilvánított gesztussal szerepelnek (s az összes ajánló kétharmada ide tartozik!) erős, de – valószínűleg – csupán alkalmi kapcsolatnak minősíthetők. (A pontos, egyedi mérlegelést csak az életrajzi adatok bevonásával lehetne megejteni.) Ebbe a csoportba tartozik – minden rendezettség nélkül sorolva a neveket – Illyés Gyula, Darvas Szilárd, Mátyás István, Boldizsár Iván, Bóka László, Parragi György, Horváth Zoltán, Örkény István, Kósa János, Kovalovszky Miklós, Kolozsvári Grandpierre Emil, Képes Géza, Weöres Sándor, Hoffmann Árpád, Reitzer Béla, Tomori Viola, Füst Milán, Földes Ferenc, Pásztor Béla, Sötér István, Schöpflin Aladár, K.Havas Géza, Tolnai Gábor, Dormándi László. (Meg kell, persze, jegyezni: a számszerűség semmiképpen nem fetiszizálható. Az egyetlen ajánlással szereplők között van ugyanis pl. K.Havas Géza, aki – más forrásokból tudjuk – Gáspárnak 1937 után az egyik legközvetlenebb barátja és politikai küzdőtársa volt, vagy Füst Milán, akivel – ugyanebben az időben – ugyancsak nagyon szoros baráti viszonyban állott. Jellemző, hogy Gáspár halála után Füst több könyvét is dedikálta Gáspár özvegyének.)

Mindjárt itt kell szólni arról is, hogy a legerősebb kötetet mutató csoport – megerősítve eddigi ismereteinket – kivétel nélkül abból a két orientációs közösségből való, amelyhez egy-egy időszakban Gáspár is tartozott. Ortutay, Buday és Radnóti a Szegedi Fiatalok, Horváth Béla és Remenyik Zsigmond viszont a Szép Szó köréhez tartozott. Ugyanakkor az is figyelemre méltó, hogy a második csoportba kerültek közül Baróti, Hont és Erdei szintén Gáspár egyik csoportjának (Szegedi Fiatalok) a tagja volt, ám a többi e csoportban elhelyezkedő ajánló Gáspárhoz fűződő viszonyáról eddig voltaképpen semmit sem tudunk. Közülük különösen meglepő (bár egyáltalán nem megmagyarázhatatlan) Kassák ilyen erősségű kötődése. Végül már itt le kell szögezni, hogy a Gáspártól „legtávolabb” álló, legkevésbé erős kötetet mutató csoport gondolkodástörténeti szempontból meglehetősen heterogén, így Gáspár számára sokféle orientációhoz nyitott utat.

A kapcsolathálózat szereplőinek különböző orientációs közösségek tagjaiként való értelmezése előtt szólni kell arról is, hogy „milyen társadalmi-demográfiai »szűrők« milyen mértékben érvényesültek” Gáspár releváns irodalmi kapcsolatainak létrejöttében. Az *iskolázottság, életkor, nemek, település és felekezet* szerinti szelektivitás ugyanis viszonylag jól „megfogható”, s ugyanakkor sok mindent elárul a kapcsolathálózat szerveződéséről.

A kapcsolathálózati szelektivitás egyik legfontosabb mutatóját az *iskolázottság* adja. Ha megnézzük a Gáspár kapcsolathálózatát alkotó 36 szereplőt, kiderül, hogy igen magas iskolázottságú csoportról van szó. Három szereplő (Darvas, Horváth Béla és Remenyik)

pontos iskolázottságát ugyan nem ismerjük, de a többiek közül a legmagasabb iskolai végzettsége 5 szereplőnek a középiskola, hétnek az egyetem, 21-nek (!) az egyetem plusz doktorátus. (Itt a megkezdett, de – esetleg – be nem fejezett tanulmányt is befejezettként kezelem.) Az a tény, hogy 36 főből 21, azaz közel kétharmad rész doktori címmel rendelkezett, azt jelzi, hogy – némi túlzással – valóságos „doktor-klub”-ról beszélhetünk. E tekintetben jellemző, hogy magának Gáspárnak is két egyetemi diplomája és jogi doktorátusa volt.) Ez az összefüggés arra vall, ez esetben is megerősíthető az az általános szociológiai tapasztalat, hogy a releváns kapcsolatok nagyon nagy százalékban az azonos iskolázottságúak között jönnek létre. Sőt, ez az összefüggés még a számok mutatta arányoknál is erősebb, hiszen – alkotókról lévén szó – a formális végzettség, az „igazolt” tudás csak az egyik, nem is a legfontosabb mutatója a mindenk fölé álló – s művekkel „igazolt” – kreativitásnak. (Ilyen vonatkozásban pl. Kassáknál a be nem fejezett középiskolát „kiegészíti”, relatív lemaradását pótolja az irodalmi tekintély.)

A szelektivitásnak ugyancsak fontos mutatója az *életkor*. A Gáspár kapcsolathálózatát alkotók közül egynek (Hoffmann Árpád) nem ismerjük születési évét, a többiek életkora így oszlik meg:

Születési év	Ajánlók száma	A Gáspár életkorától való eltérés (évben)
1872	1	+29
1887	1	+14
1888	1	+13
1898	2	+3
1900	3	+1
1901	Gáspár Zoltán születési éve	
1902	2	-1
1905	1	-4
1906	1	-5
1907	4	-6
1908	1	-7
1909	3	-8
1910	6	-9
1911	3	-10
1912	2	-11
1913	2	-12
1914	1	-13
1918	1	-17

Ez az életkori megoszlás igen érdekes, s bizonyos mértékig elüt az általános szociológiai tapasztalattól. Gáspár saját generációja (tehát az 1901 körüli néhány évben születettek) aránya ugyanis alacsony. Ha saját generációja időhatárát plusz-mínusz 3-3 évben határozzuk meg, akkor csupán 7 fő, a kapcsolathálózatnak 19,4 %-a tartozik e csoportba. Ezt valószínűleg pályája íve, hosszan elhúzódó útkeresése magyarázza, hisz – mint utaltunk rá – a Szegedi Fiatalok között is ő volt a legöregebb, szétfeszítve a csoport demográfiai kereteit. Ha a saját generációs csoporthoz hozzáadjuk azokat is, akik a Művészeti Kollégium kijelölte alsó határig (1911) terjedő időben születtek, a hét fő mellé további

19-et kell besorolnunk. Az így létrejövő demográfiai csoport összlétszáma már 26 fő (72,2 %). Azaz a kapcsolatok ilyen eloszlása az életrajznak azt a sajátosságát követi, amely Gáspár életében a generációs határ lejjebb helyeződéséről tanúskodik. Tartósan nála fiatalabbak között mozgott. A Szegedi Fiatalok legfiatalabbjánál (1911) fiatalabb „kapcsolatok” száma 6 (ez az egész csoport egyhatoda). Ebben semmi szokatlan sincs. Az a tény pedig, hogy a kapcsolathálózat 3 tagja Gáspárnál lényegesen idősebb volt (plusz 13, 14 és 29 év), azt mutatja, hogy ez esetben is megtörtént az irodalmi élet szerveződésében szokásos aktus: a nagy tekintélyek egy része befogadja a fiatalabbakat. Schöpflin, Füst és Kassák jelenléte kétségkívül egy ilyen befogadási aktus dokumentuma. Személyükben az irodalmi modernitás (Nyugat, avantgarde modernizmus) három tekintélye mintegy „visszaigazolta” Gáspár íróságát.

A szelektivitás harmadik fontos mutatója a *nemek* szerinti megoszlás. Gáspár kapcsolathálózatában a 36 aktor közül 34 (!) férfi, s csak mindössze kettő (azaz 5,5 %) a nő. Ez valószínűleg a történeti korszak általános jellemzője, korszecifikus jelenség. Az írók aránya az író-populációban maga is nagyon alacsony lehetett (sajnos, pontos adatok erre, ilyen jellegű fölmérések híján, nincsenek). Beszédes tény, hogy a két nő közül az egyik (Tomori Viola) Gáspár saját csoportjának, a Szegedi Fiataloknak a tagja volt, a másik (Mándy Stefánia) pedig valamennyi szereplő közül a legfiatalabb. Ő már egy teljesen új generáció tagjaként került kapcsolatba a nála 17 évvel idősebb Gáspárral.

A szelektivitás további fontos mutatója a *település* szerinti: ki hol született, illetve lakott? A 36 szereplőből egynek (Hoffmann Árpád) sem születési, sem lakhelyét nem ismerjük. A többi 35 fő adatai így oszlanak meg:

Szülőhely szerint: Budapesten született 12 fő, Szegeden és Kolozsvárott 3-3 fő, Dormádon 2; a további 15 fő viszont 15 különböző településen (Torda, Nagyilonda, Beszterce, Felsőrácegrespuszta, Érsekújvár, Mátészalka, Tornalja, Mór, Szabadka, Pécsbányatelep, Szombathely, Makó, Nagykanizsa, Maniga, Kunszentmiklós). Ebből a megoszlásból több dolog figyelemre méltó. Érdekes, hogy Budapest kiemelkedő helyzete már itt is megmutatkozik; a szereplők egyharmada budapesti születésű. Érdekes az is, hogy a Budapestet követő két „legnagyobb” rekrutációjú hely, Szeged és Kolozsvár – Budapesthez hasonlóan – olyan város volt, ahol élete egy-egy szakaszában Gáspár maga is élt. Érdekes az is, hogy a szereplők szülőhelyét képező 19 településből 7 (36,8 %) a trianoni békeszerződés következtében leválasztódott a történeti Magyarországról. Ennek a szimpla ténynek a habituális következményei történetileg mindenképpen relevánsak. (Az érintetteknek élményei, tapasztalatai voltak a nemzeti traumáról, a szülőhely elvesztéséről.)

Lakóhely szerint: A 35 főből hárman – ajánlásaik megírásakor – 2-2 településen éltek. (Buday Szeged/Róma, Ortutay Szeged/Bp, Radnóti Szeged/Bp.) Ezt figyelembe véve olyan kép kerekedik ki a lakóhelyeket illetően, amely Budapest nagyon erős dominanciáját mutatja. Az ajánlás megírása idején ugyanis 29 dedikáló Budapesten, 6 Szegeden élt, s ezen kívül csak 1-1 fő élt Rómában, Pécsen és Szigetszentmiklóson. Ez a megoszlás kétszeresen érdekes. 1. Három kivételével valamennyi dedikáció lakhelye abban a két városban volt, amelyben felnőttként Gáspár maga is élt. 2. S e kettőn belül is Budapest ilyen arányú jelenléte ismételtelen megerősíti az irodalmi élet köztudott Budapest-centrikusságát.

A szelektivitás következő fontos mutatója a *felekezeti hovatartozás*. A harmincas évekre ugyan jelentősen előrehaladt a magyar társadalom szekularizálódása, egy-egy felekezeti tradíció azonban – túl a spirituális vonatkozásokon – olyan szociokulturális sajátosságokkal is bír, amelyek – szakrális vonatkozásait elvesztve is – mindenképpen

relevánsak. Így a Gáspár Zoltán köré szerveződött kapcsolathálózatnak is lényeges ismérve, hogy hogyan alakul a szereplők felekezeti megoszlása. A kapcsolathálózat ilyen szempontú elemzése, persze, nem könnyű, a máig élő tabuk a vallási beazonosítást problematikussá teszik. De amennyire kollegiális segítséggel meg tudtam állapítani, a kapcsolathálózat 36 tagjából 12 (tehát az egész egyharmada, több mint 33 %) református, 10 (27,7 %) zsidó, 8 (22,2 %) katolikus, öt (13,9 %) vallásváltó, katolizált zsidó. (Egy fő, Hoffmann Árpád felekezete megállapíthatatlan volt.) Ezek az arányok igen tanulságosak. A hálózatban az összlakossághoz viszonyítva fölültreprezentált a reformátusok aránya. Ez azonban – mivel Gáspár maga is református volt – érthető, a kapcsolati homogenitás jele. Föltűnően magas a zsidók aránya is, kivált, ha az öt „kikeresztelkedettet” is e csoportba soroljuk: arányuk ekkor 41,6 %. (A két csoport összevonása azért tehető meg, mert – föltehetően – a szocializáció még azonos jellegű volt.) Ez az arány oly magas, s annyira föltűnően áll a zsidók összlakosságon belüli 6 %-os arányának, hogy Gáspárnak a velük való kapcsolata csakis tudatos választás eredménye lehet. A katolikusok aránya viszont föltűnően kicsi, jóval az összlakosságon belüli arányuk alatt szerepelnek. Ez alighanem megintcsak ideológiai választás következménye, hiszen a kor magyar politikai katolicizmusa erősen konzervatív karakterű volt. Érdekes viszont, hogy a két legerősebb kötést mutató tag (Ortutay, Horváth Béla) mégis katolikus. Ez arra vall, hogy az egyéni kvalitások korrigálják a szociológiai diszpozíciók bizonyos elemeit. Az összképet érdekesen árnyalja, hogy a legerősebb kötést mutató egyharmad (azaz a két vagy több könyvet dedikáló) között viszont magasan a reformátusok vezetnek. 12-ből 6 (50 %) református. Három (25 %) zsidó és vallásváltó, kettő – az egész egyharmada – katolikus. Ez utóbbi adatsor arra enged következtetni, hogy a kapcsolathálózat centrumában a saját felekezet tagjai állnak, a nem-keresztény felekezet tagjai, a zsidók viszont – noha a hálózatban elfoglalt arányuk igen jelentős – e kapcsolatrendszer relatíve távolabbi körén mozogtak.

4. A kapcsolathálózat két fő sűrűsödési pontja

Az eddigiekből kiderült, hogy kik azok, akik kapcsolatban állottak Gáspár Zoltánnal, s látható ezeknek a kötéseknek az egyéni erőssége is. Érzékelhető tehát egy erőssorrend. Nyitott azonban a kérdés, hogy ez a 36 ember külön-külön kapcsolódott-e Gáspárhoz, vagy közöttük is kimutathatók releváns kapcsolatok? Azaz, ugyanezt másképpen megfogalmazva: elszigetelt, egymástól teljesen független egyének kapcsolódtak-e Gáspárhoz, vagy – legalább részben – két vagy több csoport, kör (stb.) tagjai is? Ezt a kérdést magából az ajánlás-sorozatból nem lehet megválaszolni, a válaszhoz háttér adatok is szükségesek. A dedikáció-sorozat azonban olyan jelzés-sorozat, amely értelmezhetővé válik, ha összefüggésbe hozzuk az irodalomtörténeti kutatás eddigi eredményeivel.

Ha az irodalomtörténeti háttér ismeretek birtokában megvizsgáljuk a kapcsolathálózat tagjait, kiderül, hogy a network két sűrűsödési pontot mutat. Az egyik ilyen sűrűsödési pont jól kivehetően a Szegedi Fialatok tagjaiból áll össze, a másik pedig a Szép Szó köréből regrutálódik. Azaz, igen nagy százalékban Gáspár eddig is ismert két „saját” csoportjából.

A legerősebb kötést mutató, két vagy több dedikációval jelen lévő 12 tagból hat (Ortutay, Buday, Radnóti, Baróti, Erdei, Hont) a Szegedi Fialatok közül való, öt (Horváth Béla, Remenyik, Fodor, Kassák, Passuth) pedig a Szép Szó köréből, s csak egy (Gelléri A.E.) áll e két csoporton kívül. Ha az egy-egy dedikációval jelen levő további 24 tagot is figyelembe vesszük, ez az összefüggés tovább erősödik. A már jelzett hat Szegedi Fialat

mellé további három (Reitzer, Tomori, Tolnai) csatlakozik. Azaz, az összesen 15 fős Művészeti Kollégiumból – Gáspárt is beleszámítva – 10 fő szerepel ebben a kapcsolat-hálózatban. A kimaradók közül háromnak (Árvas Erzsébet, Kárász Judit, Széll István) 1933 és 1943 között nem jelent meg könyve, tehát nem is dedikálhatott Gáspárnak semmit. Ketten (Balla Sándor, Berczeli Anzelm Károly) pedig a szegedi csoport szakadár tagjai voltak, akik kiváltak és szembekerültek a Szegedi Fiatalokkal. De az egy-egy dedikációval jelen lévők között magas a Szép Szó köréből valók aránya is. A 24 ilyen network-tagból 11 írt a Szép Szóba (Darvas, Mándy, Bóka, Kósa, Kovalovszky, Kolozsvári G.E., Képes, Weöres, Füst, Pásztor, K.Havas). Azaz: a 36 dedikálóból 9 a Szegedi Fiatalok, 16 a Szép Szó körébe sorolható, s csak 11 fő nem tartozott e két csoport egyikébe sem. (Megjegyzendő, hogy ketten – Baróti, Radnóti – mindkét csoporthoz kapcsolódtak; ők ugyanis írtak a Szép Szóba is. Velük a Szép Szó-sok összlétszáma 18-ra emelkedik.)

A kapcsolathálózat e két sűrűsödési pontját néhány dolog külön is érdekessé teszi. A Szegedi Fiatalok és a Szép Szó köre ugyanis rivális, egymással csak lazán kooperáló csoportok voltak (a két csoport között a legfőbb közvetítő kétségkívül maga Gáspár Zoltán volt). Föltűnő tehát, hogy amíg Gáspárnak a Szép Szóhoz való „átállása” Radnótit szembefordította vele, s amennyire megítélhető, a Szegedi Fiatalok többsége sem lelkesedett ezért a döntéséért – Ortutay mindvégig kiemelkedően erős kötésű kapcsolatnak bizonyult. S figyelemre méltó az is, hogy Gáspár kapcsolathálózatában a Szegedi Fiatalok közül a Szép Szó-s időkben is jelen volt Erdei és Hont, míg a többiek „elolvadtak”.

Gáspárnak a Szép Szó körében játszott szerepét érdekesen mutatja a network ide vonatkozó része. Mindenekelőtt föltűnő, hogy a Szép Szó legszűkebb, meghatározó körének három legfontosabb személyisége (József Attila, Ignóus Pál, Fejtő Ferenc) nincs jelen itt. Hogy ennek mi az oka, csak sejthető. Valószínű, hogy József Attila betegsége, majd halála, illetve Fejtőék korai emigrációja lehet a magyarázat. A hiány azonban így is figyelemre méltó. Érdekes az is, hogy a kapcsolathálózatban a Szép Szó-sok közül Horváth Bélának és Remenyiknek van központi helye. (Urbánus nézőpontból mindkét írónak voltak „megingásai”, „gyengeségei”.) Ebben az elhelyezkedésben nyilván közrejátszottak életrajzi esetlegességek, például az, hogy Horváth és Remenyik ez időben sokat publikált, tehát sok alkalma volt a dedikálásra, de nem kizárt bizonyos közös szociológiai diszpozíciók (keresztény felekezethez való tartozás) szerepe sem. (Ugyanakkor az is tény, hogy Füst Milán és K.Havas Géza, akik pedig – más forrásokból tudhatóan – közel állottak Gáspárhoz, csak publikációs esetlegességek miatt voltak szerényen képviselve a network-ben.) Mindent összevetve úgy tűnik, hogy Gáspár Szép Szó-s kapcsolatai lényegében a József Attilaék utáni Szép Szó személyi viszonylatairól árulkodnak. Sőt valójában már a magyar irodalom 1937/38 utáni átrendeződésébe világitanak bele. Erre vall az is, hogy Szép Szó-s kapcsolatai – Horváthot és Remenyiket leszámítva – nem a Szép Szó jellegadó munkatársai közül kerültek ki, sőt az említettek is inkább a folyóirat második vonalába tartoztak. A Gáspárhoz közelálló K.Havas Géza pedig, aki tagadhatatlanul az 1937 utáni folyóirat egyik meghatározó szerzője volt, maga is Fejtőék távozása – s az erőviszonyok átalakulása – után került előtérbe.

A kapcsolathálózat egészét természetesen nem fedik le teljesen a Szegedi Fiatalok, illetve a Szép Szó köréből valók. Legalább két, az említetteknel lényegesen kisebb súlyú és kiterjedésű sűrűsödési pontot, mint figyelemre méltókat, meg is kell említenünk. Az egyik ilyen sűrűsödési pont Illyés és Schöpflin nevével fémjelvezhető, de lazán mások, pl. Sötér, Füst, Bóka is ide (vagy ide is) kapcsolódnak. Nem kétséges, hogy itt, ha alkalomszerűen

is, a Nyugat/Magyar Csillag köre jelenik meg a kapcsolathálózatban. (Illyés fő-, Schöpflin társszerkesztője volt a Magyar Csillagnak, Gáspár maga pedig – próbálkozásképpen – írt is a folyóiratba.) A dedikációban kifejeződő gesztus Illyésék részéről nyilvánvalóan a volt Szép Szó kör megmaradt embereinek tett gesztus s egyben integrálási szándék jele volt. Ám ami ebből a lényegesebb: létezett ez a kapcsolat, volt érintkezés, ha tartós együttműködést nem is hozott. A másik ilyen sűrűsödési pont egy baloldali, sőt szocialista szereplőből kirajzolódó network-tömb. Ennek legfeltűnőbb jele kétségtelenül Kassák viszonylag hangsúlyos jelenléte (három ajánlással), de itt említendő Horváth Zoltán, Földes Ferenc is – ahogy a más összefüggésben is tárgyalt Hont Ferenc és K.Havas Géza is.

5. A kapcsolathálózat mint látens orientációs közösség

„Az emberek – ahogy Karl Mannheim írja –, hisz csoportban élnek, nem fizikailag, egyes egyénenként léteznek. A világ tárgyait nem kontemplatív-absztrakt módon ragadják meg, s nem is kizárólag egyes lényekként. Ellenkezőleg, különbözőképpen szervezett csoportokban cselekednek együtt és egymás ellen, s mindeközben együtt és egymás ellen gondolkodnak.” (Mannheim Károly, 1996. 12.) Mindez pedig egyenes következménye annak, hogy az „egyén csak igen korlátozott értelemben hozza létre önmagából azt a nyelvhasználati és gondolkodásmódot, amelyet neki tulajdonítunk. Csoportjának nyelvét beszéli; olyan módon gondolkodik, ahogyan csoportja gondolkodik. Bizonyos szavak és értelmük eleve az egyén rendelkezésére állnak, s ezek nem pusztán azt határozzák meg jelentős mértékig, hogyan közelít [ő] az őt övező világhoz, hanem egyidejűleg azt is láthatóvá teszik, hogy a csoport vagy az egyén számára a tárgyak eddig milyen nézőpontból és milyen cselekvési összefüggésben voltak érzékelhetők és hozzáférhetők.” (Mannheim Károly 1996.11.) Ezeknek a kollektív predeterminációknak egyik lehetséges megközelítését ma kétségtelenül az intertextualitás elmélete kínálja (vö. Kulcsár-Szabó Zoltán, 1995.) Ennek az eljárásnak azonban a gyakorlatban súlyos ára van, hiszen így eltűnik a „szerző”, túlhangsúlyozódik a szocialitás, a szöveg metaforikus „önállósághoz” jut, stb. – jóllehet tapasztalataink cáfolják ezt. A másik lehetséges eljárás (amely persze nem zárja ki az intertextualitás részleges figyelembevételét, fölhasználását), a reálisan létező emberek valóságos orientációs közösségeinek körülhatárolása és elemzése. Ez persze egyáltalán nem könnyű munka, de elvégezhető. A kapcsolathálózat tagjai például (ahogy erre a Bevezetésben már utaltam) fölfoghatók egy valóságos orientációs közösségnek. Olyan valóságos emberekből álló valóságos viszonylatrendszernek, amelynek leírása láthatóvá teszi, hogy „az egyén számára a tárgyak [...] milyen nézőpontból és milyen cselekvési összefüggésben voltak érzékelhetők és hozzáférhetők”.

Ha a Gáspár Zoltán köré szerveződött kapcsolathálózatot mint egy valóságos orientációs közösséget kezeljük, (amely Gáspár gondolkodásának predetermináló közege), s arra keresünk választ, hogy e közösség milyen gondolkodástörténeti alakzatot határol körül, – néhány lényeges összefüggés bizonyossá válik.

Először is: ez a közösség laza, informális és – bármely adott nézőpontból – heterogén közösség. Tagjai változó erősséggel kapcsolódnak egymáshoz. Vannak, akik klikkszerű zártsággal kötődnek egymáshoz, de vannak olyanok is, akik legföljebb csak tudnak a többiek jó részéről s maguk csak kevesekkel állnak közvetlen kapcsolatban. E közösségben esztétikai elvek, szociológiai diszpozíciók és politikai opciók szétválaszthatatlanul keverednek, a közösség leírása – magyarázata – nem szűkíthető le egyik vagy másik elemre. Maga a közösség nem azonosítható a közösséghez tartozó egyik individuum ver-

bális megnyilatkozásával sem. Utóbbi ugyan része az előbbinek, de csak – a többiek megnyilatkozásaival bonyolult relációban lévő – része. Meglehetősen amorf és heterogén; az absztrakt logikai elemzés számos ellentétet, össze nem illést mutathatna ki a közösség tagjai által képviselt gondolati alakzatok között. Ez az orientációs közösség, mint valóságos gondolkodástörténeti erőter, mégis, mindezek ellenére is körülhatárolja az érzelmi és gondolati mintázatok, előföltételek, kollektív tapasztalatok egy hozzávetőlegesen leírható halmazát.

A Gáspár Zoltán gondolkodás- és beszédmódját predetermináló gondolati erőter legjobban egy bináris oppozícióval (*nyitott* valami irányában, *zárt* valami felé) jellemezhető. A vizsgálatra három terület kínálkozik.

1. *Spirituális (vallási) sikon* azt tapasztaljuk, hogy ez az erőter nagymértékben szekularizált. A felekezeti különbségek nem jelentenek átléphetetlen akadályt, elszigetelő közeget. Gáspár nem zárkózott be saját felekezete körébe, valamennyi más felekezet iránt nyitott volt. Nyitott volt a rasszista törvényekkel sújtott, a sajtó és a közélet által folyamatosan stigmatizált nem-keresztény felekezet, a zsidók irányában is. Ez nagyon lényeges jellemző, hiszen a kor egyik fontos törésvonala éppen a zsidók - nem zsidók tengely körül alakult ki. A kapcsolathálózat ugyanakkor nem mutat föl rasszista, vagy vallási fundamentalista tagot – ezek irányában tehát az erőter zártnak volt tekinthető. Az összlakossághoz viszonyítva magas arányban képviselt református komponens (mivel ez Gáspár saját felekezete is volt) arra vall, hogy a protestáns tradíció, ha szekularizált formában is, releváns meghatározottság maradt.

2. *Politikai-ideológiai sikon* azt tapasztaljuk, hogy az erőter teljesen zárt volt az úgynevezett radikális jobboldal felé. A kapcsolathálózat egyetlen egy tagja sem sorolható be semelyik, a kor fogalmai szerint jobboldalinak tekinthető vonulatba. E megállapítás érvényét legfőljebb a neokatolikus Horváth Béla gyöngíthetné, ő azonban az adott időszakban éppen a „baloldallal” kooperált, s katolikusága mintegy kvázi-igazolását, korspecifikus megerősítését jelentette a baloldal által dominált összefogásnak. Nyitott volt viszont ez az erőter a baloldal szinte valamennyi lényeges áramlata irányában, beleértve még a kommunisták egy részét is (gondoljunk Földes Ferenc vagy Hont Ferenc jelenlétére). Sőt a domináns éppen egy tágan értelmezett baloldaliság, jóllehet a „bekerülésnek” a direkt politikai opció nem volt kizárólagos kritériuma. Weöres Sándor például e térben sem igazán jellemezhető politikailag, ami itt az apolitikusság tolerálására vall. Az erőter politikai dimenziója viszont doktrinális értelemben teljesen tarka képet mutat, nem azonosítható kizárólagosan egyetlen irányzattal, vonulattal sem. E dimenzió csak mint egymáshoz szoruló törekvés-variációk összjátéka írható le. Nyugodtan állítható tehát, hogy ez az erőter politikai vonatkozásban erősen szituáció-függő, kényszer-koalíció jellegű volt. Így magában hordta a belső polarizálódás, a szétfejlődés, sőt szembekerülés lehetőségét is – azaz nélkülözötte, mellőzte a látens ellentétek gondolati végigvitelét. Az egymáshoz való viszony kinyilvánított önreflexióját.

3. *Irodalmi, irodalom-közéleti sikon* figyelemreméltó, hogy az erőter nyitott a nyugatos szépség-esztétika (Schöpfung, Füst), az avantgarde modernizmus (Kassák), sőt még a realiztívus népi „baloldal” (Illyéstől Erdeiig) irányában is. Zárt viszont az irodalmi öskonzervativizmus (mondjuk a Kisfaludy Társaság) és a népi „jobboldal” felé. A szociális szempont, mint vállalható lényeges szempont van jelen benne, – erre vall legalábbis, hogy a népi mozgalom egyik meghatározó egyénisége, Erdei Ferenc még a negyvenes években is jelen volt ebben az erőterben. Ugyanez, valamint Illyés ellentét-tompító, kiegyensúlyozó szerepe magyarázza Illyés gondolati pozíciójának jelenlétét is. Illyés pozí-

ciója azonban már alighanem már az erőtér egyik gondolati határpontját jelöli ki: ezen túl a népiek már nem voltak vállalhatóak. Ki kell azonban mondani, hogy minden jel szerint az orientációs közösség létrejöttében a kritérium szerepét ez esetben nem a szorosan vett esztétikai elvek és ízlésalakzatok játszották. Minden jel szerint a szociológiai diszpozíciók s az ezekhez illeszkedő ideológiai-politikai opciók (egyféle „balra”-szorítottság) voltak a meghatározók. (Ahogy, tudjuk, maga a Szép Szó is egy ilyen típusú alkalmi koalícióként jött létre, s benne az esztétikai elvek csak másodlagos szerepet játszottak.) Ez, másképpen megfogalmazva, azt jelenti, hogy erősen átpolitizált, politikailag túlsúlyos gondolati erőtérrel volt szó.

Óhatatlanul fölmerül a kérdés: időben előrehaladva mutat-e változást, esetleg egyenesen váltást ez a gondolati erőtér? A hagyományos sztereotípiák szerint a Szegedi Fialatok egyféle prenépi tömörülés volt, a Szép Szó viszont urbánus folyóirat. Ennek a – részleges – szembenállásnak, vélhetnénk, Gáspár kapcsolathálózatában, s következésképpen a számára közegként szolgáló gondolati erőtérben is meg kellene mutatkoznia. Bizonyos hangsúly-átrendeződés tagadhatatlanul végbement; az 1937 előtti Gáspár Zoltán egy elsődlegesen szociális érzékenységű, népiség-központú közegben mozgott, 1937-től viszont egy liberális jellegű, mindenekelőtt szabadság-orientált közegben. A váltás – bizonyos személyi konfliktusok, pl. a Radnóti-val való szakítás ellenére – mégsem volt nagyon radikális. Részből azért, mert maguk a Szegedi Fialatok is egy felekezeti nyitott, „balfelé” tájékozódó, erős esztétikai aspirációkkal átítatott csoportosulás volt. Olyan csoport, amely – kifelé ugyan nem deklarálva – maga is kritikusan viszonyult a népi mozgalom számos jelenségéhez. Alapirányultsága, legtöbb elve pedig Gáspár számára később is vállalható volt. (E tekintetben jellemző, hogy Gáspárt és a Szép Szót éppen a Szegedi Fialatok vezéregyénisége, Buday György „hozta össze”). Részből azért nem volt éles váltás, mert a Szép Szó köre maga sem képviselhette elképzelését túl sarkosan. Ám, s ez tagadhatatlan, a népiség-központúságot a szabadság-központúság váltotta föl. Pontosabban, az események menete Gáspár számára is ez utóbbit – s az ezt megjelenítő gondolati alakzatokat – értékelte föl. A network tagjainak időbeli eloszlása, az arányok átalakulása ezt dokumentálja. Így, ha nem is szembeötlő formában, de tagadhatatlan tény, hogy a Gáspár gondolkodását predetermináló gondolati erőtér, minden belső kontinuitása ellenére, számottevő elmozdulást mutat.

A kapcsolathálózatot orientációs közösségként (is) értelmező eljárás, persze, csak a gondolati erőtér fő vonásait mutathatja föl. Ezt a képet egy olyan intertextuális elemzés, amely Gáspár szövegeit a network-tagok által írott szövegekkel összevetve vizsgálná, még jelentősen gazdagíthatná és finomíthatná.

IRODALOM

Agárdi Péter 1995

Egy intranzigens demokrata „nyelvkritikája”. In. A.P.: *Torlódo múlt. József Attila és kortársai*. Bp. 106-121.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert 1988

Előszó. Válogatás a kapcsolathálózati elemzés irodalmából. = Szociológiai Figyelő, 3.sz. 5-14.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert 1991

Hálózatok, stílusok, struktúrák. Bp.

- Csaplár Ferenc 1967
A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Bp.
- Gáspár Zoltán 1937
 [Vallomás olvasmányairól.] In: Kóhalmi Béla (szerk.): *Új könyvek könyve.* Bp. 135-142.
- Granowetter, Mark 1988
A gyenge kötések ereje. A hálózatelemzés felülvizsgálata. = Szociológiai Figyelő, 3.sz. 39-60.
- Kadushin, Charles 1988
Kapcsolathálózatok és körök a kultúra termelésében. = Szociológiai Figyelő, 3.sz. 33-38.
- Kulcsár-Szabó Zoltán 1995
Intertextualitás: létmód és/vagy funkció? Irodalomtörténet, 4.sz. 495-541.
- Lengyel András 1988
Egy későliberális ideológiakritikus. Vázlat Gáspár Zoltánról. = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1987/1. köt. 427-470. Újraközölve: Lengyel András, 1990. 375-446.
- Lengyel András 1990
Útkeresések. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Bp.
- Mannheim Károly 1996
Ideológia és utópia. Ford. Mezei I. György. Bp.
- M.Róna Judit 1980
József Attila kéziratái és levelezése. Katalógus. Bp.
- Tasi József 1996
József Attila könyvtára és más tanulmányok. Bp.

FÜGGELÉK

(Dedikációk Gáspár Zoltánnak)

1933

1. Radnóti Miklós: Lábadozó szél. (Versek) Szeged, 1933. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma.
 D: *Gáspár Zoltán barátomnak / kézzorítással / Radnóti Miklós / 1933. II. 5.*
2. Tolnai Gábor: Erdély magyar irodalmi élete. II. kiad. Szeged, 1933. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma.
 D: *Gáspár Zoltán / barátomnak, / szeretettel: / Tolnai Gábor. / Szeged, 1933. VI. 6.*
3. Mondotta: Vince András béreslegény Máté János gazdalegény. Nyíri, rétközi balladák, betyár- és juhásznóták. Bev. és gyűjt.: Ortutay Gyula. Buday György fametszeivel. Szeged, 1933. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma.
 D: *Zolinak igaz szeretettel / Ortutay Gyula / Buday György.*
4. Baróti Dezső: Juhász Gyula. Tanulmány. Szeged, 1933. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma.
 D: *Gáspár Zoltánnak, / barátsággal: / Baróti Dezső.*

1934

5. Radnóti Miklós: Ének a négerről aki a városba ment. (Versek) S.Szőnyi Lajos 20 linó-metszetével. Bp. 1934.
 D: *Gáspár Zoltánnak / baráti kézzorítással / Radnóti Miklós / Szeged, 1934. II. 14.*
6. Baróti Dezső: Dugonics András és a barokk regény. Szeged, 1934. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma.
 D: *Gáspár Zoltánnak / barátsággal: / 1934 július 22-én. Baróti Dezső.*

7. Ortutay Gyula: Tömörkény István. Szeged, 1934. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma.
D: *Zoltánnak barátsággal / Ortutay Gyula / Szeged, 1934. 8.7.*

1935

8. Tomori Viola: A parasztság szemléletének alakulása. A parasztság szemléletének és eszméltési fokának lélektani vizsgálata. Szeged, 1935. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma.
D: *Zoltánnak / békepipa helyett / igaz barátsággal / Szeged, 1934. máj. 4. / Viola*
9. Székely népballadák. Vál., bev. Ortutay Gyula, illusztrálta Buday György. Bp. 1935.
D: *Gáspár Zoltánnak / 1935.karácsonyán / szeretettel / Buday György*
10. Nyíri és rétközi parasztképek. Bev., jegyzetekkel együtt közli Ortutay Gyula. Illusztrálta Buday György. Gyoma, 1935.
D: *Zoltánnak / szeretettel / ajánlom. / 1935. Karácsony / Buday György*

1936

11. Radnóti Miklós: Járkálj csak, halálraítélt! Versek. Bp. 1936. Nyugat.
D: *Zoltánnak / régi szeretettel, baráti kézzel / Miklós / 1936. november 10.*
12. Remenyik Zsigmond: Olivér és az emberi világ. Regény. [Bp. 1936] Athenaeum.
D: *Gáspár Zoltánnak [?] / őszinte és régi / barátsággal / Remenyik Zsigmond*

1937

13. Bátorligeti mesék. Ortutay Gyula gyűjtése, Buday György rajzaival. [Bp. 1937] Hungária Könyvek 4.
D: *Gáspár Zoltánnak / szeretettel / 1937.karácsonyára / Buday György / Ortutay Gyula*
14. Horváth Béla: Utolsó jelenések. [Bp. 1937.] Cserépfalvi.
D: *Gáspár Zoltánnak / a magyar költők / tudósának és / okos számtartójának / szeretettel / Horváth Béla*
15. Dormándi László: Két jelentéktelen ember. [Bp. 1937] Pantheon.
D: *Gáspár Zoltánnak / barátsággal / Dormándi László*
16. Remenyik Zsigmond: Téli gondok. [Bp. 1937.]
D: *Gáspár Zoltánnak / szeretettel és barátsággal / Remenyik Zsigmond.*

1938

17. Radnóti Miklós: Meredek út. Versek. [Bp.] 1938. Cserépfalvi.
D: *Irének és Zoltánnak / baráti szeretettel / Miklós / 1938.december 7.*
18. Kovalovszky Miklós: Irodalmunk Páris-szemlélete a háború után. (Bp.) 193[8].
D: *Gáspár Zoltánnak / igaz nagyrabecsüléssel / Kovalovszky Miklós*
19. Horváth Béla: Pogányság vagy kereszténység szolgaság vagy szabadság. [Bp.] 1938. Korszerű Magyar írások.
D: *Gáspár Zoltánnak / szeretettel és / ragaszkodással Horváth Béla*

1939

20. Darvas Szilárd: Ördögsgiget. Jegyzetek az Istenről, a szerelemről, a világról és rólam, aki e világban élek. [Bp.] 1939. A szerző.
D: *Gáspár Zoltánnak őszinte tisztelettel / Darvas Szilárd / 1939 VII. 18.*

21. Passuth László: Esőisten siratja Mexikót. [Bp. 1939]
 D: *Gáspár Zoltánnak: / meleg, baráti üdvözléssel és / igaz nagyrabecsüléssel / 939. V.10. / Passuth László*
22. Füst Milán: Válogatott versei. [Bp. 1939] Nyugat.
 D: *Gáspár Zoltánnak, / szíves emlékezésül: / Füst Milán / Budapest, 1939, július 22.*
23. Ortutay Gyula: Rákóczi két népe. [Bp. 1939.] Mefhosz.
 D: *Gáspár Zoltánnak / igaz szeretettel és barátsággal / Gyula / Budapest, 1939. 9. 11.*
24. Pásztor Béla: Méregkóstolók. Versek. Bp. 1939. Vajda János Társaság.
 D: *Gáspár Zoltánnak / igaz nagyrabecsüléssel és / hálás szeretettel / Pásztor Béla*
25. Horváth Béla: Szabadító angyal. Bp. [1939], Vigilia.
 D: *Gáspár Zoltánnak / szeretettel / Horváth Béla*
26. Ortutay Gyula: A magyar népköltési gyűjtemények története. Bp. 1939. Klny. az Ethnographia-Népeletről.
 D: *Gáspár Zoltánéknak / igaz szeretettel / Ortutay Gyula*

1940

27. Gelléri Andor Endre: Villám és esti tűz. Bp. [1940], Almanach.
 D: *Gáspár / Zoltánnak / 1940 húsvétján / barátsággal / Gelléri Andor Endre*
28. Erdei Ferenc: Magyar falu. [Bp. 1940], Athenaeum.
 D: *Gáspár Zoltánnak / barátsággal / Bp. 1940. V.17 / Erdei Ferenc*
29. Fedics Mihály mesél. Bev., jegyz. Ortutay Gyula. Bp. 1940. Egyetemi Magyarorságtudományi Intézet.
 D: *Gáspár Zoltánnak / igaz, régi barátsággal / Ortutay Gyula / Bp. 1940. 5.30.*
30. Fodor József: Jelenések éve. Versek. [Bp.] 1940. Almanach.
 D: *Gáspár Zoltánnak / igaz szeretettel / Bp. 1940. VI. 24 / Fodor József*
31. Hont Ferenc: Az eltűnt magyar színjáték. Hivatásos színjátszásunk a honfoglalástól a mohácsi vészig. [Bp. 1940], Officina.
 D: *Zolinak, / szeretettel / Hont Ferenc / 1940, Karácsony*
32. Kassák Lajos: Sötét egek alatt. Bp. 1940.
 D: *Gáspár Zoltánnak / tisztelete jeléül / Kassák Lajos*
33. Illyés Gyula: Összegyűjtött Versei. [Bp.], 1940. Nyugat.
 D: *Gáspár Zoltánnak / őszinte nagyrabecsüléssel, / Illyés Gyula*
34. Korai kapitalizmus – korai szocializmus. Angol szocialisták. Ford. és bev. K.Havas Géza. [Bp.], 1940. Szociáldemokrata Párt.
 D: *Zolinak / igaz barátsággal / Havas Géza*

1941

35. Gelléri Andor Endre: Kikötő. [Bp, 1940], Athenaeum.
 D: *Gelléri Andor Endre / Rendel: álmban. Novellairó, szakorvos Telefon: nincs / Rp. Budapest: 1941 jan. 20. / Kikötő / Kőművesek (10,0) / Ház a telepen (150.0) / Vera naplója (5,6) / M.D.S. Szükség esetén 1 x 1 novella / Gelléri Andor Endre / Az Athenaeum kiadása / Gáspár Zoltán úrnak*
 [Az ajánlás a belső címlap nyomtatott szövegével kombinált, orvosi receptet imitáló szöveg; a nem kurzivált rész nyomtatott szöveg.]
36. Mándy Stefánia: A lélek lép, lebben sután. Versek [Bp.], 1941. Officina.
 D: *Gáspár Zoltán szerkesztő úrnak / szeretettel / 41.III. / Mándy Stefánia*

37. Hoffmann Árpád – Hegyes György – Vajda Pál R.: Beszélő térképek. Bp. 1941.
Közművelődési Könyvek.
D: *Dr. Gáspár Zoltánnak / barátsággal / 941.IV.25. / Hoffmann Árpád*
38. Örkény István: Tengertánc. Bp. 1941. Renaissance.
D: *Gáspár Zoltánnak / őszinte barátsággal / ajánlom. / 41. VI. 4. / Örkény István*
39. Erdei Ferenc: A magyar paraszttársadalom. [Bp. 1941], Franklin.
D: *Gáspár Zoltánnak / barátsággal / Bp. 1941. nov. 17 / Erdei Ferenc*
40. Passuth László: A lombard kastély. Regény. [Bp.1941.] Athenaeum.
D: *Gáspár Zoltánnak, régi / nagyrabecsüléssel és barát-/sággal / 1941. XI. 20 / Passuth László*
41. Bóka László: Vajda János. [Bp. 1941], Franklin.
D: *Gáspár Zoltánnak / szeretettel / 41.XI. 28. / bókálászló*
42. Földes Ferenc: Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon. [Bp. 1941], Cserépfalvi.
D: *Gáspár Zoltánnak / barátsággal / Földes Ferenc*
43. Horváth Béla: A csodálatos szőlőtő és A kis kanász viaskodása. Elbeszélő költemények. [Bp. 1941], Vigília.
D: *Gáspár Zoltánnak / őszinte szeretettel és / hűséggel / Horváth Béla*
44. Weöres Sándor: Theomachia. Drámai költemény. Pécs [1941], Janus Pannonius Társaság.
D: *Gáspár Zoltánnak / tisztelő barátsággal / Weöres Sándor.*
45. Sötér István: Jókai Mór. [Bp. 1941.], Franklin.
D: *Gáspár Zoltánnak / igaz híve: / Sötér István*
46. Schöpflin Aladár: Mikszáth Kálmán. [Bp. 1941], Franklin.
D: *Gáspár Zoltánnak kollegális üdvözzel / Schöpflin Aladár*

1942

47. Hont Ferenc: Költészet a dobogón. Egy irodalmi előadássorozat tanulságai. Bp. 1942
D: *Gáspár Zolinak / szeretettel / Hont Ferenc / 1942. IX. 30.*
48. Fodor József: Összes versei (1922-1942). Bp. [1942], Singer és Wolfner.
D: *Gáspár Zoltánnak / igaz szeretettel / Bp 942 okt. 27 / Fodor József*
49. Horváth Béla: Hol vagy te nép. Összegyűjtött versek (1929-1942), [Bp, 1942], Vigília.
D: *Gáspár Zoltánnak / szeretettel és baráti / ragaszkodással / Horváth Béla*
50. Boldizsár Iván: Nagy idők kis lexikonja. [Bp. 1942], Franklin.
D: *Gáspár Zoltánnak / szeretettel / Boldizsár Iván*
51. Horváth Zoltán és Parragi György: Világtörténelmi lexikon. I. rész. Bp. [1942], Grill Károly könyvkiadó vállalat.
D: *Gáspár Zoltánnak / nagyrabecsülésük jeléül / Parragi György / és Horváth Zoltán*
52. Kósa János: II. Rákóczi György. [Bp. 1942], Franklin.
D: *Gáspár Zolinak meleg / barátsággal / Kósa János*
53. Remenyik Zsigmond: Amerikai ballada. Bp. [1942], Antiqua.
D: *Irénnek és Zolinak / kézcsoókkal, öleléssel / Remenyik Zsigmond*

1943

54. Passuth László: A bíborbanszületett. [Bp. 1943], Athenaeum.
D: *Gáspár Zoltánnak, / őszinte, régi barát-/sággal / 1943. V. 17 / Passuth László*

55. Ortutay Gyula: Kis magyar néprajz. Bp. [1943], Magyar Könyvbarátok.
D: *Gáspár Zoltánnak / a régi szeretettel / Ortutay Gyula / Bpest, 1943. 9.16.*
56. Képes Géza: Gorgó mereng. Versek. Bp. [1943], Dante.
D: *Gáspár Zoltánnak / szeretettel / Budapest, 1943 november 24 / Képes Géza*
57. Kassák Lajos: Karácsonyiék. [Bp. 1943].
D: *Gáspár Zoltánnak / barátsággal / Kassák Lajos*
58. Kassák Lajos: Emberek - sorsok. [Bp. 1943].
D: *Gáspár Zoltánnak / barátsággal / Kassák Lajos*
59. Horváth Béla: Húsz olasz költő. Bp. 1943. Róma Könyvkiadó Vállalat.
D: *Gáspár Zoltánnak / őszinte szeretettel / Horváth Béla*
60. Kolozsvári Grandpierre Emil: Dr. Csibráky szerelmei. Regény. 2. kiad. [Bp, 1943], Franklin.
D: *Gáspár Zoltánnak / barátsággal / Grandpierre Emil*
61. Remenyik Zsigmond: Az atyai ház. Színmű 3 felvonásban. Bp. [1943] Új Idők Irodalmi Intézet Rt.
D: *Gáspár Zoltánnak / baráti öleléssel / Remenyik Zsigmond*
62. Remenyik Zsigmond: Pernambucói éjszaka. Regény. Bp, [1943], Új Idők Irodalmi Intézet Rt.
D: *Gáspár Zoltánnak / öleléssel / Remenyik Zsigmond*
- * * *
63. Gleichen-Russwurm, A.: A barokk. Ford. Reitzer Béla. [Bp. 194?], Athenaeum.
D: *Zoliéknak / igaz szeretettel / Béla*
64. Tréfásszavú magyarok. Vidám népmesék mindnyájunk kedvére. Vál., bev. Ortutay Gyula. Bp. [19??], Dante Könyvkiadó.
D: *Gáspár Zoltánnak / igaz szeretettel / Ortutay Gyula*

The Network of Zoltán Gáspár's Literary Connections

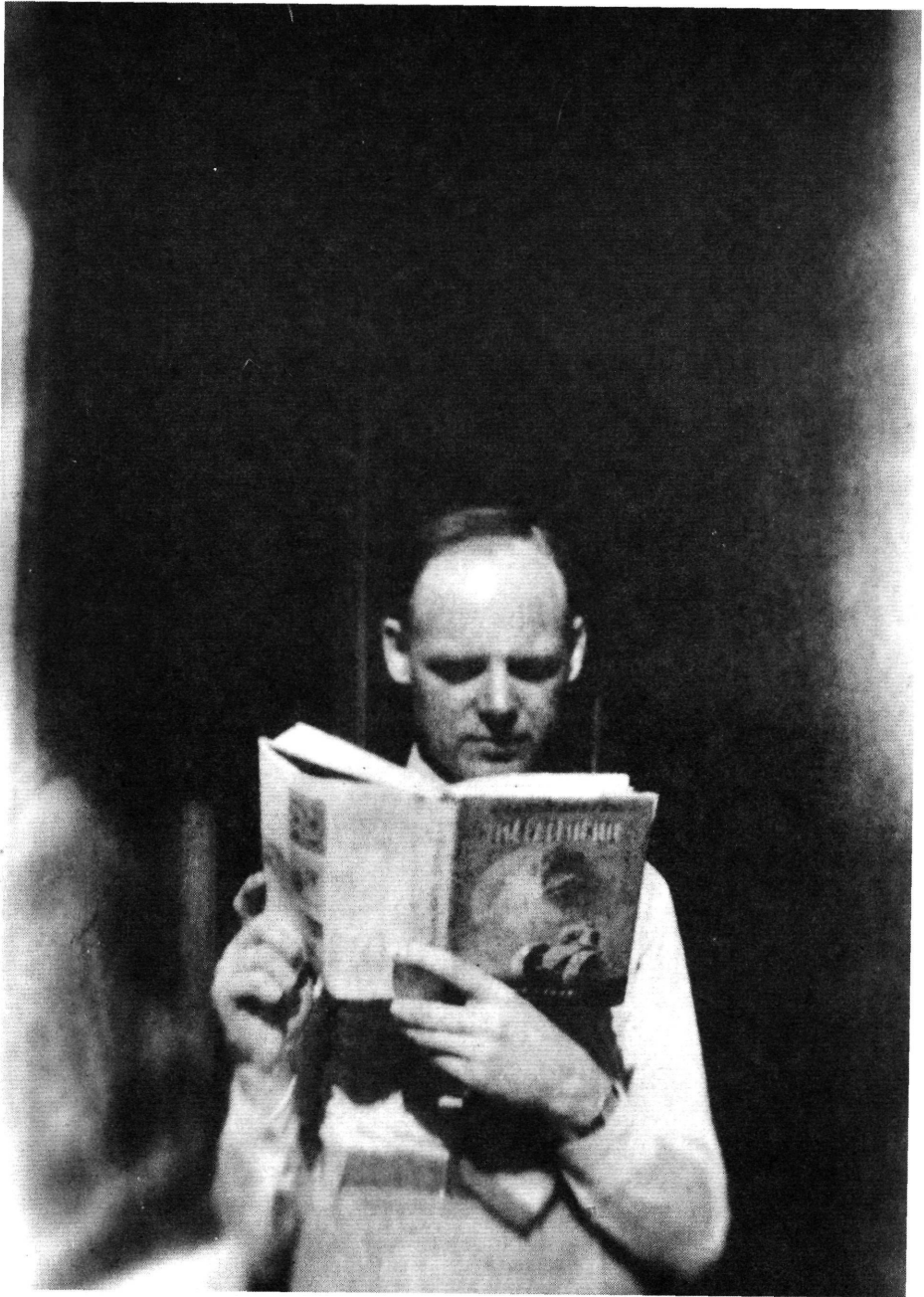
A historical-sociological analysis of the stock of dedicated books in his library

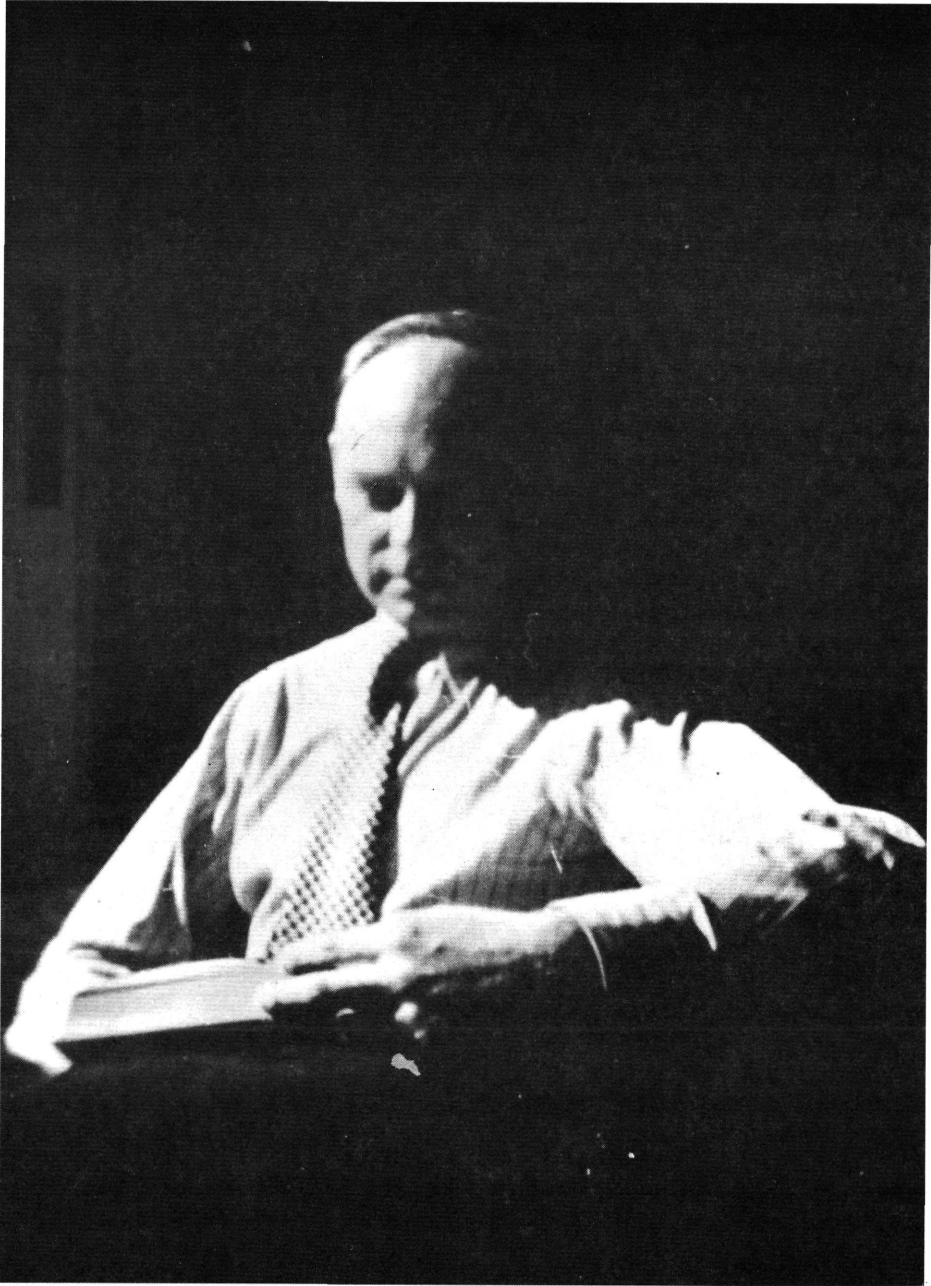
András Lengyel

The study is aimed at reconstructing the network of literary connections maintained by the last editor of Szép Szó, Zoltán Gáspár (1901-1945). The analysis is based on the set of inscriptions dedicated to Gáspár and found in Gáspár's library. The inscriptions place him, as it were, in the center of an egocentric network by delineating a system of connections. The number of inscriptions contributed by each writer throw light on the strength and firmness of a connection. The analysis runs in a historical-sociological vein, and also makes resort to previous perceptions and data from the history of literature related to the members of the said network. The present work depicts the members of the reconstructed network also as members of an orientational community „gathering” around Gáspár and appearing interrelated with him. In this way, conclusions with relevance to the history of mentality and thinking are also formulated in the study.

Gáspár Zoltánnak
baráti keletéssel
Radnóti Miklós
Szeged, 1924. II. 14.

Gáspár Zoltán
hagyatéka

RADNÓTI MIKLÓS

ÉNEK
A NÉGERRŐL
AKI
A VÁROSBA MENT

S. SZÖNYI LAJOS
20. linómetszetével

[Lp.] Gyarmati könyvnyomtatóműhely kiadása 1934

Gáspár Zoltánnak,
szíves emlékezésül:

Füst Miklós

Budapest, 1930, július 22.

Göspér Zoltán
Ingyatéka

MAGYAR FALU

Göspér Zoltán
Levéltrágya

Bp. 1940. 917

Eredetesen

Gáspár Zoltán
hagyatéka

GELLÉRI ANDOR ENDRE
rendel: átmában. Novella író, szakíró TELEFON: 211

Rp.

Budapest: 1941. jan. 20

KIKÖTŐ

Könyvesek (10,0)

Írás a telepen (150,0)

Vona naplójai (5,6)

M.D.S. Szükség esetén 1x1 novella

Johannes Kesz

A Z A T H E N A E U M K I A D Á S A

Gáspár Zoltán urának

Gáspár Zoltán
hagyatéka

SCHÖPFLIN ALADÁR
MIKSZÁTH KÁLMÁN

*Gáspár Zoltánnak kollegiális üdvözléssel
Schöpflin Aladár*

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

Women in the Interwar Populist Movement: The Szeged Youth

DEBORAH S. CORNELIUS
(Rutgers University)

In August of 1933 a photography exhibit opened in the provincial Hungarian city of Szeged. The title: „Fifteen kilometers from City to Farm.” In the stark puritanical style of the Bauhaus School, Judit Kárász’s photographs documented the dichotomy between peasant and city life with startling power: barefoot peasant laborer contraposed against well-fed priest; peasant baby wrapped in newspaper nest to a lace trimmed baby carriage; village children in a muddy pathing pond by the up-to-date city swimming pool. In presenting the social reality which she perceived, the physical and mental oppression of peasant life contrasted against the light-hearted prosperity of the city, Kárász sought to disturb, to arouse the indignation – and the sympathy of her viewers.

Judit Kárász, a pioneer in photo journalism and political radical, was an example of the „new generation” of Hungarian youth and one of the small number of exceptional women who took part in the populist youth movements in interwar Hungary. Small groups of marginalized young intellectuals in the late 1920’s and early 1930’s came to believe that their future was inextricably tied to the future of the Hungarian peasantry. They resembled populist and peasantist leaders of Eastern Europe in their belief in the innate spiritual and national values of the peasantry. Like the Russian narodniks of the nineteenth century, they urged intellectual youth to take up the mission to help the people. They placed their faith in the potential of the small peasant land owner to form a new rural middle class, and worked for the reconstruction of society in which a new leadership from the peasantry would merge with young intellectuals to create a stronger self-confident Hungarian nation.

Who were these women? How did „young gentlewomen” in Hungary’s status conscious society become involved with the peasantry? What role did they play in the youth movements which prepared the intellectual climate for the populist writers of the latter 1930’s? There is little known about them. The few works which have been published on the youth movements barely mention their names. In his trailblazing work, *Populist Sociology*, Dénes Némédi explains that the term „youth” as it was used in Hungary during the interwar period referred only to the intelligentsia, excluding peasants and workers.¹ It does not occur to him to point out that youth referred only to men. In the study of youth movements as it has developed, the very concept of „youth,” with its connotations of activity and radicalism, has precluded the examination of women.

In my presentation today I will focus on the three women members of the Szeged Youth group, the most influential populist youth group within the borders of truncated Hungary. The careers of the three women, Erzsébet Árvay, Judit Kárász, and Viola Tomori, illustrate both the opportunities available to young women and the limitations on women intellectuals in the interwar period. Árvay and Tomori, both refugees from Transylvania, were active in the Szeged movement throughout its ten years of activity. Kárász, daughter of a prominent Jewish family in Szeged, was involved during the most radical

¹ Dénes Némédi, *A népi szociográfia: 1930-1939* (Budapest: Gondolat, 1985) 25.

stage of the movement in 1932 and 1933. In my study of Hungarian youth movements I was fortunate to meet Árvay and Tomori, who were active in the group from its beginning. This presentation, which is a spin-off from my dissertation research, was made possible by interviews with the two women in the summers of 1989 and 1990. Balancing their recollections with fragments of information from articles, newspaper accounts, and letters, I will attempt to assess their role in the movement as a first tentative contribution toward the creation of a documentary base for further study.

Among the first generation of Hungarian women to have relatively free access to a university education, they shared the generational struggle of their male colleagues to make a place for themselves in truncated Hungary with its diminished career opportunities. They were not consciously feminists. Like the Russian women populists of the nineteenth century they were not concerned with women's issues as such.² In the post World War I period women's legal and social status had been greatly improved and opportunities for women intellectuals expanded. Their priorities were similar to those of their male counterparts, who believed that the crucial issue was the future of Hungary and the need to restructure its semi-feudal hierarchical society.

These women belonged to the generation shaped by the Treaty of Trianon. The fragmentation of the nation dramatically affected the course of their lives. Erzsébet Árvay and Viola Tomori were uprooted Transylvanian Hungarians, among the approximately 426,000 refugees who fled to rump Hungary after the dismemberment of the former kingdom.³ Árvay was a child of seven when her family fled their village at the time of the Romanian occupation in 1918. Her father received a teaching position in a small village in Transdanubia, and at ten Árvay was sent to live with a great aunt in Ujpest to attend the Dorottya Kanizsai Girls Gymnasium.

Tomori and her mother left Kolozsvár in 1921 when her father, a railroad supervisor, was imprisoned for transporting Hungarian newspapers into Romania. They settled in Szeged where she attended a conservative Catholic girls school. Tomori, who maintained a strong sense of her Transylvanian Protestant identity, was not accepted by her classmates in the Árpád-házi Szt. Erzsébet Gymnasium. The child of older parents, she lived within the protective environment of her family circle.

Judit Kárász was born to an established, prosperous Jewish family in Szeged, but family cohesion was disrupted by scandal when her father was arrested for war-profiteering in 1916. She and her mother lived away from Szeged in Budapest, returning only in 1927.⁴ As soon as she completed secondary school in 1930, Kárász left Hungary. Like many other young Hungarian intellectuals, she took advantage of the opportunity to study in the West, enrolling in the Bauhaus School in Dessau.⁵

The effects of Trianon exerted a determining influence on their educational plans. Along with other women among the impoverished middle classes, they found it necessary

² See the discussion of women in Russian populism in Barbara Alpern Engel, *Mothers and Daughters: Women of the Intelligentsia in Nineteenth-Century Russia* (Cambridge University Press, 1983) and *Russia* (Princeton: Princeton University Press, 1978)

³ For estimates on numbers of Hungarian refugees, see István E. Mocsy, *The Effects of World War I: The Uprooted* (New York: Columbia University Press, 1983) 10-12.

⁴ Interview with András Lengyel, literary historian. 6/22/90, Móra Ferenc Múzeum, Szeged.

⁵ Information on Kárász' life is taken primarily from Ferenc Csaplár, „Kárász Judit szociofotói,” *Tiszatáj* (Szeged, 1970/7) 656-658, and Pál Miklós, „A magyar szociofotó egyik úttörője: Kárász Judit (1912-1977)” *Fotóművészet* (1988. XXXI. 1.sz.) 11-16.

to prepare themselves for practical careers. The three women, born in 1911 and 1912, were among those encouraged by the reform of women's education in 1926 under Minister of Religion and Public Education Count Kuno Klebelsberg, which liberalized the access of women to the universities and greatly expanded their career choices.⁶ Although prime consideration was still given to qualified male students, women were now able to enroll in some faculties from which they had previously been excluded.⁷ The percentage of women enrolled in universities and other schools of higher education increased every year in the period after the war, going from 9% in 1923 to 13.6% in 1930.⁸ In 1929, of the 15,497 students enrolled in universities and other schools of higher education, 2,067 were women.⁹

Hungarian women's enrollment still ranked relatively low in a comparison of twelve European countries in 1930. Hungary was one of the five countries in which the percentage of women was under 20%, including Czech-Slovakia, Germany, Italy and Sweden. One explanation was that other countries tended to allow women in all faculties except for law, while Hungary admission of women was still the exception. In 1930 the highest proportion of women were in the Faculty of Philosophy with almost 50%, while pharmacy had 37.4%, and economic sciences 14.7%.

Although it broadened women's access to higher education, the reform of 1926 also made clear women's secondary position. Prime consideration was still given to providing places for qualified male students. Limitations on women's enrollment can be compared to those placed on Jewish students by the so-called „*numerus clausus*,” which restricted the number of Jewish students in departments with full enrollment. Numbers of women were not only limited, but women were totally excluded from certain departments. After 1926 women could enroll in limited numbers in the university faculties of Reformed and Lutheran Theology, Medicine, Philosophy, Philology and History, Math and Natural Sciences. They were excluded from the Faculty of Roman Catholic Theology of the Faculty of Law and Political Science. Women were not admitted to the engineering departments of the Royal Joseph Technical University, except as guest students, with the exception of the department of architecture, since the quota was not always filled by men. In the Faculty of Economic Sciences women were admitted to the departments of agriculture and commerce without any limitation but were excluded from departments of economics, administration, and foreign affairs. They could be enrolled in the teachers training de-

⁶ Women had first been admitted to universities in Hungary in 1895, but only in the faculties of philosophy, medicine, and pharmacy, and there „with certain limitations.”

⁷ Women had first been admitted to the university in 1895 in the faculties of philosophy, medicine, and pharmacy. After the reform of 1926 women in limited numbers could also enroll in the Faculties of Mathematics and Natural Sciences, Reformed and Lutheran Theology, Agriculture and Commerce, architecture, and as special students in the engineering departments. Women were still excluded from certain departments, including Law and Political Science, Economics, Administration, Foreign Affairs, and Roman Catholic Theology.

(Julius Kornis, *Education in Hungary*, New York: Columbia University, 1932. 142-143.)

⁸ Unless otherwise noted statistics have been taken from „A főiskolai hallgatók száma és megoszlása az 1925/26-1930/31 tanévekben.” *Magyar statisztikai közlemények* (88. kötet, 1930/31)

⁹ Unless otherwise noted, statistics have been taken from „A főiskolai hallgatók száma és megoszlása az 1925/26-1930/31 tanévekben.” *Magyar statisztikai közlemények* (88. kötet, 1930/31)

partment of commercial subjects within certain limits, and were admitted to School of Pharmacy – evidently a subject not popular with the men – without any reservations.¹⁰

These young women were part of the generation of youth seen by the older generation as those who would „resurrect” Hungary. Under Minister of Religion and Public Education Count Kuno Klebelsberg’s reform of higher education, a new generation of highly trained professionals were to prove Hungary’s right to reclaim the former Hungarian Kingdom to the Western Powers. Young intellectuals, many from petty bourgeois and even peasant families, flocked to the universities, encouraged by the more open admission policies and the promise of a leading role in Hungarian society. Yet, upon graduation they faced the prospect of joining a growing surplus of intellectuals. It was not that Hungary had proportionally more graduates than other European countries. The problem was rather that existing positions in traditional careers, the civil service, government, education, churches, were monopolized by the older generation, swollen by the influx of civil servant from the successor states into truncated Hungary after Trianon.¹¹ Every year 2500 graduates left the universities, but positions were not available for even half this number.¹²

In the first half of the 1920’s, there had been hope that the government would make provisions for the new university graduates, but by the late 1920’s the new generation had become disillusioned. The ranks of those still considered to be „youth” continued to expand to include men and a much smaller number of women in their 20’s, 30’s, and even early 40’s. The age-category became so broad that the prominent Hungarian historian, Gyula Szekfű, divided „youth” into two cohorts: those in their 30’s who had begun to find places for themselves within the system, and those in their 20’s, the self-styled „new generation,” who had become increasingly alienated. This new generation had come to condemn everything which the older generation had created since Trianon, rejecting the gentry ideology as well.¹³ It was this group who became increasingly aware of the pressing economic and social misery building up in the countryside with the economic crisis in agriculture beginning in 1928. The sense that the older generation had misused the trust of the nation was expressed by the leader of the Szeged Youth, György Buday, expressed youth’s accusation of misuse of the trust of the nation. He called on university youth to forge solidarity with the peasantry:

Only the new generation is able and qualified to do this, for they are not guilty and have not participated in the mistakes, the hatred, of the recent decades of Hungarian politics and social life...¹⁴

¹⁰ Julius Kornis, *Education in Hungary*. Teachers College, Columbia University (New York: 1932) 142-143.

¹¹ Approximately 426,000 refugees from the lost territories had fled to Hungary, the majority from the broad middle level of the social structure: the gentry/bourgeois, and all those who had been employed in some manner by the state – including the myriad minor officials, teachers, railroad and postal workers. The Bethlen regime which derived much of its support from the gentry/middle-class found it essential to provide places for the refugees within the state administration.

¹² Csaplár, 167.

¹³ Szekfű, 446.

¹⁴ György Buday, *A szegedi tanya problémái*. A M.Kir. Ferenc József Tudományegyetem Sajtótudományi Tanfolyamából. Szeged 1930. 7.

Erzsébet Árvay and Viola Tomori, both Transylvanian refugees, enrolled at the Royal Hungarian Francis Joseph University in Szeged at a time when changes were taking place in the student population which were to be instrumental in the later composition of the Szeged Youth. In 1928 Árvay became one of the first women to enroll in the Faculty of Mathematics and Natural Sciences, one of ten women among one hundred eleven students. When Tomori joined her the next year there were already more than twenty women in her entering class.¹⁵ Árvay had been refused admission to the overcrowded university in Budapest, but enrollment in Szeged was still low. The Transylvanian university from Kolozsvár had been transplanted after the Romanian occupation and re-established in the provincial city of Szeged in 1921 as part of the plan to decentralize higher education. Despite a reputation for excellence, it had remained a small university throughout the 1920's with a large enrollment of refugee students from Transylvania.¹⁶ Standards were high and it appears that the two women, who were serious students, were accepted on their own merits without discrimination. Both received the government and Rockefeller scholarships reserved for excellent students. Tomori and Árvay were to become life-long friends, forming a „sisterhood” of two in their activities with peasantry.

Although Szeged became the second largest city in Hungary after Trianon, it still retained a predominantly agricultural character. The newly built university complex in the inner city with its well-designed broad avenues offered a startling contrast to the habitations of the field-workers and tenant farmers who rented out much of the city's land which spread out over approximately 101,268 acres. More than half of the city's 120,000 inhabitants were occupied in agriculture.¹⁷ Students from other parts of the country were not attracted to Szeged but naturally gravitated to Budapest, the cultural and political center of the country.

The peripheral location of the university in an agrarian city was instrumental in the emergence of the radical group of students, later to be known as the Szeged Youth. Far removed from central control in Budapest it was possible to evade the stifling political orthodoxy demanded by the regime. The talented group of university students were characterized by their marginality. The social diversity of the members, the extreme differences in social position. unusual at any time, was striking in interwar Hungary's hierarchical society. Of the fifteen members three were women at a time when women rarely took part in public life. The core members were Protestant refugees from Transylvania. Four of the most artistically talented were Jewish. The best known under the later Communist regime was Ferenc Erdei of peasant background and Ortutay, a Catholic: their intense awareness of social tensions undoubtedly made them more sensitive to the social injustice toward the agrarian population. More than half of the city's inhabitants were field workers and tenant farmers. They lived on the outskirts of the city in quarters with

¹⁵ Statistics on women's enrollment taken from interviews with Viola Tomori and Erzsébet Árvay. Statistics on departmental and total enrollment from „A Magyar Királyi Ferencz-József Tudományegyetem Beszámoló, 1927-1929, 1929-1930.”

¹⁶ In the first half of the 1920's more than 40% came from the cut-off territories. In 1927, the year in which György Buday became head of the Bethlen Gábor Circle, there were still 30% from the territories.

András Hegyi, ed. *Haladó ifjúsági mozgalmak Csongrád megyében.* (Szeged: KISZ Csongrád Megyei Bizottsága Politikai Képzési Központja, 1982.)

¹⁷ 141,775 H. 1 hold = 1.4 acres. *Tanyai ügyek: újság-cikkek a „Délmagyarország” c. szegedi napilapból.* „Szeged mint földesúr,” (Szeged, 1930) 9-19.

dirt floors, no running water, and no sewer system. the young women first became aware of the economic and social problems in the countryside as members of a Transylvanian student organization, the Gábor Bethlen Circle. The co-ed Protestant group was of the small „self-improvement circles” at the university, differentiated from the popular „fraternal organizations” by its emphasis on Calvinist precepts of social responsibility and social action.¹⁸ Outsiders in Szeged, the refugee students were especially sensitive to the social and economic inequalities between poor peasant and wealthy landowner which in Transylvania had not been so extreme.

The student group had been mobilized by a lecture challenging them to take up the cause of the peasantry of the Great Plain. In post-Trianon Hungary, preoccupied with concern for the survival of the Hungarian people, this population, often referred to as „pure Hungarian,” had gained new prominence. Their isolation on the scattered small homesteads known as „tanya” had fostered the development of a unique local culture, though to be the repository of the „true” Hungarian national character. Isolation had also fostered shocking living conditions, resulting in illiteracy, ignorance, and an appalling state of health.¹⁹ The question of the survival of this Hungarian population became a crucial one for the students who had been forced to leave their home in Transylvania, considered by many to be the „heartland of the Hungarian nation.” A small group within the Gábor Bethlen Circle resolved to study the conditions of the tanya population and work for the renewal of the nation.

Árvay was one of the first to join the „Agrarian Settlement Movement.” In her gymnasium in Újpest she had received an unusually liberal education which had acquainted her with the social problems of the time. Her mathematics teacher had introduced his students to the controversial writings of the poet, Endre Ady, and taken them to visit the social welfare settlement. In the Protestant student association, Pro Christo, she had been encouraged to relate Christian principles to social problems. When György Buday, the leader of the Gábor Bethlen Circle, announced plans to study the „tanya” situation to her Bible class, she felt compelled to participate.

When Viola Tomori joined the group in 1929, she found a new world within the Gábor Bethlen Circle, which had come to include an unusually diverse group of students, some from the peasantry, some from the prosperous Jewish community. for the first time Tomori found a group of friends who accepted her for her own sake and who were sensitive as she was to the social inequalities in the society of the Great Plain. At home and in school she had been raised as a „young lady” (úri leány) and taught that nice girls did not read the realistic contemporary literature on the peasantry. Under Buday’s tutelage, she read books by Zsigmond Móricz, Dezső Szabó, and Endre Ady which had been forbidden. She described the effect of their trips to the tanya when she viewed at first hand the misery of the poor peasantry: „Here we saw confirmed with our own eyes everything that we read by Ady, Móricz and Dezső Szabó... and felt that we were right. That here were our true ancestors and real brothers.”²⁰

¹⁸ Ferenc Bárány, „A szegedi egyetemisták szervezetei, 1921-1929,” *Fejezetek hat évtized történetéből* (Szeged, 1982) 94-95.

¹⁹ Though the farms were nominally attached to a village or a town administration, many were more than fifteen or twenty miles away from a village, church, or school. Ferenc Erdei, *Tanya világ* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976) 7-13.

²⁰ András Lengyel. Interview with Váró Györgyné Tomori Viola.

The two women soon became part of the small core group who carried out systematic analyses of conditions in the countryside. The members divided up the homestead world among themselves, each choosing a village or group of homesteads which they visited weekly. The women adopted the settlement of Tape with a population of over four thousand, the majority landless laborers or dwarf-holders who eked out an existence by weaving bulrushes. Despite the ridicule of their classmates, they hiked the six kilometers from Szeged to Tape every Sunday, sometimes trudging through mud so deep that it came in over the tops of their boots.

While some of their male colleagues experienced difficulties in making contact with the peasantry who were suspicious of all outsiders, Tomori and Árvay were quickly able to establish good relations. Tomori explained how their „womanly methods” enabled them to become close to the peasant women and through them to the whole village:

We collected remnants of material from shops, or bought cheap yard goods, and sewed clothes for the Tape children, or joined the Tape women on their mending afternoon. Meanwhile we read them, or, when a few of the men gathered in the back of the room we explained political affairs. There were minor and major affairs to be taken care of which we voluntarily assumed.²¹

Later they were often called on to advise the men with official matters or explain legal affairs. Their gender worked to their advantage enabling them to gain the villagers trust.

The two young women derived real personal satisfaction from their work. Like their male colleagues they believed it was their mission as privileged young intellectuals to raise the economic and cultural level of the „people.” Yet the kinds of activities to which they devoted themselves suggests a difference in attitude. Whereas the men excelled at organization, the women became involved in the lives of the people. The male members, Buday, Ferenc Erdei, Gyula Ortutay, organized educational programs, carried out sociological research, collected folk art and ballads for their own professional work. The women devoted themselves to performing needed social services. They found affirmation of their own worth as human beings in helping individuals. As Tomori explained later: „One can find oneself most easily when one is helping others. We turned to the peasantry because they needed our help.”²²

Géza Féja, the populist writer who was assisted by the Szeged Youth in collecting material for his work „Viharsarok” attested to the respect accorded to Tomori by her villagers:

I am going [to Tápé] with Viola Tomory and the other members of the ‘Agrarian Settlement’ (There aren’t many of them!) Viola, above all, is beloved here. She holds all the secrets of the village. They break out in joy when she comes: ‘The Almighty God has brought our little lady.’ The peasant women run to her, kiss her on the hand, and then the cheek.²³

²¹ „Mint pattogó labda... – Váróné Tomori Viola szabálytalan emlékiratai” *Szeged megyei városi tanács közlönyének várospolitikai melléklete* (1989,5).

²² Interview with Viola Tomori. Debrecen. 5/30/88.

²³ Féja Géza, „Nincs Szegeden boszorkány” *Magyarország* (March 10, 1934) quoted in András Lengyel, *Féja Géza és a Szegedi Fiatalok* (Szeged, 1989) 413.

By 1932 Tomori had emerged as spokeswoman for Szeged Youth. Her public role was unusual for a woman, but not unprecedented at a time in which women were able to serve in municipal councils and as Parliamentary representatives. She was the only woman to speak at the first meeting of the National Hungarian Student Parliament in March of 1932.²⁴ She urged the assembled young intellectuals to take up the cause of the Hungarian peasantry: „a vital, culturally and economically valuable reservoir for the renewal for the Hungarian nation.”²⁵ In April she convinced the students at the University in Debrecen to organize „village seminars” and work with the problems of the surrounding settlements and villages.²⁶

The group had become radicalized during the deepening economic crisis of the Great Depression. The original support which they had received from official circles had been withdrawn, and the movement came under heavy criticism. Government fear of potential peasant unrest led to harassment by the police and gendarmes. The educational lecture series, which emphasized contemporary writers such as Zsigmond Móricz and Áron Tamási, was cancelled on the grounds that they were inciting the peasantry to rebellion.²⁷ By the summer of 1931 political harassment had effectively blocked all of the group’s activities except the women’s „story-telling afternoons.”²⁸ At this time the men ceased their regular visits to the tanya, but the women continued their weekly trips to Tape al through their university years.

In winter of 1931 several of their Marxist members introduced them to the activities at the Szeged Worker’s Home. Under cover of officially sanctioned choral reading groups, they held lectures for the worker youth and contributed to the worker newspaper. As Erzsébet Árvay remembers: „We were all Marxists then.” They were influenced by the Marxist ideology of students who had studied in the West, including Judit Kárász who joined the group during summer vacations which she spent in Szeged with her mother.

Kárász, who had joined the Communist Party in Germany, proposed a photography series on „the capitalist city – the exploited village,” which may have been inspired by her colleague and friend at the Bauhaus, Irén Bluh.²⁹ Bluh had participated in a similar exhibit with the Sarló youth group in Czechoslovakia.³⁰ With the assistance of Béla Reitzer and Ferenc Erdei, who accompanied her on trips to the villages, Kárász began preparing the photographs for the sociological study presented in the exhibit in August of 1933.

The period of radical activity among the workers was short lived. In the spring of 1932, Buday and two other members were arrested in conjunction with a government roundup of communist suspects. Although they were released soon afterwards, the experience was a sobering one and activities at the Worker’s Home stopped. Unemployment

²⁴ *Magyar Egyetemi Híradó* VI. evf. 5.sz. (April 15, 1932) 4-5.

²⁵ Dr. Viola Tomori, „Youth Works for Rural Communities in Central Europe” *I.S.S. Bulletin* (Geneva: May, 1938) 10.

²⁶ *Ibid.*, 7.

²⁷ György Buday, „Az agrársettlement mozgalom útja” *Nyugat* (1933) 32-36.

²⁸ Letter from György Buday to Béla Jancsó (Szeged. June 19, 1931) Ferenc Móra Múzeum Archives, Szeged.

²⁹ Letter from Béla Reitzer to Ferenc Erdei, (Szeged, August 17, 1932) Erdei Ferenc Correspondence #16, Sociology Department, ELTE, Budapest.

³⁰ „A fotóművészet megjelenés előtti kézírata.” Albertini Béla beszélgetése Bluh Irénnel, 1984. 14-15.

among young intellectuals was high and each of the intellectual proletariat, they would not risk their careers through political adventurism.

Tensions and splits developed within the group as members completed their university studies. Árvay became less active after she received her degree in 1933 and married the promising mathematician, László Kalmár. At this time, when others were concentrating on their careers, Tomori turned down an assistantship in the Math Department to intensify her study of the peasantry. She began work for a second doctorate, becoming the first Hungarian to take up the new study of social psychology. She travelled the countryside, searching out isolated peasant communities to study in preparation for her dissertation: „The Development of the Peasant's World View.” After publishing the dissertation, Tomori went on to study in Berlin in 1936/37 on a Humboldt Fellowship.

It was Tomori who organized the last public event held by the Szeged Youth, a conference of international scholars in summer of 1937. Yet it was characteristic that she did not assume the position of leadership. Only at the last moment when Buday was unable to attend did Tomori become director of the sociographic study. In 1938 the Szeged Youth was officially dissolved, its members scattered by the onset of war. Judit Kárász, forced to leave Germany in 1935, went into hiding Denmark. Árvay remained in Szeged. Tomori returned to Transylvania as a political sociologist working with the peasantry in the Székelyföld.

In the immediate postwar years, there was initial promise that the objectives of the young women might be realized, both for an independent, politically empowered peasantry, and for their personal careers. Árvay received a teaching position in mathematics at the university. Tomori became director of a technical school in Romania. Kárász was persuaded to return to Hungary, promised a suitable position by Ortutay, then minister of culture. Yet the change in political climate cut short their career prospects. By the time Kárász returned in 1949, her Western contacts had become suspect. She found work in the Industrial Arts Museum in Budapest. Árvay left teaching for a less exposed position as bookkeeper in the math library. Tomori was removed from her position as director for political reasons.

In retrospect it would seem that the interwar period was not an unpropitious time for pioneering women intellectuals such as Árvay, Tomori, and Kárász. Accepted on their scholarly merits at the university, they participated on an equal basis with their male colleagues in the populist youth movement. They shared the men's mission to work for improved social and economic conditions for the peasantry. Yet they carried out the mission with a dedication that the men lacked, addressing the particular needs of peasant families and becoming involved in their lives. Although the limited nature of my materials does not allow for more sweeping conclusions, it would appear that the contributions of young women intellectuals to the reform movements of the interwar period are well worthy of further investigation.

„The black came over the sun...”: Lame Bull’s spiritual oeuvre

IMRE NAGY

(*János Tornyai Museum, Hódmezővásárhely*)

After several decades of a serious art historical survey of the North American Plains Indian culture we are still able to identify only a handful of named artists from that area. This paper will introduce a very talented and highly-creative Cheyenne artist Lame Bull, and will make an effort to reconstruct his oeuvre, or at least that part which is documented to some degree. In this respect I shall employ the term „oeuvre” in a broader sense than it is used in art historical texts. Although I will identify designs of painted tipis, shields and even a bandolier originated by Lame Bull, he was not necessarily the actual artist in all these cases. In tribal terms, however, he was considered to be *the* owner of these designs, even if he only outlined the actual painting of a tipi, shield or rawhide container. We might consider his „spiritual oeuvre” in the sense of concept art. By reconstructing Lame Bull’s spiritual oeuvre we shall learn more about the mechanism of Native American art, about its uses and function. In this work of reconstruction I will lean heavily on the unpublished Cheyenne field notes of two ethnologists for the Bureau of American Ethnology, James Mooney and Truman Michelson. These notes are now housed in the National Anthropological Archives, Smithsonian Institution, Washington, D.C..¹ Other sources are artworks that are in public and private collections in the U.S. and Europe.

Lame Bull in the published literature

There is surprisingly little information about Lame Bull. The first mention of him is made in James Mooney’s monograph, *The Cheyenne Indians*. While discussing the medicine societies, he writes: „...According to the testimony of one who took part in this dance (i.e.: the Fire Dance) under the instruction of its most noted leader, Lame Bull, the fire caused an unpleasant sensation... Lame Bull died in 1901, leaving no recognized successor, although one or two persons claim to hold the secret” (1907: 415). (See the Appendix, for a full description of Lame Bull’s role in the Fire Dance.)

The next mention of a Lame Bull is in Stephen Barrett’s *Hoistah*, a romanticized biography of a Cheyenne woman: „...The ancient order of the Sacred Arrow-Medicine led by Lame Bull came early the next morning...” (1913: 96). If we accept John H. Moore’s supposition that Hoistah’s account describes a Cheyenne Sun Dance performed about 1830, this Lame Bull has to be a different person than the one in question. He might be the father or uncle of the Fire Dancer mentioned by Mooney, and it is very instructive that he is associated with the „ancient order of the Sacred Arrow-Medicine.”²

The Mennonite priest Rev. Rodolphe Petter mentions Lame Bull in his *English-Cheyenne Dictionary* as one of his informants on the original Cheyenne term for God (Petter 1915: 516). This suggests that Petter recognized him as an authority on native Cheyenne religion and sacred matters.

Lame Bull is mentioned twice in the *Life of George Bent*, during the turbulent years of 1866-67 (Hyde 1968: 265, 270). However, checking the Bent-Hyde correspondence reveals that Hyde misinterpreted Bent’s story, and the two references are to the same war-

expedition which Lame Bull led, and George Bent accompanied (Bent 1906-1917: 17 Dec., 1913).³

After this review of the historical sources we have a clearer picture of Lame Bull. He was not only the leader of the Fire Dance, but a medicine man, as well as an active war leader. Mooney also informs us that he died about 1901.

A few additional references appear in the recent literature.⁴ Peter J. Powell mentions him again in his *People of the Sacred Mountain*, but only repeats the information given by George Bent (Powell 1981: 477, 501-502).

In 1988, Nancy L. Fagin described the painted tipi model of Lame Bull, collected by James Mooney, and presently on display at the Field Museum of Natural History, Chicago (Fig. 3). In the identification of Lame Bull, she simply quoted the known references from George Bent's biography (Fagin 1988: 269-270), and further said:

The photocopies of Mooney's field notes available to this author are practically illegible and it is difficult to imagine that the pencil originals are much better. In these notes Mooney did not apparently attempt to examine the meaning of the Cheyenne designs (Fagin 1988: 276).

Mooney's handwriting and abbreviations often *are* difficult to read. It is really unfortunate, that Fagin failed to decipher the rich information collected by Mooney, and misinterpreted the importance of these notes. Further, she missed the chance to explain the history of each tipi design, including Lame Bull's painted tipis. However, we shall become acquainted with them presently.

Finally, the most surprising occurrence of Lame Bull's name is in the recent catalogue of the private collection of John W. Painter. This beautiful volume illustrates a remarkable Cheyenne flat case on p. 101, which „...is reported to have belonged to Lame Bull, Southern Cheyenne” (Painter n.d. [1991]: 102). The flat case was handed down among the descendants of Lame Bull until it ended up in the private collection (Painter 1995). It has a stylized turtle image in the center, much like a compass. Besides, blue dragonflies occupy the four corners of the front of the case, while the perimeter design is a classic Cheyenne-style composition (Fig. 1) (Painter n.d.[1991]: 101).

Lame Bull, the dreamer of tipis

There is another document which proves the activity and prominent role of Lame Bull in Cheyenne history. However, it is a visual document, a large-format Cheyenne drawing, preserved in the collection of the National Museum of the American Indian, Smithsonian Institution, New York (cat. no. 11/1706). This drawing depicts a Cheyenne Sun Dance camp in a remarkably detailed way. It has been published several times (Fawcett and Callander 1982: 24, Pl. 11; Moore 1987: 48, Pl. 2; Heth /gen. ed./ 1992: 136-137, Pl. 151; Berlo /ed./ 1996: 132-133), and generally is attributed erroneously to Little Chief, a Southern Cheyenne artist, who was incarcerated at Fort Marion, Florida between 1874-1878. This attribution is definitely wrong. The panoramic view of the Cheyenne camp was certainly prepared by Chief Killer, another Fort Marion prisoner. The Little Chief attribution stems from a superficial comparison of this drawing with the „Rosetta stone” of the Fort Marion art, that is the small drawing-book among the Richard H. Pratt papers in the Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University.⁵ A careful examina-

tion of the Cheyenne drawings in this drawing-book reveals that Chief Killer seems to be a more likely artist and the internal evidences (shield and tipi designs) support this.⁶ Since the drawing exhibits strong influence of European artistic traditions alien to Plains Indian pictographic art, we might conjecture that it was prepared during the latest part of Chief Killer's incarceration, or shortly after that. We might further surmise that the drawing illustrates a Cheyenne Sun Dance camp prior 1874, the year of the beginning of the Fort Marion prisoners' exile. Until the present time, the most thorough analysis of this drawing has been that prepared by Moore (1987: 47-48), although he concentrated on the ethno-sociological aspects of the artwork, rather than on the historical facets.

The illustrated camp circle shows about twenty painted tipis, and eight of them have the name of the owners written beside them. In the upper left corner, - which represents the southeastern end of the camp circle - we read the name 'Lame Buffalo' which marks an outstanding painted tipi with multicolored stripes at the bottom and at the smoke flaps, while its black central part is sprinkled with white dots and further embellished with a multicolored crescent (Fig. 2). This design is strikingly different from the one collected by James Mooney in 1906, and described by Fagin (Fig. 3):

This three-part tipi has connecting blue columns from the top to the bottom section. The top is black with a single blue star on the top back. The center section is yellow with two facing brown bull buffaloes. Between them is a red disk with a green ring and tail decorations. The bottom section is black and just above it is a white line with a single row of buffalo tracks (Fagin 1988: 270).

Now, if we turn to the James Mooney notes we find a quite detailed description of the design, right beside the drawing of his tipi painting. Since these notes were never published before, and because they are extremely important in understanding the origin of Cheyenne visionary designs, and the rules regulating their use, I will quote them in their entirety. Mooney used special abbreviations and unique phonetic forms in his notes, so I have corrected and completed these peculiarities according to standard English, to make them readable. However, I retain Mooney's orthography of Cheyenne names and terms, since it differs from the orthographies used by George B. Grinnell and Rodolphe Petter, both contemporaries of Mooney, and each of whom developed idiosyncratic methods of transcribing Cheyenne language terms. At the same time, throughout the main text - wherever possible - I will use the modern orthography of the Cheyenne language (Glenmore and Leman 1986, Leman /ed./ 1987).

Lame Bull tipi

No. 26.

Green circle around Indian red sun = White man's green.

Formerly used grasses for green dye.

Light blue morning star (Moon crescent by mistake.)

Poles plain.

Body should be yellow instead of red. Lame Bull also another of White Shield's tipi.

Back - two buffalo bulls - Sun in five buffalo tails.

Perpendicular lines rooted down to black border.

Buffalo tracks from each side approach central sun.

Lame Bull = *Hótóá-viá*, died 1902. He saw it at „Gift Mountain” and on the same occasion as White Shield’s tipi (q.v.)

He now modifies his original story of White Shield’s tipi and says *it* was seen each morning, and this (No. 26.) each evening, and that both were body color yellow.

Lame Bull made it for himself, about three years before the 1874 outbreak (Adobe Walls battle). Never renewed, because he dreamed *several* at the same time which were to be made in turn for him and his family, and therefore not renew this.

Eviqsnipahis
28. +

Shield - see: No.

Harvey also saw another of his - [what is] more recent - in canvas, set up at Darlington, near Robert Burns’ site in 1878. Body plain, with upright stripes as in these two, and top and bottom with many round black spots = stars. His widow at Kingfisher would know (Mooney notes, NAA 2538, Box 1: Lame Bull).

Before analyzing the ethnographical and historical data in these short paragraphs, we should explore those further references which are suggested by Mooney himself. The most important of these is the description of White Shield’s tipi. White Shield was a noted Southern Cheyenne chief, and his son Harvey White Shield, who graduated from Carlisle Institute, was Mooney’s foremost Cheyenne interpreter and informant, beside George Bent. Harvey was also the primary informant on the Fire Dance already referred to in Mooney’s Cheyenne monograph. We learned from the previous Mooney notes that Lame Bull dreamed several tipi designs while fasting at Bear Butte, the Cheyenne sacred mountain - what Mooney’s unidentified informant called „Gift Mountain,” a free translation of the original Cheyenne term *Nóvávóse*. We find shorter notes beside the drawing of the White Shield tipi. Here, Henry Roman Nose, Lone Wolf the cousin of Lame Bull, and Harvey White Shield the nephew of Lame Bull gave the following information to Mooney:

White Shield tipi

Made 1906.

Harvey White Shield’s father

Panthers should be behind black stripe, on yellow ground.

Poles plain.

Light blue [referring to the crescent.]

Same clay that [arrow pointing to crescent on front]

see crescent and star at top.

Four narrow black lines down.

Take out red [referring to colored lines at the bottom of tipi], next [in order] blue, black, plain - same width.

Add panther tracks at bottom of yellow, facing each way, also four eagle feathers on the back of each panther. And buffalo hoofs dewclaws inside at door - Roman Nose Thunder - February 10.

Lone Wolf doesn’t know meaning of panther figures, unless because the panther is good hunter, and owner of tipi would be so. It was not explained to him, but White Shield would know if living.

White Shield camped with *Hevhaitaniu* (little west of south as Harvey remembers.)

Shield: Roman Nose and Stone each saw him having a shield on different trips, but can't describe it. Stone says it came from Gentle Horse, a noted priest, died recently, = William Little Chief's father-in-law.

[In the hands of the „beasts“:]

„Outer hand“ – *Hitánihau* = alien man, i.e., foreign enemy.

black = victory

red = blood

figures both = men

red spot [on chest] = heart

red eye line = Does not Know Meaning.

White Shield's shield

Army officer of Fort Reno about 1874 or 75 bought his shield and war shirt trimmed with scalps. He had also a Himatanohis lance and a war bonnet. George Bent made the deal - Harvey White Shield (Mooney notes, NAA 2538, Box 1: White Shield).

We find an even more detailed description of Lame Bull's original vision in Mooney's miscellaneous Cheyenne files, which also deserves to be quoted in its entirety:

Harvey Tipi – February 6, 1906.
No. 37.

SEE: White Shield,

No special name unless „Yellow tipi.“

Originally painted by Lonewolf and [his] wife.

Dreamed by Lame Bull = *Hotoá-viái*, a medicine man. In the Black Hills = *Mogtái* (black) *ohonáif* (rock), beyond the Beaver river = *Hómá iyúhi* is the mountain called *Nóawós* = „Sacrifice (giving) hill or mound.“ There is a natural hole about two and a half feet diameter - hands could not clasp it - perpendicular in the grassy eastern edge of the hill. Constant great wind [comes] from it [with] a soft noise of wind. Drop pebbles into it, and after some time hear them fall into water, but could not see water when look into it. Lame Bull [was] thought [by] spirits there. Went and fasted there at the hole for four nights.

(1) Began in the morning - [he was] there all night, and on [the] next, first morning, while sitting, facing east, as sun about to rise, he saw *this* tipi rise up, instead of the sun. That continued [to] rise until into the air, then vanished (soon i.e. about 8 or 9 AM.). [He] spent the rest of the day at the same place „resting.“ Just before sunset [he] turned and watched the setting sun, and it turned into the same tipi again, but this time saw *panther* on each side [of the] door, which he had not seen in [the] morning. Tipi in west facing east. That night while sleeping he woke up from time to time, and looked toward the mouth of the hole, and he saw sparks of fire come out, like lightning flashes.

(2) Next morning in place [he is] facing east before sunrise. As sun rose this time could not see tipi - sun came up in natural way, but on each side [of the] rising sun was a „beast“ in human form with horns. As sun rose higher after first vi-

sion (i.e. about 11 AM) these disappeared. [During the] Sunset that evening the sun changed into a crescent moon in black sky, and the Pleiades appeared above it, and the Morning Star below. „The black came over the sun, and that changed it to a moon.” Vision continued until set as sun set. That night he saw flashes of light at hole as before.

Pleiades = *Manóotoqchio* = „Group of Stars” (*hotoqch* = star).

Morning Star = *Wóhi*, i.e. *Wóggóhi* = Rabbit (generic), but usually used to indicate a large rabbit, as a jackrabbit.

(3) Next morning as watched for sunrise he saw a tipi come up, and feathers, and [unreadable], and stars, etc.. At second sunset, [he] saw *whole tipi*, and moon, stars, and black. That evening at sunset - like flood of sunset: yellow light all over = yellow ground of the tipi. Saw tipi thus. Night [he] saw sparks and slept.

Next morning [he] saw no vision. Sun came up in the natural way, and he went home. [The] Camp [was] near there.

Lame Bull, Lone Wolf, and White Shield were all cousins, and about the same age. Lame Bull was a young, and unmarried man [at that time]. He died during the winter of 1902. He was a Northern Cheyenne.

Tipi first painted and gave to Harvey’s father (Lame Bull’s cousin) in the winter of 1882-83 (fall of 1882) while Harvey away at Carlisle. He never saw it, but they sent him a photograph (lost in river at Salt Creek).

Painted by Lame Bull, Lone Wolf, White Shield, and Lone Wolf’s wife, called *Iqsitáhi* („Broken Leg Tendon”), plus two other young men: five in all [sic].

Lone Wolf’s wife is still alive.

White Shield = *Wóqpohivuts*, then he was called Bull’s Beard = *Hotoá-Meháts*.

Supervised by other wife of White Shield. - Canvas. Issued by Agent Miles. Cut out by his wife, sewed, etc., by the women of the camp. „Paint” was free gift. Feast mostly paid by the whites for all camping inside the tipi. Never renewed. White Shield died [during the] same winter, and this tipi was wrapped about his corpse in grave. 1883 January.

Probably next to last in tribe, not some. Another Cheyenne, Burnt All Over had a painted tipi, perhaps later. Also one painted at Cantonment about 1889, just before the last treaty = Medicine Crazy - died. (his widow still alive, here) = last.

Tabus - Lone Wolf knows only one: must not hit it on outside with stick, or stone, and always warned not play near it. White Shield and his wives, and Lame Bull all dead, and he does not know (Mooney notes, NAA 2213).

Now we may conclude the biographical data, and other ethnographical information on Lame Bull. All new data, unless otherwise noted, is from the unpublished Cheyenne field notes of James Mooney.

Lame Bull died during the winter of 1901-1902, nearly sixty years old. This places the time of his birth about 1841. Their fathers were brothers, and very probably they were *So’taeo’o* by descent, since Mooney informs us that Lone Wolf’s father was a *So’tae’e*, and we also know from Mooney’s notes, that White Shield was the second cousin of the famous Black Kettle and his younger brother, Gentle Horse, both *So’taeo’o* by birth. This

means, that White Shield's father was the cousin of Black Kettle and Gentle Horse. In the case of Lame Bull and White Shield, however, their So'tae'e descent was not really recognized at the time of Mooney's field work. In the Mooney notes both were identified according to their camping place in the tribal circle. Lame Bull is mentioned as a Northern Cheyenne, who camped and lived among the *Heveskese-nehpaho'hese*, (Grinnell's *Ivists'tsinih'pah*) the Closed (or Burned) Aorta band of the Southern Cheyennes. His tipi stood in the southeastern segment of the camp circle, and this is corroborated by a sketch in the Mooney files, as well as, the panoramic drawing of Chief Killer. White Shield is identified as a member of the *Heevahetane* band, and a chief of the Bowstring warrior society. Keeping in mind the description of his tipi design, it can be declared with much certainty, that the red tipi with the two horned human figures depicted on the panoramic drawing definitely illustrates his lodge, and its placement in the Heevahetaneo'o segment of the camp. Considering the position in the tribal circle of tipis painted by Lame Bull, Chief Killer proves to be a quite reliable source.

Lame Bull was a very prominent medicine man who, as a young man, received several tipi designs during a vision quest on *Nóvávóse* the „Gift Giving Hill”, or Bear Butte, in present-day South Dakota. „He dreamed several at the same time which were to be made in turn for him and his family”:

The Yellow Tipi of White Shield

Among the most remarkable of Cheyenne tipi designs is the one with the panther and the horned human figures, which Lame Bull prepared for his cousin White Shield (Fig. 4). Harvey White Shield said that this design was first painted in the winter of 1882-1883, then buried with his father in the same winter. However, the testimony of the panoramic drawing contradicts this, and we can be sure that the same design, or some variant of it, was already in use prior to 1874. Harvey was born in 1867, which means that he was a seven year-old boy when the Fort Marion prisoners were taken to Florida, and one of these young men remembered this tipi design quite clearly. In light of this fact, it may seem strange that Harvey, the only living inhabitant of the lodge in 1906, could not remember the previous use of this design on his father's tipi. However, if we take into consideration that the panoramic drawing depicts the „heraldic status quo” of the Cheyenne tribe some years prior to 1874, when the artist and his co-inmates were in their early-twenties, and while Harvey was only a small boy of three to five years old, it seems less strange that he could not remember this design. The small scale drawing depicts the front and back of the lodge in a talented way, indicating the circle (from the back) and the crescent designs (from the front) on the sides of the tipi. The two „beasts” which flanked the circle on the back are depicted here as guardians of the tipi door, while the door itself is covered with a large buffalo head. The most remarkable differences between the Mooney sketch and the Fort Marion drawing are the absence of the panther figures⁸, and the background color. While the description of Lame Bull's vision clearly said „That evening at sunset - like flood of sunset: yellow light all over = yellow ground of the tipi,” we might suppose that Lame Bull prepared or dictated a red variant of this tipi design too. On the other hand, the Fort Marion drawing illustrates another painted tipi right beside White Shield's tent. This one has a black top and smoke flaps, while its body is painted yellow. We can only speculate here: White Shield had two (or three?) wives, and maybe he had separate lodges for them, painted with variations of the same designs. We are informed in

the Mooney notes, that Red Cloud and Bear Cap both prepared their own tipi designs in red and yellow variants.⁹

The Black Tipi of Lame Bull

Although James Mooney did not collect any descriptions of this tipi, the original text describing Lame Bull's vision corroborates the testimony of the Fort Marion drawing. During the second day, at „sunset that evening the sun changed into a crescent moon in black sky, and the Pleiades appeared above it, and the Morning Star below. The black came over the sun, and that changed it to a moon.” The actual depiction of the tipi on the panoramic drawing (Fig. 2) finely illustrates this phenomenon, with the black background sprinkled with white dots representing stars, and with the crescent in the center. The strange, crescent-shaped form above the top of the tipi poles represents a *némoheo'ó*, or a ‘family badge hanging from top of tepee pole’ (Glenmore and Leman 1986: 29). This is a sacred object hung to „deflect” evil or sickness from the family who lives in that tipi. In Rodolphe Petter's mammoth dictionary we find the following under the entry for ‘badge’: „*nimhoyo*, badge or heraldic emblem, usually consisting of a bunch of hair or a feather suspended on the tip of one of the lodge poles” (Petter 1915: 82). This is an important identifying marker of Lame Bull's tipi, since there is another visual evidence for the existence of his Black Tipi, also with a *némoheo'ó* above it. This drawing was prepared by a different Cheyenne artist, who was also incarcerated at Fort Marion. The drawing book containing this village scene was collected by General William M. Hazen, and now is preserved in the National Anthropological Archives, Smithsonian Institution, Washington, D. C. (cat. no. 154,064-C). Originally, according to the information of the donator Mrs. Hazen, this set of drawings was attributed to the Sioux; however, during the 1960's the drawings were re-attributed as Cheyenne for the suggestion of Karen D. Petersen.¹⁰ It was published previously by Barbeau (1960: 202; Pl. 106), and in full color by Maurer (1992: 257; Pl. 255). The village scene is situated in a landscape, placing the camp on both sides of a river. The second tipi from the right in the upper row displays the symbols already referred to in Lame Bull's vision, and quite similar to the other black tipi in the large, panoramic drawing (Fig. 6). There are some minor changes, however. The most remarkable differences are the presence of the yellow circle (outlined in blue and vermilion) at the back, and the row of smaller white spots at the top of the black field. A blue, four-pointed star is also depicted at the top of the tipi, just between the smoke flaps. Unfortunately, because of the landscape composition, this artist could not depict the painting at the bottom of this tipi. However, the *némoheo'ó* above the poles corroborates that this is the tipi of Lame Bull, already familiar to us from the large panoramic drawing. The *némoheo'ó* has no colored decoration on the Hazen composition, but the alternating hairlocks and eagle tailfeathers are the same on both drawings. The „family badge” on the Hazen drawing is completed with a black predatory bird, that holds a scalp in its beak. We know from the Mooney notes that Burnt All Over, and Red Cloud both had a stuffed bird above their tipi as a family badge (see Maurer 1992: Fig. 143).

In conclusion, we can say that Lame Bull's Black Tipi is documented only from the two Cheyenne drawings, while the description of his vision supports this visual evidence. Very probably, Lame Bull's Black Tipi, or the variants of it, were prepared well before 1874, the last free year of the Fort Marion prisoners, since the two drawings can only reflect Cheyenne historical and ethnographical situations prior to that date. On the other

hand, Harvey White Shield reported to Mooney that Lame Bull's Yellow Tipi was prepared about 1871, three years before the battle of Adobe Walls.

The Yellow Tipi of Lame Bull

Fig. 3 shows a distinct composition with black top and bottom, while the central field of the tipi cover is solid yellow. Four bluish-green stripes connect the two black zones. This feature relates the tipi design to the Yellow Tipi of White Shield, where four narrow, black lines connect the lowermost and uppermost zones on the cover. A four-pointed star of the same bluish-green color is painted between the smoke flaps. This motif connects the design with the black tipi design on the Hazen drawing. There is a row of buffalo hoofprints just above the lower black zone, and a red circle outlined in green in the middle of the back. Two black buffalo figures face this central circle. A close inspection of the above tipi designs indicates that they share a common repertoire, each having a three-layered composition, and a wide range of variations of the circle, crescent and four-pointed star motifs. The Yellow Tipi of White Shield and the Yellow Tipi of Lame Bull share the four narrow, connecting stripes between the lower and upper zones, as well as a third tipi reported by Harvey White Shield.

The „Plain Tipi” of Lame Bull

Harvey informed Mooney that he saw a painted canvas tipi of Lame Bull in 1878, which had an unpainted central field, while four stripes connected the top and bottom of the tipi cover, as on his father's tipi, and on Lame Bull's Yellow Tipi. Black dots indicated stars at the lower and upper zones of this canvas lodge. My reconstruction (Fig. 5c) follows Mooney's description of these 'black spots'; however, we might suppose that these stars would have covered the upper field completely.

In summary, with a critical use of the visual documents, and with the close study of textual sources, we can identify at least four different painted tipi designs originated by the Cheyenne medicine man, Lame Bull.

Lame Bull, the dreamer of shields

We have learned that Lame Bull was a great medicine man, being the leader of the Fire Dance, the dreamer of dramatic Cheyenne tipi paintings, and the successful leader of war parties. Then the question comes naturally: did he ever dream or make a protective war shield? The answer however, is far from evident. Strangely, this question seems never to have been asked by James Mooney. Lone Wolf, the cousin of Lame Bull, would have been able to answer it, certainly. Cousins, nephews, brothers and sons were the natural candidates for the ownership of shields prepared by a medicine man. It is hard to believe that a strong spiritual man like Lame Bull never dreamed of, nor made a shield.

Fortunately, we have a starting point to unravel this mystery. In 1992, I had the chance to study an intricately-painted shield in a European private collection (Fig. 7). The painted design is somewhat irregular for a Cheyenne shield. However, its basic-meaningful unit might be classified according to my Cheyenne shield typology as „dark arc on the upper circumference” (Nagy 1995). Short red lines ending in black dots hang

down from the multicolored outline of the dark arc. The surface of the shield is painted yellow, while small pale green dots spot the entire surface. These dots each have short, green trailing lines and as I have already pointed out, they represent green hail, a special manifestation of the cosmic forces (Nagy 1994b: 44). Small arcs are painted in alternating colors of black, red, and green, all around the circumference except at the place of the dark, upper arc. Multicolored, thin lines outline these small arcs. Three bird figures, and two, differently-colored horned butterfly figures are the constellation elements (Nagy 1994a) in the shield composition. One of the birds holds a snake in its beak. The most surprising feature is on the back of the rawhide base of the shield. Here, written in dark ink on the right half of the circular rawhide is the following: „Presented by Lame Bull Medicine Chief, Cheyenne” (Fig. 8). We have no reason to doubt the authenticity of this worn inscription on the rawhide base of this remarkable shield. Now we have a distinct shield composition that can be attributed to Lame Bull with some certainty.

Interestingly enough, there is another shield cover which shows striking stylistic similarities to the Lame Bull shield in the European collection. This second shield is preserved in the collection of the State Historical Society of Colorado, Denver (Fig. 9). The gift of Elizabeth Corse (Cat. no. E1850.11), dated to 1850-1880, it has been published by the State Historical Society of Colorado (1984: 7) and Nagy (1994b: 38, Fig. 1). The basic-meaningful unit of this composition is also a „dark arc on the upper circumference”, and small arcs in alternating colors of red, black, yellow and green run along the rest of the perimeter. The surface color again is yellow. A very dominant, central element in this composition is the pale-green figure of a horned snapping turtle, outlined in brownish-black. On each side of it is the figure of a horned butterfly, a black one on left, and a green one on the right. Painted just below the turtle is a multicolored horned lizard, and a bird figure. This bird has composite features, since its head resembles a pileated woodpecker, while its tail is forked like a swallow's. Both the turtle and the lizard have feather shapes attached to each of their legs. The basic compositional characteristics, the color schemes and the stylistic features correspond on these two shields. This is most apparent in the rendering of the bird and butterfly figures. While the wing forms of the butterflies differ on the shields, the forms of their heads, legs and „tails” are almost identical. The reason for the difference in their wing forms might be that on the Lame Bull shield we can recognize the young butterflies just shortly after hatching from the pupae with wings still wrinkled and undeveloped, while the Colorado Historical Society shield shows the wing forms of the adult butterflies. Cheyenne religious men paid special attention to creatures capable of metamorphosis, since according to Cheyenne beliefs they are able to change their spiritual qualities with the change of their physical forms (Moore 1974: 234). The other possible explanation for the difference in wing forms is that butterflies have two, basic shapes: some, such as monarchs and tiger swallowtails, have a straight, outer edge to their wings (as on the „Lame Bull” shield); and others, such as cabbage butterflies have rounded wings (as on the shield at Colorado Historical Society).¹¹

George B. Grinnell noted that butterflies were painted on shields, because of their lightness and irregular flight, hence the person who carries its image becomes light and active (1923 II: 111-112). Aside from this superficial explanation, however, there are serious theological reasons for the use of their image in tribal ceremonies, curing rituals, and as war charms. According to the research of John H. Moore, Cheyenne priests and religious persons consider butterflies to be a category of sacred birds. Four, differently-colored butterflies (yellow, blue, red and white) are associated with each of the cardinal

directions, and are looked upon as messengers of the spirit persons of those particular directions (Moore 1986: 182-183). Even their collective name given by Moore (*zehotonovaz*, messengers) differs from the mundane word used by Cheyennes in their everyday speech (*hevávahkema*, butterfly; Glenmore and Leman 1986: 20)¹², which indicates that the term collected by Moore belongs to the sacred language of the priests and shamans. Further, Grinnell mentions that a fifth kind of butterfly also has a prominent place in Cheyenne beliefs:

A certain species of butterfly, gray in color, with blue eyes, and with rounded and black striped wings, is called the thunder parasite (*na'no mi'his ti im*). These butterflies are oftenest seen just before or after a thunderstorm, and while the report of thunder is heard, hence the name. The belief seems to be that the Thunderbird, when angry, shakes himself, and his parasites fall from him (1923 II: 95-96).

This quotation explains why the butterfly figures appear on both sides of a terrible Underwater Monster, the snapping turtle. They indicate, metaphorically, the everlasting struggle between the Thunder Beings and the Underwater Monsters; and that any warrior, who carries such a shield is able to walk on the borderline of life and death, between the two powers.

The Lame Bull shield in Europe has a wide, red tradecloth trailer decorated with eagle feathers in five rows as an attachment, while the Colorado Historical Society shield cover has a narrow strip of red tradecloth attached along the upper perimeter of the cover, and it is decorated with fifty-eight eagle feathers.¹³ There is a third shield that has the same arrangement of feathers as the Colorado Historical Society shield, and even their painted designs show striking compositional similarities. This shield (or shield cover?) is preserved in a U.S. private collection (Fig. 10). Its present location is unknown.

The basic-meaningful unit of this third shield is the „dark arc on the upper circumference” again; however, on this piece the arc is painted with a bright, dark turquoise blue. The same strong color was used in the coloring of the central element, a horned snapping turtle, as well as on three of the four constellation elements: two multicolored lizard figures on each side of the turtle, and a dragonfly. Red, wavy lines emanate from the round eyes of the turtle, and alternating red and black triangles along its spine indicate the serrations of the snapping turtle's shell. The shape, proportion and the internal details of the turtle figure are so close to the turtle image on the Colorado Historical Society shield, that we can be sure they were painted by the same person. The identical, asymmetrical features of these turtles' heads and bodies, especially the way the tails join the bodies, even suggests the possibility of the use of the same pattern. The two lizards' different body markings identify them as the male and female of the collared lizard (*Crotaphytus collaris*), the largest predatory lizard on the Southern Plains (Smith 1950: 174-175; Stebbins 1966: 99-100). Below the dark arc on the upper perimeter, we can recognize on the left a black, fork-tailed bird with white and red markings on its body; and on the right a turquoise blue dragonfly symbol. Blue and red zigzag lines emanate from the head of the dragonfly. For Cheyennes, fork-tailed swallows are associated with Thunder, while dragonflies - which sometimes circle in spiraling swarms - are associated with whirlwinds, reminding the viewer to the struggle of Thunder and Whirlwind against the Underwater Beings - a theological *topos* of Cheyenne religious thinking.

Among the three shield designs in question, this third one has the most harmonious composition, with the constellation elements well balanced on the sides of the central element. It is interesting how the bird and lizard figures are pushed to the lower perimeter on the Colorado Historical Society shield, and we can recognize a similar „jammed” composition in the case of the bird and dragonfly figures on this third shield. As the arrangement of the short „power lines” indicate on the great arc, first the bird and dragonfly were outlined in black, probably after the outlining of the turtle and the lizard figures. Then, while these were filled in with the turquoise color, the great arc was also placed on the upper perimeter, and the artist realized that too little space remained for the „power lines”. The result is the uneven lengths of these lines, and the jammed compositional placement of the bird and dragonfly.

As mentioned earlier, the most asymmetrical composition - a feature surprising in the case of a Cheyenne shield - is on the Lame Bull shield. Here, the three bird figures are placed seemingly at a random. We can identify with certainty the bald eagle only. The two other bird figures are puzzling in regard to their ornithological identification. The bald eagle and the fork-tailed bird are in the central section of the shield’s surface, however, none of them is placed in the true position of a central element. The butterfly figures are placed in the usual Cheyenne constellation element positions, but their compositional weight is not balanced by the green bird figure on the left.

Stylistically, all three shields show the same features in the rendering of birds, butterflies and turtles. These traits are illustrated in Fig. 11. The same chart is suitable for illustrating the iconographical correspondences of these shields, too. Each shield has bird figures, and two each depict butterflies, lizards and turtles. The Colorado Historical Society shield is the only one that incorporates all these constellation elements in its composition. The U.S. private shield lacks the butterflies, and the Lame Bull shield lacks the lizard and turtle figures.

These discrepancies might raise some doubts about our supposition that Lame Bull originated these shield designs, but these Native American artworks are not mechanical copies of an isolated moment in time - either an external or an internal image. There are two possible explanations for the difference in their compositions and motifs: first, these three shields might depict time sequence, or stages in the special vision of Lame Bull. Second, since a war-dreamer had the right to prepare at least four (or even more) variants of his shield, he modified each version according to the dream or vision of his apprentices, thus interpreting the apprentice’s experience in accord with his own, as well as with the world-view of the community. Any of these explanations, coupled with the stylistic correspondences already discussed, will underscore the common artistic origin of these shields.

At this point, it is worth remembering that the Lame Bull flat case in the John Painter collection (Fig. 1) also has a turtle image, although depicted in a more stylized way. According to its collection history it really belonged to Lame Bull, so its visual evidence supports my hypothesis that the two other shields with the snapping turtle images were also dreamed and probably made by him. There is other, very strong evidence in the same private collection that reinforces my interpretation. This is a bandolier composed of a double string of brass beads, and decorated with two, beaded, lizard figures (Fig. 12). These two lizards have different body markings, and their coloring is quite similar to the collared lizard figures on the U.S. private shield. This bandolier was also handed down in the Lame Bull family, until it reached this private collection.

In the published literature there are no references to Lame Bull's vision or visionary helpers, but we have an unpublished story about him, collected by Truman Michelson in 1931-32, and now preserved in the collection of the National Anthropological Archives, Smithsonian Institution, Washington, D.C.. Since it has never been published or mentioned before, and because it contains much important new information about Lame Bull, I quote it in its entirety:

LAME BULL - True story.
Happened at Kingfisher, 40 years ago.

At Kingfisher, forty (sic) years ago. Lame Bull called together several men, including four medicine men to sing for him. A hole was dug in the ground, about two and half feet deep and a yard around.

Lame Bull went into this hole [and] sat down in it. He was bound with rawhide at his feet and hands, and in front of him were placed a medicine rattle on his right, and a whistle on his left. Several men carried a large heavy stone and covered the hole with it, while Lame Bull was inside. Then some willows were erected and covered with a cloth, covering the stone.

These men sat in a circle, and the four medicine men were amongst them. The medicine men sang the medicine songs four times, [and] after each time, smoking the pipe. Then the fifth time they sang. While they sang their fifth song, the stone fell just on the outside of the circle. It came down with such a force that it trembled the earth. The men did not see it come out of the covered place, because this happened at night but there was a full moon. Lame Bull called the men to come and feel his body accept(sic) [except?] the top of his head. The men found an opening on the covered willow sticks at his back, and one by one each felt his body from his back, feeling upward. They found that he had transformed into a buffalo. His skin was the hide and hair of a buffalo. He had buffalo ears and horns. He warned the men not to touch the points of his horns.

Then after each had felt him, they went back and sat down. The medicine men sang again and the spirits came unto him, and loosened him from the rawhide which bound his hands and feet. Then he appeared out of the hole and its covering. Some food had been prepared and it was brought to the men, and they ate.

Lame Bull had for his medicine bag a lizzard (sic) hide, which he always spit medicine [on] and the lizzard (sic) hide would come to life.

He also had the empty shell of a large snapping turtle, and also an otter hide. These he would spit medicine on, and they would come to life and walk around in his tipi.

He was one of the most powerful Cheyenne Indian medicine men.

Lame Bull, when a young man, had two warts on each side of his head, on his temple. He would rub these warts and his face would transform into a bullcalf face, and the warts would form into small horns (Michelson files, NAA 3220: Lame Bull, emphasis added).

The above event happened about 1890, near Kingfisher, Oklahoma, and illustrates how Lame Bull performed a special shamanistic rite, related to the so-called „shaking

tent" ritual of the Northern Algonkians, and the Sacred Arrow ceremony of the Cheyennes (Schlesier 1987: 58-62). During the last day of the Arrow ceremony, one of the Arrow priests undergoes a variant of this conjuring ceremony (Powell 1969, 1979, II: 889-890), and the fact that Lame Bull knew the secret of this ritual demonstrates, that the mention of his name by Hoistah in connection with the „ancient order of the Sacred Arrow-Medicine" could not be accidental. We might surmise that his father or uncle - also called Lame Bull - was an Arrow priest, and he probably inherited the skill, as well as the right to perform such a ceremony. It is an individual feature in this rite, that Lame Bull transformed himself into a buffalo, and according to the story he had this ability already in his younger years.

The most explicit information, for our discussion, is that Lame Bull had a lizard skin and a large snapping turtle shell as his medicines, which he could bring to life by spitting medicine on them. Snapping turtles and lizards are depicted on two shield covers that I attribute to him, because they show strong stylistic similarities to the painting of the Lame Bull shield in the European collection. Finally, because of their yellow background, these three shields are related to the „Yellow Tipi" of both Lame Bull and White Shield. We have every reason to recognize these shield designs as ones dreamed and probably prepared by Lame Bull, the noted Cheyenne medicine man, since we have gleaned evidence supporting this assumption from written sources, and objects of material culture.

Conclusion

The story collected by Truman Michelson identifies Lame Bull as one of the most-powerful Cheyenne medicine men, and not without reason. As we have learned from various sources, he was the leader of the Fire Dance, a conjurer who could transform himself into a buffalo, a dreamer of painted tipis and elaborate war shields, and a successful war leader. His spirit helpers included the buffalo and the buffalo spirits (the horned „beasts" on the tipi of White Shield), the panther, the snapping turtle, the male and female collared lizard, the otter, butterflies, the blue dragonfly and several species of birds. Definitely, he was a strong religious person, who exhibited his shamanic power and creative ability in very talented ways, introducing ceremonies, tipi paintings, unique shield designs, his own family badge and probably parfleche paintings. None of the sources state explicitly that he made or painted any of these objects. Very probably, according to the tribal rules he only gave outlines and instructions, for example, in the beading of his lizard images, or the painted flat case, all of which were certainly made by women. The same might be true of the tipi and shield paintings. In selecting a well-known artist of the community, Lame Bull only sanctified the actual artwork by his sacred motions, and the recitation of his vision. The three shields discussed above form the only group of objects that exhibit stylistic similarities, and imply the possibility of Lame Bull's actual craftsmanship in their preparation. However, in the eyes of the Cheyennes he was the originator and the owner of all these designs and objects, and he had special rights - to duplicate, renew, sell or give them away. In this way, we can identify all these objects and images as pieces belonging to the „spiritual oeuvre" of Lame Bull, and thereby bring our ideas about tribal art closer to the original Native American concept of art, and artistic creation. The „artist" in Plains Indian society was the person who originated design rather than necessarily the craftsman (or craftswoman) who painted it. To distinguish between the two types of artist we might call them the creative agent and the technical producer.

The photographic collection of the National Anthropological Archives, Smithsonian Institution, Washington, D.C., has a photograph of a Southern Cheyenne, identified as Lame Bull (neg. no. 330)(Fig. 13). The negative was copied by DeLancey Gill in 1907, five or six years after the death of Lame Bull. The name of the original photographer, and the date is not recorded, consequently the circumstances of this photograph will remain a mystery. A strong, stocky man in his fifties looks into the camera. He has a broad face, large nose and penetrating eyes. He wears a unique headdress ornamented with upright eagle spike feathers, and clusters of other feathers and fluffs at either side. Six grizzly bear claws decorate the brow, giving a more astonishing effect to this singular headdress, which is unlike anything else known from the 19th century Cheyennes. Although this headdress might cause us to question whether the man is actually the Cheyenne, the John W. Painter collection has a vintage photograph showing the same person with a woman, probably his wife (Fig. 14). This photo was preserved by the family of Lame Bull, and is identified as their grandfather, and the owner of the flat case and bandolier shown in Figs. 1 and 12¹⁴ (Painter 1995).

Now we have an exceptional instance in the history of Plains Indian art when, after reconstructing the spiritual oeuvre of a dreamer and visionary, we can familiarize ourselves with his facial features too. We can not forget, however, that this case is the rare exception, since the majority of nineteenth-century Plains Indian art will remain anonymous.

APPENDIX

Fire Dance = *Hostáwaw'túts*

fire: *hoist*
dance: *hosóistuts*

Informant: Harvey White Shield.
Born ab. 1867.

February 26, 1906.

Warpath Bear near [the] Bents is participant.
Chief Killer - takes part.
Lone Wolf [also] takes part and probably knows the songs.

Leader = Lame Bull = *Hotóá-viá* = „Lame, or limps like a bull.”

Died about 1901, nearly 60 years old. Others claim power, but only he seems to have full power over fire. Harvey saw it eight times. The first time at Fort Supply, just before the outbreak of 1874. Took part in it himself four times, first when he was about 7 years old (1874 or 1875), during the outbreak, near the salt beds on the Cimarron, Cherokee strip. At the other three times near Darlington during a vacation, when he was about nine years old, or possibly one time a year later. (The first of these was done east of El Reno, about three miles northeast near the river, during the measles epidemic.) He saw it the last time near Kingfisher in 1890. Lame Bull led them all.

Others still keep up the dance, but it is „very notable” that the fire hurts their feet, and that they are afraid of it by their rapid and mincing[?] motion. Seen them by some white visitors from Kingfisher (Farmer of Admire of Land office, on Harvey’s invitation, probably still living at Kingfisher). Lame Bull also brought a party to the Oklahoma Cheyennes to perform it during some celebration there, about 1895 or 1896. The crowd witnessing it broke down a scaffold. Probably danced also since 1890 at Kingfisher by Lame Bull.

When Harvey first took part, Lame Bull prepared about sixteen dancers, painted them somewhat like Sun Dance performers. The men wore shawls for G-string, the rest of their body naked, and painted by him. One girl, his daughter about thirteen years old also took part in it, wearing a special short dress reaching to her knees. All were bare footed. Lame Bull painted all of them, and rubbed their feet and legs below the knee with some medicine plant, which he chewed in his mouth. Used one piece for all of the sixteen dancers. The piece [of the plant?] was about one and a half inch long, and half inch thick. Same, four times over with four pieces of medicine. Sang a song before each rubbing.

A tipi was set up for the purpose, and all go in. He had a rawhide handdrum. All circled around the fire once, and he then sends them out, headed by his son, to circle tipi once and reenter. He sings and drums inside while they dance around the tipi and reenter. All had been painted and rubbed with medicine by him before going around the fire, and leaving the tipi for the first time. On reentering, they rested and prepared the wrinklets, anklets, wreaths, hand-wheels and belts of sage and willows, about [the same way] as in the Sun Dance. They smoked and talked. The paint was yellow, with arms red below the elbow. The legs [were painted] black below the knee. Same way four times, being rubbed with medicine each time before circling around inside the tipi. [They were] Painted only once, at start.

The preparation began for the performers about one hour before entering the fire at about five o’clock, and the dance ended about an hour later. The fire [was made] of large sticks of bed-willows [sic]. The red coals were about one foot high and five feet in diameter. No blaze. At the final stage, Lame Bull led, his son next, then Harvey the third (seven years old, the only child this time except next), and Lame Bull’s daughter, about thirteen years old next, the others behind. A V-form shaped guard of cottonwood saplings leads from the tipi to the fire, and beyond that. The spectators [stood] beyond it.

On leaving the tipi for the final performance, they approached the fire from west, and circled it four times. Before completing the fourth round, other performers line up in front of the tipi. The other four, Lame Bull, his son, Harvey, and his daughter go on, and from the east side step once into the center of the fire then step out to west. Concentric circle around again to the west side, and make two steps into it, and out again to east. Then circle around to north, and make three steps in, and out again to south. Continue, make complete circle to south again, and make four steps across the fire to north. - Other performers during all this, standing in silent line in front of the tipi, while during the whole performance, about four singers and drummers keep up music and singing inside the tipi. - Then circle around outside edge of the fire for complete circle to north, and the other performers fall in behind as their pairs. As they reach the north side of the fire, led by Lame Bull, all tread around on the edge of fire with sidewise dance step for one round, then Lame Bull and the other three front ones (his son, Harvey, and his daughter) leave the circle and stand aside as spectators. The rest continue the circle round the edge of fire, treading on coals. They were mixed up by then, but keeping the general circle direction

until completely stamping out the fire. When Lame Bull tread around the edge of fire, makes sparks fly out - not so with others. He could also chew up live coals, and could break or pulverize a live coal with small stroke of stick, after apparently pounding it with all strength, hammer fashion with same stick without making any impression.

On the Kingfisher occasion Admire by permission entered the tipi after the performance, and felt [unreadable] Lame Bull's feet and legs. He declared they were in natural condition and [unreadable]. After went out and took up clen[?] for him.

Lone Wolf probably knows the songs. Harvey thinks that songs had words with meaning. Harvey thinks he used to lead the singing after Lame Bull had gone out from the tipi.

Two men at Cantonment still have it, but Harvey thinks they are not „fireproof,” because their feet show that burnt, and they can not make sparks fly from edge of the fire as Lame Bull did.

Harvey says, he was not afraid because he had confidence in Lame Bull's medicine. His feet not burned, but felt the heat on his legs up about his knees. At that night it burnt a good deal, his legs inflamed, and could not sleep until late in the night. He doesn't know if it hurt others. He was a child and, and was admitted because Lame Bull was his father's cousin. Besides, Lame Bull and Harvey's father's brother were very anxious to make him a medicine man (Mooney notes, NAA 2213).

ACKNOWLEDGMENTS

First of all, I wish to express appreciation for the continuous support and help of my friend Michael L. Cowdrey, of San Luis Obispo, California, without whom this paper would not be what it is. I should like to acknowledge the suggestions and corrections of Christian F. Feest, Candace S. Greene, John H. Moore, and Winfield Coleman. Finally, I can hardly express my appreciation for those private collectors who allowed me to view their collections, and helped me in many ways throughout the preparation of this paper, namely John W. Painter, of Cincinnati, and the other two collectors - one of them in US, the other one in Europe - who wished to remain anonymous.

NOTES

¹ I had access to these unpublished sources while I was a Smithsonian Predoctoral Fellow at the National Museum of Natural History for six months, in 1993-1994.

² According to the research of Peter J. Powell, Cheyenne elders can't recall any Arrow Keeper with the name Lame Bull (Powell 1969, 1979 II: 859-860). The only mentioned connection between Lame Bull and the Sacred Arrows is in Hoistah's biography, describing events circa 1800s-1840s (Moore 1987: 31-32). During this period White Thunder was the Arrow Keeper, which consequently means that the older Lame Bull might be only one of the four Arrow Priests. This status might illuminate Lame Bull's shamanistic ritual discussed later in this paper.

³ I wish to acknowledge Michael Cowdrey (Cowdrey 1995) for calling my attention to this fact.

⁴ Donald J. Berthrong mentions the Cheyenne Lame Bull in association with nine full-blood Arapahoes, and three white men married to Arapaho women in his *The Cheyenne and Arapaho Ordeal* (1976: 122). I think it very unlikely that a Cheyenne medicine man would have been associated with a group of white men married to Native American women, unless he married an Arapaho woman, and this way he was related to these white men. However, at present we have no information on Lame Bull's wife.

⁵ The „Little Chief” attribution is very doubtful and questionable, and no one ever tried to identify, *which* Little Chief would be the artist. This attribution was made by George Eager, one of the staff members of the National Museum of the American Indian, Smithsonian Institution, New York (Greene 1993).

⁶ The drawing is so rich in historic, ethnographic and artistic details that I will treat it in a separate paper in the near future.

⁷ The So'tae'e (pl. So'tae'o) was a separate tribe, linguistically related to the Cheyenne proper, that retained its political independence as late as the 1830's. During the turbulent years of 1850-1860, they merged with the Cheyennes and donated many cultural traits to the absorbing tribe.

⁸ It is easily noticeable that Mooney tried to collect the meaning of the designs; however, either his informants were unaware of the meanings, or they were unwilling to share certain sacred knowledge with him. The case of the panther figures might illustrate this. Lone Wolf reported to Mooney that he did not know the meaning of these figures, and told him that possibly they were depicted on the lodge cover for their hunting abilities. This might be only one side of the coin. There is a special phrase in Cheyenne, spelled in a number of ways by different authors, which means „sacred lodge,” or „medicine tent,” and indicates a painted tipi, generally, red painted. Albert Gaschet gives the phrase as *maheyüne-um* (NAA 54), J.N.B. Hewitt writes it as *mahe-om*, meaning 'sacred tent' (NAA, MS 893), George Bent uses *moheyyuu*, meaning 'red lodge' (Bent 1914), while Mooney gives it as *máhoyum*, and translates it as 'red tipi,' or 'red painted tipi.' The form given by the Northern Cheyenne Bilingual Education Project is *ma'heóneome*, translated as 'sacred tent' (Glenmore and Leman 1986: 92). The theological idea behind this term is solved by Rodolphe Petter: „One tale speaks of the great magicians who lived in mounds or stone habitations, which were beautiful inside, with lions and bears watching the entrance” (Petter 1915: 228). Consequently, any Cheyenne tipi design with bear, or panther figures on a red background commemorates these underground abodes of the spirit persons.

⁹ There is another possibility: the only other known tipi painting of a similar design with *Ma'heono* figures was dreamed by Owl Man the founder of the Wolf or Bowstring warrior society. It was owned by Old Red Moon, who was the brother of Yellow Wolf, leading chief of the *Heevahetane* group. This tipi had a yellow body, and its top was painted black. Green stars were on the smoke flaps. Four human figures faced the four directions and each had horns on his head, while instead of hands and feet they had wolf-paws. Each figure held a pipe, bowl up, in one of his hands. There was a red sun painted on the back, and a green crescent above the door (Grinnell 1923 I: 233-234). It is not known how this tipi design was inherited in the family, but Grinnell described the tipi design of Yellow Wolf, too, and this tipi also had yellow body and black top. We are informed by Mooney that Red Moon, the son of Yellow Wolf and the nephew of Old Red Moon, was the last owner of this tipi design, and he died in 1898. According to John Moore (1987: 273-275), White Shield married the daughter of Red Moon, while Mooney's primary informant Harvey White Shield contradicts this, since he explicitly told Mooney several times that his mother was the daughter of *Me'hatse*, a noted medicine man. At the same time, in the miscellaneous notes of Mooney, while giving a basic description of the tipi of Yellow Wolf he wrote „This tipi also [has a] yellow body, [with] black top. ....Ask White Shield's daughter at Hammon, *Máhiyunóí* = Medicine Sitting. She would know” (Mooney notes, NAA MS 2213). This clearly indicates that there was a definite relationship between the White Shield and Red Moon families. However, at the present state of research we can not go beyond this point. If the panoramic drawing illustrates the tipis of

Old Red Moon and Yellow Wolf (or his son Red Moon), - consequently meaning that the red tipi with the horned human figures is not White Shield's tipi - this would also reinforce the theory that differently-colored backgrounds were used of the same tipi design at each renewing. The other consequence of this interpretation is the observation that Lame Bull's vision, which resulted in White Shield's tipi design, follows an iconographical scheme already developed by Owl Man, a former dreamer. This would further suggest - in light of known Cheyenne religious practice - that Owl Man was one of the „spiritual fathers“ or instructors for Lame Bull during his vision quest at the Bear Butte.

¹⁰ The majority of these Hazen drawings are definitely Cheyenne, however, three of them are the works of a Kiowa artist - either Wohav, or another tribesman, whose style closely resembles his (Inv. nos. 085108.01, 085109.01 and 085111.02). The village scene (Inv. no. 085112.00) is certainly a Cheyenne work. It is indicated by the style of the drawing, as well as the way each tipi is decorated. All motifs done by the Cheyenne artist are made by colored inks (black and red) and colored pencils (green, blue, vermilion, and yellow). All the features which suggest that this might be a depiction of a composite Cheyenne-Kiowa camp, however, after a close inspection of the actual drawing, proved to be done only by graphite pencil. The shield design indicating a Ta-ime shield on the tripod at the riverbank, and the motifs of Big Bow's Tail Picture Tipi (Ewers 1978: 18) on the second tipi from bottom right, as well as the buffalo head above the wagon, and the unfinished horse figure on the first tipi at bottom left are all made secondarily with graphite pencil by the Kiowa artist.

¹¹ I wish to acknowledge Michael Cowdrey (Cowdrey 1995) calling my attention to this fact.

¹² The word given by Petter in his dictionary is: *evavaxcema*, the jerking one, brisk one, *evavaxcema*, pl. (Petter 1915: 203).

¹³ The inspection of the arrangement of feathers indicates that four eagle feathers are now missing from the original number of sixty-two.

¹⁴ I wish to acknowledge these information to John W. Painter (Painter 1996).

BIBLIOGRAPHY

- Barbeau, Marius
1960 *Indian Days on the Western Prairies*. Ottawa: National Museum of Canada.
- Barrett, Stephen M.
1913 *Hoistah, an Indian Girl*. New York: Duffield.
- Bent, George
1906-1917 George Bent Papers. Correspondence with George E. Hyde. Yale University Library.
- Berlo, Catherine Janet
1996 *Plains Indian Drawings 1865-1935, Pages from a Visual History*. New York: Harry N. Abrams, Inc.
- Berthrong, Donald J.
1976 *The Cheyenne and Arapaho Ordeal: Reservation and Agency Life in the Indian Territory, 1875-1907*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Cowdrey, Michael L.
1978-1997 Correspondence with the author.

- Ewers, John C.
1978 *Murals in the Round, Painted Tipis of the Kiowa and Kiowa-Apache Indians.* Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press.
- Fagin, Nancy L.
1988 The James Mooney Collection of Cheyenne Tipi Models at the Field Museum of Natural History. *Plains Anthropologist*, 33(120): 261-278.
- Fawcett, David M. and Lee A. Callander
1982 *Native American Painting: Selections from the Museum of the American Indian.* New York: Museum of the American Indian.
- Gaschet, Albert
1891 Vocabulary of the Cheyenne of S[outh]. D[akota]. (Unpublished). Washington, D.C.: National Anthropological Archives.
- Glenmore, Josephine Stands in Timber and Wayne Leman
1986 *Cheyenne Topical Dictionary.* Busby, Montana: Cheyenne Translation Project.
- Greene, Candace
1993-1994 Personal communication.
- Grinnell, George Bird
1923 *The Cheyenne Indians.* 2 vols. New Haven: Yale University Press.
1926 *By Cheyenne Campfires.* New Haven: Yale University Press.
- Heth, Charlotte, gen. ed.
1992 *Native American Dance: Ceremonies and Social Traditions.* Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press.
- Hewitt, J. N. B.
1901 Vocabulary and Notes on [Cheyenne] Kinship Terms (Unpublished). Washington, D.C.: National Anthropological Archives.
- Hyde, George E.
1967 *Life of George Bent.* (Savoie Lottinville, ed.) Norman: University of Oklahoma Press.
- Leman, Wayne (ed.)
1987 *Náéyahóo 'ohtséme/We Are Going Back Home: Cheyenne History and Stories.* Winnipeg: Algonquian and Iroquian linguistics. Memoir 4.
- Maurer, Evan M.
1992 *Visions of the People: A Pictorial History of Plains Indian Life.* Minneapolis Institute of Arts.
- Michelson, Truman
1931 Personal Narratives and Legends Written by Southern Cheyenne Indians (Unpublished). Washington, D.C.: National Anthropological Archives.

- Mooney, James
1902-1906   Cheyenne Field Notes (Unpublished). Washington, D.C.: National Anthropological Archives.
- 1907   The Cheyenne Indians. *American Anthropological Association Memoir*, 1: 357-442.
- Moore, John H.
1974   *A Study of Religious Symbolism Among the Cheyenne Indians*. Ph.D. dissertation, New York University. Ann Arbor: University Microfilms.
- 1984   Cheyenne Names and Cosmology. *American Ethnologist*, 11(2): 291-312.
- 1986   The Ornithology of Cheyenne Religionists. *Plains Anthropologist*, 31(113): 177-192.
- 1987   *The Cheyenne Nation: A Social and Demographic History*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Nagy, Imre
1994a   A Typology of Cheyenne Shield Designs. *Plains Anthropologist*, 39(147): 5-36.
- 1994b   Cheyenne Shields and Their Cosmological Background. *American Indian Art Magazine*, 19(3): 38-47, 104.
- 1995   *Art Historical Research of Native American Shield Designs: the Cheyenne Case-study*. Unpublished doctoral dissertation.
- Painter, John W.
n.d. [1991]   *American Indian Artifacts: The John Painter Collection*. Cincinnati: George Tassian Organization, Inc., Publishers.
- 1993-1997   Correspondence with the author.
- Petersen, Karen D.
1971   *Plains Indian Art from Fort Marion*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Petter, Rodolphe
1915   *English-Cheyenne Dictionary*. Kettle Falls, Washington: Mennonite Mission.
- Powell, Peter J.
1969   *Sweet Medicine: The Continuing Role of the Sacred Arrows, the Sun Dance, and the Sacred Buffalo Hat in the Northern Cheyenne History*. 2 vols. Norman: University of Oklahoma Press.
- 1981   *People of the Sacred Mountain*. 2 vols. New York: Harper and Row.
- Schlesier, Karl H.
1987   *The Wolves of Heaven: Cheyenne Shamanism, Ceremonies, and Prehistoric Origins*. Norman: University of Oklahoma Press.

- Smith, Hobart M.
1950 *Handbook of Amphibians and Reptiles of Kansas*. Lawrence: University of Kansas.
- Stebbins, Robert C.
1966 *A Field Guide to Western Reptiles and Amphibians*. Cambridge: The Riverside Press.
- State Historical Society of Colorado
1984 *Worlds Apart: Indians and Whites in Nineteenth-Century Colorado*. Denver: State Historical Society of Colorado.

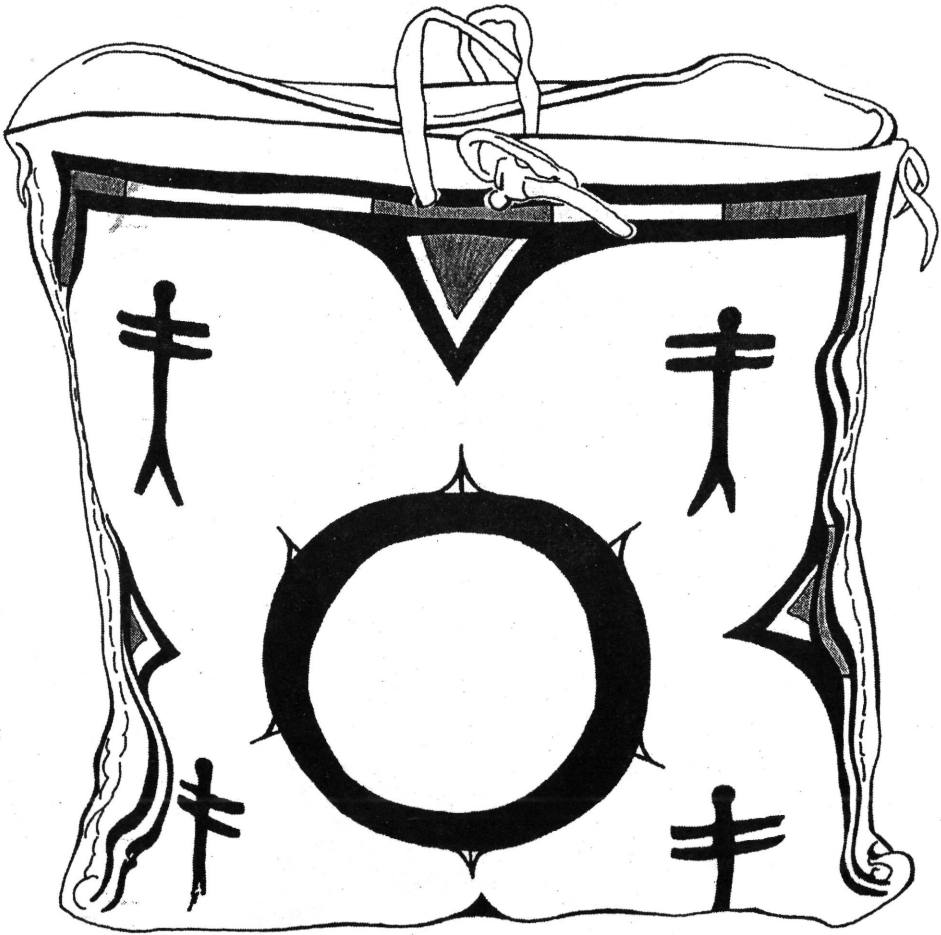
„A sötétség elfedte a napot...”: Sánta Bölény életműve

Nagy Imre

A tanulmány első alkalommal 1994-ben, a Móra Ferenc Múzeumban megrendezett tudományos ülészekon került bemutatásra. A szerző, féléves amerikai kutatói ösztöndíjáról hazatérve, a washingtoni National Anthropological Archives-ban végzett kutatásainak részeredményeit hozta ekkor nyilvánosságra, s ennek kibővített változata a jelen angol nyelvű dolgozat.

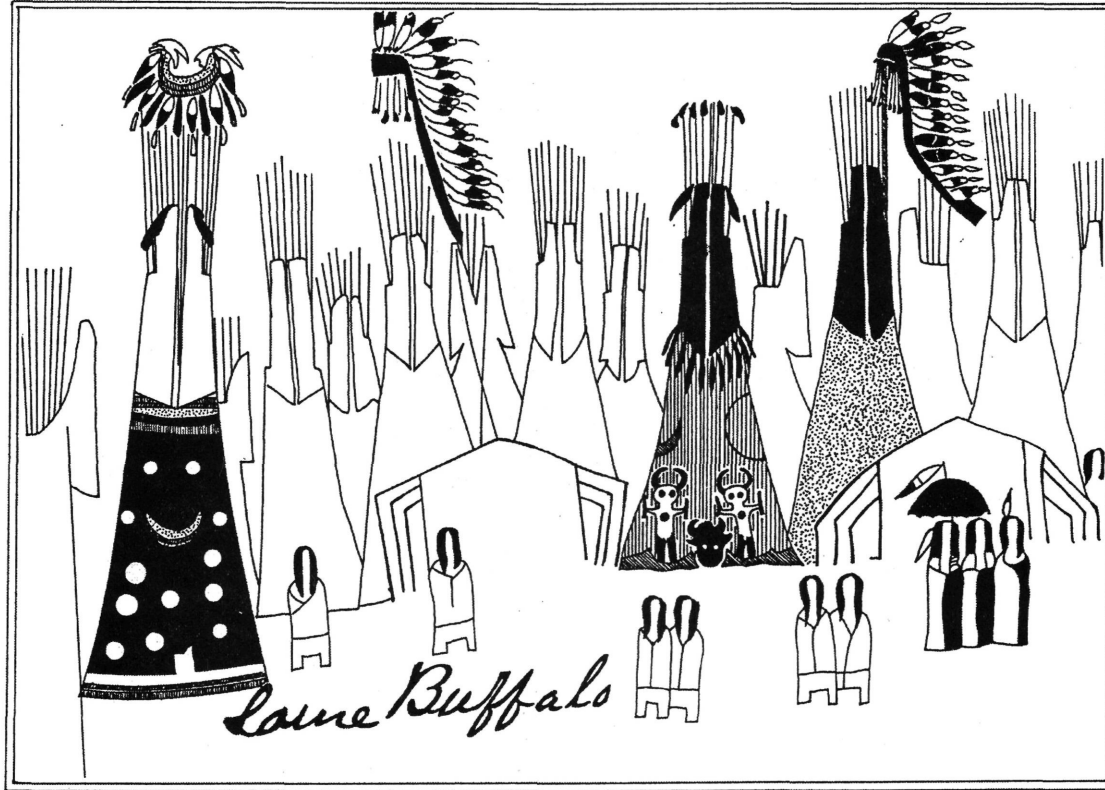
A tanulmány célja, hogy a levéltári és a néprajzi adatoknak a síksági indiánok anyagi kultúrája tárgyi emlékeivel történő összevetésével megpróbálja rekonstruálni egy törzsi művész életművét. Jelen esetben a művész Sánta Bölénybika (1841? - 1901), a sájen nép egyik legjelentősebb orvos-ságos embere. Nem csak a Tüztánc vezetője volt és varázsló, aki képes bölénnyé változni, de olyan összetett kozmológiai ismereteket sűrítő pajzs és sátorfestések álmodója is, akit számtalan állatsegítő és természetfeletti lény támogatott. Sámánisztikus képességeit és kreatív adottságait tehetségesen alkalmazta, szertartások, sátor- és pajzsfestések, családi és személyes varázsszerek létrehozásában. Az „életmű” kifejezés alkalmazása törzsi művész esetében sajátos problémákat gerjeszt, hiszen nehezen sorakoztathatóak fel hagyományos művészettörténeti bizonyítékok (írott források) arra, hogy ő maga festette volna az általa álmodott sátrak, pajzsok vagy nyersbőr táskák mintáit. Ezért, az angol szövegben a szerző a „spiritual oeuvre” (spirituális életmű) kifejezést vezette be, amely alkalmasnak látszott azon ellentmondás áthidalására, amely a minták szerzősége és a tényleges kézműves tevékenység között mutatkozott. Mivel a sájen törzsből - függetlenül attól, hogy Sánta Bölénybika festette-e a kérdéses tárgyakat vagy sem - őt tartották e tárgyak tulajdonosának, ő rendelkezett e tárgyak és minták 'copyright'-jával, ezért a dolgozatban neki tulajdonított tárgyi emlékeket teljes joggal tarthatjuk életművének. A bizonyítási eljárás során a szerző a Bureau of American Ethnology két kiváló kutatójának James Mooney-nak 1904-06 között, és Truman Michelson-nak 1930-ban gyűjtött, s jelenleg a National Anthropological Archives-ban őrzött, és mind a mai napig publikálatlan jegyzeteit használta. Külön értéke a tanulmánynak, hogy korabeli fényképek révén (amelyek közül egy a National Anthropological Archives fotókollekciójából, a másik John W. Painter cincinnati-i magángyűjteményéből való), megismerhetjük a törzsi művész arcvonását is. Függeléként olvasható a dolgozat után James Mooney ezidáig publikálatlan leírása egy Sánta Bölénybika vezette Tüztánc szertartásról.

Figure 1.

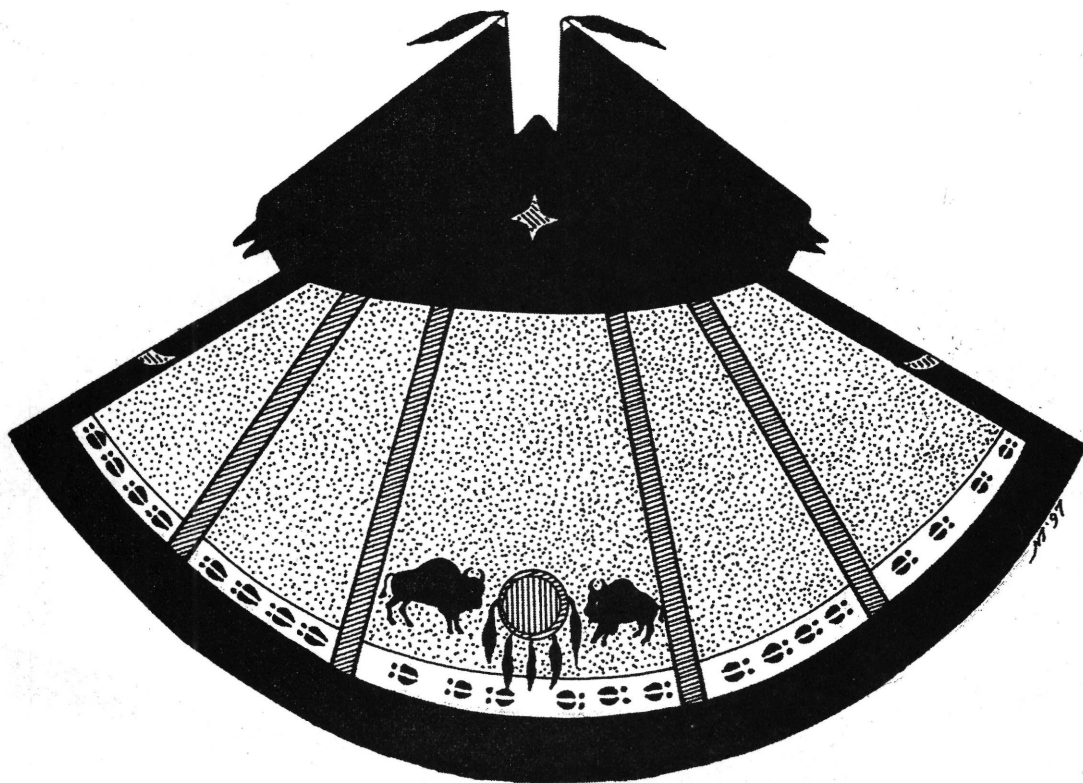

1. Flat case, Cheyenne, c. 1860-1870. Paint on parfleche. Courtesy John W. Painter (Author's sketch after Painter n.d. /1991/: 101-102).

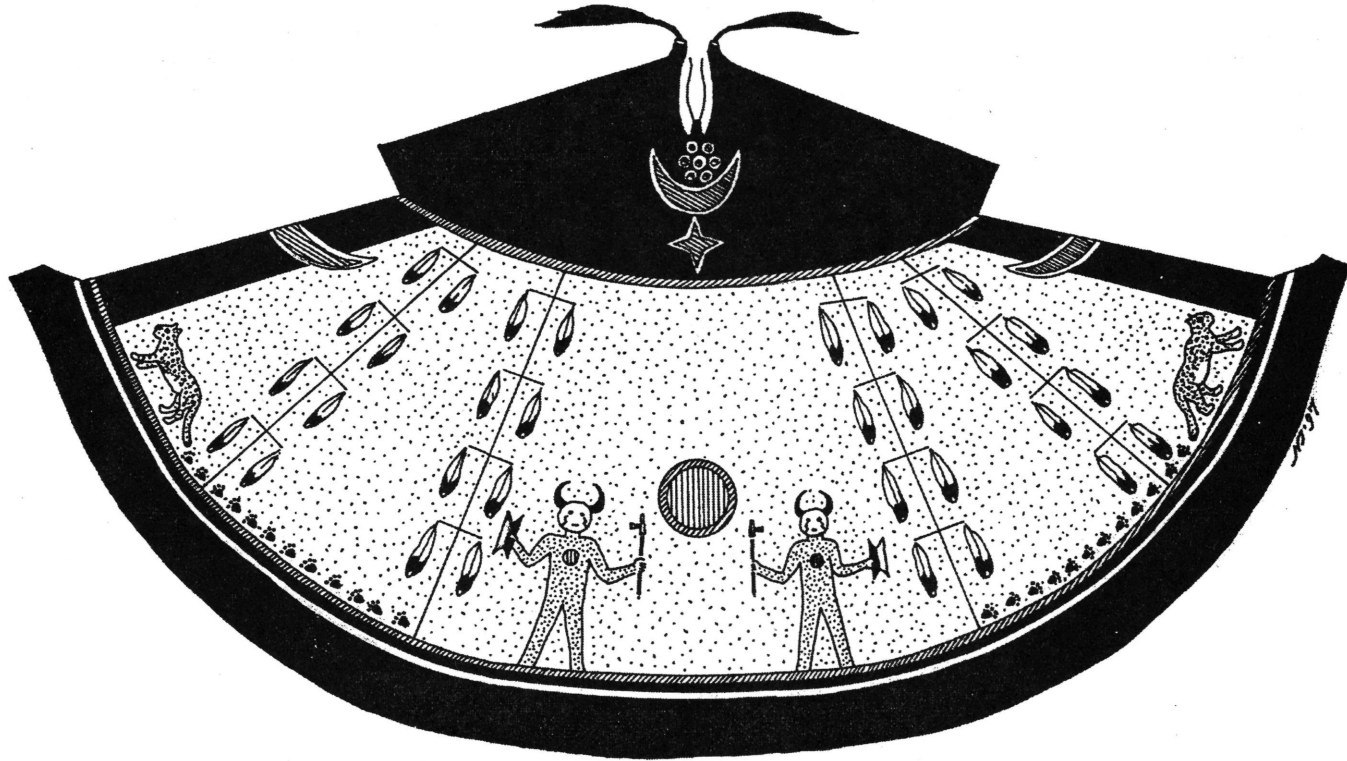

2. Detail of a panoramic drawing of a Sun Dance camp, Cheyenne, c. 1874-1879. Original made by Chief Killer, Cheyenne, with pencil, ink, and watercolor on paper. National Museum of the American Indian, Smithsonian Institution, New York, Cat. No. 11/1706. Author's sketch after the original. The detail illustrates two tipis dreamed by Lame Bull. The black one is his own, the red one with horned human figures might be White Shield's tipi.

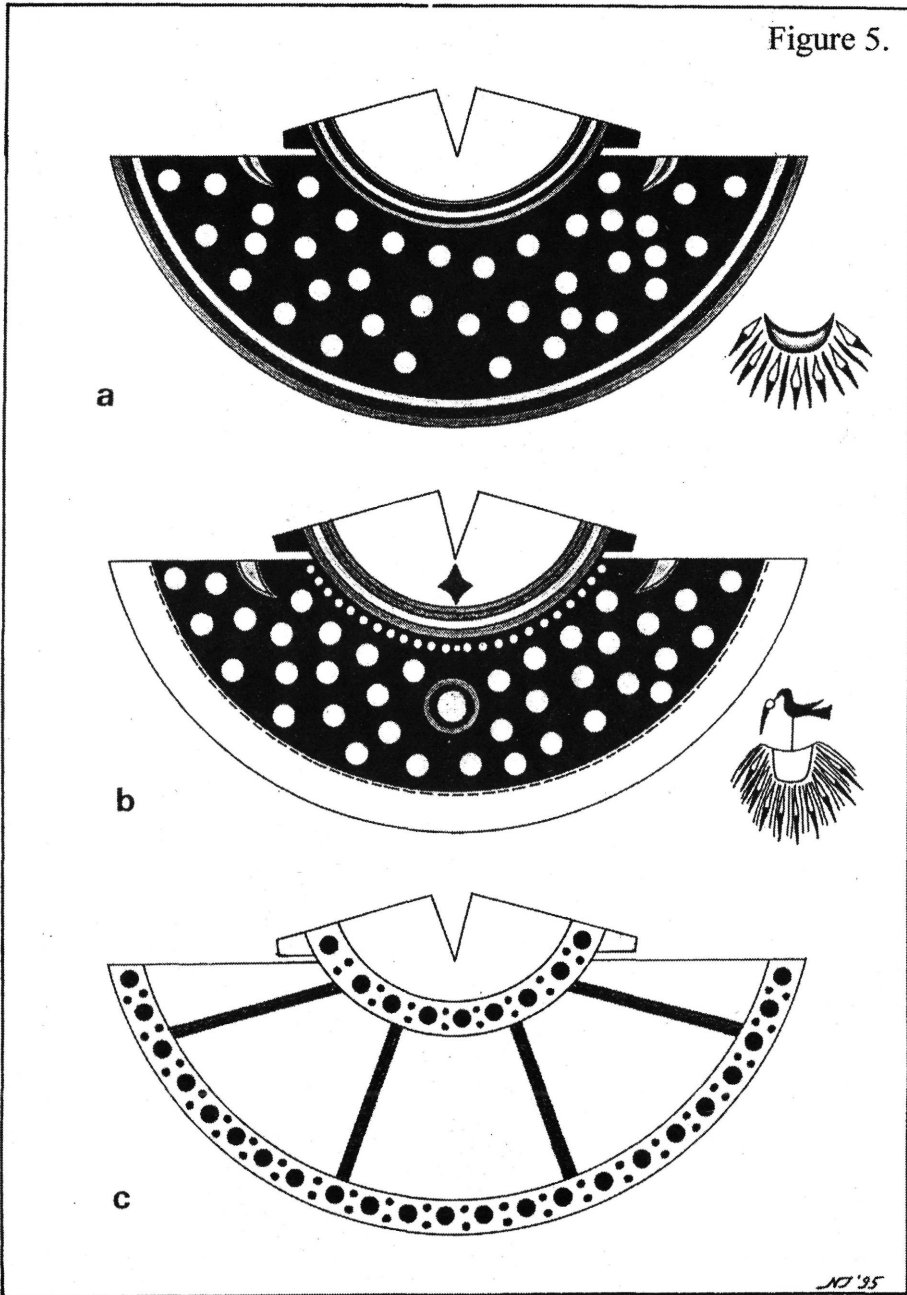

3. Reconstruction of a tipi painting, Cheyenne, 1906. Author's sketch after the original drawing of the Yellow Tipi of Lame Bull, Cheyenne medicine man. Drawing collected by James Mooney, now preserved in the National Anthropological Archives, Smithsonian Institution, Washington, D.C., Cat. No. 2538. Model collected by James Mooney, now preserved in the Field Museum of Natural History, Chicago, Cat. No. 96957.

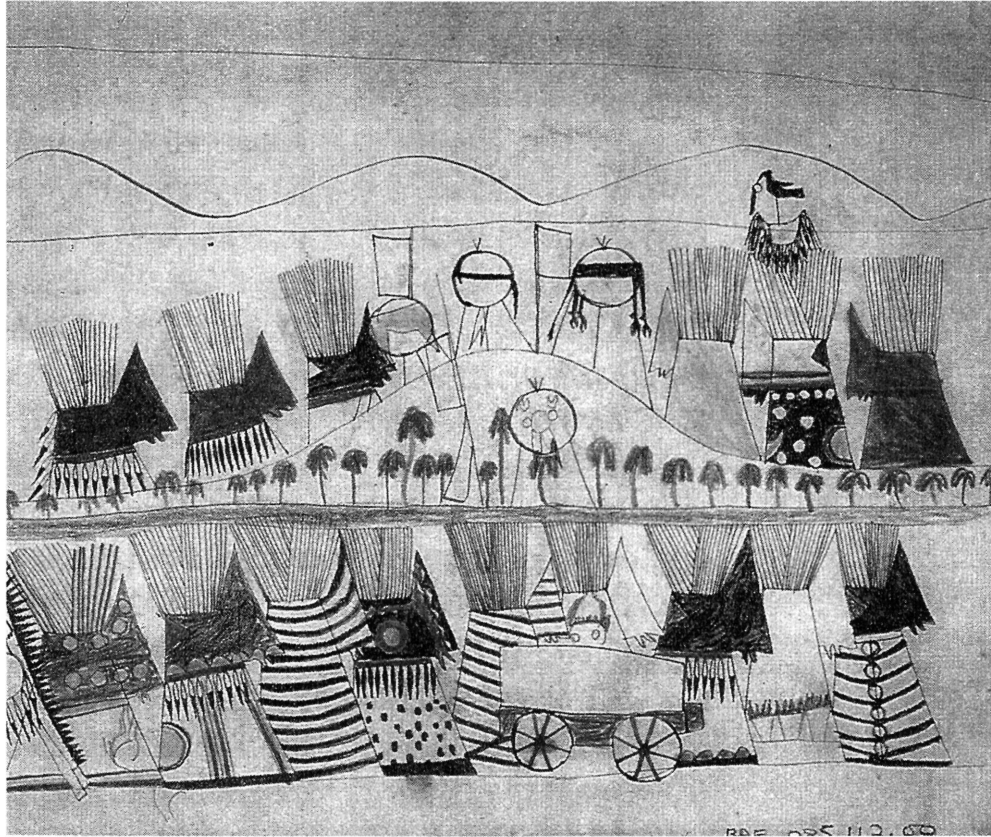

4. Reconstruction of a tipi painting, Cheyenne, 1906. Author's sketch after the original drawings collected by James Mooney. The original drawings, probably drawn by Carl Sweezy, an Arapaho artist, on paper by ink and colored pencil are now preserved in the National Anthropological Archives, Smithsonian Institution, Wasington, D.C., Cat. No. 2531, Vol. 9: 15. Tipi design dreamed by Lame Bull, and owned by White Shield.

Figure 5.

5. Reconstruction of Lame Bull's tipi designs: a) NMAI, SI-11/1706 variant of Lame Bull's Black Tipi, b) NAA, SI-154,064-C variant of Lame Bull's Black Tipi, c) Harvey White Shield's variant of Lame Bull's „Plain Tipi”. Author's drawing.

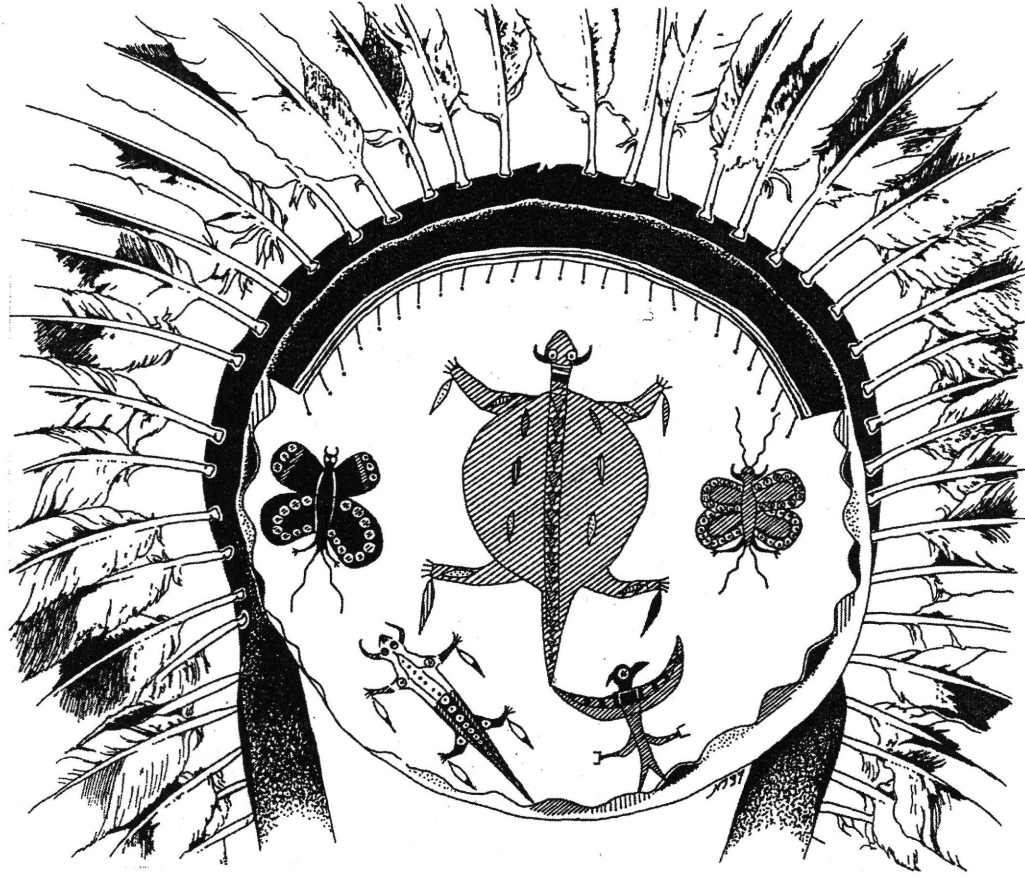
6. Drawing of a tipi camp, Cheyenne, c. 1874-78. Pencil, ink, colored ink and colored pencil on paper by an unidentified Cheyenne artist, incarcerated to Fort Marion, Florida. Courtesy National Anthropological Archives, Smithsonian Institution, Washington, D.C., Cat. No. 154,064-C, Inv. No. BAE 085112.00. Collected by General William M. Hazen.

7. Shield, Cheyenne, c. 1880. Paint on leather. Shown without the red cloth trailer, decorated with feathers. Private collection. Photo courtesy of the owner.

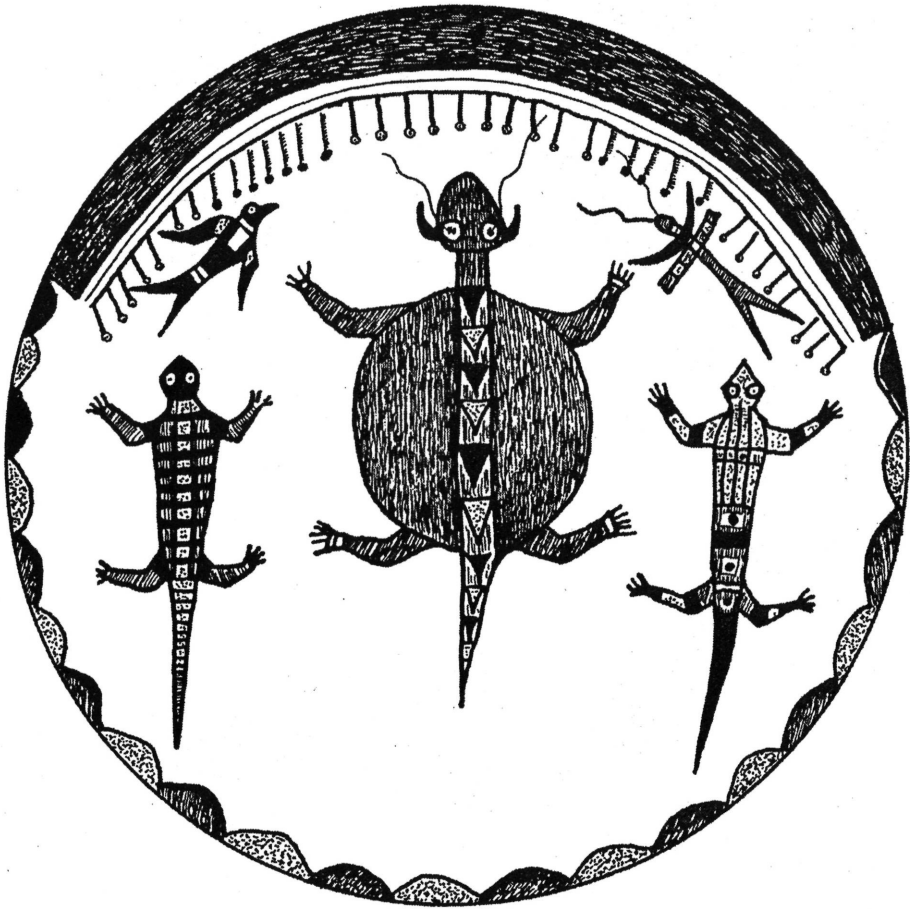

8. Detail photograph of the ink inscription on the back of the circular rawhide shield of Fig. 7.: „Presented by Lame Bull Medicine Chief, Cheyenne.” Photo courtesy of the owner.

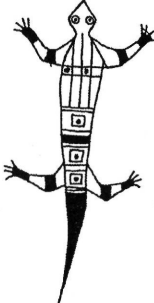
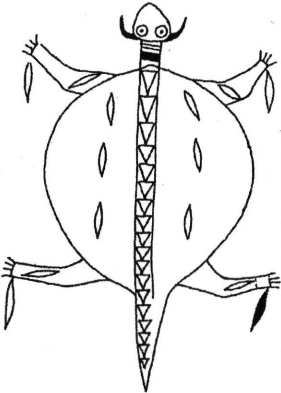
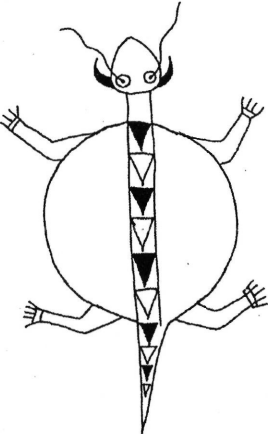

9. Shield cover, Cheyenne, c. 1850-1880. Paint on leather, feathers, red trade cloth. Author's sketch after the original, now preserved in the Colorado State Historical Society, Denver, Cat. No. E 1850.11. Original shield cover is the gift of Elizabeth Corse.

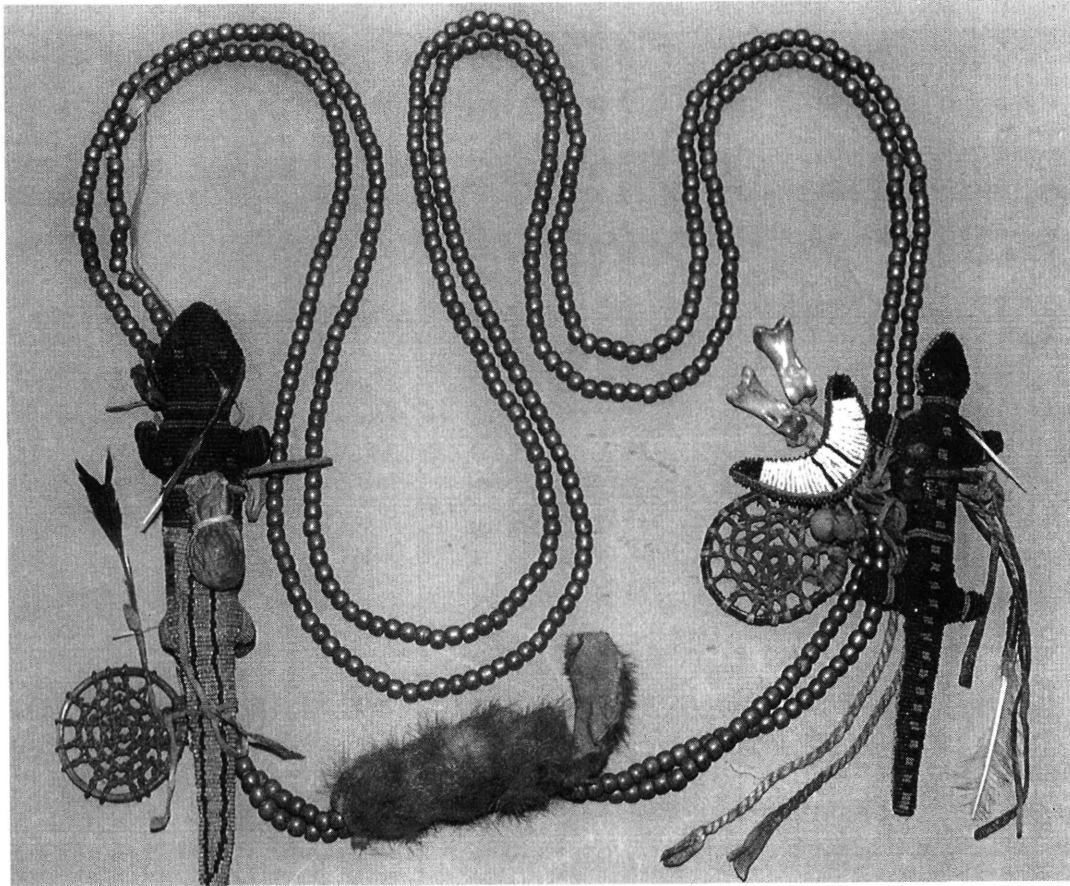

10. Shield cover, Cheyenne, c. 1850-1880. Paint on leather. Author's sketch after a color photograph. Formerly in a private collection, present location unknown.

	Lame Bull shield	CSHS shield	US private shield
Bird			
Butterfly			
Lizard			
Turtle			

11. Chart illustrating the stylistic and iconographical correspondences between the motifs of the three shields attributed to Lame Bull, Cheyenne. Author's drawing.

12. Medicine bandolier, Cheyenne, c. 1865. Brass beads, multicolored glass beads, wood, leather, fur. It belonged to Lame Bull and was handed down by his descendants. Courtesy of the present owner.

13. Lame Bull, Cheyenne medicine man. Negative copied by DeLancey Gill, original photographer and date not recorded. c. 1880. Courtesy National Anthropological Archives, Smithsonian Institution, Washington, D.C., Cat. No. 330.

14. Lame Bull and his wife. Vintage photograph. c. 1890-1900. Date, photographer, location unknown. Identified by descendants of Lame Bull as their grandfather. Courtesy John W. Painter.

Az emlékművek mint a nemzettudat és a hatalom propaganda eszközei

Emlékműkörkép Szegeden 1876-1944-ig

TÓTH ATTILA

(Csongrád Megyei Önkormányzat, Szeged)

Az 1989/90-es rendszerváltás nyomán eltávolított politikai szobrok, emlékművek városunk központi tereit „ékítették”, a Széchenyi teret, a Stefániát, a Rákóczi teret például. Nem véletlenül, hiszen jól tudták a Kádár-korszak agitátorai, hogy a mindennapi utcaképhez illesztett bronzba, márványba merevített ideológiai eszményhordozók a maguk jelképeivel ha lassan is, de biztosan beépülnek majd az emberek tudatába. Bízta abban is, hogy reprezentatív funkciójuk révén az ideologikus emlékművekkel ellensúlyozni lehet köztereinken nemzeti nagyjaink emlékműveinek hegemoniáját. Hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy az utca „néma propagátorainak” ötlete, az emlékművekkel hatni akaró agitáció a kommunizmus szüleménye lenne. Szó sincs erről. Rákosiék, Kádárék se tettek mást, mint amit elődeik, vagyis nyomot akartak hagyni köztereinken. A kommunizmus szellemiségére jellemző arculatra akarták átformálni az utcaképet.

Az ötlet korábról való. A magyar nemzettudat kialakulásával egyidős ez a törekvés. A múlt század derekától napjainkig töretlen a folyamat. Szent István és Gizella közelmúltban felállított Széchenyi téri emléke és a készülő szegedi 56-os emlékmű egyaránt része annak a szabadteri „nemzeti panteonnak” amelynek kialakítása köztereinken a nemzeti függetlenség kialakulásával kezdődött el. Szeged különösen gazdag szoboremlékekkel gazdagította ezt a közel másfél évszázada szüntelen gyarapodó nemzeti panteont. Sőt, az ország egyetlen, kifejezetten ilyen célt szolgáló nemzeti emléksarnoka a Dóm tér árkádjai alatt valósult meg.

*

A reformkorszakig nem beszélhetünk a magyar köztereken világi jellegű köztéri szobrászatról. Szakrális tárgyúakról annál inkább. Az alföld török alóli felszabadulását, majd benépesítését követően a katolikus vallás elterjedésének területein a 17. század végétől, a 18. század elejétől jelennek meg a jellegzetes vallásos tárgyú emlékszobrok. Hazánkban német mintára terjedtek el a német nyelvterület déli tartományjaiban igen népszerű szentek. Előbb a pestisjárványok szomorú emlékezetére emelt Szentháromság-emlékek, majd a kialakult Mária-kultusz nyomán a Mária-szobrok, emlékkeresztek. Ezek a köztéri vallásos emlékművek, – azaz inkább kegytárgyak – aligha tekinthetők a nemzeti karakter megnyilvánulásának, az európai katolicizmus jellegzetes emlékei. Szegeden az első világi jellegű emlékszobor felállításáig (Dugonics András 1876) 19 vallásos tárgyú köztéren felállított kegyzoborról van biztos tudomásunk, bár számuk valószínűleg több lehetett.

A világi emlékművek megjelenése

A 19. század derekán a nemzeti függetlenségi küzdelmek erővonalai mentén bontakozik ki a világi emlékműállítás igénye. A köztereket addig a Habsburg dinasztikus ideológia uralta, amely az államvallásként funkcionáló katolicizmus emlékműveinek elterjedését megengedte, viszont a nemzeti szellemű emlékművek felállításának gondolata a század derekáig fel sem vetődhetett. A Habsburg-ház pogányság ellen vívott harcainak és egyházhűségének sajátos emlékjeleiként jelentek meg például az „Immaculata” szobrok (Pozsony, Győr, Sopron, Esztergom, Pest, Buda, Tata, Kassa, stb.)¹

A nemzeti monumentális szobrászat tehát hazai hagyományok nélkül bontakozott ki. Előképeit a Habsburg birodalom monumentális szobrászatában találjuk meg. Még a kiegyezést megelőzően megfigyelhetjük a nemzeti identitást kifejező emlékművek megalkotása szándékának jelentkezését. Többségük azonban csupán terv maradt. Ezek között Mednyánszky Alajos „Pantheonja” érdemel említést, mert az általa megörökítésre javasolt történelmi személyiségek megfelelően példázzák a korabeli gondolkodásmódot, s jól érzékelhető, hogy panteon terve a Habsburg birodalmi koncepció fundamentumára épült. Másrészt megtaláljuk javaslatában a később mégis megvalósuló emlékművek egész sorát. Mednyánszky panteonja részben a „nagy magyar birodalom” megteremtőiből (Szent István, Nagy Lajos, Mátyás stb.) a nyugati kereszténység terjesztőiből (Bánffy Lukács, Szelepcsényi György, Széchenyi György stb.) – és harcos védelmezőiből (Kapisztrán János, Tomori Pál, Hunyadi János) állt volna. Ezek mellett nagy teret kaptak volna a török ellen a Habsburgok oldalán magukat kitüntető nemesi hősök: Pálffy Miklós, Erdődy Péter, Zrínyi Miklós stb., valamint a humanista kultúra és felvilágosodás reprezentánsai.²

A nemzeteszményt kifejező emlékművek tervével foglalkozott Ferenczy István, a magyar szobrászat megteremtője, első mestere is. Mátyás király emlékművének tervét dédelgette, amely történelmi emlékműszobrászatunk első nagyszabású, hazai mestertől származó alkotása lett volna. A Mátyás-emlékmű a nemzeti géniusz historizált változatának készült, sajátos elegyeként a nemzeti-dinasztikus és a nemzeti-géniusz gondolatú monumentumoknak.³ A Mátyás-emlékmű kudarca ítéltetett, mivel megvalósításához igen nagy anyagi felkészültség kellett volna, megvalósításához még nem érkezett el az idő.⁴ Politikai értelemben különösen nem.

A magyar szabadságharc elbukásával a kiegyezésig elnapolódott a nemzeti emlékműszobrászat megteremtésének ügye. A kiegyezés ténye mindenesetre teret engedett a mindaddig lappangó igénynek, hogy magyar városok terein a magyar történelem legjelentősebb alakjainak emlékműveket állítsanak. Az új magyar államjogi képződmény – a magyar korona országai – immár saját ideológiát tükröző programokat igényelt.⁵ A hazai köztéri szobrászat nyitánya ez az időszak, amely alig néhány évtized alatt benépesítette nagyvárosaink köztereit emlékművekkel, sajátosan illusztrálva a nemzettévalás, a nemzeti identitáskeresés folyamatát.

A vidéki nagyvárosokban kezdődött el a folyamat, például Pécsen, Debrecenben, és Szegeden. E vidéki nagyvárosainkban eleinte a hely szellemiségét leginkább reprezentáló

¹ Sinkó Katalin: A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai (Közli: Monumentumok az első háborúból c. katalógus. Budapest, 1985. 8.

² Sinkó i.m. 11.

³ Sinkó i.m. 12.

⁴ Magyarországi művészet története. Budapest, 1970. 352.

⁵ Sinkó i.m. 15.

személyiségek emlékműveit állították föl. Pécssett az első világi emlékművet, Bartalits Mihály alkotását, – egy portrédomborművekkel díszített obeliszket – a Sétatéren helyezték el 1866-ban. A következő emlékműállítás Debrecenben volt, ahol 1867-ben, a kiegyezés évében „honvédemléket” állítottak föl a kollégium előtti tér közepére.⁶ Az emlékműhöz kapcsolódó helyi polgári mozgalom jellemző a korabeli emlékműállító törekvésekre. Pécssett és Debrecenben is a polgári kaszinó volt az események mozgatója. Az ország első köztéri, egészalakos emléksobrát, Izsó remekművét 1867-ben állították föl.⁷

Az emlékműállító mozgalom kezdeteikor Szeged előkelő frissességgel csatlakozott Dugonics szobrával (1876). Az előzmények itt 1859-re nyúlnak vissza, ekkortól indul meg a közadakozás a város első köztéri szobrára, jeles szülötte emlékének megörökítésére. Fontos momentum, hogy itt is rögtön „szoborbizottság” alakult, amely 1873. november 30-án mintegy harminc tagúvá bővült. A szoboravatás 1876. augusztus 19-én volt. Avatóbeszédet Reizner János mondott. A talapzatra büszkeséggel vették:

*Dugonics András
Emelte Szeged város
közönsége 1876.*

A teret egyúttal Dugonics Andrásról nevezték el.⁸

A fővárosban ugyanezen nemzeti emlékműállító törekvések jegyében – némi késéssel ugyan, – a reformkorszak jelesei, például Eötvös József (1879), Széchenyi István (1880), Petőfi Sándor (1882), Deák Ferenc (1887), Arany János (1893) kaptak emlékműveket a belváros központi terein.

Nálunk is megfogant tehát az Európában már széles körben elterjedt emléktípus, mely a kulturális élet nagyjai, költők, írók művészek, államférfiak által reprezentálja magát a nemzetet.⁹

Az országos helyzetkép vázolója után térjünk vissza a szegedi emlékművekhez. A város emlékműállító mozgalmát évtizedekre visszavetette az 1879. március 12-i, árvíz. Némi vigaszt jelent, hogy más városokban sem volt a millenniumig jelentős emlékmű állítás.

Szeged esetében éppen az árvíz nyomán meginduló városrekonstrukciónak és az újjáépítést kísérő nagyszerű mérnöki tettek dicsőítésének köszönhetően a millenniumtól az emlékműállító mozgalom megélénkülését tapasztalhatjuk. Ebben az időszakban hatalmas városépítő munka folyt a városban. Mindeközben Szeged elkészítette a szabadságharc közelgő félévszázados évfordulójára tekintettel a maga helyi emlékművét, a Honvédemléket. (1896. aug. 6.) Alighanem a budai Dísz téri emlékmű lehetett a minta az emlékállítók előtt, mert eredetileg láncos oszlopokkal övezett magas oszlopon álló, kardot emelő honvédelakot terveztek, fölötte védőn magasodott volna a „nemzet géniusza”.¹⁰ Ugyanekkor végre elkészült a Szentháromság emlékmű is a Templom térre, Köllő Miklós alkotása.¹¹

⁶ Sz. Kürti Katalin: Köztéri szobrok és épületdíszítő alkotások Debrecenben és Hajdú Biharban. Hajdú Bihar Megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya, Debrecen, 1977.

⁷ Sz. Kürti i.m. 28.

⁸ A Dugonics-szoborról jó összefoglalót közöl Soós Gyula: A szegedi Dugonics-szobor. MTE Bp. 1957. 2-3 203-206.

⁹ Sinkó i.m. 17.

¹⁰ Tóth Attila: Szeged szobrai és muráliái. Szeged, 1993. 177.

¹¹ U.o. 178.

Időközben döntő változások álltak be. A történelmi emlékműszobrászatban az igazi fellendülést a millennárius ünnepekre készülődés hozta meg. Az emlékműállító mozgalom háttérében nemcsak a a nemzet nagyjainak elkésett ünneplése volt, hanem az ország területi integritásának, azon belül etnikai hegemoniájának demonstrálása is. A millenniumi szoborállítások egyik ötletadója Thaly Kálmán volt, aki a képviselőházban így vallott a méltó ünnepelekről és a felállítandó monumentumokról: „Megvallom szeretnék már olyan szobrot is, amely a magyar állameszme rendíthetetlenességét kifejezze(...)Igen üdvös volna a honfoglalás egyes monumentumait...határszéli és nemzetiségi helyeken megörökíteni.”¹² 1890-ben elő is állt a hét emlékoszlop ötletével. Ötöt az ország főkapui-ban, Munkácson, Zimonyban, Dévénynél a Brassó melletti Cenk hegyen, és a Nyitra melletti Zobor hegyen állítottak föl, kettő pedig az ország belsejébe, Pannonhalmára és Pusztaszerre került. Ez utóbbi ma is megvan, a község közelében lévő kurgánon áll, a talapzatot a hét vezér arcmásai díszítik.

1894-ben meghirdették a millenniumi emlékműpályázatot, amelynek nyomán mintegy három évtized alatt elkészült Zala György szobrász és Shikédanz Albert építész nagyszabású emlékműve a Hősök terén (1929). Íves kolonnádjával, alaprajzi formájával a korszakban sokhelyütt, így Bécsben, Milánóban, Berlinben megvalósított „Kaiserforum” típusát követi. Azt a formát, amely Európa-szerte az állami ritusok színteréül készült, kifejezve az államot hivatalos ideológiáját is. A „Kaiserforum” típusának alkalmazása a léteben korántsem teljesen szuverén magyar állam ideológiájának demonstrálására kétségtelenül kifejezi a magyar vezető rétegek nemzettudatának, nemkülönben hatalmi törekvéseinek irracionális vonásait. Az Ezredéves emlékmű fő és mellékalakjaival, dom-borműves jelenetsoraival a honfoglaló Árpád vezértől I. Ferenc József-ig idézi meg a magyar történelmet.¹³

Az emlékműállító mozgalom a millennium idejére valódi nemzeti mozgalommá terebélyesedett. Ebben Kossuth 1894-ben bekövetkezett halála nyomán fellobbant kultusz, majd az Erzsébet királynő ellen elkövetett halálos merénylet nyomán kialakult Erzsébet-kultusz döntő momentumok voltak. A századforduló tájékán a Kossuth- és Erzsébet-kultusz nyomán soha nem tapasztalt számban készültek tereinkre a Kossuth-szobrok, jónéhány Erzsébet-emlékmű, továbbá számosan a nemzet nagyjainak emlékművei. A történelemben egyre korábbra visszatekintve készültek el a királyszobrok, fejedelemszobrok.¹⁴

A hetvenes évektől az első világháború időszakára kialakult közttereink sajátos emlékmű-arculata, amit a magyar nemzeteszemélyiségben a jelentősebb történelmi személyiségek szoborpanoptikumának megteremtése jellemez. A hazai emlékműtörténet tehát ekkortól számítható. A Habsburg hatalmi alakulattól függetlenedni törekvő magyar nemzettest birtokolva köztereit, határozott magabiztossággal helyezte közttereinkre eszményei néma követéit, a szobrokat, emlékműveket.

A szegedi emlékműállítások ebbe a történelmi kontextusba illeszkednek bele. Íme, az 1896-1914 között felállított szobrok emlékművek sora:

Köllő Miklós: Honvédemlék (1896)

Köllő Miklós: Szentháromság-emlék (1896)

¹² Sinkó i.m. 18.

¹³ Sinkó i.m. 19.

¹⁴ Lyka Károly: Szobrászatunk a századfordulón. Budapest, 1983. 13.

Róna József: Kossuth-szobor (1902)
 Zielinszky Szilárd: Bertalan Lajos-emlékoszlop (1903)
 Fadrusz-Rollinger: Tisza Lajos-szobor (1904)
 Szécsi-Mátray-Pásztor: Vásárhelyi Pál-szobor (1905)
 Ifj. Vastagh György: Klauzál Gábor mellszobra (1906)
 Ligeti Miklós: Erzsébet királyné-szobor (1907)
 Árvízi áldozatok emlékoszlopa (1909)
 Mária a gyermek Jézussal-szobor (1909)
 Fischer: Corpus (1909)
 Vigh Ferenc: Makó Lajos portré (1910)
 Ifj. Vastagh György: II. Rákóczi Ferenc-szobor (1912)
 Markup Béla: Rapaics Radó-emlékoszlop (1912)
 Margó Ede: Dankó Pista-szobor (1912)
 Stróbl Alajos: Széchenyi István-szobor (1913)
 Stark Ádám: Szentháromság- emlékmű (1913)
 Horváth Géza: Markovits Iván-portré (1913)
 Zala György: Deák Ferenc-szobor (1914)

A gyarapodás imponálóan gazdag. Ennek háttérében a város újjáépítésével megteremtődött városképformáló lokálpatriotizmus, a helyi polgárság lelkes mozgalma volt. Ezek élén a kivételes szervezőtehetségű, városszerető polgármester Lázár György állt. Egymást érték a gyűjtő kezdeményezések, gombra módra szaporodtak a városban a szoborbizottságok. Ezek többsége a millennium tájékán alakult. Egyszerre több emlékműre, szoborra is adakoztak. Kossuth szobrára például 1894. márciusától gyűjtöttek, Tisza Lajoséra 1898-tól, Erzsébet királyné emlékművére 1901 februárjától, Rákóczi szobrára 1903 októberétől, Dankó Pistáéra ugyanezen évtől, Deák Ferenc emlékművére is 1903-tól.

Különös, de sajátosságok figyelhetők meg abban, hogy kik kaptak szobrot a Délvidék fővárosában. A honfiúi érzelmek keveredtek a lokálpatriotizmussal. A nemzet emlékmű-állító mozgalmanak engedve Szeged népe is megalapozta a maga nemzeti panteonját. A legkorábbiak egyike a szegedi Kossuth-szobor, az egészalakos emlékszobrok felállításában csak Miskolc(1898), Marosvásárhely(1899) és egy nappal Cegléd(1902. szept. 18.) előzte meg.¹⁵ Az emlékmű egyúttal Kossuth híres szegedi toborzóbeszédjének is hivatott volt emléket állítani, nevezetes szavait rá is vésték a talpazatra:

*„Szegednek népe
 nemzetem büszkesége”*

A város nemzeti panteonjának sorába illeszkedik II. Rákóczi Ferenc lovasszobra is. Ebben is a város polgársága igen figyelemre méltó hazafias bátorságról és kezdeményezőkézségről tett tanúbizonyságot. Rákóczi fejedelemnek ugyanis ez az első emlékműve Magyarországon. Szeged jócskán megelőzte emlékműállításával a fővárost, ahol csak 1937-ben állították fel a fejedelem lovasszobrát.¹⁶

¹⁵ Ádámfy József: A világ Kossuth-szobrai. Budapest, 37-41.

¹⁶ II. Rákóczi Ferenc szobra Budapesten áll, a Kossuth téren, Pásztor János alkotása. Budapest köztéri szobrai 1692-1945 katalógus. Budapest, 1987. 153.

Vehette ehhez bátorságát a város, hiszen ellentételeként már királypárti érzelmeit is demonstrálta Erzsébet királyné márványszobrának felállításával a Stefánián.¹⁷ Az Erzsébet-szobor sajátos példája a történelmi emlékművek között a monarchikus eszmék képviselőjének. Szeged mindenesetre ebben is megelőzte a fővárost, hiszen ott több, meddőnek bizonyult szoborpályázat után csak 1932-ben helyezték el emlékművét.¹⁸

A nemzeti jellegű emlékművek sorát Deák Ferenc, majd Széchenyi István szobrának felállítása követte. A szegedi emlékmű felállításának Deák születésének centenáriuma teremtett alkalmat. Jellemző a helyi társadalom érzületeire az alábbi idézet: „... az alföldi metropolis nem engedi magát megindíttatni az aktuális politika pillanatnyi befolyásától, hanem a köztudat fő jegyzéseiből ítéli meg a haza bölcsének férfiúi nagyságát. Szeged szobrot emel a haza bölcsének.”¹⁹ Ez az emlékmű már a város pénzén készült. Széchenyi emlékművének felállítása mögött sem állt helyi polgári mozgalom, viszont a költségek kétharmadát a Holtzer család állta.²⁰ Mindkét emlékmű a város főterére került. Felavatásukra – sajátos ok, a háború kitörése miatt – sohasem került sor.

A többi emlékmű kifejezetten a helyi társadalom tisztelgő szándékából született. Nem véletlen, hogy a hullámsírból újjáépített városban – hazai korabeli emlékműállító mozgalomban addig példa nélkül – mérnököknek állítottak emlékműveket. Elsőként Bertalan Lajos, a Tisza szabályozását elvégző vezető mérnök hatalmas obeliszkje nyitotta a sort. Így került a város főterére egymást követő években Tisza Lajos, a város újjáépítését irányító királyi biztos, majd Vásárhelyi Pál, a Tisza ármentesítője emlékműve. Említésre érdemes az eredetileg a Stefánián felállított terméskő obeliszk is, amely Rapaics Radó emlékének tisztelgett, aki szintén a Tisza szabályozásban szerzett a város lakói előtt érdemeket.

Különös, hogy a 48-as szabadságharc félévszázados évfordulója idején a város nem állított semmilyen emlékművet. Klauzál Gábornak, az első felelős magyar kormány miniszterének, Csongrád vármegye egykori követének mellszobor állításával is csak kése delmesen tisztelgetek. Az emlékmű felállítását születésének centenáriumára tervezték, de végül halálának 40-ik évfordulóján leplezték csak le.

A Dankó Pista-szobor talán az egyetlen olyan emlékmű, amelynek felállítását csak Szegeden lehetett elképzelni. A nótakirály emlékművére országszerte adakoztak. Ismere teink szerint máig ez az egyetlen cigányszobor. Különössége okán példája a kor lelkesült emlékműállító divatjának, amely vélt, vagy valós jeleseit mielőbb márványba kövülten, vagy maradandó ércbe öntve kívánta az utókornak példaként állítani.

A város alig másfél évtized alatt kialakította a városközpont jelentősebb közterein a nemzeteszménynek megfelelő emlékműveit. Máig meghatározó városképi, s egyben a város szellemiségét híven reprezentáló emlékműegyüttes alakult ki. Rövid idő alatt megteremtődött a helyi politikai és közélet utcai megnyilvánulásaihoz kulisszaként szolgáló, de a mindennapokban is állandó jelenlétével agitáló emlékműegyüttes.

A politikai propaganda és a közgondolkodás befolyásolásának szándéka tehát kezdettől fogva operált a historizáló elemekkel, s ennek alkalmas médiuma a volt köztéri emlékmű. A hozzájuk kapcsolható ünnepségek, megemlékezések, politikai rítusok alkalmasak arra, hogy a közgondolkodásban koncepcionális egységbe fogott történelmi mű-

¹⁷ Bővebben erről: Tóth i.m. 41-42.

¹⁸ Budapest köztéri... 127.

¹⁹ Szegedi Hírlap 1903. április 7.

²⁰ Tóth i.m. 49.

veltséganyagot építsenek ki. A szobrászat maradó anyaga, az allegorikus, szimbolikus kifejezés kézenfekvő alkalmazása, a politikai propaganda alkalmas eszközének bizonyult.

A nemzettudat és a világháborús emlékművek

Az első világháború valós korszakhatárt jelöl ki a hazai emlékmű történetében. Trianon után sem az ország, sem a nemzet nem ugyanaz már, mint előtte volt. Teljesen új emlékműtípus jelenik meg a hazai köztereken, a világháborús emlékmű. Alig másfél-két évtized múltán ez az emlékjel kezdi uralni a települések főtereit. Míg az előző korszak emlékművei inkább csak a fővárosban és a nagyobb városokban voltak jellemzők, addig a világháború hőseinek emlékművei a falvak, községek százainak főterein az egyetlen köztéri emlékműként jelentek meg, a nemzeti identitás egyetlen köztéri jeleként.

Az első világháború iszonyatos élményének, az elviselhetetlenségig fokozódó lelki feszültségeknek és a Trianont követő irredenta pszichózisnak hatására újra felcsapnak a nemzetvallás lángjai.²¹ Az egyik leggyakoribb nemzetvallás motívum a védőszent, a Patrona Hungariae alakja, de megjelenik a nemzetvallás másik fontos motívuma, a totemállat, a turul is. A világháborús emlékművek szimbólumhasználatánál találkozunk először a köztereken addig meghonosodott és megszokott jelképhasználat jelentős kibővülésével. A közösen megélt gyász, a háborús szenvedések kifejezése mellett a katonai hősiesség, az emberi önfeláldozás megannyi példáját jelenítették meg. Gyakori a világi és vallásos szimbólumhasználat. Hiány mutatkozott viszont általánosan értelmezhető nemzeti jelképekben, ehelyett hadijelvények, szimbolikus alakok, szakrális ábrázolások jelentek meg.

Az első világháború szegedi emlékőrző alkotásai

Szegeden a világháborús emlékművek között ritkaságot, egy emlékmű különlegességet kell először megemlítenünk. Szentgyörgyi István Fahonvédje külföldi példák nyomán készült és a szegedi 5. honvéd gyalogezred harci dicsőségét hirdette.²² A város főterén, a Széchenyi téren 1915. szeptember 8-án egy pavilonban állították föl, ezzel buzdítva adakozásra a város közönségét. Jellemét, elhelyezését és keletkezésének körülményeit tekintve még nem volt emlékmű, de funkcióját tekintve már az. A magyar bakának ez a megrendülten álldogáló típusa röviddel később ércbe öntve, kőbe faragva immár emlékműként került végleges helyére, a magyar falvak városok főtereire. Közeli párját Hódmezővásárhelyen Pásztor János önszántából faragta, azt a városháza lépcsőházában helyezték el.

Hősi halottaik emlékének megőrkötését legkorábban a polgári csoportok érezték erkölcsi kötelezettségüknek. A városban számos első világháborús emléket állítottak föl különféle egyletek, intézmények, egyesületek. A legelső, egy jelképes sírhalmot például a Dugonics temetőben 1921 júliusában avatták és a Szeged-felsővárosi Ifjúsági Egyesület kezdeményezte. Érdekességként megemlíjtük, hogy külön emlékművet kaptak a hősi halott futballisták, tűzoltók, a tanítóképzős hallgatók, valamint tanáraik, a zsidó katonák, a szegedi honvéd gyalogezredek katonái, a szerb katonák és szinte alig volt hivatal, intézmény, ahol legalább szerény emléktábla ne emlékeztetett volna hősi áldozatukra.

²¹ Hankiss Elemér: Nemzetvallás. Monumentumok az első háborúból 39.

²² Részletesen ismerteti Apró Ferenc: Az első világháború hősi emlékművei Szegeden. Somogyi Könyvtári Műhely, 1985. 1.6.

Igen változatos a szegedi világháborús emlékművek jelképhasználata. *Jelképes sírokat* (Dugonics, Belvárosi, Zsidó temető), *gyászoló katonát, bajtársat* (Református temető, Tanítóképzősök emlékműve), *harcoló katonákat* (Margó Ede domborműve a Dóm falában), *emlékoszlopot a magyar koronával* (46-os gyalogezred emlékműve, labdarugók emlékoszlopa), *családi gyászt, életkép ábrázolást* (Szabadkai úti emlékkereszt, az Állami Főreáliskola emlékműve), *emléktáblákat hadijelvényekkel* (például az egykori laktanyákban elhelyezett emlékeken), *lovasszobrot* (3. hv. huszárezred emlékműve), *kürtjébe fújó katonát* (Kiskundorozsmán), *allegóriákat* (a Háború kapuja a Dómban, szerb katonák emlékműve a Koszovszkaja devojka alakjával, a Klauzál Gábor Gimnázium emlékművén a Patrona Hungariae alakjával), *haldokló katonát* (szőregi temető), *jelképes építményt allegorikus ábrázolásokkal* (Hősök kapuja). Figyelemre érdemes tény, de nem egyedülálló egyetlen városban belül ilyen felfogásbeli, izlésbeli és minőségbeli változatosság az emlékállításban. Felekezeti hovatartozás és társadalmi helyzet egyaránt meghatározta az emlékművek jellegét és jelképhasználatát, gyakran a felállítás helyét is. Jellemző, hogy az emléktáblák leginkább a templomokba kerültek (pl. Algyő, Tápé, Rókusi templom, Dóm), vagy gyakorta a laktanyákba (pl. Huszárlaktanya, Honvéd téri laktanya), közintézményekbe (Városháza, gimnáziumok). A város főbb terei már foglaltak voltak, így ez a tény a kollektív gyász kifejezésének szándéka mellett közrejátszott abban, hogy a nagyobb szabású világháborús emlékművek a szegedi temetőkre kerültek. A 46-os gyalogezred emlékoszlopa a hősi helytállás történelmi példájának társítása miatt kerülhetett a 48-as idők tanúja, a szőregi csata emlékoszlopának társaságába a mai Aradi vértanúk terére. Ezt az emlékoszlopot 1930-ban a püspöki palota építése miatt bontották le és állították fel a Londoni körúti 46-os laktanya udvarán.

A nagyvárosokban a nagyszabású emlékműtervekhez idő, pénz, bölcs megfontolás is kellett. Mire a megfelelő emlékállításra sor került, akkor már nem elsősorban a gyászra, a hősi áldozatra való emlékeztetés volt a legfontosabb szempont, hanem az irredentizmus állampolitikai rangra emelkedésével összhangban inkább a revans kifejezése, a harcra buzdítás.

A szegedi Hősök kapuja emlékmű tipikus példája ennek. Pálffy József polgármester javasolta 1936 tavaszán, hogy az épület kapja a Hősök kapuja elnevezést és legyen az első világháborúban elesett szegedi hősi halottak emlékhelye. A kultuskormány is támogatta a tervet, 40.000 pengőt irányzott elő a nemes célra és így pályázatot írtak ki a kapu freskóira, amelyet Aba-Novák Vilmos nyert el. A pályázatot meghirdetők megszabták a freskók témáit, mely szerint azoknak a „háborús emlékezést”, „a hősi halottak dicsőítését”, valamint „Horthy Miklós Szegedről történt elindulását” kell ábrázolniuk.²³

Nem kíván különösebb magyarázatot a mű tematikájában rejlő nyilvánvaló politikai és agitatív szándék. Ezt nemcsak az emlékmű feliratai igazolják, – ideértve a freskók feliratszalgait is – hanem az 1937. május 30-án tartott avatóünnepség szónokainak beszédrészletei is. Pálffy József polgármester: „Az emlékmű helyéül azért nem választottuk megközelíthetetlen térségek temetői nyugalalmát, mert az emlékezésből élet és erő sugárzik felénk és nem a halál, hanem az élet kapuját akartuk szimbolizálni, amelyen keresztül a Vezér, itt a szeri puszta közelségéből új honfoglalás útjára vezet a hont.”²⁴ Hóman Bálint kultuszminiszter avatóbeszédének egy részlete is pontosan megvilágítja a freskókkal a köznek szánt üzenet lényegét: „Hálánkat rójuk le azok iránt, akik egykor a magyar vitéz-

²³ Délmagyarország 1936. júl. 20.

²⁴ Délmagyarország 1937. jún. 1.

*ség és kötelességtudás, a magyar tehetség és áldozatkészség erényével felfegyverkezve indultak el innen Szegedről a nagy küzdelembe és helyüket mindig magyarán megállva, ifjú életüket adták a magyar eszményekért. (...) A szegedi térről kivezető utat beboltozó kapu – a Hősök kapuja – pedig legyen örök szimbóluma az élet kapujának, amelyen át egy új, tisztultabb élet felé vezet az út Horthy Miklós nyomában.*²⁵

Az emlékhelyet nemcsak mérete, sajátos kialakítása, politikai szerepköre emeli ki a kétezernél több hazai világháborús emlékmű sokaságából, hanem az is, hogy ezúttal az emlékművek esetében ritka művészi érték minősíti, Aba-Novák Vilmos hatalmas freskó-víziója. Az első világháborús emlékművek kényszerű emblématikussága jobbra csak jelképi közterek szobrászi, vagy építészeti megjelenítését tette lehetővé. Aba-Novák élni tudott a nagyszerű lehetőséggel. A monumentális képek a keresztény mitológia (ítélethirdető Krisztus) tematikus kereteibe ágyazzák a háborús emlékezés vízióit. A „kegyelet és remény” jeleneteiben például, ahol a vigasztaló lelkipásztorok, valamint az özvegyek és árvák megrázón tragikus csoportja hódol a hősök emlékének, vagy a háború keresztjét vivő katonák, a sírokba menetelők csoportjában. Az oldaldongákon megtaláljuk Szent György és Szent borbála alakjait is. A kisebb freskótémák pedig a szegedi ezredek csatahelyeit, jelvényeit örökítik meg, illetve, mint a „Huszárroham” például, a katonai bátorság, vitézség megjelenítői.²⁶

Az irredentizmus emlékművei Szegeden

A Hősök kapuja emlékmű egyik freskója okán külön ki kell térnünk egyes szegedi emlékművek felállításával kialakult Horthy-kultuszra.

A „Tett” című freskó kompozíción Horthy vezeti katonáit rohamra, vagyis egy közel-múltbeli szegedi történelmi esemény emelkedik a freskón a jelképek, az örökidejűség világába. A Horthy-propagandának történelmi legitimitása igazolására, irredenta törekvéseinek alátámasztására éppen erre, a nemzet hősi önfeláldozását és tettekészségét szimbolizáló emlékmű-látomásra volt szüksége. Ehhez méltó keretül szolgált a nemzeti kegyhely funkcióval felruházott épület. A szegedi emlékművön így furamód egy élő személy, akkoriban meghatározó hatalmi-politikai tényező jelenik meg önmaga emlékműveként: Horthy, a kormányzó. Ugyanez még aznap megismétlődött, hiszen az avatás napjának délutánján az alsóvárosi népkör falán újabb Horthy-emlék fölavatására került sor, amely Horthy szegedi fogadalomtételét ábrázolta.²⁷

A szegedi Horthy-kultusznak előzménye volt. Az említett emlékműveknek mintául szolgálhatott az 1930. október 25-én „A nemzeti megújulás emlékművének” felavatása a Dömötör-torony falában. Ez Horthy esküjét és a nemzeti hadsereg megszületését ábrázolta. Zala domborműve jellemző példája a nemzetvallást, a nemzetmítoszt, a valós történelmi eseményt az aktuálpolitikai célokkal elegyítő köztéri agitációnak. A dombormű az 1919. július 5-i eseményt ábrázolta. Horthy alakja megváltóként magasodott ki a körülötte csoportosuló alakok, a miniszterelnök és magas rangú hadfiak közül. Előtte közlegények hajtottak zászlót, mely mögött felsorakozott a nép, s az eseményt magasztosságát emelendő, egy gyermekét tartó parasztasszony babérágat helyezett a kormányzó lábai elé. Fölbolttunk a nemzeti géniuszt terjesztette ki védőn a szárnyait és mögöttük kelt fel a Nap, az

²⁵ U.o.

²⁶ Bővebben: Tóth i.m. 199-206.

²⁷ Délmagyarország 1937. jún. 1.

örök élet szimbóluma annak jeléül, hogy a magyar éjszakára új nap derül, minden bukásból új törekvés jelenik meg.²⁸

Példa nélkül álló jelenség, hogy egy városon belül Horthy személyéhez több emlékmű is kapcsolható volt. 1933-ban a szegedi országzászló emlékművön például a kormányzó esküre emelt jobb kezét ábrázolták. 1939-ben a városban tervezték felállítani lovaszobrot, amelyből csak a talapzatra szánt domborműveket helyezték el végül az alsóvárosi Miasszonyunk templomban.²⁹

Az első világháborút Magyarország számára tragikusan lezáró trianoni béke revíziója szinte naprakészen megjelent emlékműveinken. A fővárosban a mai Szabadság téren állították föl 1921-ben az irredenta emlékműegyüttest.³⁰ Beszédes jelképek, közérthetőek, felállításuk aktuálisan kötődött a magyar állampolitika akkor megfogalmazott célkitűzéseihez.

A mozgalom továbbélését az 1925-ben elindított országzászló mozgalomban figyelhetjük meg. A második világháború időszakáig 702 országzászló emlékmű felállítására került sor.³¹ Ezeknek a történelmi Magyarország egytívé tartozásának kifejezése volt a rendeltetésük. A budapesti „Ereklyés országzászlót” 1928. augusztus 20-án avatták és a Szabadság téren állt, az irredenta szobrok karéjában. A Trianon elleni tiltakozást és a Nagy-Magyarországhoz való ragaszkodást jelképezte.

Szegeden a Délvidék összetartozását jelképező „Délvidéki országzászlót” 1933. május 25-én, a hősök vasárnapján avatták föl katonai díszünnepség keretében. Egyike volt a négy fő országzászlónak. Közeli társai közül a pécsit 1935-ben, a debrecenit 1939-ben állították fel. A szegedi emlékmű kifejezetten napi politikai szerepkört kapott, hiszen talapzatát szónoklatok megtartása érdekében célszerűen alakították ki, vasárnaponként az ifjúság, frontharcosok, vitézek tartottak díszőrséget. Közvetlen környékünkön Algyón, Tápén, Gyálaréten is volt országzászló.

Az irredentizmusnak volt még más kifejezési formája is városunkban. Ide kell sorolnunk a Dóm téri árkádsort nyugati oldalon lezáró kovácsoltvas díszkaput, amelyet minden év június 4-én, – a trianoni béke aláírásának napján – zárva tartottak. A Dóm téren elhelyezett 63 vármegyecímer is ezt a célt szolgálta, a határon kívül rekedtek helyének üresen hagyásával.

Az irredentizmussal hozható összefüggésbe, hogy Szegeden kormányzati akaratra és annak pénzéből 1930-ban megépült a Nemzeti Emlécsarnok. Gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter váltja valóra Széchenyi István álmát a nemzet jeleseinek arcképcsarnokával, amihez Rerrich Béla Dóm téri árkádjai kitűnő keretet teremtettek. A Nemzeti Emlécsarnoknak a déli megcsonkolt országrész központjába helyezésével nyilvánvalóan igazoltatott a szándék, a klebelsbergi „kultúrfölény” koncepció kinyilvánítására.

A nemzeti emlécsarnok

Széchenyi nyomán Strobl Alajos fogott hozzá saját erejéből a nagyszabású vállalkozáshoz. Azt tervezte, hogy kereken ötven szobrot szán a „Magyar Pantheonba”. Halála

²⁸ Szegedi Friss Újság 1932. ápr. 24.

²⁹ Délmagyarország 1939. ápr. 4., 1941. jún. 7.

³⁰ Budapest köztéri... i.m. 92-93. 1921. január 16-án avatták föl Kisfaludi Strobl Zsigmond: Észak, Pásztor János: Kelet, Sidló Ferenc: Nyugat, Szentgyörgyi István: Dél című szoborkompozícióit.

³¹ Magyar művészet története I. 203.

akadályozta meg terve megvalósításában. Mindössze tizenkét portré készült el, egy részük befejezetlen maradt. Klebelsberg 1929-ben vásárolta meg a mester hagyatékából a szobrokat, ezek a szegedi emlékcarnokba kerültek.³²

Az 1930. október 24-én – az avatás napján kelt – alapítólevél szerint „*Gróf Széchenyi István már kilencven évvel ezelőtt felvetette az eszmét, hogy a nemzet elköltözött nagy fiait részesítse országos tisztességben. E gondolat megvalósítására most nyílt méltó alkalom, amikor a szegedi Fogadalmi Templom terét boltívekkel öveztük és, amelyek alatt szellemi életünk elhunyt nagyjainak emléke méltó elhelyezést nyerhet.*”³³ Az emlékcarnokban összesen száz nagy magyar embernek rendeltek emléket állítani. Ebből 45 már helyén volt az avatáskor, a háború végéig pedig 80-ra emelkedett számuk.

A szegedi Nemzeti emlékcarnok megalkotása fontos momentumként értékelhető a hazai emlékműtörténetben. Egyrészt elhelyezése ürügyén bizonyítja a tatár és török pusztította vidék ősidők óta civilizált voltát, másrészt a történelmi múlt felelevenítését, a magyar kultúrtörténetet mutatja be esszenciális formában. Nem elhanyagolandó az a momentum sem, hogy a város rangját, szellemi súlyát sok más tényező mellett (például a kolozsvári egyetem idemenekítése) éppen az Emlékcarnok is növelte. A hazai emlékmű-állító törekvések mintegy megkoronázásaként volt értékelhető megalkotása. Nem véletlen, hogy az avatását jelentőségéhez méltóan a Dóm téren hatalmas „ünnepi hódoló felvonulás” kísérte a kormányzó előtt, amelyen „az egyház, a város az egyetem és az alkotók díszes menetei” vettek részt.

A Nemzeti emlékcarnok avatásának közvetlen előzményeként avatták Szent Imre herceg szobrát is, amelyet a Dóm téri Szent Imre konviktus homlokzatán helyeztek el. A szobor elhelyezésével a magyar ifjúság katolikus szellemű nevelése jegyében a példakép állítása volt a cél. A nevezetes szegedi események közé tartozott a szegedi egyetem megtelepítése is, amelyet 1931-ben az „Egyetemalapítók” emlékművével örökítették meg.

A szegedi Nemzeti Emlékcarnok megteremtésével korántsem fejeződött be a nemzet-eszményt alakító emlékművek telepítése. Klebelsberg Kunó több olyan emlékművet ajánlódokozott a városnak, amelyek szellemiségükkel illeszkedtek annak szerepköréhez. Így került például az alsóvárosi templomba 1931-ben a bambergi dóm Szent István domborművének másolata. A hamis történelmi romantika inspirálta a Hunyadi-liget tervének megvalósítását a Mátyás téren. A legenda szerint ugyanis Mátyás pénzelt volna a templom építését. A bautzeni Mátyás dombormű másolata (Stróbl Alajos szobrásznövendékei faragták) ennek a törekvésnek a jegyében került ide, ahogyan később Damkó József Kapisztrán János budapesti emlékművének másolata is.³⁴ Emlékművet kapott volna még Szilágyi Erzsébet és Hunyadi János is. A terv Klebelsberg halála miatt hiúsult meg.

A Szent György szobor másolatának szegedi elhelyezése – ugyancsak Klebelsberg javaslatára – az Emlékcarnok szoboregyütteséhez illeszkedett. Elhelyezésének ötlete az egyetemi építkezések idején vetődött fel „hogy emlékeztessen az egyetemek régi helyére, a kincses Kolozsvárra”.³⁵ Elhelyezésére azonban csak az évtized végén került sor.

³² A szegedi Nemzeti Emlékcarnok keletkezésének történetét több forrásból is megismerhetjük, a legkorábbi összefoglalás Rerrich Béla: A szegedi Nemzeti Emlékcarnok. Szeged, 1930., Varga József: A szegedi Dóm tér. Szeged, 1976., Zwinkl András: A szegedi Dóm tér. Művészet, 1988. 4.

³³ A teljes szöveg újraközlése megtalálható: Szeged 1989. 5. számában.

³⁴ Szegedi Szemle 1931. febr. 15. 9-10.

³⁵ Szegedi Szemle 1930. 23. Szegedi Új Nemzedék 1938. febr. 13.

A korszak hozza divatba, – ugyancsak az aktuálpolitikai törekvések keretében – hogy emlékművekkel tiszteleg frissen elhunyt politikusainak. Gróf Tisza István (1934), Darányi Ignác (1931), Rákosi Jenő (1930), Nagyatádi Szabó István (1932) Klebelsberg Kunó (1937), Gömbös Gyula (1942) lehet a néhány, találmra kiragadott példa. Szegeden Klebelsberg Kunó Dómban elhelyezett síremléke, a Dóm téri domborműves emléktábla sorolható ebbe a folyamatba. Az 1938-ban felavatott Antibolsevista emlékmű is aktuálpolitikai célok jegyében készült, az 1919. május 7-i eseményre emlékeztetett, amikor lefegyverezték a szegedi vöröskatonákat. Ezzel az eseménnyel kerekedett fölül az ellenforradalom Szegeden. A már említett, az alsóvárosi népkör falán elhelyezett „Ellenforradalmi emlékmű” is hasonló szerepkörű volt.

Városban Móra és Tömörkény szobrának felállításával zárult tárgyalt korszakunk nemzeti panteonjának kiépítése. A korabeli politikai viszonyok jobbra tolódását jelezte, hogy Móra szobra bár 1938-ra elkészült, felavatására mégsem került sor, mert Móra személye baloldali kötődései miatt az akkori városvezetés számára már nem volt vállalható. Tömörkény szobrát 1943-ban a Dugonics Társaság védelme alatt viszont az író halálának 25. évfordulóján tisztességgel felavatták.

*

Mint láhattuk, a *köztéri emlékmű a hatalom propagandaeszközeként* a 19. század derekán jelenik meg. Ez egybeesik egy nagyarányú társadalmi átrendeződéssel, a tömegek megjelenésével a politikában, s a politika ezzel kapcsolatos változásaival. Az emlékművek ettől kezdve mindvégig szerepet játszanak a hatalom törekvéseinek kifejezőiként. Az emlékművek hazai történetének ebben a korai időszakában megfigyelhető az emlékművek felállítását kísérő *civil kezdeményezések nagyarányú jelentkezése*. Az állam felkarolja ezeket a civil mozgalmakat céljainak eléréséhez, hogy erősítést kapjon, hiszen a kiegyezést követően közös a törekvés a nemzeti identitás kifejezése (például nemzeti érzéseket, eszményeket, példaképeket kifejező emlékművekkel) a Habsburg hatalmi függőség ellenében. *Az állam szerepvállalása az emlékművek felállításában* az első világháborút követő időkben megváltozik. Egyre gyakoribb, hogy az *állam lép fel kezdeményezőként, megrendelőként, és ezzel arányosan visszaszorulnak a civil kezdeményezések*. Az egész társadalmat érintő emlékműállítások állami kényszere az első világháborús emlékművekkel jelentkezik először de századunkban még többször megismétlődik a politikai emlékművek esetében. *A köztéri emlékművek politikai propaganda eszközeivé válnak, és ideológiai-politikai erővonalakat, csomópontokat jelölnek ki*. Az első világháborús emlékművek, az irredentizmus emlékművei indítják el ezt a folyamatot.

Az eszmények és az ideálképek változásai is jól igazodnak ehhez a folyamathoz. A kezdetektől érvényesül a „kultúrnemzet” és a „történelmi nemzet” ideálképébe beilleszthető események, személyiségek emlékműveinek megjelenése köztereinken. Ez a folyamat igen erős, szinte egyeduralgó a kiegyezéstől az első világháború időszakáig. Leginkább *ezzel összefüggésben mutatható ki a politikai érdekek érvényesülése*. Azt, hogy kinek, vagy minek az emlékére készüljön emlékmű, már ebben az időszakban is politikai és helytörténeti érdekek befolyásolják. *Az egymást váltó hatalmi alakulatok történelemfelfogását, legitimitás-igényét, nemzetfelfogását autentikusan kifejező emlékművek telepítése figyelhető meg*.

Az ideálképek között a *hősi eszménykép tekinthető a leginkább változóknak*. Ebben a folyamatban az első világháborús emlékművek megjelenése hoz markáns változást,

és itt azonnal megjelenik a hatalom manipulációja. A hősi önfeláldozás ideálképeinek változása ugyanezen emlékműtípuson belül is megfigyelhető (pl. a revansista törekvések szellemében felállítottakon). A hőskultusz újjáéledésének – mintegy félévszázados szünet után – éppen napjainkban az 1989/90-es rendszerváltás nyomán köztereinkre kerülő második világháborús emlékműveken észlelhetjük.

Az ideálképek megteremtésében törvényszerűen jelentkezik az egész társadalmat gyökeresen megváltoztató történelmi események hatása. Ez általában új emlékmű típus megjelenésével jár. A diktatórikus állami berendezkedések jellemzője a politikai allegóriákkal érvelő emlékművek köztérre telepítésének gyakorlata. Ilyen törekvések legelőször a Horthy-rendszerben jelennek meg (irredenta emlékművek, országzászlók), de jellemző sajátossága az 1949-1956-ig tartó sztalinista Rákosi-korszaknak és a Kádár-rendszer korai szakaszának is (tanácsköztársasági és felszabadulási emlékművek).

Az emlékműállításokban a fővárosé a vezető szerep, viszont a nemzeti jellegű korai emlékműállítások vidéken kezdődnek. A szegedi emlékmű-gyarapodás is fővárosi mintára alakult. A helyi társadalom és az emlékművek tematikájának alakulása között a szegedi példák sokaságában kimutatható az összefüggés. Egyes szegedi emlékművek esetében (Nemzeti Emlécsarnok, Hősök kapuja, Horthyval kapcsolatba hozható emlékművek) a Horthy-korszakban jelét találjuk annak, hogy az országos politika részévé válnak. A vidéki nagyvárosokra általában jellemző – így Szegedre is –, hogy emlékműveik tematikája, szimbolikája besimul az uralkodó hatalmi körök általános törekvéseinek vonulatába.

A korabeli Magyarország nagyvárosai között tehát Szeged kiemelt helyet kapott a köztéri propaganda területén. Ennek is köszönhetően a város ekkoriban nemcsak emlékművekkel, hanem díszítő jellegű köztéri alkotásokkal és épületdíszítőekkel is jelentős számban gyarapodott. Nem véletlenül kezdték nevezni Szegedet a „szobrok városának”.

Monuments as Means of Propaganda of National Consciousness and Power

Attila Tóth

On the basis of monuments erected in a large Hungarian town, Szeged, the study presents the way in which the existing power made use of public monuments as carriers of ideals. Secular monuments appear after the Reform Era. Spread of Hungarian consciousness and the ideal of nation was supported by the kind of monuments so widely erected all over Europe: monuments representing the nation in the form of sculptures of outstanding figures of cultural life, poets, writers, artists, and statesmen.

The trend of erecting monuments had become a nation-wide movement by the time of the millennium, and, as a result, the layout of monuments peculiar to our public squares was established at the time of World War I, characterized by the creation of the array of sculptures of major historical figures as a sign of the Hungarian national ideal. A major extension of the established and by then customary symbols appearing on public squares was first seen in connection with the application of symbols on monuments of the world war. The revision of the Trianon treaty served as an overture to the manipulatory process of incorporating public monuments in everyday politics. Public monuments became an organ of political propaganda by denoting lines of force and nodes in ideology and politics. Among the large towns of contemporary Hungary, Szeged was to receive a distinguished role in the field of propaganda mediated through public squares. In particular, the given

period is marked not only by the appearance of new monuments but also by the construction of a number of ornamental public masterpieces and decorative elements of architecture. It is by no chance that Szeged has become to be known as the „city of sculptures”.

Egy szobor története

Kallós Ede: Erkel (Gyula)

DÖMÖTÖR JÁNOS

(Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely)

Az emlékműszobrászatnak – ezen belül külön is a portré plasztikának – az egyetemes művészettörténet azok a korszakai kedveztek, melyekben az emberi egyéniség és teljesítményei kellő elismerésben, megbecsülésben részesültek. Érthető tehát a görög-római korban, a reneszánsz idején és – témánkhoz közeledve – a 19. századbeli ezirányú élnék alkotó tevékenység. Mint sok mindenben a magyar képzőművészet e téren is késésben volt: A 19. század második felétől számíthatjuk köztéri emlékműszobrászatunk kezdeteit. Ennek egyik elsői Izsó Miklós 1871-ben Debrecenben felállított Petőfije és az Engel István által alkotott, Budapesten 1877-ben felállított Széchenyi-szobor. A vidéki városok első, „világi” köztéri szobrai ezt követték egy-két évtizeddel. Gyula város az országos emlékmű-szobrászati törekvésekkel egyidőben határozta el Erkel Ferenc, a város nagy szülőtte szobrának felállítását. Mint ez a felállítást célzó előterjesztésből is kiderül, Gyulán már korábban is állt egy portrészobor a Népkertben, mégpedig a kor kiváló magyar szobrászának, Stróbl Alajosnak báró Wenckheim Béláról készített mellportréja. A szobor azonban 1945 után ezeddig ismeretlen helyre került, valószínűleg azért, mert a Wenckheimék a megye legnagyobb földbirtokosai voltak.

A szobor felállítására a millennium körüli nagy felbuzdulás adott indítást. Nem jelenti azonban ez azt, hogy Erkel Ferenc szoborban történő megörökítésének gondolata már korábban ne merült volna fel, csak akkor nem valósult meg. A szülőváros Erkel életében nem tanúsított komolyabb érdeklődést nagy szülőtte életműve és főként annak kellő megbecsülése iránt. Legalábbis erre mutat az a tény, hogy Erkel félévszázados karmesteri működése jubileumának megünneplésére 1888-ban Budapesten indult mozgalomba nem kapcsolódott be. Tette ezt annak ellenére, hogy a helyi sajtó Gyula város részvételét nagyon is indokoltak tartotta.¹ Ezt a tényt Kovács István megyei főorvos keserűen kommentálja: „*Midőn a nemzeti ünnepélyességek tárgya és hőse e város szülőtte Erkel Ferenc, e város sehol sincs ...! Nincs ott az országos ünnepélyen ... és nem látja, hogy sajtó tűzhelyén minő láng gyúlt ki egykor, melynek ténye visszasugárzik reá ... minden ami történik egy egyszerű távirati üdvözlés, melyet a megyének éppen együtt ülő közgyűlése intéz a jubiléumhoz. E mulasztást pótolni kell!*”²

A mulasztás pótlására emléktáblát javasolt a cikkíró Erkel szülőházára. A gyulai képviselő testület pótolni akarván az elmulasztásokat Erkelt 1888. december 31-én a város díszpolgárává választotta. Egyben azt is elhatározta, hogy a szülőházra emléktáblát helyezzenek, és a józsefvárosi Templom teret Erkel Ferencről nevezték el.³ Sőt díszoklevelet is készítették, és azt 1889. március 2-án megküldték az ünnepeltnek.⁴ (Az emléktáblát azonban csak négy évvel később, Erkel halála után helyezték el kisebb formában és a

¹ Békés, 1888. március 25.

² Békés, 1888. december 23.

³ Békés, 1889. január 6.

⁴ Békés, 1889. március 10.

zeneköltő születésének 100 éves évfordulója alkalmából [1910. november 28.] cserélték ki a ma is láthatóra.)

A szobor gondolata először Erkel halálakor került nagyobb nyilvánosság elé.⁵ A cikkíró, Scherer Benedek⁶ akkor úgy gondolta, hogy szobrot a megyeház előtti téren akkor fűrt ártézi kút felépítményeként lehetne elhelyezni. A Békéscsabán megjelenő Békés megyei Közlöny nem értett egyet a megoldással, „*a jobb ízlés tiltakozik az ellen, hogy Erkel Ferencet kút felügyelőnek tegyék meg.*”⁷ A Gyulán megjelenő Békés hetilap viszont védte a kútszobor ötletét. Külföldi példákra hivatkozott és durva ráfogásnak tartotta azt, hogy a víz a szobor szájából csorogna ki.⁸ A Békés megyei Közlöny⁹ bevonta a vitába a Budapesti Hírlap akkor komoly tekintélynek örvendő főszerkesztőjét, Rákosi Jenőt is, aki elfogadhatónak találta a kútszobor gondolatát.¹⁰ Végül azonban ez a terv mégsem valósult meg. Gyula város szobor nélküli kiképzéssel készíttette el a kútmencedét.

(Másfél évvel később a sajtó még visszatért a kútszobor tervre, arról tájékoztatva olvasóit, hogy Kaspar Zumbusch,¹¹ az ismert német, de ezidőben már Bécsben tevékenykedő szobrász is helyesnek tartja a kúttal kapcsolatos szobormegoldást.¹² Ilyen előzmények után terjesztette Göndöcs Benedek¹³ gyulai apát és megyebizottsági tag a megyebizottság közgyűlése elé az Erkel szobor felállítására vonatkozó indítványát 1893. szeptember 21-én. Mivel az előterjesztés a kor közéleti gondolkodását tükrözi, és mert indoklása az országos gyűjtési felhívásba is bekerült, ezért teljes terjedelmében közöljük:

⁵ Békés, 1893. augusztus 13.

⁶ Scherer Benedek helytörténész. Született Lippán 1872. május 12-én. Tanítói oklevelet szerzett, és Gyulán telepedett le. 1886-87-ben nyugat-európai tanulmányutat tett. Alapítója és később igazgatója az „Első Gyulai Kötött és Szövött Iparáru Gyár Rt.”-nek. Számos cikket írt a helyi lapokba. (Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái XII. 374. o.)

⁷ Békés megyei Közlöny, 1893. augusztus 20.

⁸ Békés, 1893. szeptember 3.

⁹ Békés megyei Közlöny, 1893. augusztus 31.

¹⁰ Rákosi (Krecsner) Jenő. (Acsád, 1842. november 12. – Budapest, 1929. február 8.) A budapesti egyetemen jogot végzett. Publicisztikai tevékenysége mellett több színművet írt. Az erőszakos magyarosítás híve volt. A 30 millió magyart egyesítő magyar impériumért küzdött. Az I. világháború elvesztése után a revizionista mozgalom egyik vezetője lett. (Magyar Életrajzi Lexikon II. 478. o.)

¹¹ Kaspar Zumbusch német szobrász (Herzebrock, 1830. – Rimsting bei Prien, 1915.) Rómában és Münchenben tanult és utóbbi helyen élt 1873-ig (Wagner operák alakjai, II. Miksa nemzeti emlékműve). Új lakhelyén, Bécsben több komoly emlékművet alkotott a századvég akadémikus megoldásaiban (Beethoven, Mária Terézia, Radetzky tábornagy, Albert főherceg emlékművei). (Művészeti Lexikon IV. 787. o.)

¹² Békés, 1895. január 13.

¹³ Göndöcs Benedek (Nagyvárad, 1824. júl. 24. – Gyula, 1894. jan. 4.) Nevelői-gyámi minőségben került a Wenckheim grófkhoz. Beutazta Európát, ennek nyomán számos agrárújítást kezdeményezett. Részt vett a Békés megyei Régészeti és Művelődéstörténeti Egylet alapításában. 1873-tól 1894-ig gyulai plébánosként tevékenykedett. Két alkalommal országgyűlési képviselővé is választották. Nevéhez fűződik a népkert létesítésének (Göndöcs-kertként is emlegették) és benne a pavilon (ma Kohán Múzeum) építésének kezdeményezése. (Magyar Életrajzi Lexikon I. 614. o.)

Tekintetes Megyebizottsági Közgyűlés!

A nemzet nagyjainak emlékezetét megdicsőíteni s érdemeik iránt a hála és kegyelet adóját leróni: a legmagasztosabb hazafias kötelességek egyike s ennek teljesítésében, Békés vármegye közönsége mindenkor bebizonyítja nemes áldozatkészségét.

Kétség sem lehet tehát benne, hogy méginkább fokozott lelkesedéssel fog példát adni kegyelete és áldozatkészségéről, akkor, midőn egy oly szellemi nagyság emlékezetének megörökítéséről, van szó, aki büszkesége volt egész Magyarországnak, de mint legnagyobb szülőtte: mégis legméltóbb büszkesége Békés vármegyének.

Ez a nagy szellem: Erkel Ferencz, a magyar nemzeti zene nagymestere, akit a gondviselés kegyelméből Békés megye székhelye: Gyula városa szült és adott nemzetének, – s aki, midőn az ő lánglelkével, mint a zene művészet magyar nemzeti szellemének úttörő apostola – halhatatlanná tette nevét: ezzel egyszersmind fényt és dicsőséget árasztott szülőtte földére is.

Békés megyének mintegy erkölcsi kötelessége tehát, hogy Erkel Ferencznek emlékét megdicsőítse s a megye legnagyobb fiának szobrot emeljen, amely ország-világnak hirdesse tiszteletünk, hálánk és kegyeletünket, a Bánk bán, Hunyadi László, Szent István, Brankovics, magyar dalművek s az „Isten áldd meg a magyart” nemzeti himnuszunk magasztos dallamának halhatatlan szerzője iránt, akit első sorban Békés vármegye mondhat magáénak.

S mert a nagymesternek Gyula város a szülőtte helye, itt ringott egykor bölcsője, ez volt gyermekéveinek édes otthona s lángszelleme első ébredésének tanújele: azért az emlékezetét hirdető szobrának is természetesen Gyula városában, a megye szívében és székhelyén leend a legméltóbb helye.

Ami magát a szobrot illeti: óhajtandó lenne ugyan, hogy az minél impozánsabb és díszesebb legyen, – de mivel egy monumentális emlékszobor felállítása oly nagy összeget igényelne, hogy annak társadalmi úton való összegyűjtése mai közviszonyaink között egyhamar alig lenne remélhető, így tehát csakis mellszoborról lehet szó, melynek előttünk levő jeles példájául szolgálhat báró Wenckheim Bélának a gyulai népkertben emelt mellszobra. Stróbl Alajos jeles szobrászunk művészi alkotása, mely a nagy hazafi nemes alakját olyan meglepő élethűséggel és minden tekintetben művészi kivitelben ábrázolja; – a bronz mellszobor díszes talapzatáért pedig jutányos áron lehetne Boros-Sebesről szép hamuszínű márványt szerezni és feldolgoztatni.

S miután előre is bizton lehet reményleni, hogy Békésmegye művelt közönsége, erkölcsi testületei és összes társadalmi körei anyagi tehetségükhöz képest, szívesen fognak a megye legnagyobb szülőttének emlékezetét hirdető szoborra adakozni, s Erkel Ferencnek országszerte nagy számmal levő tisztelői sem fogják áldozatkész hozzájárulásukat megtagadni: így tehát a mellszoborra szükséges összeg bizonyára nem sokára össze lesz gyűjtendő, s Erkelnek már a milleniumra, 1896-ra, oly emléket lehet állítani, mely művészi beccsel bírva, megdicsőítse a megye nagy fiát, s tiszteletet és lelkesedést keltve, buzdító például szolgáljon a jövőndöbéli nemzedéknek is.

Míndezeknél fogva bátorkodom teljes tisztelettel indítványozni, s kérem a Tekintetes megyei bizottságot, méltóztassék közgyűlési határozatként kimondani, hogy:

Békés megye közönsége, Erkel Ferencnek, a magyar nemzeti zene halhatatlan mesterének, a megye legnagyobb fiának, szülővárosában: Gyulán, a megye székhelyén, közadakozás útján, művészi beccsel bíró emlékszobrot óhajt emelni, – s ennek megvalósítására a szobor-bizottságot haladéktalanul válassza meg és küldje ki, megbízva a végből, hogy a szoborra való gyűjtést mielőbb kezdje meg, a begyűlő összeget a megyei takaréks-

pénztárban helyezze el, a szobor tervrajzát és költségvetését készíttesse el és működésének eredményéről a megye közgyűlésének időről-időre tegyen kimerítő jelentést.

*Mely indítványom elfogadását kérve és ajánlva, hazafias tisztelettel maradok –
Gyulán 1893. szeptember 21-én*

A tekintetes megyebizottsági közgyűlésnek

alázatos szolgálója

Göndöcs Benedek

apát és lelkész

megyebizottsági tag

A megyei bizottság (mely a mai közgyűlésnek felelt meg) szeptember 27-én elfogadta az Erkel szoborra vonatkozó javaslatot és megalakította az Erkel szobor-bizottságot. Ennek elnökévé a javaslattevő Göndöcs Benedeket, tagjaivá pedig Dr. Fábry Sándor vármegyei főjegyzőt, Terényi Lajos, Keller Imre, Oláh György, Haviár Lajos, Bandhauer György bizottsági tagokat, jegyzőjéül pedig Dr. Szalay Józsefet választották meg.¹⁴

A szobor-bizottság már október hóban felhívást bocsájtott ki, melyben az ország közvéleményéhez fordult, a szoborra történő közadakozás és gyűjtés megindítására.¹⁵ A felhívásban az is megfogalmazásra került, hogy Békés vármegye „*még az adakozók sorában is első kívánt lenni, amidőn egyidejűleg 500 Ft-ot szavazott meg a szoborra a megye pénztárából.*” A gyűjtőíven december 31-ét szabták meg a megajánlott összeg postai utalvánnyal történő elküldésére. Egyben megkeresték a Vallás és Közoktatásügyi Minisztert is az iránt, hogy a szobor költségeihez „*valamely nagyobb adományösszeggel*” járuljon hozzá. A minisztériumi válasz „*a szobor létesítésére vonatkozó intézkedések szabatosabb körülírása hijján*” érdemlegesen nem foglalt állást a kérelem ügyében. Javasolta azonban a pályázat kiírását és hogy Békés megye ezirányban keresse meg az Országos Magyar Képzőművészeti Tanácsot.¹⁶

Alig telt el az országos felhívásban kitűzött határidő, a szobor-bizottság elnöke, Göndöcs Benedek 1894. január 4-én elhalálozott.¹⁷

A szobor-bizottság új elnökévé Dr. Fábry Sándort választották,¹⁸ aki időközben alispáni tisztségbe került.¹⁹ Göndöcs Benedek apát hagyatékából a szobor-bizottság 2.071 forintot vett át, mint az Erkel-szoborra begyűlt adományok összegét.²⁰ A szobor-bizottság következő, Dr. Fábry Sándor elnöklete mellett 1894. április hó 10-én tartott ülésén megállapították, hogy addig 3.438 forint 45 krajcár folyt be a szobor javára mint bevétel, és 141 forint 61 krajcár került kiadásra. Elhatározták a gyűjtés befejezését és egyben azt is, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterhez fordulnak 1.000 forint és ingyen márvány adományozása iránt. Az Operaházat pedig egy előadás bevételének a szobor javára történő átengedésére keresik meg. Ugyancsak kezdeményezték ezen az ülésen 1 forintos postai megbízás útján az ország zeneértő és zeneszerető közönségének adományozás iránti felkérését.²¹ Április 12-én már el is küldték „szabatosabb körülírással” az újabb kérelmet a

¹⁴ 343/1893. k.gy. (A hivatkozás nélküli iktatószámok a Békés Megyei Levéltárban találhatóak.)

¹⁵ VIII. 893/808. fsz.

¹⁶ VKM 3382/1894.

¹⁷ Békés, 1894. január 7.

¹⁸ 2642/1894.

¹⁹ Békés, 1894. május 20.

²⁰ 1948/1894.

²¹ 5269/1894.

Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterhez, bízva annak „*a szép és nemes dolgok iránt számtalanszor tanúsított lelkesülésében.*”²² A bizalom csak előlegezett volt, mert Eötvös Lóránd Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter augusztus 14-én közli a megye alispánjával: „*Ez idő szerint nem rendelkezem oly alap fölött, amellyel az Erkel Ferenc emlékére a megye által tervezett szobormű létesítését anyagilag is előmozdíthatnám.*” Enyhe viaszként még azt is közli, hogy az Országos Képzőművészeti Tanácsot arra instruálja, hogy legyen a vármegyének a tervek elbírálásában segítségére.²³

Ugyancsak április 12-i dátummal ment el Zichy Gézához, a M. kir. Dalszínház inténdánsához a levél egy operaelőadás tiszta jövedelmének a szobor-alap javára történő átengedése iránt.²⁴ Itt szintén elutasításban részesült a megye kérelme.²⁵ A nemleges választ azonban először félreértésen alapulónak tekintették, kifejtvén, hogy nem új operát kívánnak bemutatni, hanem már betanult, műsoron tartott opera előadása és annak bevétele is megfelel számukra.²⁶

A szobor-bizottság 1894. szeptember 7-én jelentést tett a törvényhatósági bizottságnak, melyben közölte, hogy 3.920 Ft 04 krajcárt tett ki a gyűjtés eredménye, amelyhez még hozzá számítandó Budapest fő- és székváros által megszavazott, de még meg nem érkezett 400 forint is.²⁷ Az Országos Képzőművészeti Tanács megyei megkeresés²⁸ alapján közölte 1895. január 11-én kelt levelében, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter elfoglaltsága miatt húzódott fél éve az érdemleges állásfoglalás kialakítása.

A Képzőművészeti Tanács hozzájárult a pályázat mellőzéséhez és a tehetséges fiatal szobrászt, Kallós Edét ajánlotta a szobor elkészítésére. Továbbiakban pedig a lebonyolításra adott gyakorlati tanácsokat.²⁹ Kallós Ede február 15-i levelében elfogadta a kapott megbízást, jelezte, hogy hamarosan Gyulára utazik a szobor helyének kijelölésére.³⁰ Később (március 30.) Dr. Fábry Sándorhoz írt levelében bejelentette, hogy kétszeres életnagyságban kívánja Erkel mellsobrát elkészíteni. A talapzatot illetően haraszt kemény köre tett javaslatot, melynek magasságát 3 1/2 méterre tervezte. Kijelentette egyben, hogy a rendelkezésre álló 4.800 forintból el tudja készíteni a szobrot.³¹ A szobor helyeként először a Békés megyei Takarékpénztár előtti tér jött figyelembe. Ez azonban nem nyerte meg Gyula város polgármesterének tetszését. Április 4-i levelében kifejtette, hogy ezen a helyen az élénk utcai forgalom miatt a szobor közlekedési akadályt jelentene, és a kis szobor az emeletes házak között szépészeti szempontból sem lenne megfelelő. Javaslatot tett arra vonatkozóan, hogy a szobor a kastélykert és a görögkeleti templom közötti téren állíttassék fel, mely terület véleménye szerint a „*szobor igen alkalmas helyéül szolgál.*”³² A szoborbizottság egyhangú véleménye³³ alapján a mű azonban végül is sem ide, sem oda, hanem az akkori vármegyeháza közelébe, a rk. templom mögötti ún. kis

²² 5269/94.

²³ VKM 19518.

²⁴ 5269/12/1894, ad. 13170/1894.

²⁵ 3656/1894.

²⁶ 14248/1894.

²⁷ 13170/1894.

²⁸ ad. 13170/1894.

²⁹ M. Orsz. Képzőművészeti Tanács 27/1895.

³⁰ 4798/1895.

³¹ 5679/1895.

³² 3358/1895.

³³ 8457/1895.

piactérre került. Ugyan ez időben (1895. április 11.) Steiner Ármin és Ferenc császári és kir. szab. ércáru és horgany díszítmények gyárából levél érkezett a szobor-bizottság elnökéhez, melyben felajánlotta a tervezett szobor kalapált vörösrézből történő előállítását, például hozva fel néhány budapesti és németországi hasonló művet. A Steiner gyár szerint a kalapált vörösréz „szobor művek” semmiben sem különböznek a bronz öntvénytől.³⁴ A kalapált vörösréz megoldás azonban nem nyerte el sem a szobrászművész, sem a megye vezetőinek tetszését, mert a bronzbaöntést a Beschoner öntödében rendelték meg.³⁵ Kallós Ede 1895. május 25-én lehozta Gyulára a szobormintát, és a vármegyeház kistermében bemutatta, és azt ott sokan megtekintették.³⁶

Kallós Ede 1895. október 25-i levelében azt közli, hogy az esztétikusabb kivitel érdekében a szerződésbeli páti kő helyett márvány borítás kerül a talapzatra.³⁷ Ez a terv azonban füstbement, mert Kallós 1896. február 1-i levelében arról értesítette a tanácsot, hogy az olaszok nagyon drágán adnák a márványt, ezért marad a mészke talapzat.³⁸ Még előbb Kallós Ede 1896. január 16-i levelében az 1/1 agyagminta elkészültéről értesítette a várost.³⁹ A korábbi, május 25-i vármegyeházi bemutatáson nyilvánvalóan egy kisméretű vázlat szerepelt. Kallós Ede budapesti Várbazár utca 10. sz. alatti műtermében Fadrusz János szobrászművész, mint az Országos Képzőművészeti Tanács tagja, Terényi Lajos, Gyula város országgyűlési képviselője és a család részéről Erkel Sándor és Rezső megsemmisítették a szobor agyagváltozatát.⁴⁰ Erkel Sándor február 5-i levelében kifogástalannak minősítette a megtekintett szobrot.⁴¹

Közben Gyula városban is megtették az előkészületeket a szobor fogadására. Így Haviár Lajos megyei főmérnök 1895. november 16-án jelenti, hogy Kann Gyula budapesti műépítész által készített tervrajz⁴² alapján a szoboralapot elkészítették. Azonban azt is közölte ugyanekkor, hogy a rossz altalaj miatt nem egy, hanem 2,6 m mélyre kellett lemenni.⁴³

A szobor vasrácozatának elkészítését Kalocsa István gyulai lakatos mester vállalta el 300 Ft-ért.⁴⁴ Ezzel kapcsolatban a városi képviselőtestület április 10-i ülésén igazán nem gesztust jelentett be Szénássy József képviselő-testületi tag. Előadta, hogy a szobor vasrácozatának elkészítésére egy önmagát megnevezni nem akaró helybeli lakos neki 300 Ft-ot átadott. Ezt az összeget a polgármester részére Szénássy József a testületi ülésen át is adta.⁴⁵ Ezt az adományt akkor értékelhetjük kellően, ha figyelembe vesszük, hogy hány vármegye adott vagy gyűjtött a szoborra tíz-húsz, vagy még ennél kevesebb forintot. Ennek jobb megismerése érdekében indokolt, hogy mielőtt a felavatással foglalkoznánk, tekintsük át a gyűjtés és adományozás történetét és különböző formáit is. Békés megye 500 Ft-os és Gyula város 300 Ft-os adományán túl egyedül Budapest szavazott

³⁴ VIII. 893/808 (1895. IV. 11-én kelt levél)

³⁵ Békés, 1896. III. 29.

³⁶ Békés, 1895. május 26., június 2., 9.

³⁷ 18387/1895.

³⁸ 2241/1896.

³⁹ 1200/1896.

⁴⁰ 2117/1896.

⁴¹ 2108/1896.

⁴² 1588/1895.

⁴³ 19814/1895.

⁴⁴ Békés, 1895. március 29., április 19.

⁴⁵ Békés, 1895. május 12.

meg komolyabb összeget, 400 Ft-ot a szoborra.⁴⁶ Ezentúl Kolozsvár város 50 Ft-ot adományozott. A megyék gyűjtése bizony elég szomorú képet mutat:⁴⁷

Tolna megye.....	4,00 Ft	Bars megye.....	2,60 Ft
Maros-Torda megye.....	1,25 Ft	Ung megye.....	17,85 Ft
Győr megye.....	6,21 Ft	Arad megye.....	5,55 Ft
Udvarhely megye.....	4,08 Ft	Szabolcs megye.....	15,76 Ft
Komárom.....	8,62 Ft	Krassó-Szörény vármegye.....	10,50 Ft
Bihar vármegye.....	13,83 Ft	Jász-Nagykun-Szolnok vármegye..	19,90 Ft
Szilágy megye.....	10,00 Ft	Sáros megye.....	7,85 Ft
Szatmár megye.....	22,18 Ft		

Csongrád megye mellőzte a gyűjtést, viszont költségvetéséből juttatott 25 Ft-ot.⁴⁸ Ugyanennyit adományozott az Első Magyar Általános Biztosító Társaság is.⁴⁹ Moson vármegye viszont arról értesítette Békés vármegye alispánját, hogy a gyűjtés eredménytelen lett.⁵⁰

A vármegyék többsége tehát, hiszen akkor 63 volt, semmivel sem járult hozzá az Erkel-szobor létesítéséhez. Kesergett is a Békés cikkírója az országos közöny miatt. Az okot a zenének a művészetek között elfoglalt hátrányos helyzetében kereste: „*Még ma is sokan nem tartják egyenrangúnak a zenét a többi művészeti fajokkal, a komponistát a szobrászszal, költővel vagy szónokkal.*” Ezt követően hosszabb értekezéssel folytatódik a cikk a zeneművészet jelentőségéről.⁵¹ Nem szabad azonban két körülményt figyelmen kívül hagyni a gyűjtés és adományozás fent vázolt helyzetével kapcsolatban: Ez időben országos gyűjtés folyt Kossuth fővárosi szobrának felállítására, és erre még a helyi képviselőtestület is felszólította a lakosságot.⁵² Ezenkívül a vármegyék és városok költségvetését a milleniumi ünnepek külön kiadásai elég alaposan megterhelték. Így igazán tiszteletre méltónak kell tekintenünk, hogy az operaházi tagok és dolgozók, mint azt Alszeghy Kálmán, az Operaház főrendezője közölte a várossal, 188 Ft-ot adományoztak a szoborra.⁵³ Találkozunk azonban egészen furcsa gesztussal is: Ember Béla pénzügyi fogalmazó a Szeptis Bernát elleni „fenyítő” ügyben részére megállapított 2 Ft tanúzási díjat adományozta a szoboralapnak.⁵⁴

A rendelkezésre álló 4800 Ft túlnyomó része Békés megyei közületektől, vállalatoktól és magánosoktól, valamint különböző rendezvények többletbevételéből folyt be. Bált is rendeztek a szoboralap javára 1895. január 15-én, melynek 22,53 Ft-os tiszta bevételéhez még 48 Ft felülfizetés járult. Így tehát a bál összesen több mint 70 Ft-tal gyarapította a szoboralapot.⁵⁵ A bálrendezés száz főt tett ki! A táncosoknak Konti József, a Népszínház karmestere alkalmi keringőt írt, Nagy Zoltán törvényszéki aljegyző pedig alkalmi

⁴⁶ Budapest főváros 43184/1894. VII.

⁴⁷ VIII. 813/808. (15 db különböző ikt. számú értesítés)

⁴⁸ 2958/1894. Csm. alisp.

⁴⁹ 1739/1894.

⁵⁰ 10135/1894.

⁵¹ Békés, 1896. június 21.

⁵² Békés, 1894. április 15.

⁵³ 17050/1894.

⁵⁴ 9779/1894.

⁵⁵ VIII 893/808. (Szobor Biz. I/1895)

csárdást szerzett. Magyar Mannheimer Gusztáv festőművész pedig táncrendet festett a rendezvény sikere érdekében.⁵⁶ Ezen túl műkedvelő-társulati előadás 40 Ft-os tisztajövedelme is gyarapította a szoboralapot.

A szobor felállítási munkálatai május elején befejezést nyertek.⁵⁷ Május 12-én Gyula város milleniumi ünnepi képviselőtestületi gyűlést tartott. Ezen Tallián Béla főispán ünnepi beszédében a következőket mondta: „*Megvényk történetében megíratott, hogy a millenium alkalmából leplezzük le a megye egyik nagy fiának, Erkel Ferencnek szobrát, kegyeletünknek szerény, de díszes jelképét.*”⁵⁸ Eredetileg tehát a szobrot a millenárius ünnepek keretében kívánták avatni. Ez a terv azonban nem valósult meg, mert az opera nem tartotta alkalmasnak közreműködésére ezt az időpontot.⁵⁹ A végleges időpont tekintetében még az utolsó napokban is bonyodalmak támadtak, mert Káldy Gyula, az opera művészeti igazgatója az ígért programot nem küldte meg időben, s emiatt a szoborbizottság ülését is el kellett halasztani.⁶⁰ Végül is a leleplezési ünnepségre június 26-án került sor.⁶¹ A helyi sajtó megállapítása szerint a millenárius ünnepekből Gyula város két ízben is kivette részét, először az országos ünnepekkel összhangban május 12-én, másodsor pedig az Erkel-szobor avatása alkalmából, és ez utóbbi „*felette állott az első májusi milléneumi ünnepélynek.*”

A vendégek fogadására és elszállásolására külön bizottság alakult, melynek Deimel János, Kis Gyula, Dr. Frankó László, Dr. Némethy József, Bertóthy István, Szabó Emil és Gyula voltak a tagjai.⁶² A lepellet leborított szobor körüli részt Hackl Ferenc, a kastély kertésze parkírozta. Az Almásy kastély üvegházából – a zászlók mellett – délszaki növényeket és mohadíszt helyeztek el a szobor körül. A vármegye díszhuszárjai és a gyulai énekkar a szobor háta mögött sorakozott fel. A sajtótudósító megjegyzi: „*megemlítjük itt, hogy a csabai dalárda, mely a leleplezés alkalmából az himnuszról éneklendő, ösmeretlen okból nem jött át Gyulára, amely körülmény azonban semminemű zavart nem okozott, miután a Gyulai dalkör átvette és elénekelte a szózatot kívül a himnuszt is.*”⁶³

A tűzoltóság által vont kordonon belül a megye és a város vezetői Dr. Fábry Sándor alispán és Dukay Béla polgármester vezetésével sorakoztak fel. Ezentúl ott voltak Tallián Béla főispánon kívül a megye földesurai közül gróf Wenheim Frigyes, gróf Almásy Dénes, gróf Károlyi Gyula, továbbá Szabó János esperes, Gréh Ferenc, Dombi Lajos, Bezsány József, Vibera Péter lelkészek. Az Erkel családot özv. Erkel Ferencné, továbbá Erkel Gyula, István, Mária, Sarolt, János, Rezső, Rózsika és Ödön képviselték. Részt vettek az ünnepségen természetesen az Operaház és a Nemzeti Színház művészei, Káldy Gyula és gróf Festetich Andor igazgatók vezetésével. A mű alkotóján, Kallós Edén kívül más képzőművészek is megjelentek – így Csók István, Jantyik Mátyás, Hegedűs Nándor, Márk Lajos és Manheimer Gusztáv. 19 újság küldött ki tudósítót, köztük találjuk Ábrányi Emilt és Hevesi Sándort. A szobor leleplezése előtt koszorút helyeztek annak talapzatára az Operaház, a Nemzeti Színház, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Társaság, a Zeneművészeti főiskola, a Budapesti Filharmoniai Társaság, Gyula város és az Erkel család.

⁵⁶ Békés, 1894. december 16.

⁵⁷ Békés, 1896. május 10.

⁵⁸ Békés, 1896. május 13.

⁵⁹ Békés, 1896. április 19., május 17.

⁶⁰ Békés, 1896. június 3.

⁶¹ Békés, 1896. június 21.

⁶² Békés, 1896. június 28.

⁶³ Békés, 1896. június 28.

Dr. Fábry Sándor alispán du. fél 5-kor mondta el az ünnepség nyitó beszédét. Ennek első részében a szónok szuperlatívuszokat nem nélkülöző jelzőkkel szolt Erkel nagyságáról, de arra is rámutatott, hogy a szülővárosban természetesen fokozottan érvényes és indokolt az életmű kiemelt értékelése. Elismerésre méltó, hogy Göndöcs Benedek emlékének, kezdeményezésének is adózott meleg szavakkal, és szolt Kallós Ede anyagiakra nem tekintő, szívesen vállalt alkotói tevékenységéről is.

Ez után következett Káldy Gyula, az Operaház igazgatója avató beszéde, aki elsősorban a nemzeti zeneyelv megeremtése és történelmi operái által méltatta Erkel munkásságát. E beszéd után hullt le a lepel a szoborról. A sajtótudósító lelkesedéssel állapítja meg, hogy „Az aradi vértanú szobor kivételével jobb s művészeibb kivitelű szobor, mint Kallós Ede Erkel-szobra egyetlen egy vidéki városban sem létesült eddig.” Kallós Ede az ünneplést köszönő pár szava után Dukay Béla polgármester vette át Gyula város nevében a szobrot. Ezután következett Somló Sándor, aki az ez alkalomra írt Erkel Ferenc emlékezete című, a gyulai Erkel-szobor leleplezési ünnepélyére alcímű költeményét mondta el. (Somló Sándor egyébként nem volt teljesen ismeretlen a gyulaiak előtt, mert 5 évvel korábban egy szezonban színészként láthatta a gyulai közönség. Ezen túl mint a Nemzeti Színház művésze és mint számos színmű írója, országosan is ismert volt.⁶⁴ Somló Sándor költeménye ugyan kissé hosszú, de mivel erre az alkalomra készült és közvetlen része az ünnepségnek, mellékletkénti közlése – úgy itélem – szintén indokolt.⁶⁵ Meg kell jegyeznünk, hogy Dombi Lajos, helyi református lelkész szintén írt költeményt a szoborleleplezés alkalmából. Ez jóval rövidebb és jószerével csak az Erkel művek felsorolása.⁶⁶

A szoborleleplezést este 1/2 7 órai kezdettel az operaházi művészek ünnepi hangversenye követte. Arányi Dezső, Pewny Irén, Ábrányiné W. Margit Erkel: Hunyadi László c. operájából énekeltek részleteket. Majd Takács Mihály baritonista és a gyulai dalkör Bánk bán részleteket adott elő. A műsor harmadik részében Takács Mihály Brankovics György-beli áriája következett volna, ez azonban a művész rosszullete miatt elmaradt, helyette Ábrányiné énekelte el a Névtelen hősök-ből a Honvéd-takarodót, utána pedig Káldy Gyula és Erkel Gyula négykezes zongorajátéka zárta az ünnepséget. A nap befejező részét 160 személyes bankett képezte. Nem érdektelen a Huszka József népkerti vendéglős által kiszolgált menü sem: halászlé és nyáron sült kecsge, vesepecsenye madeira-mártással, pástétommal, libasült uborkasalátával és kovászos uborkával, fagylalt ostyával, piskótával, magyarádi bor.

Ezen a vacsorán Tallián Béla főispán, dr. Fábry Sándor alispán, Oláh György főügyész, gróf Festetich Andor, Némethy József dr. alügyész és Dombi Lajos ref. lelkész mondtak pohárköszöntőt. Ezután Bertóthy István rendezőbizottsági tag felolvasta az ez alkalomból érkezett táviratokat, köztük a Kisfaludy Társaság, Wlassics Gyula Vallás és Közoktatásügyi Miniszter, a Magyar Képzőművészek Egyesülete, Dr. Liszt Ferenc Zene-művész Kör, a Zeneakadémia, Fadrusz János, a Dugonics Társaság, a Kölcsey Egyesület és Zsilinszky Mihály táviratát. Ezzel a bankett is véget ért. A sajtótudósító azonban megemlékezik még egy eseményről, az Erkel ereklyék adományozásáról. A család nevében dr. Erkel Rezső takarékpénztári vezérigazgató egy ezüst babérszorút, egy ezüstserleget és egy aranyserleget adományozott a gyulai múzeumnak.⁶⁷

⁶⁴ Békés, 1896. június 28., Révai Lexikon 17. kötet 20. oldal

⁶⁵ Békés, 1896. június 28.

⁶⁶ Békés, 1896. június 21.

⁶⁷ Békés, 1896. július 7.

Az ünnepség után nyomban Dombi Lajos cikke méltatja a szobrot rámutatva, hogy ez esetben megdőlt az „egy próféta sem kedves a maga hazájában,” mert Erkel Ferenc a „zenekirály” szülővárosában kapott méltó és időtálló elismerést.⁶⁸

Az ünnepség pompájának és örömeinek elmúlta után nem sokat késett a kritikai észrevétel sem. A Békés július 5-i számában SCHB jelzéssel egészen a Laokoon-csoportig és Vinckelmannig visszatekintő elemzés jelent meg a szoborról. (A SCHB jelzés nyilvánvalóan Scherer Benedeket jelenti.) A cikk némiképpen a Caesar temetésén mondott Antonius-beszédre emlékezett, mert első részében elismeréssel szól a műről, a leleplezéssel kapcsolatban megállapítja: „Mindenki meg volt elégedve és méltán.” Aztán következik a még magasabb szint: „Egyszóval egy tökéletesen sikerült létesítmény előtt állunk, melyre Gyula város mindenkor elismeréssel tekinthet.” Ezután azonban a cikk túlnyomó részében kifogások következnek, melyek a „tökéletesen sikerült alkotás” megállapítás igazát nagyon is kérdőjelezik. Két esztétikai „fogyatkozást” említ, melyek szerinte is másodrendűek, de azért kellő részletességgel elemzi azokat. Egyik a fej mérete, amelyről „megmondottuk már akkor, amikor még segíteni lehetett volna, a kritikai észrevételt” írja. Tévesen kétszeres életnagyságúnak tudja a szobrot. Utal arra is, hogy Wenckheimszobrot mindenki elismeri, de mégis megjegyzi, hogy túlságosan nagy. Az életnagyságnál nagyobb portréval kapcsolatos kritikai észrevételt Mirontól, Praxitelestől Donatellón és Michelangelón át Thornvaldsenig terjedő művészettörténeti példákkal indokolja. A fizikai törvényekre hivatkozva állapítja meg a %-os kisebbedés „optika szerinti precízen fixírozott törvényét.” Eszerint „a szobrásznak tudnia kell, hogy egy 5 méter magasra tervezett szobornak milyen méretekkel kell bírnia.” És a lakonikus rövidségű ítélet a következő: „Jelen esetben nem tudta.” A másik észrevétel a dalt szimbolizáló fej nyitott szája, mely szerinte „határozott izléstelenség, sőt képtelenség.” A kiáltó száj esztétikai képtelenségét a Laokoon-csoport körüli vitával támasztja alá Winckelmann és Lessing nézetét is megidézve. Esztétikai-történeti tudását még Vergiliusszal, Goethe idézettel is alátámasztja. Végül is Schopenhauer nézetét fogadja el és hívja segítségül, mely szerint a szobrászat képtelen kiabáló embert ábrázolni. Határozott ítélete, hogy szobrászatilag márványból nem lehet éneklő embert ábrázolni. Miután mindezt elég hosszan kifejtette, nem kis meglepetésre azzal zárja sorait, hogy „mindabban, ami e szobron mint műalkotásnak lényeges, nem találtunk hibákat, s így ezeknek hiányában kénytelenek voltunk másodrendű dolgokat előrántani, hogy legyen mit kritizálni.”

A szoboravatás társadalmi, közéleti jelentőségét az is mutatja, hogy a Békésnek ugyanebben, tehát a július 5-i számában még egy írást ihletett meg az esemény. „A gyulai élet” című cikk némi öniróniával átitatottan azzal kezd, hogy „Na ezen is túlestünk.” Ez után arról szól, hogy mi mindent nem tartott valószínűnek, ami megvalósult az avatás kapcsán. Így nem hitte, hogy az opera művészei, a képzőművészet több jelese, a sajtó „apostolai” megjelennek az ünnepségen. Annál kevésbé gondolt erre, mert hiszen a millenniumi ünnepségek rendkívüli eseménysort kínáltak a fővárosban. A cikk befejező részében ismét felmerül a Gyula – Csaba kapcsolat problémája: „Legalább, kedves pesti hírlapíró kollégáink – merjük remélni – tudják, hogy ezután nem Csabán történik minden: lóverseny, millenáris ünnep stb., mint eddig volt. Reméljük, hogy a pesti sajtó felfedezett bennünket, mert eddig akárcsak ha Mezopotámiában laktunk volna, nálunk ép úgy nem történt semmi, ellenben Csabán minden. No lám, csak igaza van Bródy Ernőnek, ki a Magyar Hírlapban is ismerteti a Gyula – Csaba, Kőrös – Kecskemét kérdést. Még egy

⁶⁸ Békés, 1896. június 28.

ilyen magasztos szoborleleplezés is arra biztat bennünket, hogy gorombáskodjunk egymással. Csabának nincs kinek szobrot emelnie, ő azzal dicsekszik, hogy neki majd 'lesz,' mi, hogy nekünk meg már 'volt'."

Az országos hetilapok közül az Új idők, a Vasárnapi Újság és az Ország-Világ nemcsak tudósításban számolt be az ünnepélyről, hanem Békés Gyula és Bleyer Aladár gyulai fényképészek által készített fényképeket is közölt. A képek egyébként a fényképészek műtermében a helyi érdeklődők által is megvásárolhatók voltak. Az Ország-Világ Somló Sándor alkalmi ódáját is közölte a lap élén.⁶⁹

A szoborleleplezés utóeseményeként a sajtót még a talapzatnál szép számban elhelyezett koszorúk sorsa is foglalkoztatta. Döntés született arról, hogy a vármegye „gyönyörű sárga tearözsza” koszorúja a talapzaton marad az elporladásig. A többi koszorú pedig, melyek ideiglenesen a katolikus iskolában tároltattak „a népkerti múzeumban fognak örök időkre emlékül elhelyeztetni.”⁷⁰

A szoborbizottság végső elszámolását is beterjesztette, mely szerint 6.112 korona bevétellel szemben 6.219 Ft kiadás keletkezett. A 107 korona túlköltést az ezredéves bandériumi ünnepség maradványából egyenlítették ki. (Jellemző, hogy a bandériumi ünnepségre 13.000 koronát szavazott meg a megyebizottság!)⁷¹

Ezzel tulajdonképpen le is zárultak a szobor felállításának és elhelyezésének eseményei, egy utóvita kivételével. Ez a nézeteltérés a szoborbizottság és Török János szegedi halászmester között alakult ki. A szoborbizottság szerint Török János 110 személy részére tartozott volna halászlét és sült kecsagét készíteni. Ténylegesen azonban 130 fő részére készített halászlét – ennyien jelentek meg a vacsorán –, kecsagét azonban csak 25 adagot készített. A szoborbizottság a számla vitatott tételei ügyében még Lázár György szegedi polgármestert is megkereste.⁷²

Az események nyomán követése után indokolt az alkotóról, Kallós Edéről is szólnunk. A születés helyében, mely Hódmezővásárhely, megegyezik a város történetírója, Szeremlei Sámuel és a szintén vásárhelyi születésű, kiváló néprajztudós, Kiss Lajos is. Az időpontot és az apa nevét illetően azonban már eltérés van. Szeremlei szerint Kallós Ede Klein Ábrahám képfestő gyermekeként 1866. február 22-én született. Kiss Lajos dokumentált kutatása szerint a születés helyes időpontja február 17. és az apa neve Klein Albert. Kallós Ede középiskolai tanulmányait a helyi gimnáziumban végezte, majd az Országos Iparművészeti Iskola növendéke lett. Ezután állami ösztöndíjjal Párizsban tanult 3 és fél éven át a kor ismert szobrászánál, Chapu-nál. Párizsból hazatérve már csak rövid időt töltött szülővárosában, 1908-ban Budapestre költözött. Erre az adott ösztöndíjra, hogy a Képzőművészeti Társulat Téli Tárlatán kiállított Dávid-szobrát a kritika nagy elismeréssel fogadta, sőt elnyerte vele a Ladányi-ösztöndíjat is. Ennek a sikernek a kisugárzásaként ajánlotta az Országos Képzőművészeti Tanács Kallós Edét Gyula város tanácsának az Erkel-szobor elkészítésére. Kallós Ede jól hasznosította a Chapu-nál tanultakat a századfordulón széleskörűen kibontakozott emlékműszobrászatban. Naturalizmusa és monumentalitás iránti érzéke összhangban állt a korszellemmel, ezért kapta egymás után megrendeléseit. (1891: Irinyi János síremlék – Budapest, 1896: Millenniumi emlékmű – Pusztaszer és Zoborhegy, 1897: Kölcsey – Nagykáta, 1897: Szent István – Palánka, 1899:

⁶⁹ Békés, 1896. július 12.

⁷⁰ Békés, 1896. július 5.

⁷¹ 12243/1896.

⁷² VIII. 893/808. 18/1896. Szobor Biz.

Bessenyei György – Nyíregyháza, 1902: Kozma-síremlék – Budapest, 1903: Kossuth – Hódmezővásárhely, 1904: Erkel-síremlék – Budapest, 1905: Jankó János síremlék – Budapest, 1908: Vörösmarty – Budapest [Telcs Edével közösen], 1938: Hungária – Mosonmagyaróvár. Ezen túl még számos plasztikailag kevésbé jelentős síremléket [Tóth László, Vadnay Andor, Bartha Miklós, Irányi Dániel, Bánki Donát] is készített.) Épületplasztikái közül a marosvásárhelyi Kultúrpalota részére készíttetek érdemelnek figyelmet. A Magyar Nemzeti Galéria több mint tíz alkotását őrzi. Végrendeleltileg szülővárosának adománnyozta 20 alkotásának gipsz változatát. 1950. március 11-én halt meg Budapesten.

Kallós Ede munkássága ugyan a francia naturalista szobrászatból indult ki, de egyénisége részben túl lépett e példaképeken. Hasonlóságra törekvése a külső jegyeken túl figyelembe vette az ábrázolt életművét is, és ennek megfelelően választotta meg a formálás, a kompozíció individualizált jegyeit, megoldását. Elég itt éppen a gyulai Erkel és a nyíregyházi Bessenyei-szoborra, mint két különböző és eltérő alkotói megoldásra utalni. A magyar történelem romantikus szemléletéből táplálkozó, az által ihletett Erkel Ferencet nagyvonalúan, lendületesen, a kis méret ellenére is monumentálisan ábrázolta. A világot nyugodtabban, meditálóbban, olykor ironikusan szemlélő Bessenyei György egész alakos figuráját statikusabb, nyugodtabb, hűvösebb kompozícióban alkotta meg. Az elmélyültség és belső harmónia plasztikai kifejezéseként hozta létre Kölchsey-jét, a lendület és teatrális pátoz jellemzi viszont a hódmezővásárhelyi Kossuth-szobrot.

Erkel Ferencről alkotott szobránál is alkalmazta a kor általános felfogásából fakadó magas talpazatot. A kor a megörökíteni szándékozottak iránti tiszteletét, megbecsülését a 3-4 méteres, magas talpazatra helyezéssel kívánta kifejezni. (Az érintettek rendkívüliségét, tömegből kiemelkedését a 19. század nagyfokú egyéniségkultuszával összhangban állóan felmagasítva tolmácsolták.) A gyulai Erkel-szobor is 3 és fél méteres, homorúan szűkülő oldalú, csonka gúla talpazaton áll. Az ívelő, csonka gúla lendületesen vezet, emeli magasba a szemlélő tekintetét és erre a szűkülő talpazatfejre szélesen terülnek rá az erőteljes vállak. A fej, rajta a dús szemöldök, tömött szakáll, érzékeny, könnyed mintázásról tanúskodik. Kallós a mellportrén túl a talpazaton az életművet teljesebben érzékeltető néhány egyéb elemet is elhelyezett. Így itt láthatjuk a színészetet, énekművészetet kifejező nyitott szájú arcot, valamint a Himnusz első kottafejeit és az *Isten áldd meg a magyart* szöveget. Ezek a talpazatra helyezett motívumok nem zavarják a mű egységét, inkább kiegészítik és gazdagítják azt.

A szobor térbelisége az idők folyamán megváltozott. A felállítás idején a megyeház, a református templom, a Reichardt cukrászda (ma ú.n. „100 éves”) és a római katolikus templom egységes teret képeztek. a későbbi fásítás két részre tagolta, keleti és nyugati önállósult térre. A fák zárt környezetet adnak az Erkel-szobornak, és ez a térrel alkotott egységet, közvetlenséget jól szolgálja. Szólnunk kell arról is, hogy éppen a kellő sűrűségű lombos környezet jól választja el és önálló életet biztosít a református templom és a posta közötti részen elhelyezett, – a közvélemény által szintén nem vita nélkül fogadott, a művészettörténet által viszont mindig is kiemelkedő alkotásként értékelt, – Ferenczy Béni Petőfi-szobor számára. A Kallós szobor példaképpül szolgált a hozzá felfogásban hasonló későbbi gyulai szobrok (Erzsébet királyné, Göndöcs Benedek) számára is. (Egyébként Kallós Ede és Gyula város között a kapcsolat az Erkel-szobor leleplezésével nem szakadt meg, mert ő készítette el 1899-ben a gyulai születésű, ismert író és publicista, Pálffy Albert emléktáblájának bronz portréját is.)

Lapozva a régi iratokat és a korabeli sajtót e sorok írójának a szűkebb szobortémán túl két gondolat is eszébe ötlött. Egyik észrevétel a kor hivatalos és sajtónyelvével kapcsola-

tos, mely határozottan dagályos, barokkos, sok tekintetben – különösen jelzőiben – túlzó a ma embere számára. Az összevetés által jól érzékelhetjük a társadalmi változás tükröződését a közéleti nyelv alakulásában. A másik a kultúra, közelebről egy szobor leleplezésének közvélemény, de főként sajtóbeli jelenléte, szerepe. Az Erkel-szobor leleplezése nagyon komoly társadalmi eseményként kapott teret a helyi sajtóban. Közel harminc közlemény foglalkozott a szoborral, a gondolat elindításától a megoldás vitatásáig, a szoborbizottság ülésezéséig, a kivitelezés rész munkálatain át, mint láttuk egészen a koszorúk sorsáig. A Békés című, nagyméretű (60x36 cm) hetilap a leleplezési ünnepségről két és fél teljes oldalt közölt, foglalkozva olyan részlettel is, mint a menü ismertetése. Összehasonlítva a sajtó mai arcával, tartalmával, láthatjuk az eltérést, a változott feladatok miatti nagy különbözőséget. Akkor a sajtó a termeléssel (vetés, aratás, betakarítás) alig foglalkozott, inkább eseménycentrikus volt. Nostalgia mentesen állapíthatjuk meg, hogy ma nyilván napi- vagy hetilapban sem kapna 3 teljes oldalt és 30 kisebb közleményt, cikket egyetlen szoborleleplezés.

Végül ide kívánczik még az is, hogy a szülőváros bőven „kárpótolta” nagy fiát az 1888-as mellőzésért, mert a térelnevezésen és szoborállításán túl múzeumot, gimnáziumot, zeneiskolát, művelődési házat is róla nevezett el, és országos kulturális diákrendezvényrel is őrzi emlékét.

Ez a tanulmány nem az első feldolgozása a gyulai Erkel-szobor történetének. Az eddigiéknél (Scherer Ferenc, Dankó Imre) bővebb és teljesebb feldolgozást az indokolta, hogy a részletekben – cseppben a tenger – tükröződik, megjelenik a kor társadalomtörténetének jellemző része is. Így feltárult a századforduló önkormányzati mechanizmusa, a szoborbizottságok működése, az ünnep külsőségei, társadalmi szerepe, valamint a mű visszhangja is. Mindez együtt túlmutat az Erkel-szobor leleplezésén, társadalomtörténeti jelentőségű, ezért indokolt jellemző tényeinek, eseményeinek közelebbi vizsgálata és publikálása.

I. SZÁMÚ MELLÉKLET

ERKEL FERENCZ EMLÉKEZETE!

A gyulai Erkel-szobor leleplezési ünnepségére

írta: Somló Sándor

Erdő! mozduljon szárnyas lombod éke!
Mező virága, tárjad illatod,
Rezdülj bozót a cserjés mély ölébe',
Madársereg, zengd búvölő dalod!
Hozd, röpke szellő, angyalok fohászat,
Menny szózatát dörögjék fellegek,
Füzérbe lányok kert nyíló virágát –
Ím, itt az oltár – ünnepeljetek!....

...Vad harci hangtól izzó századoknak
Öröm s keservkönny áztatott során –
Szent örökét a honszerző nagyoknak,
Őrzé e nemzet békében csatán!
Felsírt, ha tört reményeink temettük,
Harsogva szólt, ha inte diadal –
Kitört sírmélyiből, ha elfeledtük,
S zokogva lelkesítve élt – a dal!

Tábortüzek kialvó tűzparázsa,
Hallá a tallós, igricz énekét,
Regősök harczra hívó dalvarázsa –
Győzelemre zászlónak hányszor vezetéd!
Lajos, Mátyás királyi udvarában
Dalotokra hallgat a tudós, a hős,
S Mohács egekresíró bánatában
Biztatva zeng a vándor hegedűs!

Egyik kezébe kard, másikba hárfa,
Balassa Bálint így üzé a tart,
Húrjába kap, hogy meglepé halála –
És zengi „Isten óvjad a magyart!”
Szárnyalt a dal teremtő trónusáig,
S áldón fejünkre terjesztvén kezét –
Nem ült hatalmat a pogány sokáig,
Az Úr megvédte ősi nemzetét!

Majd rabbilincset rázva jött a zsarnok
Szabadságunkra nyújtva karmait,
Titkon, – sötétben – mint silány vakondok –
Népet, hazát árulni megtanít!
De mint ég-földet rázó szörnyű mennykő –
Mint végítélet harsogó szava –
Bömbölve zúg a „Rákóczi kesergő”
S megint szabad lett a magyar haza!

De hajh! – hiába tördelé a fegyvert
Ős harczerőtől duzzadó karunk.
Bántatlanul mit ellen nem merészelt
Véghezvivők azt lassan – önmagunk!
Rút tespedés fátylával betakarta
Csatákba fáradt honfiak szívét,
Nem ismert humán senki a magyarra –
Hollók károgták síri énekét!

De mint Izrael ős írástudói
Vízparton ülve Babylon rögén –
Feljajdulnak álmok álmodói
Új század harsonája zöngzetén,
Szilaj harag bösz vádja szállt a légben
Viharként ordítván: „Ébredjetek!”
S szavukra ím közelben messzeségben –
Mereszke dének erdő, rét – hegyék!

„Hol kése dalnok?” bűvölő daloddal,
Ki dallja hát mi bennünk Isteni?!
Bércz, völgy betöltő zengő húrjaiddal,
Hadd halljuk végre azt, mi nemzeti!
Dalodban – óh!... magyar dal magyar érzés
Ne pusztá hang csendüljön csak felénk
El cifra, czéda, idegen kísértés!
– Azt, azt dalold, miért megszenvedénk!

S hol zöld kalászt lebegtet gyöngye szellő,
Hol délibábot kerget a merész,
Szegény legény tanyája sűrű erdő
Hol ifjú pásztor nyája legelész:
Ajkról-ajakra, mint bab mormolása
Száll – száll – egy édes, mélabús panasz,
Mint párjavesztett gerlicze bűgása
Kaczagva sír: a magyar népdal az!

Lomb súgja lombnak, fű – virág, virágnak,
S eléri falvak végső kunyhóját,
Megpengeti húrját a vén cigánynak:
Menj töltsd be véle városok falát!...
A vén cigány megy csárdán – palotában,
Öröme, búra zendül hangszere,
S érclerkű honfiak gyerekre váltan
Egymást karolva sírnak ott – vele!

S végigsuhan bércektől tengerárig
És zengi húrján a jó Bihari,
Majd tánczra hív, majd égre felcikázik,
Majd balzsamírként szállnak hangjai.
Lavolta, Csermák, égtől dallal áldva,
Feltűnnek, mint két zengő zivatar,
Ám ingyen az idegen kiálta:
„Czigánydal az csupán, de nem magyar!”

Megdöbbenék a külföld vádsvára,
Kilőtt nyila szívünk gyökén talált,
Felleg terült egünk fényecsillagára –
Lelkünkre csüggedés borúja szállt!
De ki virrasztva lázas álmainkat
Feltartva ránk mért annyi bösz csapást
Meghallá felnyöszörgő sohjinkat,
S közénk vezérle egy új Messiást!

És jött csodás erővel ihletetten,
Lelkéből ontva bűvös dallamárt,
Agg, gyermek így kiálta meglepetten:
„Ez az kit népünk régtől várva várt”...
Húrjába kap magyar szív, zord daczával,
S megzendül múltunk gyásztörténete,
Dalában lelke csillagokba szárnyal –
És megteremtve: a magyar zene!

S mit idegen góg elbizott merészen
Tagadni mert – dicső valóra vált.
A Messiás e megvetett zenében...
Világot érő kincseket talált.
Dalműve fonta lelke dalvirágát,
S megdőlt előtte gát, akármilyen nagy,
Lángszelleme tűzoszlopként világít –
E Messiás, Erkel Ferencz, te vagy!

Jertek... Halljátok Báthory leányát?
Minthogyha zengne távol fülmile –
Szárnyára venné szellő bús danáját –
Egy fájó sóhaj s megszakad szíve!...
...Most – harsonák rikoltó hangja ébreszt,
Bösz ágyúk torka üdvözlést kiált,
Gaz Czillei orvtámadása célt vesz,
Hunyad köszönti a magyar királyt!

Majd féketépett árzúgása zendül,
A cselszövő vérében hentereg,
Kürtharsogás, fegyverzaján keresztül
László Király szent esküszót rebeg...
Mint hárfahúr, ha lágú fuvallat éri,
Hattyúdálát úgy zengi Mária,
Szélvész süvölt... hóhér Lászlót kivégzi,
Sikolt Erzsébet... halva hős ila!...

...Ott ...Ott ...Ím Endre feslett udvarában
Hogy felzokog a rejtett honfi bú,
Kitör egy édes bús vigasztalásban:
„Oh, szép Melinda, ne légy szomorú!...
Elhallgat ajkak zajgó nevetése,
Szívünk remeg... csodás egy érzélem!
Míntohogyha régen – nyugalomra térve –
Anyánk dúdolva lágy dalt – csöndesen!

Szörnyű halált halt Dózsa jajszávára
Visszhangot hallat – hajh! – a nép szíve,
Majd Hegedős, hogy sebjeink kitarja –
Könyvekbe fül az „úr” tekintet!
Vélnéd oroslán – távol sivatagba
Holt kölykeért véres boszút kiált –
A Brankovics!... Most látja megvakítva
Pogány kezétől – ifjú, két fiát!...

...Borul az est... oszlik a falu népe –
De mint a szélvész – hírnök érkezik,
S alig terül az éjszaka sötétje.
A „névtelen hős” had fegyverkezik...
...Kilencz az óra!... dob takarodóra
Zeng... csöndes álom ül a táboron,
Ilonka vár távol furulya szóra –
H. zengi fájón „Hol vagy angyalom?”

Múltadba szállj jövőd titkát kilesni
Ha élni vágysz tovább nemzetem,
Tanulj remélni – oh – tanulj feledni,
És győzesz túlvilági szörnyeken!
Emlékem óvja és vezesse lelked
Szíved ha tépi átkos pártviszály –
Áldón utadban tűzöm e keresztet!...
...Harangszó!... Meghalt Szent István Király!

Emlékezzünk a szörnyű éjszakára!
Sötét-rideg, úgy késett hajnala,
A féltő honfi szív kérdő szavára
Durván rivalltak: „nem virrad soha!”
Az éjfél szellemjáró rémszakában
Csüggedve hullt alá az ősi kard,
De hajnal fényle lelked Himnuszában
És zengtük: „Isten áldd meg a magyart!”

Oh, bűvös dalvilágok alkotója!
Magyar kebelben zengő szívverés!
Te, szebb jövőendő égi hírhozója!
Rémálmainkból – boldog ébredés!
Ki húrjaiddal új életre keltél
Rég porba omlott hős erényeket,
Örökkön élő zengő dalt teremtél:
– Ki zengne hozzád méltó éneket?!

Ha összetépvé Tartaros bilincset
Nagy Arion körünkbe szállana,
S nevedre szórva lelke drága kincsét
Felzúgna Orfeus varázsdala –
S versenyre kelve kérubok karával
Fohászba foglalná emlékedet –
Nem érne fel a buzgó, szert imával
Mit érted égbe küld ma nemzeted!

S ha felleglakra mennylakod ködéből
Alátekint magasztos szellemed,
Az égiek felséges öröméből –
Oh, vess reánk is egy tekintetet!
Hálás szülőföld legnagyobb fiának
Hódolva állít emlékoszlopot,
Hirdetve büszkén széles e világnak.
Ki mint te úgy élt, meg nem Halhatól!...

II. SZÁMÚ MELLÉKLET

ERKEL FERENC SZOBRÁNÁL

Bár „művész hazája az egész világ”,
Mégis főként mi vagyunk büszkék rád,
Sírban alvó, dalnak nagy mestere!
Kinek örökké élni fog neve.
Miénk valál, első sorban miénk,
Dicsőséged sugariban fürdénk,
Mert itt rengett bölcsöd miénk valál,
Nem rabolhat el tőlünk a halál,
Szobrod ím áll!... Ámde dicsőbb, nagyobb,
Mit lánglelked, önkezed alkotott.
Híressé tett Báthory Máriád,
Fényt, dicsőséget árasztott reád
Míg zeng a dal Hunyadi Lászlóról,
S Bánk-ban, Hymnus remek zenéje szól,

Saroltádnak vig akkordja hangzik,
Dózsa György emléke ki nem alszik,
Hogy bár tested földnek röge fedi:
Örökké élsz, nem halhatsz meg soha,
Névtelen hősök láng apostola!
Míg milliók ajkáról száll a dal,
„Zene király” emléke ki nem hall!...
Pihenj csendesen a sír ölében,
Emléked él milliók szívében.

Dombi Lajos

The History of a Sculpture

Ede Kallós: Erkel

János Dömötör

On September 21, 1893, at the initiative of abbot and vicar Benedek Göndöcs, the General Assembly of Békés County decided that a sculpture be erected to commemorate Ferenc Erkel, the founder of Hungarian opera and the composer of the Hungarian anthem. Ferenc Erkel was born on November 7, 1810, in Gyula, which, at that time, was the chief town of the county. In 1888, however, the composer's home town failed to attend the celebrations commemorating the fiftieth anniversary of the composer as a performing conductor. therefore, the decision regarding the erection of the sculpture made not long after Erkel's death (on June 15, 1893) may as well be considered as a redemption of a debt.

In order to provide for the necessary resources, collection of money was started country-wide. The result, however, was not very impressive: out of the 63 counties of that time only 16 sent donations. In addition, part of the donations were miserable contributions (amounting to 1.25 and 2.60 forints). The unlucky timing of the initiative interfered with another nation-wide collection for financing a sculpture of Kossuth. The major part of the necessary sum (4,800 forints) was donated by Békés County and the town of Gyula.

The National Society of Fine Arts proposed Ede Kallós (born in Hódmezővásárhely, in 1866 and died in Budapest, in 1950), a young and highly gifted artist with expertise gained in H. Chapu's studio in Paris, to create the sculpture. In line with customary procedure of the era, a sculpture committee was appointed to accomplish the task. They found the design prepared by Ede Kallós acceptable, and after casting in bronze a Beshoner's, the bust sized 5/4 was inaugurated on the small square near the county hall on June 26, 1896, as part of the millennial ceremony. According to the established procedure, the sculptor placed the monumental but fairly conforming portrait (made of 3.5 m lime) on a high elevation. In addition, the sculptor engraved in the elevation the first notes of the National Anthem to make reference to the most well-known masterpiece of the composer. The unveiling of the sculpture was a significant event in public life. Two poets (Sándor Somló and Lajos Dombi) had written poems to commemorate the event. The poems were published in the local paper.

Not long after the ceremony, however, critical remarks appeared in print. The topic of objection was the size of the bust and the face on the elevation symbolizing theatrical art. Nevertheless, the people of Gyula accepted the sculpture, and the town also indemnified its great son for the failure on the anniversary in other ways (by naming a square and institutions after him).

Kallós Ede: Erkel Ferenc szobra – Gyula

Kallós Ede
(Karlovsky Bertalan festménye)

Erkel Ferenc
(Lanzi Ágost litográfiája)

Az Erkel-szobor leleplezési ünnepe – Gyula, 1896. június 26.
(archív foto)

A talapzat részlete

A talapzat részlete

Színek, formák és expressziók

A kortárs szegedi festészetről

SZUROMI PÁL

(Móra Ferenc Múzeum, Szeged)

Néha kesernyésen kijelentjük: „színház az egész világ”. És globálisan igazunk is van, minthogy az alakoskodás, a képmutatás lépten-nyomon ott kísérti mindennapjainkat. Szerencsére az üdőbb, kellemesebb benyomások sem hiányoznak életünkéből. Előfordul például, hogy kóborlásaink során megkapó, érdekes városrészekre vagy természeti látványokra bukkanunk. Aztán ilyenkor is majd mindig mondunk valamit. De csak rendszerint annyit: milyen festői táj, micsoda festői utca. Ritkábban jutunk el odáig, hogy hasonló és kontrasztos élményeink nyomán egészében is megfogalmazzuk: valójában látvány- és képzuhatag az egész világ. Amolyan nyers, közönséges festészet. Pedig ebben is igazság rejlik. Méghozzá mélyebb, mint a színházi analógiában.

Elvégre a valóság észlelésének mégiscsak a látás, a vizualitás a legősibb, legalapvetőbb és legegyszerűsebb eszköze.

Más kérdés, hogy a hétköznapi életben jobbára csak kusza, homályos, egymásba folyó képzeteket nyerünk a külvilágról. Miként belső, szubjektív énkben is az amorf, kaotikus formák uralkodnak. Annál is inkább, mivel feltűnően dinamikus, zaklatott, már-már lélekpusztító korszakban élünk. Ahol folyton-folyvást zavarban vagyunk az idővel. Holott Vigny azt tanítja: „Aki látni tud, annak a számára nincs kárba vesztett idő. Ami másnak téltlenség volna, az neki megfigyelés és elmélkedés”.

Ámde honnan ered az érdemi látás képessége? Nos, ez korántsem egyszerű természeti adomány, hanem sokkal inkább egy sajátos fiziológiai, művelődési és társadalmi képződmény. Amihez egyre-másra figyelni, rajzolni és festeni kell. Közben az sem árt, ha mindehhez nyilvánvaló készsége, tehetsége van az embernek. És itt máris a festőművészet szférájához értünk. Amely önmagában is jelzi: igazában a szemlélődésnek, a látásnak is megvan a maga kitüntetett, ünnepi és tanulságos formája. S vele együtt legendás híri történelmi vonulata is. A piktúra egyetemes szerepe mégis érzékenyen összecseng a művészetek kollektív funkciójával. Mert a festők jó része többnyire azon munkálkodik, hogy valamelyest jobban, biztonságosabban és otthonosabban érezzük magunkat anyagi és szellemi világunkban. Persze elsőként is szűkebb környezetünkben.

Szeged ugyancsak megérdemli e megbecsülést, hisz fölöttébb hangulatos, szépséges város. Szébb, mint Debrecen, jóval szébb, mint Miskolc. Ennélfogva nem is olyan nehéz szeretni, lehet hozzá kötődni. Akár egy kedves, jóságos anyához. Nem csoda így, hogy az itt élő, itt dolgozó képzőművészek többsége helyi születésű vagy a környező településekről való. Akik közül a mostani időkben is a festők lélekszáma a legmagasabb. A következőkben épp azt szeretném felvázolni: miféle környezeti, társadalmi és művészeti hatások mentén alakult és formálódott évtizedeink szegedi piktúrája.

Annyi bizonyos: e nagy hagyományú, klasszikus szerkezetű alföldi település harmonikusabb városképe immár véglegesen a múlté. Az algyői határnál olajmezőt jelző gázfáklyák lobognak, a város peremvidékeire pedig monstrum, sematikus lakótelepek kerültek (60-as évek környéke). Már ennyiből is kiténik: az utóbbi időkben Szeged ipari, nagyvárosi jellege óhatatlanul megerősödött. Ha nem is a leghumánusabb, legszerencsésebb

módon. Mindenesetre a helyi festészet formarendjének alakulásában is tetten érhető egy analóg folyamat. A közvetlenebb, természetelvűbb előadás ugyanis egyre inkább átadja helyét a korszerű, szubjektív és általános érvényű kifejezésnek.

Csakhogy e település sok mindent megőrzött eredendően összetett természetéből. Elég csak emlékeztetni: Szeged az egyik oldalon továbbra is alföldi, mezőgazdasági bázis, másrészt a térség ipari, gazdasági, oktatási, kulturális centruma. Ahol éppúgy megtaláljuk a romantikus, festői pompájú Tiszát, az intim, falusias külvárosokat, nem is szólva a történelmi hangulatú, művészi kiképzésű belvárosról. Maga a kulturális élet is igencsak sokszólamú, ami a képzőművészet helyzetére nézve közel sem elhanyagolható. Elég itt csupán a kivételes rangú szabadtéri játékokra, a Tiszatájra és a rendkívül gazdag színházi és zenei rendezvényekre utalni. Az oktatási fórumok közül pedig főként a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Rajz és művészettörténet tanszékét érdemes kiemelni. A festők többsége tudniillik innen startolt művészi pályájára.

Ezekből adódik, hogy Szeged erkölcsi, szellemi értékrendszerében is legalább kétarcú város. Mi sem természetesebb, minthogy egyre nagyobb szerepet kap itt is a polgári, individualista gondolkodás, amely jelenleg még leginkább az egyéni érvényesülés, az anyagi megtollasodás gazdasági és kereskedelmi lehetőségeit feszegeti. És alig-alig figyel a kulturális, művészeti területekre. Különös azonban, hogy e civilizáltak tűnő nagyvárosban milyen makacsul tartja magát a szokás- és hagyományörző mentalitás. Egyszerűen: a paraszti észjárás. Jellemző például, hogy a szegedi emberek jobbára csak egy-egy kiemelt városi centrumot respektálnak igazán (Kárász utca, Széchenyi tér). Mintha lételemük lenne a határozottabb hierarchia. Ami egyébként szorosan összefonódik a mennyiségi jellegű szemlélettel. Ez a felfogás némiképp luxusnak tekinti a művészeti tevékenységet, s rendszerint kétkedő fenntartással fogadja azokat az anyagi és szellemi termékeket, amelyek ilyen-olyan módon elütnek a megszokottól, az átlagtól. A szegedi közélet bizonyos konzervatizmusa valójában innen veszi eredetét.

Ne gondoljuk, hogy e környezeti, szociológiai és szellemi sajátosságok nem szólnak bele a város festészetébe. Hisz a kanyargós Tisza, a mágikus folyópart – egyáltalán a természeti elemek intenzív közelsége mind máig foglalkoztatja az alkotókat. Miként az sem mellékes teljességgel, hogy az itt élő festők mennyit és mit tudnak befogni környezetük vizuális benyomásaiból, ezek folytonos mozgásából. Vinkler László például önálló grafikai sorozatot szentelt a mechanikus nagyvárosi panelformák és a spontán természeti alakzatok ütköztetésére. Amivel szinte rákérdezett a civilizációs fejleményekre. Közben épp az ő küzdelmes pályája bizonyítja legfőképp, hogy itt a merész kísérletezőket, újítókat nem ritkán az értetlenség, a gáncsoskodás szelleme veszi körül. Szó, ami szó: egy város művészgárdája lépten-nyomon szembekerül azzal a dilemmával, amit a szűkebb környezet vonzása és taszítása jelent.

*

Itt van mindjárt a művészeti hagyományok kérdése. Az a dilemma, hogy a szegedi festészetnek van-e valami rangosabb, karakteresebb és motiváló erejű szellemi háttere? Nos, ha azt vesszük, hogy ebben a városban úgyszólván százados léptékkal mérhetjük a pikurális eredményeket, akkor ösztönösen is az igenlő, elismerő válaszra hajlunk. Mégis azt látjuk: itt sohasem létezett olyanféle művésztelep, mint amilyen Szolnokon, Vásárhelyen vagy Szentendrén működött. És hosszabb távra is világszemléleti, esztétikai arculatot, egyben kulturális rangot biztosított e településeknek. Igaz, a pécsi képzőművészetből

is hiányzik a művésztelepi örökség. Helyette ellenben ott van Martyn Ferenc hallatlanul nívós és többszölamú életműve. Persze a szegedi kultúrának sem kell szégyenkeznie. Hisz Tömörkény és Juhász Gyula után itt dolgozott közöttünk a kiváló Baka István. Ahogyan a zseniális Vaszy Viktor mellé is odatehetjük Pál Tamás és Gregor József magasrendű zenei és énekesi teljesítményeit. Végül az európai rangú szegedi balettről sem szabad megfeledkeznünk.

Sajnos a szegedi festészetben nemigen beszélhetünk ilyen korszakos jelentőségű, kiemelkedő eredményekről.

Ami egyáltalán nem azt jelenti, hogy e Tisza-parti településnek ne lenne tiszteletre méltó, értékes piktorális hagyománya. Van. És a kortárs művészet szemszögéből nézve nem is kell túlságosan visszalépünk az időben. Elvégre a két világháború közötti időszakra esik azoknak a festőknek a kibontakozása, akik mind tematikai, mind stiláris értelemben megteremtették a modern szegedi piktúra alapjait. S itt mindenekelőtt Dinnyés Ferenc, Dorogi Imre, Erdélyi Mihály és Vinkler László úttörő jellegű munkásságára gondolok.

Nem mintha a századelő sokszínű festészetéből teljességgel hiányoznának az előremutató, progresszív elemek. Mert a korán elhunyt Szöri József képein ugyanúgy felragyognak a párizsi posztimpresszionizmus kolorisztikus fényei, mint ahogy a meditatív, filozofikus Károlyi Lajost is megérinti a szerkezetes, expresszív előadás varázsa. Ámde a tehetséges és mind máig favorizált Nyilasy Sándor pályája az édeskés tápéi parasztsánerkekbe torkollik. Miként a líraibb Heller Ödönt is megbabonázza e népszerű szemlélet, habár ő a keményebb, rusztikusabb életképekre is igencsak fogékony. Akárcsak a szikárabb, monumentálisabb Zombory Lajos. Egészében tehát azt tapasztaljuk: ez a művészet többé-kevésbé feloldódik a realista szellemű alföldi festészet tematikai, formai átlagában. Szinte alig derül ki műveikből, hogy itt igazában szegedi, urbánus művészekkel állunk szemben.

A következő generáció legjobbjainak munkásságában viszont a település egyre inkább magára talál. Azt is mondhatnám: mintegy megszerzi bennük vizuális önértetét és önismeretét.

Dinnyés Ferenc művészi érdeklődésében mindenesetre éppúgy teret nyernek az árnyékokkal szabdalta, szerkezetes városi utcaképek, mint a megfáradt munkásalakok vagy a biblikus témakörök. Közben e drámai érzékenységgű, szenvedélyes alkotó egy sajátosan egyéni formanyelvet tudott létrehozni. Sokat tanult Van Goghtól, a Fauve-ok vitalitásából, másrészt Barcsay konstruktív szemléletét is ugyancsak respektálta. Ráadásul a szecesszió hullámozó nyugtalanságát is mindvégig magáénak érezte. Valójában e korszerű formaelemek ötvöződnek Dinnyés szín pompás, expresszív festészetében.

Dorogi Imre is karakteres, szuggesztív egyéniség. Csakhogy festészetébe a lírai és monumentális vonások is jócskán beépülnek. Számára a Tisza látványa már nem valami szimpla optikai benyomás, hanem kozmikus léptékű, szerkezetes ritmusú szín- és fénytobzódás. Ahogy Egry József a Balaton misztikus áttelekítője, úgy Dorogi a tiszai látványok avatott mágusa. Alakos képeit viszont a tömörebb, feszesebb komponálás és az oldott, pasztózus festőiség kontrasztja élteti. Ezzel a korai, monumentális erejű Szőnyiművekkel kerül rokonságba.

Erdélyi Mihály fanyar, mesélő piktúrájához nehezebb analógiákat találni. Talán román Györgyöt lehetne itt megemlíteni. Más kérdés, hogy e romantikus életű szegedi alkotó egyszerre természetelvű és expresszív, aztán áhítatos, naív, játékos és groteszk szemléletű. Szóval: van benne irónia, vidámság. És a figurális témákat kedveli leginkább.

Nem csoda így, hogy a város teátrális, ünnepi és forgatagos nyári szezonjának művészi felfedezése pontosan az ő festészetéhez kötődik.

Vinkler László pályáját pedig a rendkívüli szellemi nyitottság, egyszersmind a kísérletező szenvedély jellemzi. Ugyanúgy otthonosan mozog az elméleti tudományokban, a művészeti publicisztikában és a pedagógiában, mint a grafika és a festészet tartományai-ban. Amolyan univerzális egyéniség. Bár eszmei, művészi gyökerei a látványelvű, klasz-szikus példákhoz, egyúttal a görög mitológiához nyúlnak vissza, ám munkásságában sor-ra-rendre végigjárja a modern, avantgard kifejezés megannyi módozatát. Nonfiguratív, tasiszta korszaka például szinkronban áll az egyetemes festészet élenjáró törekvéseivel, egyúttal Korniss Dezső hasonló jellegű hazai példaadásával is. Egyébként mind grafikai, mind festészeti tevékenységében színvonalas, előremutató műveket hagyott maga mögött. Ugyanakkor Vinkler volt az a nagyhatású főiskolai mester, akitől a szegedi művészek jelentékeny hányada szakmai, szellemi indíttatást kapott.

A hazai művészettörténet írás mindazonáltal nemigen respektálja e rangosabb alkotók tevékenységét. Mintha az lenne a bűnük, hogy nem tartoztak valamelyik ismertebb mű-vésztelephez. És csak egy „végváron” küzdötték ki a maguk igazságát. Méghozzá: egye-dül, végtelen magányosan. Pedig az ő tevékenységük már feltűnően elválik a szokványo-sabb alföldi piktúra szellemi, formai átlagától. Mint az előbbiekből is kiderülhetett: nekik legalább annyi közülük volt a Gresham, Szentendre vagy a Szocialista Képzőművészek Körének korszerű szemléletéhez, mint a délvidéki hagyományokhoz. Így hát szuverén, „híderemtő” és modern festőkkel van dolgunk. Akiknek munkásságában a helyi, nemzeti kötődés ugyanúgy megtalálható, akár a nyitottabb európai orientáció.

Végül célszerű megjegyezni: a korszerű szegedi festészet alapvetésében voltaképpen az érzelmi töltésű, expresszív formanyelv dominál.

*

De nézzük: miként alakul a későbbiekben a Tisza-parti város festészete! Annál is in-kább, mivel az előbb tárgyalt mesterek pályája jobbra átnyúlik a háború utáni évtizedek-re is. Habár ezekben az időkben már közel sincs olyan perdöntő szerepük, mint a korábbi periódusban. Igaz, Vinkler László ezúttal is kivétel. Csakhogy az ötvenes, hatvanas esz-tendőkből egy lelkes, erőteljes művészgárda tűnik fel a szegedi piktúrában. S egyszeriben ők lesznek a fontosak, az érdemi zászlóvivők. De különben is: itt a helyi és hazai művé-szet egyik legelevenebb korszakában vagyunk. Zsúfolt megnyitók, eleven kritikai élet és a közönség megtisztelő érdeklődése. Másrészt pedig egy sajátos társadalmi, kultúrpoli-tikai helyzetről kell tudomást vennünk.

A hatvanas évek európai világában mindenesetre kiemelt helye van a baloldaliság és a demokrácia eszméinek. Nálunk is megindul a világljárás, a felszabadultabb szellemi pez-szés. A művészeti életben például zöld utat nyerne a legkülönbélebb modern, avantgard törekvések. Ennek ellenére a kulturális termékeket még nem tekintjük árucikkeknek. Más kérdés, hogy ebben az időszakban a hazai kultúrpolitika legfőképp a népies, realista kép-zőművészet mellé teszi le a voksát. S vele együtt a kritika is. Innen adódik, hogy a vásár-helyi őszi tárlatoknak, egyáltalán az újrealista vásárhelyi szemléletnek feltűnő vonzereje és elismertsége lesz. Már csak azért is, mivel nem kisebb egyéniségek reprezentálják e művészetet, mint Kohán György, Németh József, Szalay Ferenc vagy Fejér Csaba.

E különös „szomszédvári” pozícióban a szegedi festészet akarva - akaratlanul is vá-lasztási helyzetbe került. Folytatni, gazdagítani és továbbépíteni a helyi elődök autentikus

és korszerű örökségét avagy felvállalni a vásárhelyiek népies, realiztikus szemléletét? Nos, a Vinkler László körül csoportosuló fiatal, félhivatásos alkotók egy része az első alternatíva mellett döntött (Kováts Margit, Veres Mihály, Szűcs Árpád, Hemmert János). Majd Spirál elnevezéssel avantgard szellemű csoportkiállítást akartak rendezni. Ámde a lektorátusi zsűrirok nem járultak hozzá e tárlat megvalósításához. A szereplőket túlságosan modernnek találták.

A hivatásos festők többsége ellenben készségesen csatlakozott a vásárhelyiek programjához. Amiben éppúgy ott munkált az önmegmutatás, a felzárkózás és kiemelkedés szándéka, mint a sajátos egyéni élményekből eredő őszintébb eszmei, művészi azonosulás. Persze a jellegzetes alföldi, paraszti tematikák szapora felbukkanása azért ne téveszsen meg bennünket túlságosan. A szegedi művészek ilyenformán sem lettek a vásárhelyiek szimpla epigonjai. Látható ugyanis: ebben a közegben legfőképp a szerkesztő elvű, konstruktív szemlélet és a markánsabb arcélú kolorisztikus expresszivitás uralkodik. Különös becülete van ekkoriban Barcsay formaszigorúságának, de Kohán felfokozott indultainak is. Ahogyan a mexikói monumentalistákat is elismerő figyelem övezi. Kétségtelen azonban, hogy ebben a városban még sohasem létezett ilyenféle emberi, művészi egység és stílári kollektivitás. Hiszen a kiemelkedő, vaskos tehetségű Dér István alkotásai mellett ott látjuk Zombori László, Magos Gyula, Cs. Pataj Mihály, Pintér József vagy Fontos Sándor sajátos, egyéni hangoltságú műveit.

Persze változnak az idők, változnak a politikai, esztétikai felfogások. És ez a hetvenes évek időszakában kimondottan szembeűnő. Míg az egyik oldalon a művészeti termékek most már egyre inkább kereskedelmi, képcsarnoki árukká lépnek elő, addig a másik térfélen az országos kiállítások szemléleti összképe is jócskán átalakul. Megfigyelhetjük, hogy mind a vásárhelyi őszi-, mind a szegedi nyári tárlatokon határozottan előretörnek a korszerűbb, avantgard szellemű produkciók. Ami az elismerések, díjazások rendjében is nyomon követhető. Mert a polgári, liberális eszmék hazai térnyerésével párhuzamosan a kulturális életben is megtörténik az őrségváltás. A realizmus, a vásárhelyiség immár azonosná válik az avított konzervativizmussal.

Aligha kétséges: a szegedi festők jó része ezúttal is kritikus helyzetbe kerül. Van, aki magába roskad, meghasonlik és visszavonul a közszereplésektől. Mások az „új idők” korszerűbb szemléletéhez próbálnak igazodni, s egyaránt tanulságokat keresnek Gadányi Jenő, Kokas Ignác vagy Lóránt János művészetében. Innen adódik, hogy Dér István festészete immár a lírai absztrakció törekeny képzeteivel kacérkodik. De ennél nincs tovább. Úgy tűnik azonban: e vajúzó, válságos időkben a szegedi piktúra mégsem apad el különösebben. Ami elsősorban a személyi fejleményeknek köszönhető.

És itt Pataki Ferenc és Novák András szerencsés belépésére gondolok. Ők azok az alkotók, akik nyilvánvaló tehetségükkel és frissítő erejű tasiszta, expresszív formanyelvükkel némiképp felrázzák a bizonytalankodó szegedi festészetet. Nem elég, hogy a helyi elődök korszerű vívmányait lendületesen továbbfejlesztik, ám meggyőző eredményeikkel a hazai piktúra élvonalában is helytállnak. Mint ahogy Zoltánfy István klasszikus áhítatú család- és generációs képeit is ebben a periódusban értékelhetjük leginkább. Bizonyára ennyiből is kiderül: szó sincs már itt a szegedi festészet stílári egységéről. Újra a sokszínű változatosság: a különféle művészi egyéniségek békés egymás mellettsége lett a meghatározó.

S ha már a békesség képzeténél tartunk, akkor félig-meddig megelőlegeztük a következő periódus hangulati alapszólamát. Mert a nyolcvanas, kilencvenes évek művészeti élete valahogy csenedesebbnek, szelídebbnek látszik. Itt nincsenek zajos, látványos alkotói

befutások, a megnyitók is alaposan elnéptelenednek. Habár Rácz Géza Kálvária Galériája szerencsés kivétel. Ugyanakkor nem nehéz észrevenni, hogy ebben az időszakban szinte egymást érik az újabb és újabb művészrajok: a legfrissebb alkotói generációk. Most érik be Sinkó János érzékenyen kimunkált absztrakt expresszionizmusa, ahogyan Aranyi Sándor, Lázár Pál és Bakacsi Lajos dekoratív és lírai festészete is analóg ösvényeken halad. Közvetlenül utánuk startol a rendkívül tehetséges és sokoldalú Sejben Lajos, a mitikus Darázs József, majd pedig a szürrealista figurativitást és a plein-air közvetlenséget képviselő Fontos Zoltán és Bodor Zoltán. Egyúttal az erdélyi gyökerű, ígéretes képességű Fekete Miklós is most telepszik le a városban. Úgyhogy a festők létszáma sosem látott módon felduzzad. Mégis azt tapasztaljuk: a felgyorsuló, polgárosodó és rohamosan polarizálódó társadalmi, kulturális élet aligha kedvez a művészi érzékenységnek és befogadásnak.

Pedig Szeged művelődési szerkezete időközben egyre rangosabbá, differenciáltabbá válik. A nyolcvanas évek elejétől idekerül az országos táblaképfestészeti biennále, továbbá a városi galériák is szépen megszorodnak. Aztán a nyári tárlatok, a biennalék katalógusai egyre-másra színes, élvezhető formát öltenek. Mi több: a legkülönbözőbb külföldi alkotók csoportos és egyéni bemutatói is szervesen beépülnek a település kulturális vérkeringésébe. Ebben egyébként oroszán része van Aranyi Sándor kiváló szervező, szervezői munkásságának.

Más lapra tartozik, hogy az utóbbi időszakban a szegedi festészetben alig-alig születnek megkapóan kiugró vagy érdekesebb teljesítmények. Mintha a látványosabb formák és szakmai keretek az érdemi eredmények fölé kerekednének. Ahogy ez némileg az országos mezőnyben is megfigyelhető. Igaz, Sejben Lajos bravúros papíryomatai a közelmúltban arany- és ezüstérmét nyertek Japánban egy nemzetközi designe pályázaton. Majd Pataki Ferenc is időről- időre előhossa legjobb önmagát, nem is szólva Zombori László vagy Lázár Pál szellemi és stílári felfrissüléséről. Szóval: majd mindig történik valami. Ha nem is túlságosan gyakran és feltűnően. Ám innen is biztatást kapunk, hogy a szegedi piktúrában azért mégiscsak „mozog a föld”.

*

Ezek után talán közelebb mehetünk a szegedi festészet jelenlegi képviselőihez. Ami azt jelenti: itt egy alaposan összetett, többgenerációs csoportképet kell egyedi tipológiákra lebontani. Még akkor is, ha a művészetben szükségszerűen jelen vannak az analóg jellegű szellemi, stílári vonások. Rövidesen kiderül azonban, hogy ebben a közegben akarva sem tudjuk összekeverni, összetéveszteni a legkülönbözőbb művészi szemléleteket.

Először Pataki Ferenc és Novák András kiemelkedő munkásságáról szeretnék szólni. Látszólag mindketten érzéki indulatú, expresszív és gesztusszerű alkotók. Míg az előbbi rendkívül szélsőséges, romantikus és kísérletező egyéniség, addig az utóbbit a szelídebb, visszafogottabb energiák éltetik. Aztán Pataki érdeklődésében a létszerű, természeti motívumok dominálnak, Novák viszont kimondottan figura- és embercentrikus.

Nem véletlen így, hogy *Pataki Ferenc* a szegedi művészet rakoncátlan „fenegyereke”. Aki ugyanúgy letette névjegyét a vizuális nevelésben, a kortárs grafikában, mint a festészet szférájában. Alighogy elvégzi a főiskolát: máris fortyogó ösztönű, eleven színlátomások és drámai képzetű objektetek, formagyűrődések kerülnek ki műhelyéből. Annál is inkább, mivel a virtuóz alkotó minduntalan együtt halad a legkorszerűbb művészi fejleményekkel. Ha úgy adódik, akkor Max Ernsttől, Schwitterstől vagy Kandinszkijtől tanul,

máskor meg Rembrandttól, Kondortól vagy épp Csernus Tibortól. Ebből adódik, hogy tematikailag, hangulatilag és stílusosan is folyton-folyvást mozgásban van. Az induló periódus robbanékony feszültségét voltaképp egy lebegő, mesélő és misztikus felfogás követi. A mostani időkben ellenben újracsak visszatért az elementárisabb festői gesztusok világába. Mintha számára a művészet azonos lenne az élet változatos hangulati lüktetésével.

Novák Andrásnak Domanovszky mester a legalapvetőbb támasza és művészi gyűjtőpontja. Tőle indul pályája, de csakhamar a maga etikai, festői sugallatait követi, s piktúrája a legszublimáltabb gesztikus értékeket is meghódítja. Fiatal éveiben mindenesetre komolyan aggasztja a kortársi világ háborús és agresszív jellege: ezért a maga módján tiltakozik. Fergeteges ritmusú, jelszerű és puritán színszerkezetű kompozíciókat teremt, amelyekkel a pusztítás démonait idézi. Közben a szabadteri, – egyáltalán a színház légköre is megfogja fantáziáját, amiből monumentális erejű, szimbolikus értelmű figurális víziók keletkeznek. Időközben azonban kiderül: a művész humanista tiltakozása fábatkát sem ér. Az embereket továbbra is a hatalom, a pénz, az érdek és az érőszak vezérli. Ezért a nyolcvanas évektől alaposan megváltozik Novák művészete. Most már a csendeleetek s főként az aktképek foglalkoztatják. Más szóval: a szépség, az érzékiség és a lírai sodródás. Persze Novák nem csupán lírikus, hanem igazmondó festő is. Mivel a vonzó, esztétikus női formák mellé a „test ördögeit” láttató komorabb, keserűbb műveit is készségesen odateszi. Ezzel ismét állít és tagad. Amivel akaratlanul is az emberi létezés teljességét forszírozza.

Sinkó János és Zombori László más-más generációhoz tartozik: művészetük mégis analóg vonásokat mutat. Elvégre mindketten az egyszerű, ősi, torzószerű természeti formákra hagyatkoznak leginkább, majd ezekből bontják ki eltérő jellegű szuggesztív vízióikat. *Sinkó János* pályája különben meglehetősen egylényegű és következetes. Korai éveiben főként a mértánias keretformák és az omlékonyabb, földszerű alakzatok sejtelmes kontrasztjait vizsgálja, akárcsak Fóth Ernő. Az utóbbi időben azonban már csak a felszabadultan lüktető absztrakt színritmusokkal törődik. Képei, felületei mégis rendkívül művesek, artisztikusak. *Zombori László* is alapos, etikus tartású alkotó, ám az ő munkássága szinte egész korszakunkat átfogja. A hatvanas, hetvenes években mindenekelőtt a tömbös, szerkezetes és jelképes előadás jellemzi, egyben a sajtóságot tisztai, szegedi témák nyilvánvaló felvállalása. A közelmúlt években ellenben eljutott a lírai expresszionizmus legelvonatibb közegébe. Ő is épít a spontán, közvetlen festői gesztusok hatására, de mindehhez a formai egzaktuság mértékadó elvét is figyelembe veszi. Nála a fegyelmesség, a líraiság és a kötetlenség természetesen összefonódik.

Sejben Lajos annál zabolátlanabb, sokoldalúbb egyéniség. Kicsit Pataki rokona. Olyan fesztelenül váltogatja a műfajokat, mintha nem is festő, hanem szó szerint képzőművész lenne. Hiába autodidakta, de ilyenformán is az informel piktúra érdemes képviselője. Könnyed, ám leleményes, játékos, közben mitikus. Egyéni ízü papírnyomatai a hazai művészetben is kiugró értéket jelentenek, nem is szólva szellemes pasztikáiról. *Fekete Miklós* látszólag szelídebb, alázatosabb művész. Bár képei elárulják: benne is eleven, robbanékony energiák munkálnak. Igaz, alkalmanként pasztózus, geometrikus és szimbolikus sugallatú műveket produkál, habár érzékletes, vibráló festői vénáját itt is kimutatja. Markánsabb, csapongóbb, gesztusszerűbb alkotásain viszont mindenféle térbeli, formai mértéktartást félredob. Ha Sejbent Pataki rokonának neveztem, akkor Fekete mentalitása talán Novák Andrásához fogható. Annál is inkább, mivel ezúttal is egy emberközeli festéssel szembesülünk.

Cs. *Pataj Mihály* sajátos, mintegy fél évszázados művészi pályáját ugyanakkor valami konok életigenlés, valami sziporkázó optimizmus járja át. Rudnay növendéke volt, noha időközben a konstruktív és expresszív kifejezés megannyi változatát kipróbálta. Nyugtalan, újat kereső, kísérletező egyéniség. A hetvenes években például hallatlanul érdekes, ígéretes sorozatot készített a szuszékokban rejlő szintetikusabb tartalmi és formai elemek kibontására. Aztán növényekkel, virágokkal tűzdelt változatos tájak, csendéletek és sejtelmes, gyönyörű női figurák következtek. Ezzel a reneszánsz mesterek szépség- és harmónia eszménye került előtérbe. Csak ő oldottabban, színesebben, korszerűbben fest. Ráadásul egy olyanféle csendéleti formára bukkant rá, amely totális világszerűségével szinte megtagadja a szokványos intimitást. Mintha a legkisebb dolgokban is ott rejtőzne a kozmikuság igézete.

Kováts Margit* panteisztikus, vizionárius festészete ugyancsak a természet formáiból töltekezik. Nála a kövek, gyökerek és növények minduntalan átváltoznak valami sosemvolt, meseszerű látomássá. Mégis úgy érezzük: itt az organikus formák izgalmas tobzódása egyszerre csodálatosnak és félelmetesnek tűnik. Valami ismerős és ismeretlen misztériumnak. *Aranyi Sándor* már józanabb, lakonikusabb személyiség. Jóllehet korai Putri sorozatában ő is az organikus, dekoratív foltok izgalmát vizsgálja, de mindezt a feszes, premier-plános képszerűséssel ötvözi. Később viszont a vaskosabb, szerkezetesebb és ragyogóbb tónusú tájfestészetet műveli, miközben egészen a konstruktív szellemű színritmusokig előrehalad. Másrészt a fotózásban is igencsak otthonosan, eredményesen mozog. *Lázár Pál* művészete is a szerkesztő elvű, realiztikus tájértelmezésektől indult el. A legutóbbi években azonban közelebb került a kubizmus térmodulációihoz, egyben Tancredi vagy Istler festészetéhez is. Közben érzelmileg maga is jócskán felszabadult. Ennek köszönhető, hogy mostanában már nyitott, dinamikus, pattogó, de koncentrált színhatású képi látomásokat teremt.

Persze egy ilyenféle jellemzslánc korántsem alkalmas a konkrétabb szakmai értékelésre. Legfeljebb az alkotók szellemi, stílári karakterét és művészi irányulásukat tudom valamelyest befogni. Ámde innen is látható, hogy a szegedi festészet történelmi alakulásrendjében azért van valami egylényegű állandóság.

Mínthogy a kortárs művészetben is leginkább a kolorisztikus, expresszív felfogások uralkodnak.

Pintér József hosszú, küzdelmes pályáját is a színvarázslatok folytonos módosulása jellemzi. A hatvanas években műves, szerkezetes és visszafogott tónusú képeket alkot, ámár napjainkra a nonfiguratív, dekoratív absztrakcióig jutott el. A közbülső évtizedekben pedig a darabjaira hullott világ fanyar, szuggesztív és pedáns megidézését vállalja. Itt jegyzem meg: a művész hosszú időn át a szegedi művészek lelkes és agilis szervezeti titkára volt. *Veres Mihály* viszont a mágikus erejű csönd, egyben az emberi létezés mélyvilágának festői megszólaltatója. Motívumait jobbára ő is a természet kelléktárából veszi, ám konstruktív, dekoratív, plasztikus és jelképes előadásával a filozofikus mélységű gondolatoknak is érzeki formát kölcsönöz. *Szűcs Árpád* festői lírája is a végső esszenciákat kutatja. Igaz, mindig is a kultikus, misztikus és nosztalgikus tájlatomásokhoz vonzódott, s művészi szemléletét a panteisztikus és „pointilista” elvek irányították. Mostanra azonban olyannyira áttetszővé, légiessé vált piktúrája, mintha látomásait pusztán csak a szelíden szikrázó fényzuhatagok éltetnék. Más szóval: a megfoghatatlannak tűnő égi energiák.

* E tanulmány korrektúrája idején érkezett a hír: Kováts Margit 1997. júl. 11-én elhunyt.

Itt van azután a szegedi művészet másik „fenegyereke”, *Hemmert János*. Róla is elmondható: ő is szelet vetett, kapukat döngetett a Tisza-parti városban. Elvégre különféle technikai, prózai tárgyöredékekből szellemes, meghökkentő objekteteket készített. Mint ahogy máig is a profánság és az aktualitás szimbiózisa foglalkoztatja. *Bakacsi Lajos* festészete ellenben az oldott, kifinomult lírai látomások felé halad. Akár figurákat, akár tárgyi motívumokat idéz: előadása egyre sejtelmesebb, szellemibb képzeteket indukál. Ugyanakkor *Fontos Zoltán* egyéniségében a nagyvonalú, expresszív előadás képessége ugyanúgy jelen van, mint a lírai átlényegülés. Festészete azonban a historikus töltetű, szürrealista figurációkat is egyre-másra megszólaltatja. *Göblyös Róbert* rusztikus, lendületes és dekoratív színhasználata viszont némiképp újszerű jelenség ebben a közegben. Meggyőződése, hogy a festői keménység nem zárja ki a mélyebb, drámaibb emberlátást. Elég most csak a zseniális Baconra utalni.

Persze a mértéktartóbb természetelvű, realista felfogás sem hiányzik a szegedi piktúrától. De itt sincs különösebb átfedés, egyformaság. Ha *Rostáné Papp Piroska* művészete a posztimpreszionizmus lírai átszellemültségét képviseli, akkor *Bodor Zoltán*ban épp a műves, kifinomult plein-air megnyilvánulásokat élvezhetjük. *Simon Miklós* pedig eleven, már-már expresszív színfoltokkal dolgozik, míg *Stéhlik János* munkásságában pontosan a mágikus anyag- és tárgyszerűség dominál. És itt újracsak visszakapcsolhatunk korszakunk egészére, minthogy *Szekfi János* úgyszólván a szegedi képzőművészet mindenese. Szervező, szakkörteremtő és alkotó személyiség. Annyi vitalitás rejlik benne, akár a legderekasabb diófákban.

*

Látható tehát: a kortárs szegedi festészet ugyancsak változatos, sokszínű. Szinte kaleidoszkópszerű. Eldöntendő azonban, hogy e történelmi gyökerű művészi vonulatban található-e konstans, állandóbb elemeket. Aztán van-e itt valami tematikai, stílisis kontinuitás és fejlődés? És mindezek alapján melyek azok a szemléleti sajátosságok, amelyekkel e piktúra némileg elválik a házi művészet meghatározó tendenciáitól?

Ha tömören kellene válaszolnom, akkor azt mondanám: a modern szegedi festészet nagyjából úgy viszonylik az országos léptékhez, ahogy a korszerű magyar művészet egésze viszonylik a nyugat-európai piktúra eredményeihez. Ami igazában azt jelenti, hogy mindenféle kortársi vívmány ellenére itt még jókora tere van a tradicionálisabb földközeli, mértéktartóbb kifejezéseknek. Bár a közelmúltban Pataki Ferenc emlékezetes képet szentelt a természet mítoszának búcsúztatására, ám e mitológia makacsul itt kísérti az alkotókat. Még akkor is, ha az egymást követő generációk a szemléletfejlődés egyetemes rendje szerint látják e jelenségeket.

Megfigyelhetjük például: ami Dorogi Imre tisztai látomásain még természetegész vízió (föld, víz, ég), az a későbbiekben egyre analitikusabb, koncentráltabb formát ölt. Hiszen Novák András remekbe sikerült Tengere pusztán csak a víztömegek elementáris sodródását látatja, ahogyan Pataki Ferencet is magával ragadja a törekeny jégablak drámai anyagszerűsége. Sejben Lajos bravúros papírnyomatait pedig úgyszólván felfoghatjuk, akár a mikroszkopikus felvételeket (A természet képeslapjai). Ahol egyébként hajszálfinom kukoricabajsok, kiszáritott tökfomák, majd enyves, gyöngyöző homokszemcsék és parányi színek találkoznak egymással. Mintha már nem is a külvilág szemlélői: hanem egyenesen az anyagi létezés belső résztvevői lennénk.

Úgyhogy a külsődleges, misztikus természetlátás egyre inkább a bensőségebb, cselekvőbb jellegű esztétikai igazságok felé tendál.

Akárcsak az élenjáró hazai törekvésekben.

Feltűnő azután, hogy a szegedi piktúrában kitartó népszerűségnek örvend a figurális tolmácsolás. Ami mögött éppúgy ott munkál a szociális és humanisztikus érdeklődés, mint a történelmi fogékonyság. Elég most csak Dinnyés Ferenc összefogott alakjaira vagy Dorogi Imre parázsló Dózsájára utalni, nem is beszélve Vinkler László mitologikus és avantgard szellemű lételemezéseiről. Ám hamarosan feltűnik Dér István monumentális és Zoltánfy István szürnaturalista emberlátása, mellettük pedig ezúttal jelen van Novák és Pataki sajátos művészi antropológiája.

Ráadásul ebben a festészetben kitüntetett pozíciója van az ünnepi, kultikus megnyilvánulásoknak. E jellegzetesség nyilvánvaló összefüggésben áll az emberközeli szemlélettel, másrészt a város szociális, néprajzi múltjával és az ünnepi játékok rendszeres jelenlétével is. Miként jeleztem is: már Erdélyi Mihály művészetében felbukkan a mozgalmas, zászlós, parádés jelenetezés. Aztán Vinkler László és Novák András intellektuálisabb művei következnek, amelyeken a lakodalmi szertartás víziója éppúgy megjelenik, akár a színházi alakok oratórikus, szimbolikus együttese. S nyugodtan idesorolhatjuk Zombori László, Cs.Pataj Mihály, Veres Mihály, Szűcs Árpád, Pintér József vagy Darázs József megannyi autentikus alkotását is.

Egyszóval a szegedi festészet tematikai, tartalmi érdeklődésében mindenképpen felfedezhető egyféle hagyományosabb, klasszikusabb mentalitás.

Hasonló helyzettel találkozunk az esztétikai, stíláriis szférákban is. Igaz ugyan, hogy e sokrétű művészet jócskán felöleli az avantgard és posztmodern festészet megannyi szemléleti, technikai vívmányát, ám ilyenformán is meglehetősen zárt, mértéktartó, már-már egyélynyegű jelleget mutat. Alig van itt helye a bátrabb, felszabadultabb kísérletezésnek, ahogy az extrém, szélsőségebb törekvések is többé-kevésbé elkerülik ezt a tájéket. Jellemző például: itt még a szigorúbban vett konstruktív szemlélet is majd mindig idegennek bizonyult. Nem véletlen, hogy Kovács Lajos tisztes munkássága csak amolyan unikum lehetett Szegeden. Ahol az alkotók művészi tevékenységét inkább az érzelmi, indulati elemek motiválják. És mindinkább a kifinomultabb lírai emóciók kerülnek előtérbe. Mintha a világ eldurvulásával párhuzamosan pont az ellentétes hangzatok jutnának szóhoz.

Úgy néz ki tehát: ez a festészet főként az expresszív kifejezések sokszínű tartományához kötődik.

Még hozzá elég sajátosan. Minthogy e művészetben kikezdetetlennek tűnő ereje van a szépség kultuszának. Vagyis avantgard szellemiség ide, posztmodern korszak oda: itt az alkotói megnyilvánulásokat jobbra az alázat, a komolyság vagy a szenvedélyes odaadás élteti. E tiszteletre méltó hozzáállás mellett viszont csak elvétve találkozunk játékosabb, vidámabb, komikusabb előadási formákkal. Jóllehet a fiatalabbak munkáin alkalmanként előjönnek az efféle jelenségek, de mindez az összképet nemigen módosítja.

Nem baj. Mókázzon csak az, akinek kedve, hitele van hozzá ilyen válságos, tragikus időkben. Jól tudjuk azonban, hogy az erőltetett, szellemtelen és divatos komédiázás úgyszólván egy lyukas garast sem ér. Akkor a művészek sokkal inkább vállalják józan, természetes önmagukat. Elvégre Osvát Ernő is hihetetlen egyszerűséggel fogalmaz, amikor kimondja: „Az én: örök alibi”. És valamennyi alkotói kitérülködés igazában erről szól. Rólad, rólungk és rólam. Ennyi az egész, ami nem is olyan kevés.

RÖVID ÉLETRAJZOK

Aranyi Sándor festőművész

1949. június 20-án született Budapesten.

Tanulmányok:

A budapesti Képző- és Iparművészeti Gimnázium elvégzését követően 1974-ben diplomázott a Magyar Képzőművészeti Főiskola festő szakán. Jelenleg a szegedi Juhász Gyula Tanárképző főiskola Rajz- Művészettörténeti Tanszékének tanszékvezető docense. Tagja a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének, a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének, alapítója a Szög-Art Művészeti Egyesületnek és a Csongrádi Művésztelepnek.

Művésztelepek:

Csongrádi Művésztelep (1975-), Bulgária (1979, 1981), Mirabel – Franciaország (1990-), Plein Air, Nemzetközi Alkotótelep, Csongrád (1991-)

Díjak, elismerések:

Derkovits ösztöndíj (1977), Csongrád Megyei Tanács Alkotói díja (1983), Miniszteri dicséret (1990), Csongrádi Művészeti Alapítvány díja (1990), Szegedi Országos Táblaképfestészeti Triennálé díja (1994), Pro Yuventute I. (1996)

Egyéni kiállítások:

Csongrád (1977, 1983, 1987), Hódmezővásárhely (1977), Szeged (1981, 1984, 1986, 1995), Jánoshalma (1985), Darmstadt – Németország (1992)

Bakacsi Lajos festő- és grafikusművész

1949. január 4-én született Szegeden.

Tanulmányok:

A szegedi Radnóti Miklós Gimnáziumban érettségizett, rajztanára Hemmert János volt. A Tábor utcai szabadiskolában Vlasits Károly, a tanárképző főiskolán Vinkler László és Cs. Pataj Mihály volt a mestere. Földrajz-rajz szakos tanári diplomáját 1972-ben kapta meg. A Vedres István Építőipari Szakközépiskolában tanít. Tagja a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének, a Szegedi Szépművészeti Céhnek, a Kisgrafikai Barátok Köre Művészeti Egyesületnek.

Egyéni kiállítások:

Szeged (1975, 1977, 1985, 1987)

Bodor Zoltán festőművész

1957. július 22-én született Budapesten.

Tanulmányok:

1976 és 1983 között Balogh Gyula festőművész növendéke volt.

Művésztelepek:

Gyula (1979-1996)

Díjak, elismerések:

Pesterzsébeti Képzőművészek Tavaszi tárlatának díja (1980)

Egyéni kiállítások:

Gyula (1982), Budapest (1983, 1986), Kőszeg (1994), Hódmezővásárhely (1995), Szeged (1996)

Közösségi munkák:

kunszentmártoni katolikus templom szekkoinak restaurálása (1989-91), Szent István-szekkó – Rákospalota, főplébánia (1992), Pankrátor-mozaik, szegedi ortodox plébánia (1994)

Darázs József festőművész

1955-ben született Badacsonytomajon.

Tanulmányok:

Érettségét követően négy évig látogatta a szegedi Tábor utcai képzőművészeti szabadiskolát. A Fiala Művészek Stúdiójának 1986-ban, a Művészeti Alapnak 1989-ben lett tagja. A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetsége festő szakosztályába 1995-ben vették fel. Választott mestere Pap Gábor művészettörténész és Földi Péter festőművész.

Művésztelepek:

Horn – Ausztria (1990)

Díjak, elismerések:

Szeged város alkotói díja (1994)

Egyéni kiállítások:

Szeged (1988, 1993, 1994, 1996), Jászberény (1989), Szentes (1990), Pécs (1994), Keszthely (1995)

Fekete Miklós festőművész

1960. február 10-én született Csíkszeredán.

Tanulmányok:

A Kolozsvári Képzőművészeti Főiskola festő szakán diplomázott 1988-ban. A szegedi Radnóti Miklós Gimnázium rajztanára 1995-től. Alapító tagja a Magyarok Világszövetsége keretében működő Magyar Képzőművészek és Iparművészek Társaságának 1993 óta.

Művésztelepek:

Szárhegy – Románia (1990), Hortobágy (1993), Makó (1991-1996)

Díjak, elismerések:

Makói művésztelep kiállításának fődíja (1994), Szeged város pályakezdő támogatása (1994), szegedi pedagógus képzőművészek tárlatának díja (1995, 1996)

Egyéni kiállítások:

Csíkszereda (1982, 1984, 1990, 1993), Marosvásárhely (1987), Kolozsvár (1988), Szeged (1993, 1994)

Fontos Zoltán festőművész

1952. október 14-én született Szegeden.

Tanulmányok:

A Közlekedési és Távközlési Műszaki Főiskolán végzett 1975-ben. Autodidakta módon képezte magát, 1988-ban tagja lett a Magyar Köztársaság Művészeti Alapjának, majd a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének. Szellemi segítője festőművész édesapja, Fontos Sándor volt.

Egyéni kiállítások:

Szeged (1984, 1986, 1988, 1991, 1992, 1995), Lübeck – Németország (1996)

Göblyös Róbert festőművész

1959. augusztus 23-án született Budapesten.

Tanulmányok:

A Budapesti Képző- és Iparművészeti Gimnáziumban érettségizett 1977-ben grafika szakon Bodóczky István, Gunda Antal és Pásztor Gábor növendékeként. 1985-ben szerzett rajz szakos tanári diplomát a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán, ahol Lelkes István és Szathmáry Gyöngyi voltak a mesterei. A Magyar Képzőművészeti Főiskola tanárképző szakán 1990-ben diplomázik, mesterei: Bráda Tibor, Patay László és Szabados Árpád. A szegedi Tömörkény István Gimnázium rajz- és művészettörténet tanára.

Egyéni kiállítások:

Szeged (1995), Kiskunfélegyháza (1996)

Hemmert János festőművész

1927. január 5-én született Szekszárdon.

Tanulmányok:

Az újszegedi tanítóképzőben érettségizett 1949-ben, 1952-ben kapott rajz szakos diplomát a Szegedi Pedagógiai Főiskolán. Vinkler László és Kopasz Márta növendéke, majd a rajz tanszéken tanársegéd. 1962-ig a tanítóképző tanára, 1962-től nyugállományba vonulásáig, 1988-ig a szegedi Radnóti Miklós Gimnázium tanára. 1990-től a JATE Régészeti Tanszékének külső előadója. Tagja a szegedi Szépművészeti Céhnek.

Művésztelepek:

Szolnok (1954), Ásotthalom (1985-1995)

Díjak, elismerések:

Szeged városi tárlat III. díja (1963), Pedagógus Képzőművészek I. díja és Vinkler-émlékérme (1991)

Egyéni tárlatok:

Szeged (1964, 1968, 1988, 1991, 1995), Szekszárd (1969), Kiskunhalas (1980), Gödöllő (1991), Hódmezővásárhely (1994)

Közösségi alkotások:

Győrffy-gyűrű, Jávoroka Sándor emlék-plasztika – Szeged, JATE Fűvészkert (1978), Tudományok szimbólumai – Szeged, JATE (1978), Magyar László emlékoszlop – Öttömös (1990), Dr. Becker Vendel emléktábla – Szeged (1991), Információs táblák – Szeged (1993)

Kováts Margit festőművész

1930. október 19-én született Mindszenten.

Tanulmányok:

A Szegedi Pedagógiai Főiskola biológia-földrajz-rajz szakán diplomázott Vinkler László növendékeként.

Művésztelepek:

Vác (1962, 1965, 1966). Veszprém (1963, 1964), Sopron (1967), Pécs (1968), Sárospatak (1970), Nagykapornak (1972), Makó (1974), Kőszeg (1980), Gyula (1983, 1985)

Díjak, elismerések:

Szegedi Nyári Tárlat különdíja (1975)

Egyéni kiállítások:

Szeged (1970, 1979, 1983, 1996), szentes (1983), Kiskunhalas (1984), Sárvár (1987), Hódmezővásárhely (1989)

Lázár Pál festőművész

1940. szeptember 13-án született Győrben.

Tanulmányok:

A budapesti Képző- és Iparművészeti Gimnáziumban érettségizett 1958-ban. Szegeden, a Pedagógiai Főiskolán 1963-ban szerzett oklevelet, majd 1962-ben a Magyar Képzőművészeti Főiskolán diplomázott. Jelenleg a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Rajz- és Művészettörténet Tanszékének docense. Tagja a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének és a Szög-Art Művészeti Egyesületnek.

Művésztelepek:

Vörösberény (1963, 1964, 1965), Mirabel – Franciaország (1990-1996), Nemzetközi Művésztelep – Csongrád (1991-1996)

Egyéni kiállítások:

Budapest (1967), Szeged (1984, 1985, 1988, 1993, 1994, 1995), Fehérgyarmat (1986), Nagykáta (1988), Forráskút (1991), Pécs (1991, 1992), Darmstadt – Németország (1992)

Díjak, elismerések:

Szeged város alkotói díja (1987), Bibliai tájak, bibliai emberek – 2. díj (1996)

Novák András festőművész

1936. november 4-én született Rákoskeresztúron.

Tanulmányok:

A Magyar Képzőművészeti Főiskolát 1962-ben végezte el Kmetty János, Hincz Gyula és Domanovszky Endre növendékéként. Szegeden él 1969 óta, éveken át a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola művésztanára volt. Huszonkét évig a Szegedi Szabadtéri Játékok díszlettervezőjeként dolgozott. Tagja a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének, a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének, alapító tagja a Szög-Art Művészeti Egyesületnek. Tanulmányutakat tett Moszkvába (Szovjetunió), Párizsba (Franciaország), Athénba (Görögország), Prágába (Csehszlovákia), Stockholmba (Svédország), Koppenhágába (Dánia), Sarasotába és Saintpetersburgba (USA), Groznjanba (Jugoszlávia).

Művésztelepek:

Kecskemét (), Hódmezővásárhely (), Mezőtúr (), Nagymaros (1965), Groznjan ()

Díjak, elismerések:

Juhász Gyula-díj, Mezőtúri Pro Natura-díj, Magyar táj magyar ecsettel-díj, Szegedi Nyári Tárlat munkajutalom, Szabadtéri Emlékérem, Szegédért Emlékérem.

Közösségi alkotások:

Mohács – sgraffito (1964), Sály – freskó (1968-69), Szeged (1983), panno – Domaszék (1982), SZAB-székház, mennyezetkép (1991), Baja sgraffito-restaurálás (1987), Gyöngyös (1988)

Egyéni kiállítások:

Budapest (1967, 1991), Szeged (1970, 1971, 1989, 1993, 1995, 1996), Szabadka – Jugoszlávia (1971), Debrecen (1982), Csanytelek (1983), Szombathely (1985), Gyöngyös (1988), Szőreg (1992), Pécs (1996).

R. Papp Piroska festőművész

1926. október 22-én született Csongrádon.

Tanulmányok:

Az érettségit követően, 1945-ben felvételt nyert a Magyar Képzőművészeti Főiskolára. Két esztendő elteltével – házasságkötése miatt – tanulmányait abbahagyta. Tanárainak tekinti Kandó Lászlót, Szőnyi Istvánt, Barcsay Jenőt, Elekfy Jenőt. Tagja a szegedi Szépművészeti Céhnek.

Művésztelepek:

Esztergom, Mártély (1960-as, 70-es évek)

Egyéni kiállítások:

Csongrád (1979), Szeged (1989, 1994), Budapest (1989), Kecskemét (1990), Szentes (1994)

Cs. Pataj Mihály festőművész

1921. december 22-én született Békéscsabán.

Tanulmányok:

A Képzőművészeti Főiskolát Rudnay Gyula tanítványaként 1940 és 1947 között végezte. A budapesti és szegedi egyetemen művészettörténetet, régészetet és néprajzot hallgatott. Évtizedeken át a szegedi tanárképző főiskola művésztanára, majd tanszékvezetője. Oktatóként színelméleti kutatásokat végzett. Tagja a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének, a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének, valamint a Rudnay Gyula Baráti társaságnak.

Művésztelepek:

Dömsöd, Szigliget, Hédervár, Zsennye.

Díjak, elismerések:

Művészeti Lexikon (1967), Munka Érdemrend ezüst fokozat (1970), Szegedért Emlékérem (1995), Honor Pro Meritis (1996)

Egyéni kiállítások:

Békéscsaba (1956, 1969, 1977, 1979, 1993), Szeged (2-3 évenként) Hódmezővásárhely (1969), Szarvas (1953, 1982, 1988, 1993), Budapest (1962, 1983), Makó (1976), Miskolc (1982), Szentes (1982, 1984), Keszthely (1985), Salgótarján (1984), Gyula (1984), Pécs (1989), Szombathely (1991), Székesfehérvár (1993), Veszprém (1994), Pozsony – Szlovákia (1974), Szabadka – Jugoszlávia (1974), Bologna – Olaszország (1976), Luxemburg (1984), Gronau Epe (1982), Witten – Németország (1983), Helsinki – Finnország (1990), Oberwart – Ausztria (1991), Zobrsel – Belgium (1992)

Pataki Ferenc festőművész

1941. június 17-én született Szegeden.

Tanulmányok:

Budapesten érettségizett a Képző- és Iparművészeti Gimnáziumban 1960-ban. Rajztanára Basilides Sándor volt. A Magyar Képzőművészeti Főiskola festő szakán Kmetty János és Bernáth Aurél növendéke volt 1960 és 66 között. Tagja a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének, a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének, a Szinyei Merse Pál Társaságnak és a Szög-Art Művészeti Egyesületnek.

Művésztelepek:

Egervári Művésztelep (1968-1973), Makói Grafikai Művésztelep (1978-1990), Intersymposicon – Nemzetközi Grafikai Művésztelep (1989), Ásotthalom (1985-1995)

Közösségi munkák:

Örvény, Kompozíció – Szeged, Technika Háza (1973), Őséletfa – Pusztaszer, házasságkötő terem (1982-83), Stációképek – Ajnácskő, Szlovákia – római katolikus templom (1995)

Díjak, elismerések:

Alkotó és nívódíjak (1974, 1975, 1979), Kulturális Miniszteri Dicséret (1975), Szegedi Nyári Tárlat díjai (1971, 1977, 1984, 1990), Békéscsabai Alföldi Tárlat díjai (1975, 1987), Vásárhelyi Őszi Tárlat díjai (1976, 1990), Szegedért Emlékérem (1994)

Egyéni kiállítások:

Szeged (1970, 1975, 1980, 1984, 1986, 1991, 1995), Budapest (1973, 1980, 1991), Miskolc (1977), Mór (1979), Makó (1981), Kecskemét (1982, 1986), Gyula (1987), Pécs (1989), Csongrád (1994), Szolnok (1996)

Pintér József festőművész

1920. szeptember 20-án született Szegeden.

Tanulmányok:

Vinkler László növendéke 1950 és 54 között, majd a Tábort utcai szabadiskola hallgatója. Tagja a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének és a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének.

Művésztelepek:

Szolnoki művésztelep (1952-53), Nagymarosi művésztelep (1958-60), Fonyód (1982-83), Groznjan – Jugoszlávia (1981), Szigliget (1984-85)

Díjak, elismerések:

Szegedi Nyári Tárlat díja (1959, 1960, 1963, 1965, 1995), Felszabadulási pályázat I. díja (1960-1961), Munka Érdemrend bronz fokozata (1970), Hatvani portrébiennalé díja (1995)

Egyéni kiállítások:

Szeged (1963, 1975, 1980, 1982, 1990), Szabadka – Jugoszlávia (1963), Bácskatorpalya (1963), Hódmezővásárhely (1976, 1983, 1993), Zalaegerszeg (1978), Csongrád (1980), Debrecen (1980, 1991), Kistelek (1980), Nyíregyháza (1980), Groznjan – Jugoszlávia (1981), Baja (1982), Budapest (1982), Győr (1984) Makó (1986, 1989), Szombathely (1986), Csanytelek (1987), Békéscsaba (1987), Nagykanizsa (1989), Hatvan (1993, 1996)

Sejben Lajos festő- és szobrászművész

1957. február 1-jén született Kisteleken.

Tanulmányok:

A Kecskeméti Műszaki Főiskolán diplomázott 1979-ben. 1989 és 1994 között tagja volt a Fiala Képzőművészek Stúdiójának. Tagja a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének, a székesfehérvári Artik Művészeti Egyesületnek, valamint a Magyar Pápművészek Társaságának (Budapest).

Művésztelepek:

Horn – Ausztria (1990), Plain Air – Csongrád (1994, 1996), Mirabel – Franciaország (1995, 1996)

Egyéni kiállítások:

Szeged (1989, 1994, 1995), Kecskemét (1989), Turku – Finnország (1996)

Díjak, elismerések:

Szeged város alkotói díja (1991), Vásárhelyi Őszi Tárlat alkotói díja (1993), Szegedi Táblaképfestészeti Triennálé díja (1994), III. Nemzetközi Papír- és Textil Verseny és Kiállítás ezüst díja (Kyoto, Tokio – Japán – 1994), IV. Nemzetközi Papír- és Textil Verseny és Kiállítás Minisztériumi arany díj (Kyoto, Tokio – Japán – 1995)

Simon Miklós festőművész

1937. szeptember 2-án született Szegeden.

Tanulmányok:

Győrben járt műszaki főiskolába, majd a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán Lelkes István művészettörténeti óráit látogatta. Első mestere Czinke Ferenc grafikusművész volt. Mesterének vallja Mizser Pált, Korga Györgyöt, Tóvári Istvánt, ifj. Koffán Károlyt. tagja a Szabad Képző- és Iparművészek Országos Szövetségének, a Szegedi Szépművészeti Céh alapító tagja, 1964 óta kiállító művész.

Művésztelepek:

Ásotthalom (1992), Zebegény (1969-1987)

Egyéni kiállítások:

Szeged (1965, 1975, 1980, 1983, 1984) MTA Szegedi Biológiai Központ (1974 óta két évente), Budapest (1982), Kecskemét (1985), Makó (1995), Leányfalu (1995), Kiskunhalas (1995)

Sinkó János festőművész

1949. április 24-én született Csongrádon.

Tanulmányok:

A szegedi Tanárképző Főiskolán szerzett tanári diplomát 1972-ben. A Magyar Képzőművészeti Főiskolát 1980-ban fejezte be, mesterei Bráda Tibor, Tóth Ernő és Patay László voltak. 1983-ban lett a Művészeti Alap tagja, jelenleg a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének tagja. Alapítója a Szög-Art Művészeti Egyesületnek. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Rajz- és Művészettörténeti Tanszékének tanára.

Művésztelepek:

Makó (1973-75), Veránkai Nemzetközi Alkotótábor (1991), Tiszakécskei Nemzetközi Művésztelep (1990-1995)

Díjak, elismerések:

Szeged város alkotói díja (1983), Szegedi Nyári Tárlat díja (1992), Szeged város önkormányzatának alkotói díja (1993), Országos Táblaképfestészeti Triennálé díja (1994)

Egyéni kiállítások:

Szeged (1982, 1986, 1994), Linz – Ausztria (1986), Łódź – Lengyelország (1986), Hannover – NSZK (1987), Lund – Svédország (1987), Esztergom (1987), Wilhelmschafen – NSZK (1988), Basel – Svájc (1988), München – NSZK (1989), Bécs – Ausztria (1992, 1993), Aidligen – NSZK (1993), Stuttgart – Németország (1994), Maribo – Dánia (1995), Toledo – USA (1995)

Stéhlik János festőművész

1942. július 7-én született Pestszenterzsébeten.

Tanulmányok:

A Szegedi Tanárképző Főiskola rajz-földrajz szakán szerzett tanári diplomát 1970-ben. Tanulmányúton járt Angliában, Finnországban és Japánban. 1975-ben lett tagja a Művészeti Alapnak, majd a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének.

Egyéni kiállítások:

Szeged (1972, 1974, 1980, 1995), Pécs (1975), Csongrád (1974, 1978, 1980, 1982), Budapest (1979, 1980, 1985, 1987), Sopron (1980), Békéscsaba (1984, 1987), Eger (1982), Debrecen (1983), Düsseldorf – NSZK (1984), Darmstadt – Németország (1990)

Szekfű János festőművész

1910. november 20-án született Kiskunmajsán.

Tanulmányok:

Iskoláit Szegeden végezte, majd Gallé Tibor budapesti festőiskoláját látogatta 1938 és 1945 között. Alapítója és egyik vezetője az 1940-es évek végétől működő MÁV Képzőművészeti Körnek, alapítója a Szegedi Szépművészeti Céhnek.

Egyéni kiállítások:

Szeged (1976+, 1990, 1991, 1992, 1996), Kistelek (1991), Algyő (1992), Forráskút (1992)

Díjak, elismerések:

Országos MÁV kiállítás emléklap (1961), Felszabadulási pályázat, megyei díj (1970)

Szücs Árpád festőművész

1933. március 26-án született Ipolypásztón.

Tanulmányok:

A Szegedi Pedagógiai Főiskola biológia-rajz szakán végzett Vinkler László tanítványaként 1956-ban.

Művésztelepek:

Esztergom (1973), Makó (1971), Tokaj (1976)

Egyéni kiállítások:

Szeged (1965, 1972, 1984, 1987, 1988, 1996), Csongrád (1973), Szentes (1973), Jászberény (1985), Sárvár (1987), Hódmezővásárhely (1989)

Veres Mihály festőművész

1937. május 20-án született Kiskundorozsmán.

Tanulmányok:

A Szegedi Gépipari Technikumban érettségizett, majd a Tanárképző Főiskola rajz szakán szerzett tanári diplomát Vinkler László tanítványaként 1959-ben. Tanulmányutakat tett Ausztriában, Franciaországban, Olaszországban, Jugoszláviában, Csehszlovákiában, Németországban, Lengyelországban, Romániában (Erdélyben).

Művésztelepek:

Mártély, Makó, Arad – Románia, Pécska – Jugoszlávia, Szabadka – Jugoszlávia, Szolnok, Temesvár – Románia

Díjak, elismerések:

Alkotó Pedagógusok díja (1992), Kiváló Munkáért Miniszteri dicséret (1993), Szeged város alkotói díja (1994)

Egyéni kiállítások:

Szeged (1969, 1970, 1974, 1975, 1977, 1979, 1983, 1985), Balassagyarmat (1973), Budapest (1974), Pécs (1975), Békéscsaba (1980), Gyula (1980), Gyula (1980), Kiskunfélegyháza (1985), Békés (1982)

Zombori László festőművész

1937. június 6-án született Szegeden.

Tanulmányok:

Iskoláit Szegeden végezte, 1958-ban diplomázott a Szegedi Pedagógiai Főiskola földrajz-rajz szakán. Tagja a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének és a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének.

Díjak, elismerések:

Szegedi Nyári Tárlat díja (1968, 1970, 1974, 1995), Juhász Gyula-díj (1975), Kosztalok (1977), Szeged város alkotói díja (1979)

Közösségi munkák:

Szeged múltja és jelene – Városháza díszterme (1970-94), városi házasságkötő terem (1994-től), Éttermi képsorozat – Szeged étterem (1975)

Egyéni kiállítások:

Szeged (1968, 1974), Hódmezővásárhely (1968), Csongrád (1971), Budapest (1974), Pécs (1982), Veszprém (1994)

Colors, Forms, and Expressions

On Contemporary Painting in Szeged

Pál Szuromi

What environmental, sociological and artistic influences have contributed to the present thematic and formal configurations of contemporary painting in Szeged? The present study is basically an effort to provide an answer to the given question. One of the observations made, for example, is that the more industrialized and city-like the town of Szeged becomes, the more abstract and impersonal its painting will be. Nevertheless, the tradition of peasant and conservative mentality still persists.

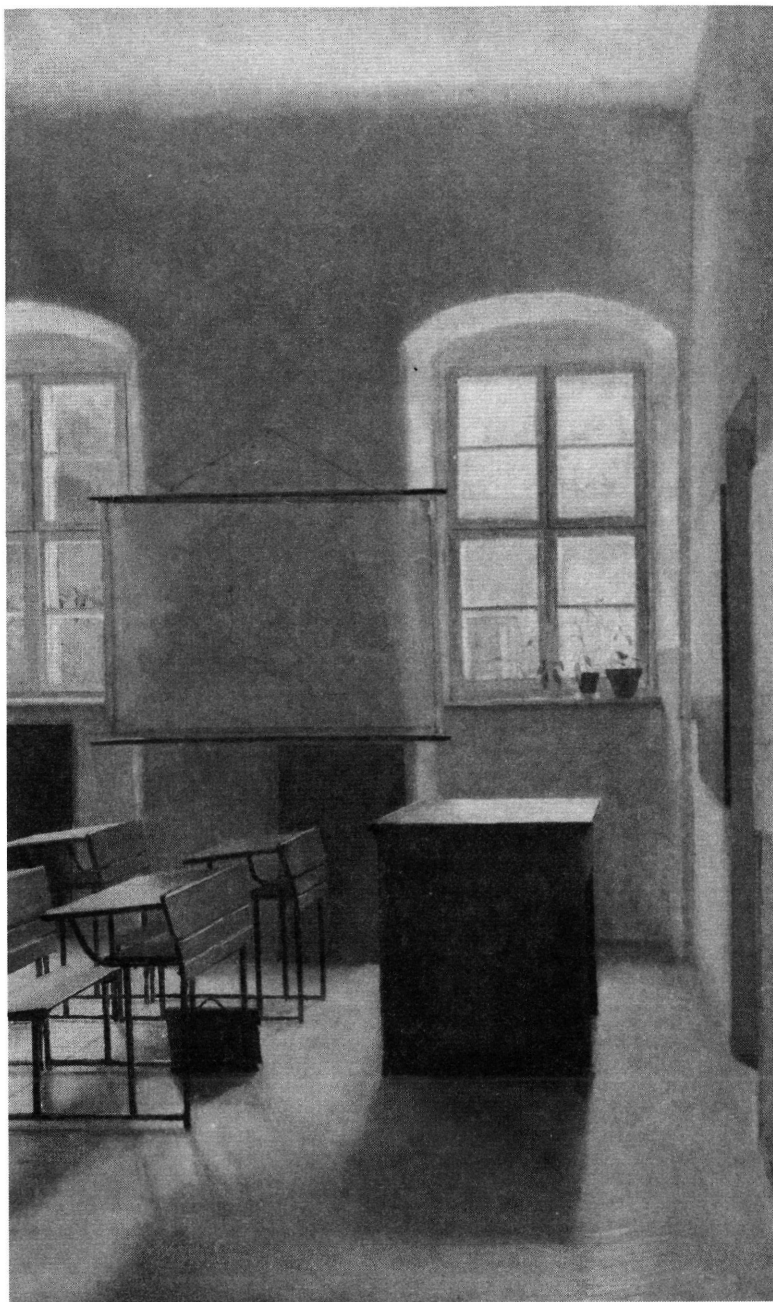
More worthwhile tradition is of course also present in Szeged art. The birth of a specific and autonomous local painting is attached to the period between the two world wars. The laying of its intellectual foundation is primarily tied with the work of Ferenc Dinnyés, Imre Dorogi, Mihály Erdélyi, and László Vinkler. They are the artists who apparently made a thematic and stylistic move away from the painting typical of the Alföld region.

The next generation of artists emerged around the 50's and 60's. The dominant and favored trend of the time was the realism of Vásárhelyi which attracted quite a number of painters from Szeged. True as it is, the given painting is to a great extent infiltrated by constructive shape formation and a decorative, coloristic attitude. From the 70's onwards, however, modern avant-garde trends prevail, making the artists of Szeged somewhat unbalanced. Still we witness an unexpected vitality and variety in local painting of the given period. This tendency has gradually become more and more manifest for the past decades, with an indicator of quality simultaneously showing a significant decline.

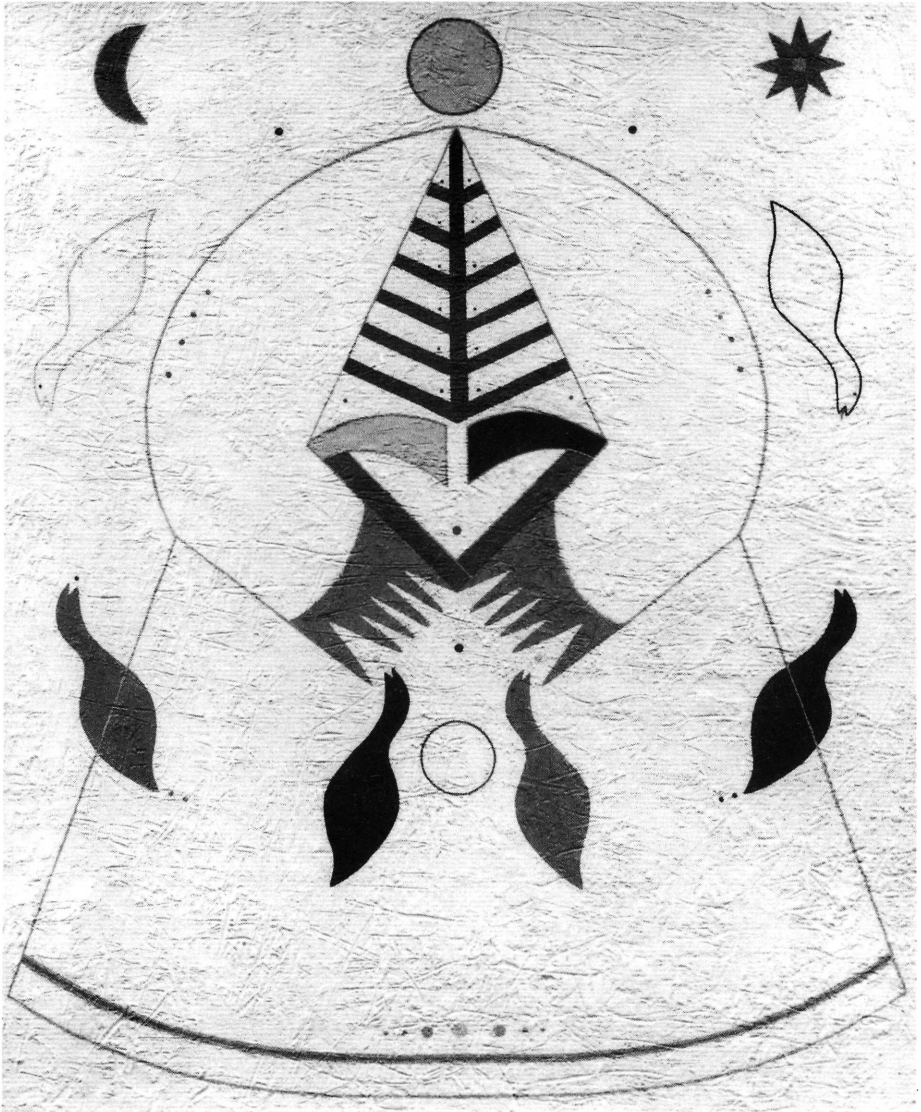
In what follows, the author presents 23 painters working in Szeged. Here, the historical and aesthetic viewpoints are combined.

Finally, the reader is acquainted with the specificity of the approach to arts. Of the dominant power of natural motives in the given medium, of the figurative delineation along with festal and cultic manifestation. On the other hand, rational and comic expression is scarcely represented. On the whole, one can conclude that Szeged painting is characterized by the primacy of the cult of beauty and expressive approach.

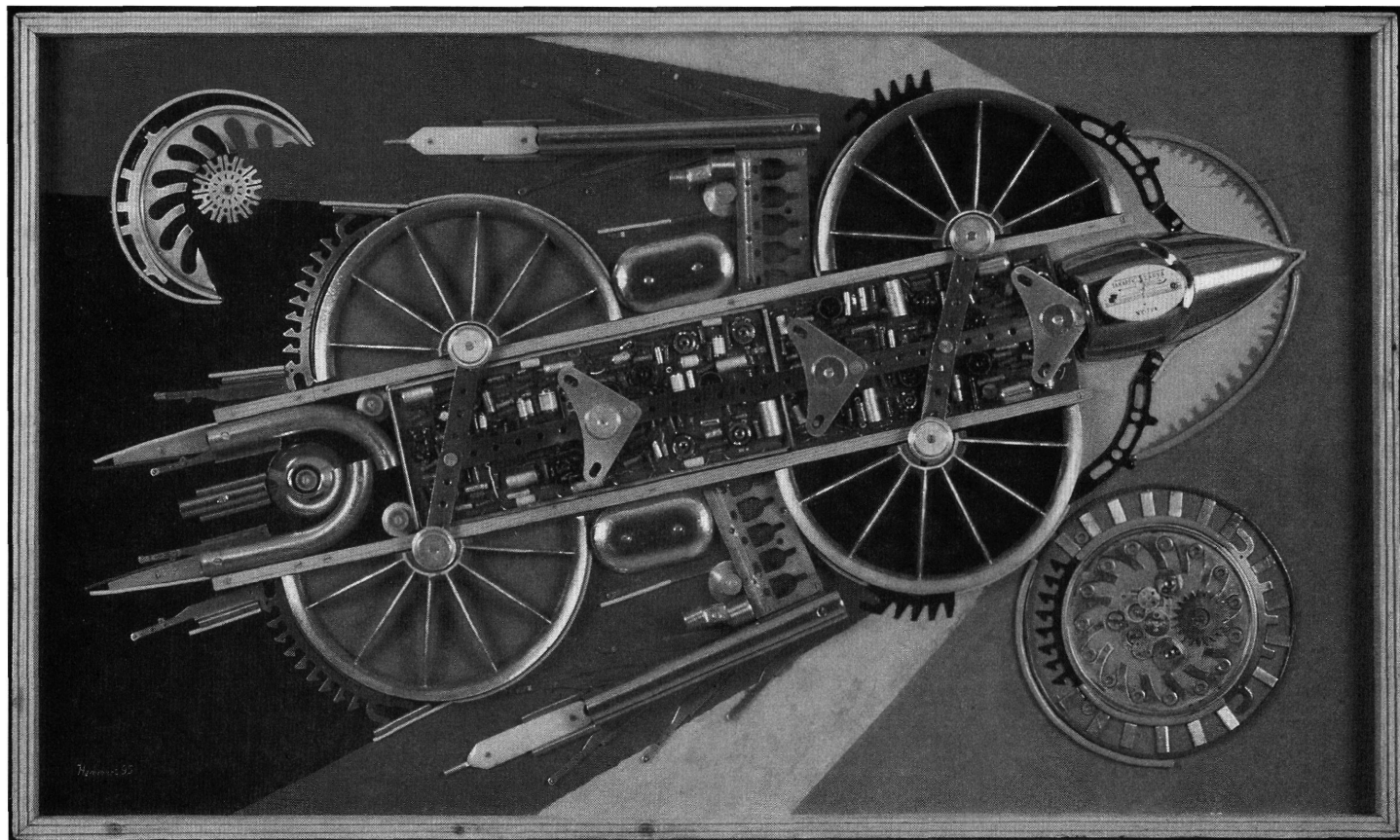
Bodor Zoltán: Iskola

Darázs József: Naptáltos

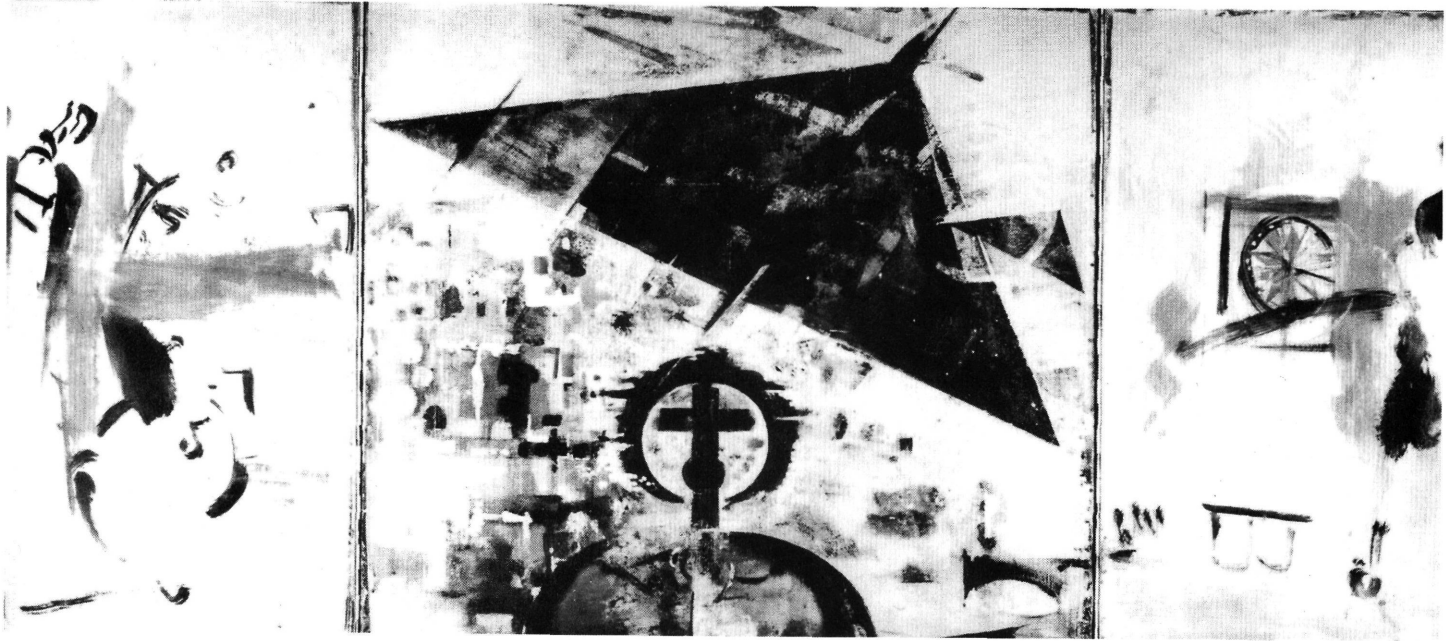

Fekete Miklós: Üveghegyen túl

Hemmert János: Illés próféta tüzes szekere

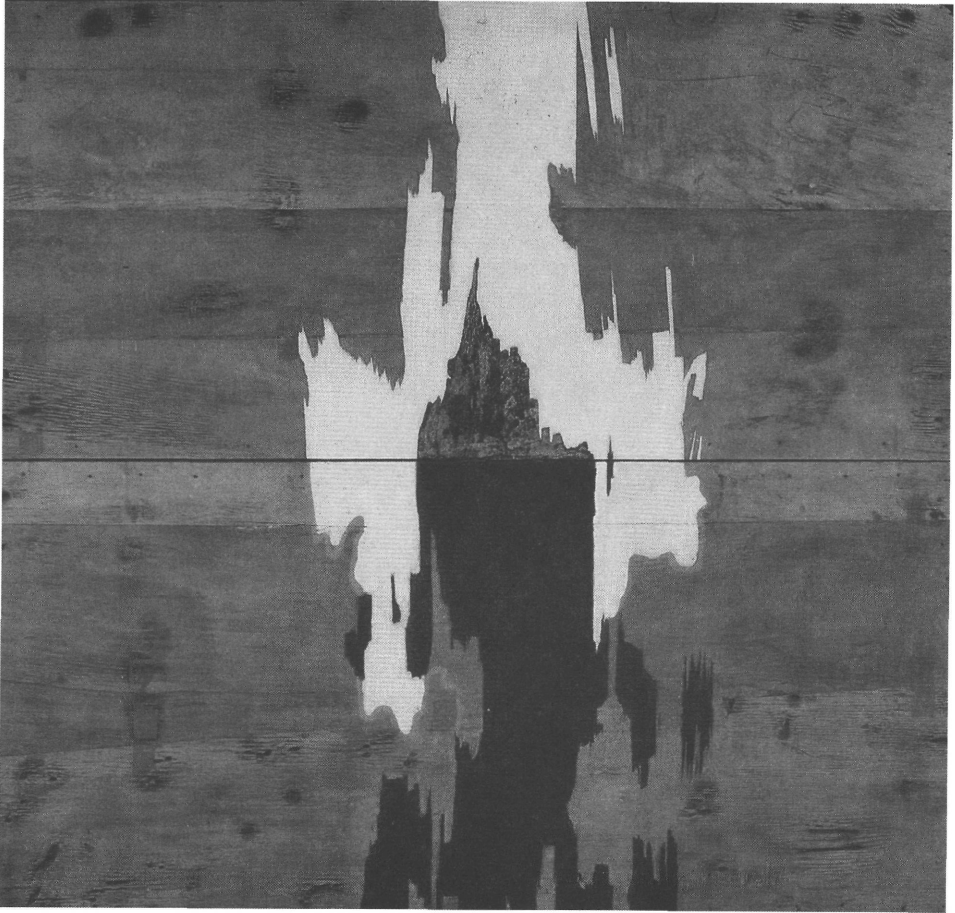

Novák András: Naponta háromszor (Triptichon belsők)

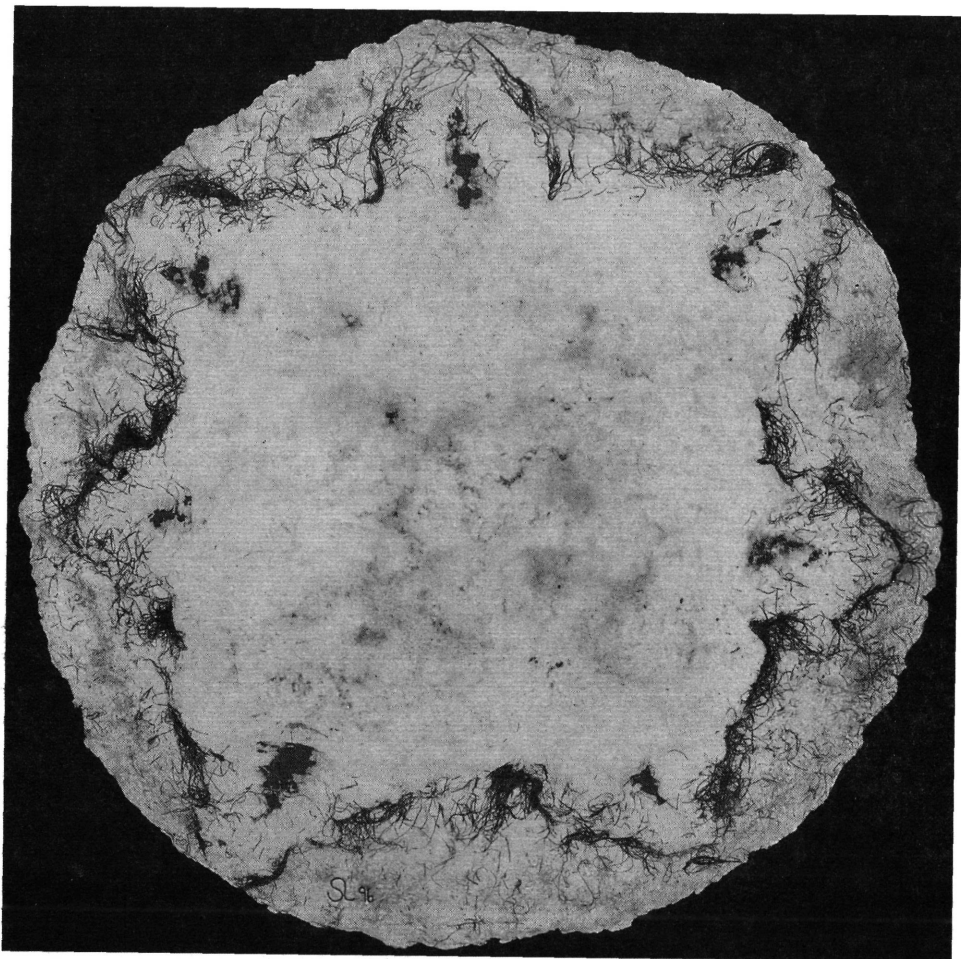

Cs. Pataj Mihály: Alföld

Pataki Ferenc: Emlékem a háborúról

Sejben Lajos: Sámándob

Sinkó János: Maradványok

Levelek Endre Béla festőművész hagyatékából

A hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum gyűjteménye 1992-ben fontos Endre Béla emlékekkel gyarapodott, melyeket Endre Béla leányától, Jenkovszky Sándorné, született Endre Borbálától vásárolt az intézmény Tóth József budapesti magángyűjtő közbenjárásával. A múzeum gyűjteményébe került dokumentumok négy csoportra oszthatóak: a) öt levél, melyből hármat Endre Bélának, kettőt pedig az ő halálát követően özvegyének címeztek b) egy népművészeti kézimunka mintakollekció, mely a magyar nyelvterület egészéről tartalmaz mintákat átrajzolásra alkalmas papíron¹ c) egy kerámia terveket tartalmazó kollekció² és d) egy Barcsay Jenő festette Endre Béla portré, rövid dedikálással.³ Jelen dolgozat az öt, ezideig ismeretlen levél publikálására vállalkozik. Ezek közül kettő művészettörténeti szempontból különösen fontos, hiszen Tornyai János és Rudnay Gyula festőművészek Endre Bélához fűződő kapcsolatáról árulnak el részleteket. A szakirodalomból ismert annak a baráti levelezésnek néhány részlete amely Endre Bélát és Barcsay Jenőt összefűzte (Dömötör 1988), ám most bepillantást nyerhetünk a Tornyait és Endre Bélát, illetve Rudnayt és Endre Bélát összefűző barátság mélységeibe. A Móricz-levél túlságosan rövid és formális ahhoz, hogy a köztük kialakult kapcsolatról új ismereteket tudhatnánk meg, a maradék két levél pedig jellegénél fogva nem tartalmazhat érdemi új információkat.

Endre Bélának címzett levelek

A legfontosabb (s valószínűleg a legkorábbi) levél a szerzemények között az, amelyet Tornyai János írt Endre Bélának. Az ötoldalas levél kézzel számozott lapokra van írva, amely sorszámozás azonban nem esik egybe a szöveges oldalak egymásutánjával (21-22-27-28-23). A levél dátumozatlan és a feladás helyszíne sincs feltüntetve. A levél első és második oldalán azonban Tornyai párizsi tanulmányútra biztatja Endre Bélát, s tudjuk, hogy Tornyai 1896 tavaszán tért haza Franciaországból, míg Endre Béla 1898 és 1900 között tartózkodott Párizsban. Ez azt sugallja, hogy a levél valamikor 1896 és 1898 között íródhatott. A levél készültének időpontjára további fogódzókat találunk a szövegben, hiszen Tornyai azt írja: „...én jövő ősszel legkésőbb, mindenesetre szeretnék megőszülni.” Tornyai 1897 közepén jegyezte el a tizennyolc éves Szabados Leonát, a földéaki postamester és földbirtokos egyetlen leányát, akit 1898. május 30-án feleségül is vett (Bodnár 1986: 67). Bár a házasság rövidéletű volt, hiszen 1903-ban törvényesen elváltak, ekkor Tornyai még lelkesen említi terveit. Fent idézett mondata azonban egyértelműen 1897 második felére datálja a levelet. Alátámasztja ezt az a momentum is, hogy Tornyai részletesen ír szemproblémájáról, márpedig a kutatás előtt ismert az a tény, hogy 1897 és

¹ A mintagyűjtemény az alábbi leltári számon került nyilvántartásba a múzeum helytörténeti gyűjteményében: 92.27.1-3. Mind a mintagyűjtemény, mind a kerámia-tervek raktározási helye a XX. doboz.

² A kerámia-tervek a 92.27.4 leltári számon kerültek nyilvántartásba a múzeum helytörténeti gyűjteményében.

³ A Barcsay Jenő festmény leltári száma a TJM képzőművészeti gyűjteményében: 92.3.

1898 között Imre József hódmezővásárhelyi kórházi sebész kezelte, illetve operálta a bal szemén kialakult súlyos, gennyes kötőhártyalobot (Bodnár 1986: 68). A végső bizonyíték arra, hogy ez a datálási kísérlet helytálló, a levél harmadik oldalán található, ahol Tornyai magáról, mint „...szegény, pályáját kezdő ember...”-ról ír, ami teljességgel helytálló egy párizsi tanulmányútról hazatért huszonnyolc éves fiatalember esetében.

A fenti adatok segíthetnek abban is, hogy a levél feladásának helyét megkíséreljük beazonosítani. Mivel a levél negyedik oldalán Tornyai azt írja: „Talán nem sokára, (pár nap múlva) átmegyek Vásárhelyre egy napra?“, ez azt sugallja, hogy nem lehet nagy távolságra szülővárosától. Ismerve érzelmi kötődését ebben az időszakban, feltételezhető, hogy a levél Földeákon, mennyasszonya közelében íródhatott.

Különösen értékesek a levélnek azon sorai, ahol Endrét Párizsra vonatkozó jótanácsokkal látja el. Kiderül, hogy Tornyai nagy tisztelője, s valószínűleg tanítványa volt a francia akadémikus történelmi festészet jellegzetes alakjának, s a Julian Akadémia tanárának Jean Paul Laurens-nek, s az is nyilvánvaló, hogy Tornyai egyik támasza külföldön földije, Hegedűs László festőművész volt.

A legmeghatóbb azonban az a baráti őszinte hangvétel, amellyel Tornyai a szívbeli jóbaráttól kér anyagi segítséget szorult helyzetében.

*Kedves Bélám!*⁴

Udvarias és baráti szeretettel írott leveleddel igen megörvendeztetted, felelek reá kevésbé udvariasan de nem kevesebb szeretettel.

Ne tündöj Te most azon sokáig, hogy érdemes-e oly messzére [sic] menni stb? Ha komoly elhatározás és tanulásvágy van Benned. Páris ban ez utóbbit jobban kielégítheted, mint bárhol másutt a világon. Erről én neked kezeskedem. Mondhat bárki bármit, huhoghatnak a Paris név hallatára; irtóznak tőle, mint baglyok és denevérek a világságtól; felszámolhatják előttem a veszélyeket - melyekről elismerem, hogy meg vannak! - de a ki komoly elhatározással keresi fel, még mindig „kitűnő oskola” mint az öreg Mikes mondta vala, még mindig az emberiség agyveleje, szíve Paris, mely gondolkodik, kísérletez, rajong minden szépért. Ezt vallotta Rousseau, s ezt állítja majd is be is bizonyítja Zola is, Paris - című regényében.

Menj csak a Julian Akadémiába Jean Paul Laurens⁵ műtermébe, azt az embert, ha komoly törekvést lát Benned, úgy meg fogod Te szeretni, mint az édes Atyádat, - noha közönséges csizmadia volt előbb, de a Panthéoni falképe egyike Paris legszebb képeinek.

A kinek szíve tiszta, elméje ép; az veszély nélkül mehet oda s úgy én Tégedet nem féltelek.

Inkább öltözz fel jó melegen, mert az útban hideg van s gyarlóbb vasútakra fogsz akadni, különösen Franczia földön, mint nálunk. Ez bizonyos. Utlevel, én is úgy hiszem, nem kell. Ott sehol sem kérik soha. Utban se kérték én tőlem soha. De ha félsz az esetleges kellemetlenségtől (majd valahol fennakadhatnál s sürgönyöznöd kellene haza igazolásért!) csak válts. A minisztériumban személyesen jelentkezővén azonnal megkapod.

⁴ A Tornyai-levél leltári száma a TJM helytörténeti gyűjteményében 91.10.1/a.

⁵ Laurens, Jean Paul (Fourquevaux, 1838 - Párizs, 1921) a francia akadémikus történelmi festészet jellegzetes alakja, aki éveken át tanított a párizsi Julian Akadémián. Freskói megtalálhatóak a párizsi Panthéon-ban éppúgy, mint a Toulouse-i Capitolium-ban. Festészetének nagy hatása volt kortársaira.

Keressz fel a 6. Rue Gay-Lussac -beli szállodát. A patron jól ismer engemet is Hegedűs L[ászlót]⁶ is stb. Nagyon tisztességes család, szeretni fogod őket. Különben ha pensióba akarnál menni, majd Heg.[edűs] Laczó megkérdezi Boruth Andort,⁷ annak kitűnő jó helye volt családban. Persze, drágább. Herzl Kornél⁸ is felkeressz (talán Rue de Rome 79?) derék ember, ha zsidó is, és sok kedves társaságba be fog vezetni.

Laczi aligha megy az idén. Legfőlebb tavasszal egy hónapra. Azt hiszi, Benczurnál⁹ marad. Legutóbb azt írta nekem, hogy e hó vége felé megy Pestre. Fönnt van-e már, nem tudom? Eddigi czíme Mező-Túr [sic]. Pesti czíme Külső Kerepesi út ig. Tattersalle.

Ha bármi mást még tőlem óhajtanál tudni, írj; én felelek.

Most írok magamról is b. engedelmekkel: Nem akarlak untatni a kéréssel de hidd el, igen nagy jót tennél velem, ha Yblné asszony¹⁰ kedves rokonodat a lefestésre hangolnád. Oly jól, mint Innocent, minden bizonnyal megtudnám festeni s mivel tudatában vagyok annak, mily nagy horderejű lenne rám nézve, ha oly magas rangú családdal kezdhethném meg első komoly fellépésemet s mivel ott jó világitású műteremmel rendelkezhetném, iparkodnék a lehető legjobban elkészíteni.

Jól tennéd, ha megemlítenéd előtte meglehetősen nyomorult helyzetemet (volt szem-bajom miatt) ha tudná, hogy ez által egy szegény, pályáját kezdő emberrel tenne jót, nő szíve könnyen hajolna rá, azt hiszem. Nekem, azt hiszem, egész jövőmre nagy befolyással lenne, mivel én jövő ősszel legkésőbb, mindenesetre szeretnék megnősülni. S ha ez a cél sem lelkesítene annyira, hogy jó képet fessek, akkor semmi sem lelkesíthet soha.

Talán nem sokára (pár nap múlva) átmegyek Vásárhelyre egy napra? Később azután 1 hétre a kórházba megyek. Imre dr. Úr megoperálja a szememet. Ha át nem mennék, Béluskám, ugyan ne feledkezz el rólam, ha juttathatnál nekem egy 50 bükknyi kölcsönt, jutass [sic], arra kérlek, mielőtt elmegy. Alig van más bizalmas ismerősöm Rajtad s kedves jó Atyádon kívül, mint Imre dr. Ur, s őtet mégis inkább szégyelleném megpumpolni, mint tégedet, annyival inkább, mert ingyen gyógyított, ingyen fog operálni s csak nemrég adtam meg neki valami 30 bükknyi adósságomat.

⁶ Hegedűs László (Szentes, 1870 - Budapest 1911) festőművész, aki tanulmányait Münchenben, Bécsben, Párizsban, majd a Mesteriskolában Benczúr Gyulánál végezte. 1903-ban lett a Képzőművészeti Főiskola tanára.

⁷ Borúth Andor (Sátoraljaújhely, 1873 - Tátraszéplak [Tatranská Polianka], 1955) akadémikus stílusban dolgozó festő, aki rövid ideig Hollósy Simon müncheni szabadiskolájában, majd öt éven át Párizsban a Julian Akadémián tanult. Madridban is járt, ahol Velázquez gyakorolt rá nagy hatást. 1900-ban hazatért, és a következő években (1902, 1905, 1909) a Múcsarnok legjelentősebb díjait kapta. A Nemzeti Galéria több alkotását is őrzi.

⁸ Hernádi Herzl Kornél (Budapest, 1858 - Zürich, 1910) festőművész, aki tanulmányait Münchenben Liezen-Mayer Sándor és Benczúr Gyula tanítványaként kezdte, majd Párizsban folytatta. 1886-ban Párizsban telepedett le és novellisztikus hangulatú naturalista zsánerjelenetek festőjeként vált ismertté. Később a breton nép életét ábrázolta munkáiban.

⁹ Benczúr Gyula (Nyíregyháza, 1844 - Dolány [ma Szécsény], 1920) a magyar akadémikus festészet legjelentősebb mestere. 1883-tól a Mesteriskola igazgatója. Münchenben Karl von Piloty tanítványa volt. Benczúr érett, nagyméretű történelmi kompozícióit a rendkívüli technikai tudás, a káprázatos anyagfestés és kolorizmus, ám ugyanakkor az erős teatralitás jellemzi.

¹⁰ A kutatás jelenlegi fázisában nem sikerült kideríteni, hogy melyik Ybl családdal állt Endre Béla rokoni kapcsolatban.

Kedves Atyádnak mindenesetre megemlítsd a kérésemet s mondjad néki, hogy ne ítéljen el érte, hogy megint ilyen helyzetbe jutottam. Most egyszer nem az én hibám. Szememet kímélni kellvén nem végeztem be még eddig 2 arckép másolatot, melyért 200 pengőt kapok. Azután az ideai téli kiállításra is festettem egy képet; az idő eltelt s nekem a havi 24 pengőt fizetnem kellene s a kórházi tartózkodásra is kell pár forint, ha ugyan addig se végezhetném be az arcképeket, a mit nem óhajtanék. Idegessé tesz a falusi szobai ros [sic] világítás, gyenge szem stb. stb. Ezt előtted fölösleges magyaráznom.

Ha teheted ezt a szívességet, írd meg. Ez esetben majd átmenvén, megkaphatom. Ha nem tehetnéd, azt még inkább megírd, arra kérek.

Hát - Béluskám, pá! Ne haragudj, hogy ily hosszan untattalak. Én, - tudja Isten, - egyik kérésemet sem szégyellem előtted. Én nem tehetek róla, hogy szegénynek születtem s arról se, hogy mégis szeretném valamire vinni! Ha szemtelennek találsz illetén gondolkozásomért gondold el, hogy „kirí belőlem a paraszt!”

Kedves Atyád Uradnak add át s Magad is fogadd szívesen mély tisztelem (és szeretetem) őszinte megnyilvánulását.

*Tornyai
Jankó*

P.S: Párisnak egész más a levegője is, mint a lucskos, ködös Münchennek

Oda ne menj télire semmi esetre. Ha csak az esőért jobban nem rajongsz, mint a Pik-túráért!?

Jelentőségében, s időrendben is a hosszabb Rudnay Gyula levél következik a sorban. A régi jóbarát és festőkolléga 1924 áprilisában írta e levelet Budapesten. Megtudhatjuk belőle, hogy Endre Béla - valószínűleg Rudnayék rendelése alapján - néhány „vásárhelyi cserépedényt” vásárolt Rudnayéknak a Majolikagyárból. A másik művészettörténeti adalék, hogy Rudnay erőteljesen unszolta Endrét egy budapesti kiállítás megrendezésére (több más művésztsárával egyetemben), erre azonban Endre életében nem került sor.

Kedves Bélukám!¹¹

Hálás köszönetemet küldöm azon szép és nagyon izléses „vásárhelyi cserépedényekért” (amint hívjátok). Nagyon köszönöm hogy voltál oly kegyes és kedves s elfáradtál s ki is választottad őket. A gyár teljesen hibátlanul el is küldötte s meg is kaptam valamennyit. Nagy örömem van bennök. A feleségem is örvendezik velem együtt. Sétálgatunk és nézegetjük. Kedves lapodat is hálásan köszönöm. Ismeretlen Barátunknak is tolmácsolod alázatos köszönetemet - Ilyen kedves lapot csak borocska és nótácska szülhet és a Ti tiszta nagy lelketek. Áldjon meg az Isten érte.

Nem mondom kétszer sem hogy ha valami alkalom kínálkozik - le nem rándulunk Vásárhelyre - ámbár amióta így be fogódtam a kocsiba „teherhúzni” bizony kevés a szabadnapom¹². S ha a vágyakozásom meg is van láthatni Benneteket - az említett okok, csak halasztatják velem ezután is a vásárhelyi utat.

¹¹ Rudnay Gyula első levele a 91.10.2 leltári számon került nyilvántartásba a TJM helytörténeti gyűjteményében.

¹² Kétségtelen utalás arra, hogy 1922-ben Rudnay Gyulát kinevezték a budapesti Képzőművészeti Főiskola tanárává.

Hanem dolgozzál Kedves Béluskám, s ha rászánod magad mégis, (most már nem hagyok békét) hogy összegyűjtött anyagod Pesten kiállítsuk engem értesíts. Hidd el nagyon okos dolgot sütünk ki belőle. Neked is jó lesz - meg minket sem fog a lelkiismeret bántani hogy egy nagy művésziünk veszni hagyjuk.

A húsvéti ünnepeket Somogy Bábonyban töltöttem a gyermekeim között, akik nagyon melegen üdvözlik Sáríkat s köszönik a megemlékezést.

Hiszem hogy jól vagytok! Mi rendben vagyunk. Csak ez a drágaság unalmas már kedves Béluskám.

Mindenesetre néha-néha, ha kedv is lenne hozzá írnék egy pár sort. Mindég jól esik tudnom hogy vásárhelyi élete [sic] hogy telnek-múlnak.

A munkáról pedig el ne feledkezzél!

Feleségem részéről a legmelegebb üdvözlés. Az öcsém is melegen köszönt Benneteket (t. i. most itt van).

A nagyságos Asszony kezeit csókolom s a helyi nótákat hálásan köszönöm.

Téged kedves Béluskám sok szeretettel ölel öreg barátod

Rudnay Gyula

Budapest 1924 apr. 25.

Móricz Zsigmond levele az egyetlen, amelyet írógéppel írtak. Ez a rövid, 1927. március 14-ei dátummal kelt levél minden bizonnyal egy közelmúltban esett vásárhelyi látogatás emlékeit idézi fel az első mondatban. Szinte bizonyos, hogy nem ez volt az első találkozása a Móricz és az Endre családnak, hiszen maga Móricz Zsigmond írta Endre Bélát búcsúztató cikkében: „Most négy éve ugyanezekben a fülledt kánikulai napokban Hódmezővásárhelyen voltam két kislánnyal. ...az asztalomhoz jön egy szolid szöke, kékszemű, halvány álmatag férfi. ...Ma gyászjelentést kaptam, hogy meghalt. Endre Bélának hívták, ötvenhét éves volt. ...” (Móricz 1928). A levél külön értéke, hogy Móricz Zsigmond felesége, Simonyi Mária színésznő két, kézzel írt sorral üdvözli Endréeket.

Budapest 1927. III. 14.

IV. Fővámtér 2.

Kedves jó Bélám,¹³

olyan kedvesen s szeretettel emlékezünk rátok s a te egész derék, okos városotokra, mintha egy kicsit otthon lettünk volna Vásárhelyen.

Áldjon meg az isten Benneteket mindközönségesen, s emlékezzetek Ti is szívesen ránk.

Feleségednek kézcsók, s kicsinyeidet, pláne a kicsit megesszük. A nagyobbacska már nagyobb falatocska, az már kikérné magának, igaze?

Csókolunk Bélám, isten veletek

Móricz Zs.

Drágáim én még külön is és nagy szeretettel csókollak

Mária

¹³ Móricz Zsigmond levele a 91.10.4 leltári számon került a TJM helytörténeti gyűjteményében nyilvántartásba.

Endre Béla özvegyének címzett levelek

A szerzemények között két olyan levelet találunk, amelyet Endre Béla halála után két közeli jóbarát, a festőtárs Rudnay Gyula, és a makói évekből ismert Eckhardt Tibor,¹⁴ kiscgazdapárti politikus írtak az özvegynek, Török Zsófiának. E két levél, - jellegénél fogva - nem igényel különösebb kommentárt.

*Kedves Szomorú Asszonyom!*¹⁵

Végtelen fájdalommal értesültem Kiss Lajos¹⁶ barátunk révén, hogy a mi nagyon szeretett Bélánk meghalt. Mondhatom - lelkem minden részét szomorúság fogta el e hír vételekor. Vigasztaljon valamennyiünket az a biztos tudat hogy csak idő kérdése s ismét találkozunk Vele egy boldogabb világban...

Ugy én mint Feleségem s gyermekeim részéről akik mind őszinte fájdalommal osztozunk e nagy szomorúságban - fogadják legtisztább nagyon őszinte részvétünket.

Kedves Bélám Isten veled a viszontlátásig!.....

Őszinte tiszteletem és kézcsókom átadva - az egész kis család szeretetteljes üdvözlésével maradtam.

Rudnay Gyula

Nagybábony 1928 aug. 20.

*

*Kedves Zsóca!*¹⁷

Hosszabb külföldi útról hazatérve találtam íróasztalomon a megrendítő hírt, drága jó Bélám haláláról. El sem mondhatom, mennyire megrendített az ő halála. Elmúló fiatal-ságom legszebb, legnemesebb emlékei közé tartoznak azok az órák, miket az ő társaságában töltöttem. Csupa jószág volt az ő egyénisége, lehetetlen lett volna őt nem szeretni.

¹⁴ Eckhardt Tibor (Makó, 1888 - New York, 1972) kiscgazdapárti politikus, ügyvéd, országgyűlési képviselő. Berlinben, Párizsban és a budapesti tudományegyetemen tanult, Budapesten szerzett államtudományi doktorátust 1908-ban. 1922-ben a Keresztény Kiscgazdapárt listáján képviselő lett. 1930-tól a Független Kiscgazdapárt tagja, 1932 és 1940 között a párt elnöke. 1931-1933 között országgyűlési képviselő, 1934-35-ben a Gömbös-kormány alatt Magyarország népszövetségi főmegbízottja. 1935-től az angolszász orientáció híve. 1940-ben a kormányzó és Teleki Pál miniszterelnök megbízásából az USA-ba ment, és nem tért vissza Magyarországra.

¹⁵ Rudnay Gyula részvétnyilvánító levele a 91.10.3 leltári számon került nyilvántartásba a TJM helytörténeti gyűjteményében.

¹⁶ Kiss Lajos (Hódmezővásárhely, 1881 - Budapest, 1965) néprajzkutató, régész, művészettörténész, a történelemtudományok doktora. Fiatal korában a színészi pályát odahagyva tér vissza szülővárosába, ahol Tornyai Jánossal kezd 1904-ben néprajzi tárgyak gyűjtésébe. 1908 és 1912 között a városi múzeum őre, majd 1912-től a nyíregyházi múzeumban előbb múzeumőr, majd 1925-től a múzeum igazgatója. Kutatási területe elsősorban a falusi nép életének vizsgálata.

¹⁷ Eckhardt Tibor részvétnyilvánító levele a 91.10.5 leltári számon került nyilvántartásba a TJM helytörténeti gyűjteményében.

El tudom képzelni, mily szörnyű ez a csapás Maguknak, kik mindenüket veszítették el benne. Nagyon, nagyon átérzem a fájdalmukat.

*Kezeit sokszor csókolja
igaz, régi barátja
Eckhardt Tibor*

Bp. 1928. IX.14.

NAGY IMRE

IRODALOM

Bodnár Éva
1986

Az újráfelfedezett Tornyai. Budapest.

Dömötör János
1988

„Mű, emberség, barátság: Barcsay Jenő és Endre Béla barátsága levelezésük tükrében.” *Juss*, 1988 szeptember, pp. 49-56.

Kenyeres Ágnes (főszerk.)
1985

Magyar életrajzi lexikon. Harmadik, kiegészítő kötet. Bp.

Móricz Zsigmond
1928

„Szív és ecset.” *Pesti Napló*, 1928. aug. 15. Újraközölve: *Tanulmányok, cikkek.* Bp. 1959. p. 232.

Zádor Anna és Genthon István (főszerk.)
1965-1968

Művészeti lexikon. 4 kötet. Bp.

Kosztolányi Dezső Tömörkény-nekrológja

Tömörkény István, mint ismeretes, 1917. április 24-én, reggel 9 órakor halt meg. Az első nekrológ még aznap megjelent róla, a Szeged és Vidéke ugyanis délutáni lap volt, s így erre az eseményre is még aznap reagálni tudott. (Ezt a nekrológot *f.j.*, azaz Frank József, a lap szerkesztője, a szegedi sajtótörténet méltatlanul keveset emlegetett jelentős alakja írta.) A Pesti Napló, amelybe egy időben Tömörkény rendszeresen dolgozott, szintén gyorsan reagált; másnapi számában már ott a búcsúztató (*Tömörkény István meghalt*), s a nekrológhoz csatlakozó, de attól csillaggal és eltérő szedéssel elválasztott életrajzi jegyzet. A pesti lap munkatársa minden jel szerint a Szeged és Vidéke híradására (is) támaszkodott (a nekrológhoz olyan utalások vannak, amelyeket máshonnan nemigen vehetett), – azaz munkájával alighanem 24-én este készülhetett el. Az összkép azonban, amit a Pesti Napló Tömörkényről ad, teljesen eredeti, szuverén értelmezést mutat.

De ki méltatta a Pesti Naplóban Tömörkényt? A nekrológ nincs aláírva, szignó sem jelöli. Juhász Gyula azonban 1928-ban írt Tömörkény-életrajzában azt állítja, hogy a szerző Kosztolányi Dezső volt. Írása Bevezetés-ében ez áll: „Halála [ti. Tömörkény halála] napján mondja róla Kosztolányi Dezső: Ilyen súlyos nevet még a háború alatt se írtunk az irodalom veszteséglistájába.” (JGYÖM 8:15.) Hogy hol mondja ezt Kosztolányi, Juhász nem adja meg, de a Juhász kritikai kiadás vonatkozó kötetét sajtó alá rendező Ilia Mihály kiderítette: a Pesti Napló 1917. április 25-i nekrológiájáról van szó. (Vö. JGYÖM 8:427.) Sőt Ilia Juhász jegyzetei között is megtalálta a nekrológ idézett mondatát, Juhásznak ezzel a megjegyzésével: „(K.D. *stíljé!*)”

Nem tudjuk, Juhász Gyula beszélt-e erről a nekrológról Kosztolányival (régi barátságuk és a Tömörkény-életrajz anyaggyűjtésében mutatott ambíciója ismeretében ezt föltelezhethetjük) – vagy csak stíluskritikai megfontolások alapján azonosította a szerzőt. Nagy valószínűséggel állítható azonban, hogy igaza volt: a Pesti Napló nekrológiáját valóban Kosztolányi írta.

Mi vall erre (túl Juhász azonosító gesztusán)?

1. Kosztolányi ekkor már – 1917 elejétől – a Pesti Napló szerkesztőségében dolgozott, belső munkatárs volt. Volt tehát alkalmá és lehetősége a nekrológ-írásra.

2. Tömörkényt becsülte; egy másik – a Pesti Napló 1917. máj. 19-i számában megjelent – írásából tudjuk, hogy még utcát is akart elneveztetni a szegedi íróról. (K.D.: *Egy ég alatt*. Bp. 1977. 80-81.)

3. Ebben a Tömörkény „utcájáról” szóló, kötetben is szereplő írásában – egyebek közt – van egy ilyen passzus is: „Elmélkedéseiben és kacskaringós bölcselkedéseiben örök időkre lekottázta a magyar vér ütemét, a keleti parasztész utánozhatatlan, belső ritmusát.” (Uo. 81.) Ez a gondolat – némileg eltérő formában – már a nekrológhoz is ott van.

4. A nekrológ egésze is, egyes nyelvi fordulatai is Kosztolányira vallanak. Az egészet illetően Juhász Gyula véleményét a koronatanú vallomásaként vehetjük számításba, a részleteket illetően pedig két azonosító mozzanatra kell fölfigyelnünk.

a.) A nekrológhoz előfordul egy érdekes, azt mondhatnánk, egyedi szóhasználat: *kámforoltás* (*kámforinjekció* értelemben és helyett): „Utolsó napokban már csak kámforoltásokkal tudták késleltetni a halált.” Az injekciónak (injektálásnak) oltásként való megnevezése Kosztolányi – purizmusából fakadó – egyedi szóhasználat volt. Az *injekció* egyenlő *oltás* azonosítása megvan naplójában, így: „Proletárszavak. Inekció = oltás.” (Igaz, itt a „proletár” szóhasználat, szerinte, inekciót mond injekció helyett.) (*Levelek – Naplók*. Bp. 1996. 837.) S a kámforoltás analógiáját is megtaláljuk nála. Az Ady-vitához

készített jegyzeteiben így: „Csak *morfiumoltással* lehet olvasni.” (*Egy ég alatt.* 613.) Levelezésében pedig így: „...két *morfiumoltást* kellett adni, hogy valahogy csillapodjak” (*Levelek – Naplók.* 723.) Ennek a szóhasználatnak a nyoma megtalálható már egyik időközeli (1918) kötetében is. Itt az injekciós tút mondja oltótűnek, így: „*morfiumos oltótű*” (*Káin.* Bp. 1918. 95.) Stb. Ez a szóhasználat olyannyira egyedi, s csakis rá vall, hogy az ugyanekkor megjelent Tömörkény-nekrológokban rendre *kámforinjekcióról* olvashatunk. (Szeged és Vidéke, ápr. 24. 1., Szegedi Napló, ápr. 25. 2., Délmagyarország, ápr. 25. 3., Szegedi Friss Újság, ápr. 25. 1., Magyarország, ápr. 25. 3.)

b.) Ugyancsak Kosztolányira vall, hogy a nekrológban az *itt* szó *itten* alakban fordul elő („*itten* élt a csöndes, méltóságos, keleti parasztek közt”), ahogy a Kosztolányi jegyezte szövegekben is.

A stíluskritika természetesen mindezeket túl is még további adalékot hozhat fölszínre (ilyen lehet pl. az *esprit* szó használata), de talán ennyi is elég.

Maga a nekrológ a következő:

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN MEGHALT

A magyar irodalomnak nagy gyásza van: Tömörkény István, a Pesti Napló büszkesége, évek hosszú során tárcaírója ma reggel kilenc órakor Szegeden meghalt. Váratlanul érkezik a döbbenetes hír. Az elhunyt író mindössze ötvenegy éves volt. Alkotó kedve teljében ragadta el a halál. Egy héttel ezelőtt baloldali tüdőgyulladását kapott, mely később májdaganattal és mellhártyagyulladással komplikálódott. Utolsó napokban már csak kámforoltásokkal tudták késleltetni a halált.

A háborúban, mely már három éve tart, hozzátörődtünk a halál gondolatához. Azzal fekszünk s azzal ébredünk. De milliók halála idején is megráz ez a hír. Ilyen súlyos nevet még a háború alatt se írtunk az irodalom vesztességlistájába. Szeged költője volt, az alföldi fővárosé, a legmagyarabb városé, de egyúttal az egész országé, az egész magyarságé. Ha külföldi emberrel beszéltünk s meg akartuk érzéltetni, mi a magyar író, aki az egész magyar világot összefogja egy tökéletes mikrokozmoszba, reá utaltunk. Stefan I. Klein fordításában, Georg Müller-nél Münchenben megjelent egy magyar elbeszélés-könyv – Ungarn a címe – melyben az ólomkatonáról szóló apró remekműve képviseli az ő bensőséges, egyedülálló művészetét. Akármely külföldi megismerheti ebből az egy elbeszélésből – a magyar paraszt lelkét. Acélos összefogó erő lakozott benne.

Aki a szegedi tanyák körül járt, az rá gondolt. Aki pedig sohase látta a szegedi tanyákat, ott járt – lélekben és szinte testében is – mikor munkáit olvasta. A múlthoz, a patriarkális, idilli régi magyarsághoz tartozott a tárgyai megválasztásában, meg a kegyeletes hajlamánál fogva. Az Alföldnek alig volt prózaírója. Jókai a Dunántúlé, Mikszáth a Felföldé, Gárdonyi és Krúdy is az északi magyarokat rajzolja, Móricz Zsigmond a tiszahátiakat. Tömörkény az Alföld elbeszélője. Itten élt a csöndes, méltóságos, keleti parasztek közt, kiknek nemcsak a gubáját ismerte, de a kacskaringós, színes, más nép előtt érthetetlen észjárását is, mely épp oly eredeti, mint a szürre-hímzett magyar minták. A bölcs szegedi halászokat ő szólaltatta meg először és valóságos vízi romantikát teremtett. Mennyire élnek az emberei, a mulató parasztek, kik vasárnap délelőtt a korcsmában ülnek, a bor, meg egy álmosan sistergő szódásüveg előtt, a kacér menyecskék, a titokzatos javasasszonyok, a bakák, a fiatalok és vének, az új és régi magyarok. A faj szelleme eleven erőként lüktet benne.

Nem kell azonban arra gondolni, hogy a régi értelemben vett népköltő volt. A népről írt, de úgy, mint öntudatos, európai művész. Megfigyelése éles, csalhatatlan. Írásaiból a magyar eszprít szikrázik. Mondatainak üteme a miénk. Emberei pedig, mikor megszólalnak és a csillagos éjszakában, pipaszónál elmélkednek csip-csup dolgokról, körülményesen és bakafántoskodva, meghányva-vetve a kérdést minden oldalról, egy kis humorral és egy csöpp keserűséggel is, egy ezredévre emlékeztetnek vissza.

Szegeden élt holtá napjáig. Itt, a pesti írók közt idegenül érezte magát. A Pesti Naplónak ünnepnapja volt, valahányszor remekbe készült írásait közölhette. Gondosan dolgozott. Nem egyszer megtörtént, hogy felutazott Budapestre, csak azért, hogy kijávítsa, levonatban is lássa egyik-másik tárcáját.

Egy darab magyar világ volt az ő munkássága. Halálával pedig egy világot, egy magyar világot veszünk.

* * *

Ez a szöveg úgy hiszem, nem igényel különösebb kommentárt. A maga nemében kítőnő írás, belekiváncozik Kosztolányi összegyűjtött író-portréinak gyűjteményébe. Tanulmányait azonban a Tömörkény-kutatásnak föltétlenül hasznosítania kell. Itt csak a nekrológ három megfigyelését, észrevételét emelném ki. 1. Figyelemre méltó, hogy itt mondódik ki – ily határozottsággal alighanem először – a mikrokozmosz-elmélet, amely máig a Tömörkény-értelmezés egyik legfontosabb, leghatékonyabb paradigmáját alkotja. 2. Lényeges megfigyelés az is, hogy a Tömörkény-tárca (legalábbis java darabjaiban) erősen koncentrált, tömör szöveg. („Acélos összefogó erő lakozott benne.”) Ezt általában nem szokták észrevenni a Tömörkényről szólók, jóllehet nagyon is jellemző és fontos. 3. S azt sem árt hangsúlyozni, amire a nekrológ fölhívja a figyelmet: paraszti tematika ide, paraszti tematika oda, Tömörkényben „*öntudatos, európai művész*” szólalt meg, nem pedig egy „régí értelemben vett népköltő.”

Végezetül egy egészen más természetű megjegyzés: a nekrológ szerzőjének azonosítása – azonosíthatósága! – figyelmeztet arra a tényre, ami ugyan evidens, de amiből eddig mégsem vontuk le a szükséges következtetéseket: Kosztolányi professzionális újságíró volt, aki – hivatásából következően – igen sokat írt névtelenül, még betűjelet sem használva. Ezen írásainak azonosítása a Kosztolányi-kutatás egyik aktuális feladata.

LENGYEL ANDRÁS

Egy titkos múzsa nyomában

József Jolán két levele Juhász Gyulához

1924. június 11-i dátummal József Jolán – akkori nevén dr. Makai Ödönné, „született” Lippe Lucie – a következő szövegű levelet¹ írja Budapestről Szegedre, Juhász Gyulának:

„Már nagyon régen szerettem volna fölkeresni soraimmal, valami nagyon szép üzenetet küldeni a mi Juhász Gyulánknak csak úgy, japán módon, avval a reménnyel, hogy jószívvel és örömmel fogadja. A költők nem ismerhetik azt az érzést, amikor tele vagyunk ezernyi szép, színes gondolattal, vágygal, akarással és nem tudjuk, hogy mit kezdjünk vele, kinek és hogyan mondjuk el.

Nem tudom, hogy fogunk e még találkozni és nagyon nagyon sajnálom, hogy azon a februári délutánon ott Szegeden nem mondtam meg, hogy ha egy jó barátira vagy kis pajtásra van szüksége, itt vagyok én, ha szeret bolondos és buta asszonyi leveleket olvasni én boldog örömmel írok, hogy néha oly sok mondanivalóm van, amiket keserves és szomorú eltemetni magamban; szomorúnak lenni tud az ember egymagában is, de örülni csak egy másvalakivel lehet együtt. És néha olyan jól esne az öröm.

Nem lehet tudni, hogy milyen semmiségek kellenek ahhoz, hogy fölboruljon az emberben minden, hogy a nyugalmát, egész valóját ne találja meg többé, hogy úgy álljon meg a világban, mint a zátoryra futott hajó. Se előre, se hátra és ki tudja miért és meddig. Ki tudja, honnan és mikor jön egy segítő kéz, ami visszavezeti régi útjára. Bolond dolog így megállni az élet útján, belesöhajtani a nyári éjszakába céltalanul, mint valami eltévedt kísértet. És miért, kiért? Talán nem is érdemes szépeket gondolni szívvel lélekkel, vénkisasszonyoknak való szórakozás ez, akik nem tudnak arról, hogy az élet azoké, akik minden embernek a szemébe nevetnek, minden piros örömbe beleharapnak, nevetve szaladnak minden guruló arany után. Csak a bölcsek látnak messzire és magasba, de egy asszony sohasem lehet bölcs.

Kérem, ne nevéssen ki, szégyelném magamat nagyon érte, de lássa, olyan egyedül vagyok és szükségét érzem annak, hogy kivetítsem magamból azt a sok bús gondolatot, ami bennem zsong.

Gyáva vagyok tovább folytatni és ne haragudjon, hogy írtam és ha van kedve, keresen fel egy pár sorral.

Melegen üdvözli

XXXX Lucie

Különös levél. Első olvasásra nehéz eldönteni: rejtőzködő szerelmi följánlkozás vagy ártatlan irodalmi barátság kezdeményezése lehetett-e írójának a célja. Vélhetően „Lucie” sem lehetett tisztában saját érzéseivel: erre vall az is, hogy ügyesen kikerüli a megszólítást, de még inkább az, hogy a gyöngybetűkkel írott, példás külalakú levél aláírását utólag – véletlenül ejtett paca képzetét keltve – gondos fondorlattal átjavítja. Hivatalosan az asszonynevét, ismerősei körében pedig férje családi nevét és a házasságban kapott keresztnevét együtt használta. Most azonban Makai Lucie – valószínűleg hirtelen ötlettől és „erős felindulástól” vezérelve – tintával nyomtalanul eltüntette a férjzett voltát és gyámnyai szerepét tudatosító, testvéri azonosíthatóságát zavaró előnevet. Talán ezzel a gesztussal kívánta Juhász Gyula tudtára adni, hogy ő Attila nővére elsősorban, nem pedig Makai Ödön felesége.

Mielőtt a levélíró lelki motivációit rekonstruálnánk, vegyük szemügyre a rendelkezésre álló adatok tükrében a feladó és a címzett kapcsolatának kronológiáját.

Személyesen minden bizonnyal 1923. június 17-én, Juhász Gyula költői jubileumának makói ünnepségén találkoztak először, ahol – Saitos Gyula beszámolója szerint – „Makai is megjelent (...) mivel a Juhász-ünnepség keretében megemlékeztek családjá nevezetes tagjáról, Makai Emilről, a költőről is. Kivonultak a makói zsidó temetőben levő sírjához, és ott Juhász Gyula mondott emlékbeszédet.”² Az ünnepségről készített egykori fényképfelvételen Jolán kalapos feje is látszik az első sorban álló, fehér ruhás Étsy Emilia mögött.³

A kortársak emlékei szerint József Attila nővére nem ekkor járt először az alföldi kisvárosban. Eperjessy Kálmán gimnáziumi tanár úgy emlékezett rá, mint aki nemcsak öccsét látogatta meg Makón, hanem üdülni is járt oda. „A makóiak, különösen a nők, számon tartották Jolán látogatásait. Én akkoriban annyit hallottam, hogy jól öltözött, finom jelenség. A férfiak utánafordultak az utcán” – írta a makói tanár.⁴ Kartársa, Tettamanti Béla hasonló képet rajzolt Attila nővéréről: „mindnyájunkat megdöbbenett a két testvér külső megjelenése között fennálló kiáltó ellentét: egy kifinomult, divatos izléssel, sőt feltűnően jól öltözött, kétségtelenül jó módban élő fiatalasszony kopogott be hozzánk öccsének, a bizony szegényesen felruházott, nyáron kukoricát őrző makói diáknak kíséretében.”⁵

Miért fontos mindezt eszünkbe idézni? Mert valószínűleg Juhász Gyula is hasonló meglepetést érzett, amikor a mindössze huszonöt esztendős, vonzó fiatalasszonyt először megpillantotta – annak dacára, hogy Attila elbeszéléséből nyilván elég sokat tudott a zürzavaros családi hátszínéről királynőjéről. S ismerhette a makói gimnazista rajongását is nővéérért, melyre a fiú ekkori és későbbi leveleiből magunk is következtethetünk.⁶ Jolán rá is szolgált erre a vonzalomra, mert alakoskodásra készítő házassága idején – lelki problémái közepette is – gondoskodó-inspiráló támasza maradt öccsének. Németh Andor kissé későbbi emlékei szerint Lucie mindvégig testvérei szövetségeseiként, olykor valóságos összeesküvőként viselkedett Makaival szemben, akihez úgy viszonyult, „mintha az a gyámajja lett volna, nem a férje.”⁷

Leküzdhetetlen apa-komplexusa miatt viselkedhetett így, mely férjválasztásaiban és becsvágyó törekvéseiben egyaránt megnyilatkozott. Érthető, hogy József Áron eltűnése az életükből – anyjuk után – legjobban őt, a kilencéves nagylányt rázta meg, hiszen apa és lánya szenvedélyesen bensőséges, freudi értelemben vett szerelmi viszonya ért véget a családi támaszt jelentő férfi hűtlenségével. Jolánban ez a trauma még mélyebb nyomot hagyhatott, mint testvéreiben, hiszen benne tudatos és kitörölhetetlen emlékek maradtak az istenítve imádott és érthetetlenül büntető apáról. Nyilván ezért vonzódott később is a nála jóval idősebb, biztosságot, szeretetet és társadalmi felemelkedést ígérő férfiakhoz.⁸

Mindezek tudatában már nem olyan meglepő, hogy az úriasszonyi életforma kezdetben vonzó, de mind sivárabb szenzációit megeléglő, szellemi impulzusokra vágyó, önmagát – kicsit sznob alapon, de eredményesen – művelő Jolán, átvéve Attila lelkesedését és rajongását, maga is gyermeki vonzalmat, egyszersmind asszonyi kíváncsiságot érez öccse fölfedezője, a Nyugat híres költője és a boldogtalan szerelem poétája iránt. S miután magánélete boldogtalan, kitörési kísérletei pedig rendre kudarccal végződnek,⁹ szükségére van valakire, aki legalább képzeletben betöltheti a gondolatait, s akinek maga is kitárulkozhat – hiszen az önkifejezés elsöprő vágyával a benne mocorgó írói tehetség szeretne már megnyilatkozni. Így talál rá öntudatlanul a számára legkézenfekvőbb,

érzelemlevezető műfajra, mely nem más, mint az irodalmi igénnyel megírt magánlevél. Most már csak partnert kell találnia, aki kellően értékeli és csiszolja stílusát.¹⁰

Az első személyes találkozás csak fölerősíthette sóvár vágyát az apapótló, imponáló-ösztönző tekintélyszemélyiség iránt, hiszen a vidéki költő bélyegét élete végéig megalázó stigmaként viselő Juhász Gyula ezúttal sikerei teljében, a felé áradó szeretettől önérzetében megerősödve, legjobb formájában mutatkozott makói hívei körében.

„Lucie” mégis csak egy év múlva határozza el magát a levélíráásra. Vajon mi lehetett az apropó? A levél szövegéből ez is kiolvasható.

A kulcs-szókapcsolat – *japán módon* – elárulja az ihlető olvasmányélményt. A Pesti Napló 1924. június 1-i számában jelent meg Juhász Gyula Japáni módra című verse, melynek költői képei – köztük a temetői találkozást felidéző sorai – valamint a vers szelíden vágyakozó hangja megérintette Jolánt. Önmagában ez az élmény talán nem bátorította volna őt levélíráásra, ám az a pár hónappal korábbi személyes találkozás, melyre a levélben hivatkozik (*azon a februári délutánon ott Szegeden*) már érthetővé teszi, miért érezte úgy, hogy *valami nagyon szép üzenetet* küldjön a költőnek, akit családi bensőséggel a *mi Juhász Gyulánknak* nevez.

1924. februári találkozásukra akkor kerülhetett sor, amikor Jolán leutazott Makóra, hogy a szilveszter óta Espersit Jánosnál tartózkodó, időközben azonban istenkáromlásért perbe fogott Attilát védőszárnyai alá vegye s magával vigye a Lovag utcába. Saitos Gyula emlékei szerint „a hazahívást Attila egyáltalán nem fogadta örömmel. Nem akart Pestre menni. Jolán napokig kapacitálta, s az öreg barátok segítségét is kérte, hogy az ingyenélő csavargót, akiből a család embert akart nevelni, jobb belátásra bírassa.”¹¹

Minden bizonnyal ekkor keresték föl Juhász Gyulát is Szegeden, tanácsát tudakolva. Hogy miként reagált Juhász a per hírére, Márer György örökítette meg egy cikkében: „Harminc esztendeje írok már, és egyszer sem sikerült lecsukatnom magamat. Sőt még a Petőfi Társaságba is beválasztottak” – mondta állítólag.¹²

Nem nehéz elképzelni, miképp viszonyult az öccsét kísérő, feltűnően szép, szőke(!) fiatalasszonyhoz a nőtársaságban roppant gátlásos Juhász Gyula.¹³ Minden bizonnyal visszafogottan viselkedett és kevés szóval tartotta vendégeit – ezért érezhette úgy Jolán, hogy egy vidító társ, egy *jó barát* vagy *kis pajtás* elkelne a távolból a költőnek. De bizonyosak lehetünk abban is, hogy Lucie nemcsak becsvágyból kezdeményezett plátói kapcsolatot a szegedi költővel. Levelének lebegően érzelmes hangulata, a konkrétumok csaknem teljes mellőzése, a naiv rafinériával vagy ösztönös kacérsággal *bolondos és buta asszonyi leveleket* ígérő félmondatok mákonyos hatásúak. Mintha nem is a címzettet akarná elkábítani, hanem magát narkotizálná az írással, oly áradóan ömlenek belőle a kissé megemelt stílusú, asszonyi logikával filozofáló, képgazdag mondatok. Ez a sodró, belefeledkező, majd hirtelen megtorpanó érzelmi áradás teszi formailag hasonlatossá üzenetét Tatjana híres leveléhez Puskin Anyeginjéből, mely talán öntudatlan irodalmi minta lehetett a magánytól és a megértő érzelmi partner hiányától szenvedő Jolán számára.

Lucie asszony levelének hatása lemérhető Juhász Gyula váratlan alkotói felívelésén. Nem lehet véletlen, hogy pár nappal a levél kézhezvétele után – a múzsa csókjától ihletetten – a szokásos őszi-téli makói alkotóhetek közé beiktatott egy rendkívüli, nyári munkaszerezont is Espersit János vendégeként. Láthatóan olyan zsilipek nyíltak meg benne, mint korábban soha, hiszen e röpke két hét termése: majdnem egy kötetre való vers és az Orbán lelke című kisregény. „*Magam is csodálkoztam, hogy ilyen rövid idő alatt ilyen sokat lehet írni, de azé a könyvtárszobáé az érdem. Ott leküzdhetetlen kényszer hajtja neki az embert a munkának*” – nyilatkozta hazatérve szülővárosába Magyar Lászlónak,

aki 1924. június 29-én meg is jelentette „a magyarság bánatosan halkszavú lírikusának” nyilatkozatát.¹⁴

Juhásznak ugyanebben a cikkben olvasható, már-már ujjongóan büszke szavaiból az is kitetszik, hogy nem csupán a könyvtárszoba hathatott rá inspirálóan, inkább valami más, ami fölszabadította a kishitőség gátlása alól. „Igen, regényt írtam, Makón. Első regényemet írtam meg. Csakazértis megírtam. Mindenki azt vágta eddig a fejemhez, hogy képtelen vagyok valamilyen nagyobbszabású írásműre. Annyit mondták (...) hogy már magam is elhittem.”¹⁵

A titkos múzsa el is nyeri jutalmát. Juhász Gyula – emlékezve rá, hogy a lelki kapcsolat kezdeményezőjét a Pesti Naplóban közzétett Japáni módra című verse készítette a közeledésre –, most újabb verses üzenetet küld neki, levél helyett – hiszen a romantikus kapcsolathoz jól illik a titkos üzenetváltás. A Pesti Napló 1924. július 8-i számában jelenik meg Régi költő című verse, a makói termésből, Makai Emil emlékének ajánlva. A versbe rejtett vallomást az előzmények ismeretében nem nehéz kihallani.¹⁶ Egy hónappal később, augusztus 24-én pedig a Magyarország hasábjain lát napvilágot Juhász Gyula Stanza című verse, mely szintén ezen a nyáron, Espersit János íróasztalán készült – tehát bizvást tekinthető a rossz levélíró Juhász újabb verses üzenetének, azaz viszontválasznak Jolán levelére.¹⁷

Hogy mi történt a következő esztendőkből kettejük között, s hogyan alakult át kapcsolatuk szívélyes barátsággá, nehezen rekonstruálható. De néhány dokumentum segít az eligazodásban.

József Attila szegedi időszakából fennmaradt egy incselkedő, tréfás versike, amelyet az ifjú költő 1924. október 4-én „este fél 9-kor” írt Szegeden Juhásznak, Juhászról:

*Mint örök keservet
írta ezt a verset
Az ördögmotolla
Juhász Gyula tolla
Ki vala nagy búban
Szíves háborúban.*

A két költő ekkoriban – 1924 őszétől 1925 tavaszáig – gyakran időzött egymás társaságában, s az éjszakába nyúló irodalmi viták során intim témák is szóba kerülhettek köztük. József Attila tudhatott nővére és Juhász plátói kapcsolatáról, hiszen mindkettejük bizalmasa volt – erről tanúskodik ez a vers, és ezt bizonyítják Jolán egyelőre kiadatlan levelei, melyeket öccséhez intézett.¹⁸

Juhász hódolatának további bizonyítéka az a dedikált fénykép, amelyen a következő szöveg olvasható: „Lucy asszonynak, a költők testvérének nagy szeretettel Juhász Gyula... Szeged 1925.”¹⁹

1926 májusában, bécsi utazása során Juhász Gyula újra sok időt töltött együtt József Attilával. Hogy írtak-e ekkor Jolánnak, nem tudjuk – mindenesetre Juhász ekkori címjegyzékén, utazási tennivalóira emlékeztető céduláin ott szerepel Dr. Makainé neve, de már hódmezővásárhelyi – pontatlan, illetve hiányos – címmel. Valószínűnek tűnik tehát, hogy ezt a följegyzést utólag írta tematái közé.²⁰

József Attila párizsi tartózkodása alatt is szóba kerül a két testvér levélváltásában Juhász Gyula neve. 1927. május közepén a költő francia nyelvű levélben kéri nővérétől a róla szóló, nyomtatásban megjelent kritikákat, az Esti Kurirnak adott interjújához szüksé-

ges dokumentációt. Jolán válaszlévelében²¹ őszinte testvéri vallomást tesz öccsének, rossz idegeire panaszodik, amely miatt az év elején a Schwartzter szanatórium lakója volt, s így búcsúzik: „Írjál továbbra is szorgalmasan és vigasztalj meg, borzasztóan szerelmes vagyok és nem is ismerem szerelmem objektumát, csak messziről”. Végül a lelkére köti: „A Juhász Gyula leveleire különösen vigyázz!”

Nos, szinte biztos, hogy Jolán ekkor már nem Juhász Gyulába szerelmes „messziről”, hanem másvalakibe, hiszen a távolság egy darabig gerjeszti, idővel azonban lelohasztja a titkolt vagy viszonzatlan plátói szerelmet. Az érzelmileg túlfűtött Jolánnak azonban lételeme a vágyakozás.

(Hogy mennyire szenved eseménytelen házasságában, maga meséli el öccsének 1927. július 10-én Párizsba címzett levelében, mely válasz József Attila hozzá intézett kérésére: idézze föl számára aprólékosan 12-13 éves korából egy iskolai hét érzéseit.²² A levél részlete így szól: „Most pillanatnyilag nagyon butának tűnik fel előttem az a kívánságod, arról a megírandó iskolás hetemről, ezer évvel ezelőtt. Nincsenek emlékeim visszafelé, ami mögöttem van, az olyan mint a lelegelt fű de én nem tartozom a kérődzők fajtájához. (...) Én most vagyok gyerek, játékos kedvű és gondtalan, akkor egy stréber öregasszony voltam, abban a világháborúban, amit azok a békeévek a mi számunkra jelentettek. Csúnya dolgokat éltem át, minek sápadt és vértelen kísérteteket idézni a múltból, mint egy elátkozott varázslónő. Most meg nem csinállok semmit, csak várok, mit, azt nem tudom, tele vagyok vágyakozással valami nagyszerű szenzációk után, mit tudom én, mi legyen az, de ezt az egyhangú, buta, jó létezést nem tudom hinni mindvégig ilyen butának és egyhangúnak. Valakinek kézen kellene fognia és elvezetni egy új országútra ebből a zsákutcából, ahol az ebédgondtól a bridge partiig és vissza semmi fantázia és semmi lehetőség. Ödön pedig örökké kényelmes nyárspolgár marad, akinek amellet még anyagi gondjai is vannak. Hagyjuk ezeket a tegnapi és mai dolgokat, én a holnaptól sejtek, várok valamit, ó nagyon jó volna valahol ellesni a boldogulás, a boldogság titkát, de olyan buta az emberi fantázia, nem tud semmit sem kitalálni, csak verejtékezik.”²³

Ez a lelki önfeltárukozás szándékával írt vallomás – noha ezúttal nem a hódítás, az elbűvölés, hanem a magyarázkodás szándékával íródott – meglepően hasonlít a Juhász Gyulához intézett 1924-es első levélre. Mindez azt bizonyítja, hogy Jolán érzelmi sóvárgása, szeretethiánya az elmúlt három év alatt tovább nőtt. Vulkán erejű vágyakozását már nem elégíthette ki a képzelt szerelem. Igazi, hús-vér férfira várt, aki kiemeli a megalázó érzelmi nyomorúságból. Ezért kerülhetett a nála fiatalabb, de leplezetlenül érte rajongó, házasodni is hajlandó Bányai László hatása alá 1930 nyarán. – De túl messzire szaladtunk az időben.)

Ami a Juhász Gyulához fűződő érzelmeit illeti, valószínűleg időközben féltő szeretetté higgadt egykori rajongása, de a szegedi költő verseit, leveleit változatlanul nagy becsben tartotta, és gyűjtötte is a relikviákat. Most, Attila kérésére, minden bizonnyal nemcsak a Szépség koldusa című kötet bevezetőjét küldte el Párizsba, hanem Juhásznak Attilához írt egykori leveleit is.

1928 szeptemberében József Attila Vágó Mártához írt leveleiből²⁴ értesülünk Makaiék családi botrányáról, Jolán öngyilkossági kísérletéről, a házaspár válási tervéről és a hódmezővásárhelyi költözésről. A zaklatott hónapok után Makai Ödönné – akitől időközben elvált a férje, de 1928 szeptemberében, immár saját leánykori nevén újra feleségül vette – nyugalomra vágyott. Amikor híre ment, hogy Juhász Gyula Baumgarten-díjat kap, sietett köszönteni rajongása egykori tárgyát, s meghívólevelet küldött neki, hiszen mióta Vásárhelyre költöztek, földrajzilag is közelebb kerültek egymáshoz. Hogy mennyire fontos volt

számára ez a kedves emlékeket felidéző találkozás, a levél dátuma jelzi: ekkor ünnepelte Jolán harmincadik születésnapját. Levelének hangneme is érett, felnőtt, Juhász Gyulával kapcsolatban érzelmileg már lehiggadt személyiségre vall. A Hódmezővásárhelyen, 1929. január 16-án kelt levél²⁵ így hangzik:

Kedves Juhász Gyula

Vásárhelyre költözködtünk a sors bogaras szeszélyei folytán és amikor ezt sietek közölni, teszem abban a reményben, hogy mihamarabb felkeres bennünket. Kiváló hálóléssel, jó konyhával, üdítő borocskával és szerető szívvel várjuk és gondolom, e sok csábító dolognak nem sokáig fog ellentállni.

Espersit is meg fog látogatni bennünket, vele már találkoztunk is egy makói kirándulásunk alkalmával. Igen örült, hogy ilyen közeli szomszédok lettünk. Attila Pesten maradt, ő csak a meleg idő beálltával jön le hozzánk látogatóba.

Megragadom az alkalmat, hogy szívből gratuláljak Babits bölcs belátásához, hogy a „Farkas Zoltánok” mellett elsősorban a Juhász Gyuláknak kell következni.

Várom válaszát és értesítését, amikor tervbe veszi, hogy ellátogat hozzánk, amit nagy örömmel várok.

Melegen üdvözli

Makai Ödönné

Hódmezővásárhely, Szentesi-ucca 24.

Az egyetlen magyarázatra szoruló mondat a levélben a Babitsnak tulajdonított belátás: a „Farkas Zoltánok” mellett elsősorban a Juhász Gyuláknak kell következni. Nos, a korabeli sajtóban csak a január 18-i Baumgarten-díj kiosztásának napán jelenik meg a jelöltek listája. Addig csak találgatják a szóba jöhető írók, költők kilétét. Január 6-án az Esti Kurir tipplistáján még nem szerepel Juhász Gyula neve, és Babits Mihály, a kuratórium elnöke rövid nyilatkozatában el is zárkózik attól, hogy megerősítse vagy cáfolja a pletykákat. „Csak annyit mondhatok, hogy az összes díjak ügyében még nem döntöttek véglegesen és hogy az a lista, amelyet ezzel kapcsolatban emlegetnek, a maga egészében nem autentikus.”²⁶ A január 8-i számban azonban már ott szerepel a „belletrista”-jelöltek között Juhász neve is.

„Irodalmi körökben szinte lázas érdeklődéssel néztek már hónapok óta a kuratórium döntése elé” – írja Az Est 1929. január 19-i számában a díjátadásról szóló fényképes tudósításban, és ez a mondat teszi érthetővé, hogyan tudhatott József Jolán már január 16-án a kuratóriumi ülésen elhangzottakról. Nyilván kiszivárgott, s az izgatott írók a kávéházban egymás közt terjesztették, kiről hogyan vélekednek a kurátorok. Jolán csak decemberben költözött le férje után Hódmezővásárhelyre, így volt elég ideje, hogy Pesten – nyilván József Attila és barátai közvetítésével – értesüljön az irodalmi élet legfrissebb híreiről.

A „Farkas Zoltánok” kitétel az első évben kiosztott Baumgarten-díjak „assayírói” kategóriájának jelöltjeire vonatkozhatott. Farkas Zoltán egyébként művészeti író volt, aki azzal a megbízással került a díjazottak közé, hogy lefordítja és sajtó alá rendezi az alapítványt létrehozó Baumgarten Ferenc hátrahagyott műveit.²⁷

József Jolán és Juhász Gyula kapcsolata ezt követően gyakorlatilag megszakadt, mert a költő „régibaja”, súlyos depressziója – a Baumgarten-díj átvétele után elhatalmasodó önértékelési zavar miatt – újra rátört, s február 7-én nem Hódmezővásárhelyre utazott, hanem a budai Schwartzer szanatóriumba vonult, s kedélybetegségéből többé nem gyó-

gyult fel. 1937. április 4-én pedig – számos korábbi próbálkozás után – „sikeres” öngyilkosságot követett el.

József Jolán az öccséről írt életrajzi regényében²⁸ nagy szeretettel emlékezett meg „a drága emberről”, aki az ő szívének is fontos választottja volt egykoron.

VALACHI ANNA

JEGYZETEK

¹ A levél őrzőhelye: Szeged, Móra Ferenc Múzeum, Irodalomtörténeti Gyűjtemény, 54.550/4 jelzet.

² Saitos Gyula: József Attila Makón. Magvető, Bp. 1964. 154. p.

³ Ld. Négy szemközt az utókorral. József Attila fényképeinek ikonográfiája. Összeállította és az előszót írta: Macht Ilona. Népművelési Propaganda Iroda, Bp. 1980. 26-27. p.

⁴ Eperjessy Kálmán: József Attila makói diákévei. A Makói Múzeum Füzetei 16., 6. p.

⁵ Tettamanti Béla: Emlékezés József Attilára. In József Attila Emlékkönyv. Szerkesztette: Szabolcsi Miklós. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1957. 51.p.

⁶ 1921. szeptember 24-én így zárja Lucie-nek írt levelét a makói gimnazista: „*Etát milliószor csókolom! Néked nem írok semmit, hisz úgylis tudod mennyire szeretlek.*” 1922. augusztus 17-én pedig így vall Etusnak: „*A testvéri kötelékre vonatkozólag azt mondom hogy az bennem elszakíthatatlan, úgy Te irántad, mint Lucie iránt, avval a különbséggel, hogy Neked Isten, világ előtt öcséd maradok, míg Lucienek csak belül. Emberek előtt soha! Azért ne hidd, hogy Őt nem szeretem. Dehogynem. Azt is jól tudom, hogy minden hibám dacára Ő is szeret engem. De Lucienek idegei talán jobban tönkrementek már, mint az én idegeim a mai napig.*” Ld. József Attila válogatott levelezése. Sajtó alá rendezte: Fehér Erzsébet. Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. 14. és 20. sz. levél. 25., illetve 31. p.

⁷ Ld. Németh Andor József Attiláról. Sajtó alá rendezte: Réz Pál. Gondolat, Bp. 1989. 46-47. p.

⁸ Első férje, Pásztai Elemér még szinte gyermeklányként vette feleségül Jolánt. Dr. Makai Ödön tíz évvel volt idősebb első feleségénél, aki a mellette töltött tizenkét év alatt vált felnőtté és művelt úriasszonnyá. Negyedik férje, Gerhauser Albert is koros, komoly tanárember volt, amikor 1942-ben összeházasodtak. S noha ekkor már Jolán is értelmiségi – író, újságíró – volt, továbbra is fontosnak tartotta, hogy a mellette álló férfit tisztelettel fölnézhesen. Harmadik férje, Bányai László, a szabályt erősítő kivétel: a hét évvel fiatalabb férfival szemben már Jolán volt szellemi fölényben. (Ld. bővebben: Hét év József Attila közelében. Dokumentumok Bányai László hagyatékából. Sajtó alá rendezte Valachi Anna. Magvető, Bp. 1995. 9-42. p.)

⁹ József Attila nővérehez írt leveleiben több olyan utalást találhatunk, amely Makaiék házassági válságára, Jolán öngyilkossági kísérleteire, később pedig idegstanatóriumi kezelésére vonatkozatható. – Ld. József Attila válogatott levelezése, 20. sz. levél jegyzete (395. p.), 31. sz. levél (38. p.), 112. sz. levél (139. p.)

¹⁰ Levélírói vénája a József Attilának írt, jobbára praktikus témákat érintő leveleiben is megmutatkozik. Bányainak szóló szerelmesleveleiben is hasonló átszellemültséget és formaművészi törekvést fedezhetünk fel, mint a Juhásznak címzett üzenetben. (Bányaihoz írt leveleit ld. a Hét év József Attila közelében c. kötetben.)

¹¹ Saitos Gyula i.m. 167. p.

¹² Idézi Márer György, Rikkancs, aki ünnepi beszédeket gyárt a kaszinói urak számára című cikkében. Ma Este. 1924. aug. 28., 18.p.

¹³ Diósszilágyi Sámuel, Juhász makói orvosbarátja szerint „*húzódozott azoktól a társaságoktól, amelyekben nők is voltak. Volt Makón egy irodalmi műveltségéről, olvasottságáról közismert szépasszony, akinek a házában később valóságos kis irodalmi szalon alakult ki, s ahol igen szívesen látott vendég lett volna a költő is. Jóllehet egyszer sikerült is ennek a 'szépléleknek' bemutatni Juhász Gyulát, arra azonban nem lehetett rávenni, hogy tisztelegő látogatást tegyen, vagy baráti*

körével megjelenjen a 'jour fix'-eken. Ha kivételt tett, azt csak makói barátja, Espersit János lányával tette, akivel nemcsak otthon, de nyári estéken a kávéház kertjében is gyakran és szívesen beszélgetett." (Diósszilágyi Sámuel: Egy és más Juhász Gyula arcképéhez. Marosvidék, 1960. május. 41. p.)

¹⁴ Szeged, 1924. június 29.

¹⁵ Uo.

¹⁶ A vers így hangzik:

Juhász Gyula:

Régi költő

Makai Emil emlékének

*Tavaszi temetőben jártam
S egy költő sírjára találtam...*

*Rezeda nyílik most porából,
Mint régen ének ajakáról.*

*Fiatal lány ült hantja mellett
És olvasott sok régi verset.*

*Szemében boldog könnyek égtek.
Éreztem: ez az örök élet.*

*A nap haját aranyba szőtte,
Nefelejcskék ég nyílt fölötté!*

*A költő szíve lenn a porban
Megdobbant erre porladóban.*

*És suttogott a rezedákban:
Eljöttél, akit várva-vártam.*

Makó.

Egyébként Juhász Gyula a Tizenhat éves voltam című kis önvallomásában maga meséli el, hogy 1900 tavaszán, amikor otthagyta a váci rendházat, Budapesten elsőként Makai Emil nevével találkozott a hirdetőoszlopokon, így őt tekintette első számú példaképének a vágyott irodalmi hírnévhez vezető út elején. A Makai rokonságához tartozó Lucie minden bizonnyal ezt a kedves-nosztalgikus emléket is fölidézhetette benne. (Ld. Juhász Gyula: A tékozló fiú. Novellák, emlékek, szatírák. A Válogatott mesterek sorozatot s a kötetet összeállította: Fráter Zoltán. Ferenczy Könyvkiadó, Bp. 178-180. p.)

¹⁷ A vers szövege a következő:

Juhász Gyula:

Stanza

*Írok könyvek közt, írok koponyák közt,
Írok szerelmet, írok végzetet,
Bennem dalolnak város, tenger, erdő,
Múlt és jövő versemben remeg.
Írok szeliden, szilajon, merengőn
Az ismeretlennek levelet.*

Vigasztalást és szenvedést izenve.
Mint a palackot küldve tengerekre.
Míg künn a nyári nap aranya rátok
Esőzik, szőke asszonyok s akácok.
(Kiemelések tőlem: V.A.)

¹⁸ József Jolán családi levelei Kiss Ferenc kéziratgyűjteményében található. Hálásan köszönöm neki, hogy az értékes dokumentumok tanulmányozását és publikálását lehetővé tette számomra.

¹⁹ A Petőfi Irodalmi Múzeum művészeti tárában őrzött dedikált fotóra Tasi József, a költő fényképeinek ikonográfiáját sajtó alá rendező irodalomtörténész hívta föl figyelmem, s bocsátotta rendelkezésemre. Ezúton is köszönöm szíves segítségét.

²⁰ Ld. Juhász Gyula: Themata. Szerkesztette: Péter László. Somogyi Könyvtár, Szeged. 1983. 20-21., 46. p.

²¹ Kiss Ferenc tulajdonában

²² Ld. József Attila válogatott levelezése, 128. sz. levél (165-167. p.)

²³ Kiss Ferenc tulajdonában

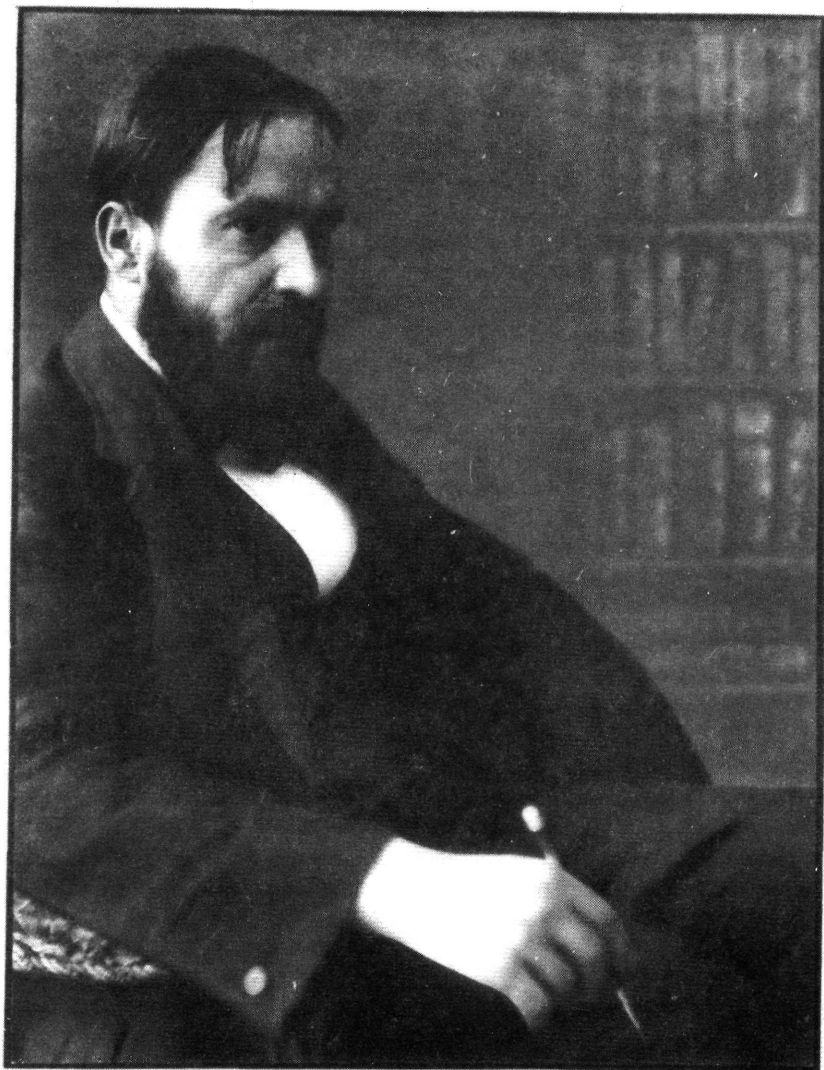
²⁴ Ld. József Attila válogatott levelezése. 144. sz. levél (187-189. p.), 146. sz. levél (190-195. p.), 148. sz. levél (196-201. p.)

²⁵ A levél őrzőhelye: Szeged, Móra Ferenc Múzeum, Irodalomtörténeti gyűjtemény, 54.587. jelzet

²⁶ Kik kapják az idei Baumgarten-díjakat? Esti Kurir, 1929. január 6., 7. p.

²⁷ Farkas Zoltán (1880-1969) számos képzőművészeti monográfia szerzője részben minden bizonnyal teljesítette feladatát. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzik Baumgarten Ferencz 1937-ben kiadott művét Conrad Ferdinand Mayer lírája címmel, melynek fordítója Farkas Zoltán és Sárközi György.

²⁸ Ld. József Jolán: József Attila élete. Cserépfalvi, Bp. 1947. (Harmadik kiadás) 168. p.

Luccyasszonynak, a költők testvérének nagy szeretettel
Szeged 1925 Juhász Gyula

Homzonnai, 1924.
máho.

Juhász Gyula József Jolánnak dedikált fényképe

Hegyi István négy dedikációja

Hegyi István (1896-1951) a szegedi parasztnovella talán utolsó kismestere. Munkássága – Jávorka Ferencével együtt – Cserzy halála (1925) után még egy évtizeddel meghosszabbította e jellegzetes szegedi irodalmi termék életét. (Kóró Imre írásait nem tekintem e körbe tartozóknak.)

Hegyi szegvári földműves családban született, műveiben mindvégig hű maradt az őt indító világhoz, a föld népéhez. Kétségtelen, hogy írásművészete Tömörkény nyomdokain jár, ám ismeretségük egyelőre nem bizonyítható. Első kötetének (*Vándor falu*. Szeged, 1923) elején kézírásának a hasonmása van:

Legkedvesebb mesteremnek, Tömörkény / Istvánnak a sírjára koszorúnak te- / szem ezt a kis könyvet. / Hegyi István.

1915-től folyamatosan jelentek meg paraszttörténetei a Móra szerkesztette Szegedi Naplóban. Tehát Tömörkény ismerte Hegyi pályakezdő írásait! A 20-as évek elején a szegedi irodalmi avantgárd tagja olyan társakkal, mint József Attila, Berczeli A. Károly, Kraszna József, Jávorka Ferenc és mások. József Attila meleg szavakkal dedikálta neki *Nem én kiáltok* című kötetét (1925). Móra Ferenc és Juhász Gyula több ízben elismerően írt róla. Preszly Lóránd is érzékelteti jelentékeny voltát (*A szegedi népies írók*. Szeged, 1931. 24. p.) A három kötetes novellista életútját Lengyel András vázolta föl a *Múzeumi kutatások Csongrád megyében* című tanulmánykötetben (1986).

A könyvgyűjtői szerencse úgy hozta, hogy a *Szegénység* (Szeged, 1925) és a *Fecskék a porban* (Szeged, 1932) két-két dedikált példánya került könyvtáramba. Hegyi a Koroknay-kiadású *Szegénység* című kötetét Tápai Antal (1902-1986) – akkori – szobrásznövendéknek 1928-ban Kisboldogasszony napján (szept. 8.) dedikálta:

Szeged, 1928. kisasszony napja.

Pajtás, örülök, hogy szép hajnal hasadt rád s napod is derűsnek ígérkezik. Ujjongok, hogy megint parasztanya ivadékát csudálkozzák finnyás úri népek. Csak ne szédicsenek meg soha az arany cirádék, meg a komédiás tarka vásznak. Pajtás, ne felejcsd el, hogy minket fejkendő parasztanyak szültek! A mi bölcsönket nem ringatta úri dajka, minket, csak úgy paraszt módra – szíven melengetett az anyánk. Nékem idegenek is az úri népek. Hogy közöttük élek? – ez csak olyan álcás máról-holnapra élés. Tudod-é azt pajtás, hogy otthon paraszt portán él a mi igazunk? A búzát sarjasztó ugar, a hamvát csudáltató gyümölcs, mit az apáink keze munkált... S az édes anyánk szíve; mely mindig haza kíván... Hát az úri népek?.. – Az úri népek Tápai Tóni pajtás, nem kívánnak semmit. Az úri népek, csak megcsudálnak, mert az úri népeknek nem paraszt a szívük.

Hegyi István.

Tápai Antal közlése szerint elvlaszthatatlan jóbarátok voltak. Hegyi – önvallomásnak beillő – soraiból kiderül, hogy mi kötötte össze őket. A szobrász meg is mintázta barátját, a portrét 1980-ban láhattuk szegedi visszatekintő kiállításán (*Hegyi Pista*). A Tápaira hasadt „szép hajnal” utalás a képzőművészeti főiskolai tanulmányokra (1926-1930), a kitűnő előmenetelre.

A *Szegénység* másik példányában bélyegzőlenyomat van:

Forray J. Sándor könyvtárából / Szeged ..... A tulajdonos a pontozott vonalra tintaceruzával ráírta a szerzés évszámát: 1930. Hegyi is ceruzával írt a kötetbe:

*Forray Sándornak szives szeretettel
egy kis hazai szegénység.
Szegvár 1930 V. 17. Hegyi István.*

A perjámosi születésű Forray J. Sándor (1875-1954) életútját Csongor Győző foglalta össze, arcképét is közölte (*A szegedi éremgyűjtés kezdetei*. Somogyi-könyvtári Műhely, 1982. 1. sz. 32. p.) Forray 1922-ben került Szegedre a Magyar Nemzeti Bank főellenőréként. A Dugonics Társaságban 1939. október 22-én fölolvasást tartott *A régi pénzekről és a magyar régipénz-gyűjtésről* címmel. Előadását kis füzetben kiadta (Szeged, 1939. 12 p.). Kedves gyűjtési köre a magyar királyok koronázási emlékérméinek összeállítása volt. Ez ösztönözhetette leányát, Forray Terézt (1905-1982), Greguss Pál (1889-1984) botanikus egyetemi tanár második feleségét, hogy doktori értekezését *A magyar királyok koronázási szertartásai* címmel írja meg (Szeged, 1929. 46 p.). A füzet 6. fejezetének egyik része a koronázási emlékérmekkel foglalkozik. Az ajánlásban az „egy kis hazai” arra utal, hogy Forraynak Szegváron rokonsága volt. Levéltári kutatásainak kitűnő eredménye a *Szemelvények Szegvár múltjából, a község kétszáz éves fennállása alkalmából* (Szeged, 1934. 61 p.). E füzetben teljes neve szerepel: Forray József Sándor.

A *Fecskék a porban* Hegyi kiadásában jelent meg. A pár soros előszó (*Tóni öcsém drága emlékének*) Szentesen kelt 1931. szeptember 14-én. Az egyik dedikáció Gyula nevű „pajtásának” szól:

*Vidéki élet, foszlott álmok!
De, ha előre tudtuk volna, tán nem
indultunk volna. Én az hiszem a Fecskék
a porban-ért kár volt 35 esztendő's fejjel. Gyula pajtás!
Szeged. 932. Szilveszter.*

Hegyi Ist.

Nem valószínű, hogy az ajánló sorok a beteg, visszavonult Juhász Gyulának íródtak. A kötet Terescsényi Gyuláé (1900-1944), Terescsényi György költő és író testvéröccsége lehetett. Terescsényi Gyula versekkel kezdte (*Ég a vadon*. Szeged, 1924), majd párizsi élményeit regényben örökítette meg (*Bolygó magyarok*. Bp. 1939). A két író megismerkedése a 20-as évek legelejére tehető.

E kötetből Tóth István Jenőnek (1887-1967) is volt példánya:

*Tóth István Jenő barátomnak, fájdalmas
életem csokra: a fecskék
Hegyi Ist.
Szeged 934. jan. 26.*

A nyugalmazott katonatiszt – akkoriban százados, később alezredes – Tóth István Jenő a festészethez vonzódott. 1913-ban a nagybányai művésztelepen dolgozott. Szegeden Károlyi Lajosnál tanult, később maga is festőiskolát nyitott. A 20-as évek elején több tárlaton szerepelt. Neve előfordul Juhász Gyula kiállítási beszámolóiban. Sírja a Belvárosi temetőben van. Hegyi és Tóth művészkörökben ismerkedhetett meg, kapcsolatukról érdemlegesen nem tudni.

*

Cikkem leadása után szereztem meg – csere útján – Nagyfalusi Jenőnek *Az Isten derengése* c. verseskötetét, benne Hegyi Istvánnak szóló ajánlással (Symposion kiadás, [Pécs.] 1924. 26. p. Kultúra nyomda, Szeged.).

A segesvári születésű, öt éves korában Szegedre került Nagyfalusi Jenő (1901-1944) a piarista gimnáziumban érettségizett 1919-ben. A fiatal költő már 1918-ban Juhász Gyula pártfogását élvezte. E kötetének a megjelenésekor, 1924 tavaszán a pécsi egyetem ötödik féléves német-francia szakos hallgatója volt. Nem tudjuk, hogy a két eltérő irodalom-szemléletű és világlátású fiatal mikor ismerkedett meg egymással. Hegyi Tömörkény köpenyéből bújt ki, Nagyfalusi már a 20-as évek legelején a német (G. Hauptmann, S. George) és az orosz irodalom (Dosztojevszkij) ismerője és rajongója. Az ajánlás arra enged következtetni, hogy bár egy városban laktak, közelebbi ismeretségük a 20-as évek derekán keletkezhetett. Íme, Nagyfalusinak – ceruzával írt – sorai:

*Hegyi Istvánnak
igaz tisztelettel és barátsággal
a jövőendő egycélú együttműködés
reményében*

Nagyfalusi Jenő

Szeged. 26.

ápr. 4.

APRÓ FERENC

Adalékok Hegyi István életrajzához

Hegyi István életrajzával Péter László, Lengyel András és Apró Ferenc foglalkoztak bővebben. Ebben a cikkben néhány még ismeretlen adalékkal szeretném kiegészíteni az eddigi kutatási eredményeket. Három, Hegyi István hagyatékából előkerült kéziratot és Hegyi iskoláira vonatkozó saját kutatási eredményeimet kívánom itt bemutatni. (A kéziratok jelenleg Hegyi Béla [Budapest] tulajdonában vannak.)

Mindhárom ismertetésre kerülő irat jelentős abból a szempontból, hogy Hegyi életnek eddig részint ismeretlen szakaszából, az 1940-es évek végéről származnak. Figyelmet érdemel, hogy mindhárom szöveg szegedi keltezésű, ami arra utal, hogy írójuk élete vége felé is Szegeden lakott. Az 1951-es szegedi halotti anyakönyv bizonyossága szerint itt is hunyt el.

A három levelet a kelteзések kronológiai sorrendjében mutatom be. Az első kézirat Hegyi rövid önéletrajza. Igen fontos szöveg, több idáig ismeretlen adatot tartalmaz. Az irat külön érdekessége, hogy tömör szakmai önéletrajz, melléklet az itt ismertetésre kerülő második levél, a Nemzeti Paraszt Párt Sajtóosztályának címzett álláskérelem mellé.

Ebben az önéletrajzban történik utalás Hegyi legmagasabb iskolai végzettségére, amely 4 polgári. Ez új adat a Hegyi-kutatásban, ennek igyekeztem utánajárni. Iskolai anyakönyvekkel bizonyíthatóan a következő eredményekre jutottam. Hegyi a sövényházi elemiben 6 osztályt végzett, majd az 1909/10-es tanévre a Csongrádi Polgári Fiúiskola 2. osztályába nyert felvételt. A család 1910-ben Szegedre költözött, ezzel összefüggésben Hegyi új iskolába került. Szegeden a III. kerületi Polgári fiúiskolában végezte el a polgári iskola 3. és 4. osztályát az 1910/11 és az 1911/12 tanévekben. A következő tanévben (1912/13) a Szegedi Állami Felsőkereskedelmi Iskola „alsó A” osztályába járt, innen azonban gyenge tanulmányi eredménye miatt kimaradt.

Hegyi István újságírói működésére is található utalás az életrajzban, eszerint 1916-ban kezdett újságíróként dolgozni, és a Szegedi Naplónál valamint a Szegedi Friss Újságnál állt alkalmazásban.

A kézirat végén az 1940-es évekre vonatkozó adatokat találhatunk. Hegyit 1944. aug. 1-én nyugdíjazták, attól kezdve Szentesen és Szegváron, a sokat emlegetett Lándor-parti tanyán tartózkodott.

*Hegyi István
Szeged
Béke-utca 18.*

Életrajz

1896. november hó 10.-én születtem a csongrád-megyei Szegváron. Teljesen szegény, föld- és háznélküli zsellércsaládból. Római katolikus nőtlen, nyugalmazott rendőrségi hivatali főtiszt vagyok. 4 polgárit végeztem. Hogy nem sikkadtam el, azt Móra Ferencnek köszönhetem, aki 1916 őszén a Szegedi Naplónál alkalmazott munkatársnak. Móra Ferenc közelsége, meg a Somogyi Könyvtár mérhetetlen könyvanyaga (melynek Móra Ferenc volt az akkori igazgatója) tették lehetővé, hogy önművelés útján pótoljam azt a hiányzó tudást, amit az iskola nem adott meg számomra.

Könyveim és újságírói stíluskészségem igazolják, hogy Móra Ferenc iskolája volt a legjobb iskola számomra.

1916-tól 1944. augusztus hó 1.-ig az állami rendőrség szolgálatában is állottam. Rendőri szolgálatom mellett fejtettem ki az újságírói működést. Tíz esztendeig a Szegedi Naplónál, tizenöt esztendeig pedig a Szegedi Friss Újságnál.

A magyar nyelv és a népi irodalom művelése körüli érdememért a Dugonics Társaság 1926. március 1.-én a tagjai közé választott.

Könyveim: VÁNDOR FALU Szeged 1923.

SZEGÉNYSÉG Szeged 1925.

FECSKÉK A PORBAN Szeged 1932.

A szegény parasztság életét tárgyalják és szociális problémáit feszegetik. Büszke vagyok arra, hogy az elsők között voltam, akik a földreformmal irodalmi vonalon foglalkoztak és már 1923-ban követeltem a parasztság részére a földet.

1944. augusztus 1.-én történt nyugdíjazásomtól kezdve a mai napig Szentesen és Szegváron tartózkodtam édesapám tanyáján, ahol részben paraszti munkával foglalkoztam, részben pedig irodalmi munkásságot fejtettem ki.

S z e g e d, 1948. szeptember hó 11.-én.

Úgy tartják számon, hogy Hegyi István az 1930-as évek végétől kezdve szinte teljesen felfüggesztette írói és újságírói működését. Ehhez szolgál érdekes adalékként a második kézirat, melyben Hegyi a Szegedi Friss Újság belső munkatársi vagy szerkesztői posztjára jelentkezik. A levélben egyrészt megismétli az életrajzban már leírtakat, másrészt pontosítja a szerkesztőségi munkájával kapcsolatos adatokat (1916-1924), és felhívja a figyelmet néhány publikációjára (Kis Újság 1947. júl. 27. és 1948. ápr. 22.). Mindez arra utal, hogy Hegyi a háború után sem hagyta abba teljesen az írást, de inkább újra az újságírói pálya felé tapogatózott. A közölt álláskérelem eredménye jelenleg még ismeretlen, de mivel bizonyos, hogy halála előtt Hegyi éjjeliórként dolgozott, arra következtethetünk, hogy sikertelen volt.

A Nemzeti Paraszt Párt Sajtóbizottsága

Szeged

Tisztelettel kérem Címet, hogy a Szegedi Friss Újság c. politikai napilaphoz belső munkatársi, esetleg szerkesztői minőségben alkalmazni szíveskedjék.

Fizetési igényem havi 300.-forint.

Ezért ígérem, hogy a lapnál - alkalmazásom esetén - elsőrendű, átlagon jóval felüli újságírói munkát fogok végezni, akár mint riporter, akár mint vezetőszerkesztő.

1916-tól 1924-ig Móra Ferenc és Szigethy Vilmos szerkesztők keze alatt dolgoztam a Szegedi Naplónál, tizenöt évig pedig a Szegedi Friss Újság munkatársa voltam. Igazolással becsatolom Sz. Szigethy Vilmos és Rácz Antal szegedi szerkesztők igazolását másolatban. Kívánatra felmutatom az eredeti igazolásokat is.

A Szegedi Igazoló Bizottság 1945. október hó 31.-én kelt 13709.II/1945.ig.biz.sz. határozata egyhangúlag i g a z o l t.

Becsatolom a Kis Újság 1947. július hó 27. és 1948. április hó 22.-iki számaikat, melyekben riportjaim jelentek meg. Négy darab riportomat gépelt kéziratban és három darab könyvemet. A riportok újságírói, a könyvek pedig szépírói készségemet igazolják.

Eddigi életem a magyar szegény kisparasztság önzetlen szolgálata volt. Ez a szolgálat pedig a Nemzeti Paraszt Párt programja. Erre való figyelemmel kérem az alkalmazásomat.-

Mellékelem az életrajzomat.

S z e g e d, 1948. évi szeptember hó 12.-én.

*/Hegyi István/
Szeged, Béke-u. 18.*

A harmadik kézirat több szempontból is jelentős, hiszen teljesen új vonásokkal gazdagítja a Hegyi Istvánról kialakult képet. Hegyi közéleti, politikai tevékenységéről eddig igen keveset tudtunk. Az Erdei Mihálynak címzett levél viszont aktív kisgazdapárti munkáról tudósít. Hegyi eközben is hű maradt vállalt értékrendjéhez, a kisparasztság érdekeit igyekezett képviselni a párton belül. Ennek az volt az eredménye, hogy amint írja, baloldali magatartásáért a pártból kizárták.

Hegyi munkásságának leginkább a Szegedhez kötődő része ismert. Az itt közölt levél viszont némi fényt vet szentesi éveire is, melyek a levél tanúsága szerint nem voltak eseménytelenek. Hegyi szentesi közéleti tevékenységének részletei jelenleg még feltáratlanok, de a kéziratból kiderül, hogy érdemes utánajárni. Biztosra vehető, hogy a szentesi kisgazda beharcok kutatása során sok érdekes adatra bukkanhatunk még Hegyi Istvánnal kapcsolatban.

Erdei Mihály Úrnak

országgyűlési képviselő, a DEFOSZ országos alelnöke

Budapest

Igen Tisztelt Uram!

A DEFOSZ országos elnökségéhez intézett előterjesztésemet azzal a kérelemmel küldöm meg, hogy a jegyzőkönyvi mellékletben foglalt bérkövetelési sérelmek ügyében a nyomozást a mezőgazdasági szolgálati jogviszonyból eredő követelések érvényesítéséről szóló 4079/1949. Kom. rend. értelmében a helyi DEFOSZ-szervezetek útján szíveskedjék lefolytatni. És a bejelentett kárköveteléseket az erre a célra alakult DEFOSZ bizottságok útján érvényesítse. A Horváth Antal keze alátartozó cselédségnek hozzávetőleges számtásom szerint 40-50 ezer forint kárt okozott.

Országgyűlési képviselő úr még Szentesről ismeri ezt az ügyet. Abból az időből, amikor Horváth Antal a szentesi kisgazdapártba tömörült parasztság élén próbált karriert csinálni. Óriási erőfeszítembe került, míg ezt a szemérmetlen előretörést sikerült megakadályoznom. Az erzsébetmajori jegyzőkönyvek segítségével sikerült csak kiszorítanom Horváthot a politikából. Most vissza szeretném hálálni az erzsébetmajoriaknak azt, hogy a segítségemre voltak. Ezért régi sérelmeikre felhívom a DEFOSZ figyelmét.

Ebből az alkalomból emlékeztetem országgyűlési képviselő urat arra a beszélgetésünkre, amikor a Horváth-ügyben felajánlotta részemre a kommunista párt segítségét. Én ezt akkori politikai elszigeteltségem és a kisgazdapárt külön állására tekintettel nem fogadhattam el. Most azonban, mikor a miniszter tanács gyorsított eljárással kívánja rendezni a gazdasági munkavállalók bérköveteléseit szükségem van a segítségére. Arra kérem, hogy fogja pártját a szóban forgó ügynek.

Szeretném, ha ezt az ügyet a legnagyobb körültekintéssel intéznék el az érdekelt DEFOSZ-bizottságok, mert ebben az ügyben a felszabadult parasztság megtorló erejének kell érvényre jutni. Ez az ügy ugyanis olyan speciális halmazata a bűnnek és a feudális nagybirtokrendszer bűnösségének, hogy ezt a tárgyalási anyagot a legnagyobb lelki ismerettel és szakértelemmel kell forgatni és országos viszonylatban is meg kell ismertetni a mai magyar társadalommal elrettenő példaul.

Az ügy lebonyolítása két vármegyére[,] Szolnok és Békés vármegye területére is kiterjed, mert a volt erzsébetmajori gazdasági cselédek és summások a két vármegye területén laknak. A szükséges nyomozások és jegyzőkönyvi kihallgatások a legnagyobb körültekintést igénylik, hogy ami az ügghöz tartozik abból semmi el ne maradhasson. Célszerű lenne, ha erre a célra megbízott miniszteri biztos irányítaná a munkát. A miniszteri biztos intézkedne a károsult munkavállalók és a felelős munkáltató érdekében. Ezért a kiküldött miniszteri biztosnak képzett közigazgatási szakembernek kell lennie. A miniszteri biztosnak kézben kell tartania a tárgyalás fonalát és figyelmét a legapróbb részletek sem kerülhetik el. Noha nem ő vezeti a tárgyalást, de ő irányítaná a károsult munkavállalók érdekeinek szem előtt tartásával.

Tekintve, hogy ennek az ügynek legjobb ismerője vagyok, a jegyzőkönyvi vallomásokot én vettem ki a károsultaktól, örömmre szolgálna, ha a miniszteri biztos teendőkkal megbíznának.

Tisztelem a legnagyobb lelkiismeretességgel és szakavatottsággal végezném el. Garancia erre közel harminc éves közszolgálatom és a szegény parasztság szociális helyzetének megjavítása érdekében eddig kifejtett írói és újságírói munkásságom és demokratikus magatartásom. Mint a kisgazdapárt tagja az úgynevezett Horvátantali úri-klikket én robbantottam szét a szentesi pártszervezetben. Mert ez a klikk szembehelyezkedett a kisgazdapárt haladó szellemű kisparaszti szárnyával. A szentesi pártszervezet ezért a baloldali magatartásomért 1947. november 3-án kizárt a pártból, úgyhogy párttagságomat csak 1949. február 26.-iki igazoló-szűrő bizottság állította vissza. Az erről szóló igazolást mellékelten csatolom.

Kérem országgyűlési képviselő urat, hogy előterjesztett javaslataimat jóindulatúan és a célnak megfelelően tárgyalják meg a DEFOSZ-vezetőségben. Elfoglalt álláspontjukról pedig értesíteni szíveskedjenek.

Szeged, 1949. június 10.

Tisztelő hive:

Hegyi István

író, ny. rendőrségi hiv. főtitst.

Szeged, Béke ucca: 18.sz. lakósa.

A három kézirat ismertetésével szerettem volna néhány adatot hozzáfűzni a néhol még hiányos Hegyi-biográfiához, ezzel is teljesebbé téve azt. Érdekes megfigyelni, hogy a szegedi kulturális- és közéletből kikerült Hegyi milyen erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy újra valamilyen pozícióhoz jusson. Az itt bemutatott levelek hatása még nem feltárt, ám minden jel arra mutat, hogy Hegyi az 1940-es években már nem tudott visszatérülni Szeged kulturális vérkeringésébe.

R. NAGY ANDRÁS

Hegyi István

Hegyi István az egyik szegedi szerkesztőségben

Rapaport Samu Juhász Gyuláról és József Attiláról

József Attila pszichoanalitikusa, Rapaport Samu (1888-1970) iránt az utóbbi időben megnőtt az érdeklődés. Valachi Anna két tanulmányát követően magam is írtam róla, illetve a költő életében, sőt életművében betöltött szerepéről. A munkát azonban korántsem tekinthetjük befejezettnek. Számos nyitott kérdés van még, s ha a szerencse is segít, talán érdekes és fontos József Attila-szövegek fölbukkanása is várható. Most egy Rapaport-levélre hívom föl a figyelmet. Ez a levél – címzettje Kilényi Irma (1891-1944), Juhász Gyula „önkéntes titkárnője” – két szempontból is fontos. Rapaport ugyanis, megtörve hallgatását, egy bizalmas emberi kapcsolat keretében két költő-betegéről is beszél, s mind Juhász Gyuláról, mind József Attiláról ez az egyetlen írásos megnyilatkozása. Levele ugyan értelemszerűen rövid, de mégis megtudhatjuk belőle – méghozzá saját szavai-ból, minden közvetítői torzítás nélkül –, hogy ő, mint orvos, hogyan látta költő-betegeit.

A levél, amelyet a szegedi Somogyi-könyvtár ún. Kilényi-gyűjteménye őriz, 1941. május 1-én íródott. Azaz már a két költő halála (1937) után, de még erősen időközelenben, olyan időpontban, amikor élményei még frissek voltak. A levél megértéséhez tudni kell, hogy Kilényi Irma egy Juhász Gyula-múzeumot szeretett volna létrehozni, s igyekezett megszerezni minden Juhászra vonatkozó dokumentumot. Értelemszerűen Rapaport Samu segítségét is kérte, hisz jól tudta, hogy Rapaport kezelte Juhászt, s Kilényi jól ismerte az orvost. (Szegeden sokáig egy házban – Kárász u. 14. – laktak, összejártak, Kilényi barátságot kötött Rapaport feleségével, Étsy Emíliával stb.) József Attila, amennyire kikövetkeztethető, úgy került a „képbe”, hogy Kilényi Irma egyik pártfogoltja – sajnos, nevét nem ismerjük – írni készült József Attiláról, s Kilényi közvetítő szerepet vállalt. Sajnos, Rapaport kitért e közeledés elől, nem adta ki a birtokában volt dokumentumokat, de – mintegy az elutasítás enyhítéseként, a barátság megőrzése végett – tapasztalatait röviden összefoglalta.

A levélből a jobb áttekinthetőség érdekében csak a két költőre vonatkozó részleteket közlöm.

Juhász Gyuláról Rapaport ezt írta:

„Juhászra vonatkozólag az az érzésem, hogy csak azokat a dolgokat tudnám róla mondani, amelyek közismertek, talán csak kissé szisztematizálva. Nagyon rövid ideig foglalkoztam vele. És ő annyira mindnyájunk között élt, hogy feltűnő karaktereltéréseit mindenki figyelhette. Célzok pl. az ő nagy depressziójára, mely részben oka, részben következménye lehetett az ő aszkétikus magatartásának. (Papnak indult.) – Nagyon sokat szenvedett a magárahagyatottsági érzésétől. Külsőleg ez úgy mutatkozott, hogy neki sok barátja volt, de ő csak egész felszínesen tudott kapcsolódni. Néha úgy látszott, hogy valósággal tapadó a viselkedése a barátaival szemben, pedig igazi barátságot senkivel <szemben> sem érzett. Köztudomású, hogy neki is, mint Adynak, súlyos konfliktusai lehettek az apjával. Úgy tudom, hogy írásaiban alig emlékezik meg róla, ezzel szemben azt tudják róla, hogy sohasem látogatta sírját. Ha lett volna alkalom a rendszeres vizsgálatra, az tudott volna világosságot deríteni arra vonatkozólag, hogy ezek a korai differenciák mennyiben determinálták őt az állandó ellenzéki magatartására. Valójában pedig nagyon félt mindentől és mindenkitől. Jól emlékezhet arra, hogy mennyire irritálta a zárt hely (pl. villamos, kocsi). Bécsben is gyalog ment be az állomástól a szállodába. Bizonyos, hogy depressziója gyakran közel járt az elviselhetetlenséghez, valószínűvé teszi ezt az is, hogy bizonyos periódusokban kénytelen volt alkohol mámorba menekülni. Nagy kár, hogy nem volt mód az okok felderítésére és ez által megmutatni a revízió lehetőségét.

Csak felfrissítettem most, amiket maga is tud róla. Az a kevés, amit még tudok róla és az a néhány álom, amit őrzök tőle, az ő infantilis élményeire tesz utalást; ezekben azonban semmi olyan jellegzetesség nincs, mely valamelyes specifitást mutatna, az ugyanúgy előfordulhatna egy kalapos depressziójánál is. Arra nem is gondol senki, hogy betegségének valamilyen szerepe volna tehetségének kialakulásában, de igenis zsenialitásának nagyságára vall, hogy mindezek dacára érvényesülni és alkotni tudott. Az ő neurózisa csak zsenialitása kifejezési módjának a keretét adhatta.

Nekünk csak 2 kéziratunk van tőle: 2 vers, amit maga is ismer és az említett néhány álom, melyek a leírt félelmi érzéseit adják vissza.”

József Attiláról a levél két helye szól. Az egyik a Juhászt jellemző részt vezeti be, a másik közvetlenül Juhász jellemzése után következik. Ezek sorrendben a következők:

„Német[h] Andor egy időben fel akarta dolgozni részletesen Attila életrajzát és akkor merült föl az a kérdés, hogy mit bocsáthatnék rendelkezésére, mert én sok kéziratát őrzöm. (Nem versek!) Illetékeseknek is az volt a nézetük, hogy a titoktartás kötelez.”

„Attilával sokkal többet foglalkoztam és sok írását is őrzöm. Ezek már akkor is annyira kifejezték a betegségét, hogy nem valók a nyilvánosságra (1931-32-33). Ismeretségünk elején árult el olyan fantáziákat, melyek a »vonatkoztatási téves eszmék«-re jellegzetesek. A Szép Szó emlékszámában megjelent egy kollégától egy szép cikk, melyben már a teljesen kialakult betegségét ismerteti.

Ha a barátja egyszer Pestre jönne és felkeresne, lehet, hogy személyesen, de ... személytelenül tudnék egyet mást mondani, amit felhasználhatna – a diszkréció megsértése nélkül. Sajátos érdeklődése a társadalmi tudományok iránt, munkamódszere, nyelési és ízzavara: »Semminek nincs íze!« Hogyan próbálta ezt a fantáziával bepótolni és mennyit szerepel az evés és az étel a verseiben.”

*

A két jellemzés eddigi ismereteinkkel való összevetése és szakszerű elemzése további módszeres munkát igényel. Itt és most csak a József Attila-részletek jelentőségére hívnám föl a figyelmet. Először is, ez a szöveg nyilvánvalóvá teszi, hogy – a korábbi filológiai kombinációkkal ellentétben – József Attila kezelésére valóban 1931-32-33-ban került sor. Másodszor: nyilvánvalóvá válik (amire eddig is voltak utalásszerű adataink), hogy Rapaport József Attilát írásos szövegek elemzésére (is) építve kezelte. S harmadszor: a költő eddig is ismert úgynevezett Rapaport-levelein túlmenően további kéziratok létével is számolnunk kell – méghozzá 1931-32-33-ból. Azokból az évekből, amelyekből eddig ilyen jellegű szövegeket egyáltalán nem ismertünk. Ezek előkerülése sok mindent teljesen új megvilágításba helyezhetne, s alkalmat adna Rapaport diagnózisának kontrolljára. Magáról a diagnosztikai részről szólva lényeges elem, hogy Rapaport *expressis verbis vonatkoztatási téves eszmék*-ről beszél. Sajnos, a tünetek ilyen jelzésszerű – s egyértelműen hiányos! – felsorolása lényeges dolgokat továbbra is homályban hagy. A nyelési zavarokról eddig is tudtunk, Szőke Györgytől értelmezése is rendelkezésünkre áll. A költőnek a társadalomtudományok iránti „sajátos érdeklődése”, közelebről nem jellemzett „munkamódszere” azonban mindenképpen további megerősítést és bővebb adatolást kíván. Rapaport szövegének – szándékolt – elnagyoltságát itt, ezeken a pontokon fájlatjuk a leginkább.

LENGYEL ANDRÁS

Szelesi Zoltán

Szelesi Zoltán

Szelesi Zoltán bibliográfiája

SZELESI RÓZSA

(Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)

*„Az élet nem tűr halogatást, nem vár, elmúlik.
Nincs módunk magunkat időben sem előre,
sem hátra helyezni, vállalni kell korunkat,
amelynek szolgálatára a tehetség kötelez.”*

Szőnyi István

Bevezető

Szelesi Zoltán Szegeden született 1920. január 27-én. Budapesten, 1985. december 4-én hunyt el. A szegény iparos szülők gyermeke az elemi és középiskolát és az egyetem első éveit Szegeden járta. A budapesti bölcsészkar művészettörténeti szakán Vayer Lajos tanítványa volt. A Pázmány Péter Tudományegyetemen (ELTE) 1951-ben végzett muzeológusként. Ezután a Magyar Iparművészeti Főiskolán dolgozott tudományos kutatóként, magyar-művészettörténetet oktatott.

A szegedi Móra Ferenc Múzeum munkatársa 1952-1983-ig. A képzőművészeti kiállítások rendezésén, az állománygyarapító munkán kívül az alföldi festészet kutatója volt. Szeged képzőművészete című disszertációja alapján a művészettörténeti tudományok kandidátusává avatták 1977-ben.

Munkássága nemcsak kutató jellegű, művészettörténeti tevékenységből állt, hanem nagyrészt műkritikusi feladatokat is tartalmazott. Különböző művészeti szaklapokban, irodalmi folyóiratokban, kiállítási katalógusokban és napilapokban több mint ötszáz, Szeged felszabadulás utáni képzőművészetével foglalkozó cikke jelent meg a három és fél évtized során.

Gyermeki kötelességemnek tartottam, hogy Édesapám 35 éves tudományos munkásságát egy bibliográfia keretében ismertessem.

Munkámhoz felhasználtam az 1962-ben megjelent *Szelesi Zoltán: Szeged új képzőművészetének bibliográfiája 1945-1960* című tanulmányt és ennek kéziratban maradt folytatását 1973-ig, melyet Szrenka Évával közösen állított össze Édesapám. Ennek a bibliográfiai anyaggyűjtésnek a folytatására sajnos már nem jutott ideje megromlott egészségi állapota és egyéb, határidős tudományos munkák miatt.

Az anyagot két csoportban, időrendben közlöm. Az első részbe Szelesi Zoltán írásai kerültek, ismertetésekkel. A második részben a róla megjelent irodalmat sorolom fel. Az időrendi összeállításban a keresést megkönnyítő élőfej az évszámot megismétli, ezért a tételekből – az önálló kiadványokat kivéve – elhagytam. A hónapok nevét a heti- és napilapok kelezésében rövidíttem, havi folyóiratoknál azonban végig kiírom, nehogy az utána következő szám miatt kelezésnek tűnjék.

A bibliográfiát a személyneveket, címeiket és tárgyszavakat tartalmazó egységes betűrendes mutató teszi használhatóbbá. A mutató a tételszámra utal. A dőlt számok azokra a tételekre mutatnak, melyekben Szelesi Zoltánról és műveiről van szó, továbbá a társszerzőket és a közreműködőket jelöli.

A Móra Ferenc Múzeum Képtára címszó alá csak néhány általános cikk tételszáma került. Az itt rendezett kiállításokat lásd a művész neve, illetve a tárlat címe alatt. A kiállítási katalógusok külön címszóként szerepelnek a mutatóban.

Rövidítések jegyzéke

:	a címetek, a kiadó, a nyomda nevét és az illusztrációt megelőző jel
=	a lelőhely adatait megelőző jel
(...)	az analitikus leírás jelölése
[...]	nem főforrásból származó adat jelölése
–	lásd még
Akad.	Akadémiai
bev.	bevezet
Bp.	Budapest
c.	című
(c)	cikk
CsmH	Csongrád megyei Hírlap
Dm	Délmagyarország
Ism.	ismertette
(ism)	ismertetés
(k)	katalógus
kiad.	kiadja
kieg.	kiegészítő
Kny.	különnyomat
köt.	kötet
mell.	melléklet
Ny.	nyomda
összeáll.	összeállít
rend.	rendez
SzNépl.	Szegedi Néplap
Szab. Műv.	Szabad Művészet
Szépirod.	szépirodalmi
szerk.	szerkeszt
t.	tábla
(t)	tanulmány
Vö.	Vesd össze

Művei

1950

- 1 Megnyitották a szegedi múzeum újjárendezett képtárát = Dm aug. 29., 4. p.
Pintér István társszerzőségével.

1952

- 2 A Csongrád megyei művészek kiállítása = Szab. Műv. augusztus. 8. sz., 378-380 p.
II. Megyei Képzőművészeti Kiállítás Hódmezővásárhelyen.
- 3 Kossuth emlékkiállítások = Szab. Műv. október 10. sz., 517-518 p.
A Magyar Nemzeti Múzeumban és a szegedi Móra Ferenc Múzeumban.

1953

- 4 „A Szovjetunió tapasztalatainak felhasználásával a szocialista Csongrád megyéért” = Szab. Műv. január-február 1. sz., 36 p.
- 5 Képzőművészeti kiállítás a szegedi üzemekben = Dm febr. 5., 4. p.
- 6 Szeged képzőművészete a népművelés szolgálatában = Dm febr. 13., 4. p.
- 7 Egry József születésének hetvenedik évfordulóján = Dm márc. 15. 4. p.
- 8 Siskin, a nagy orosz tájképfestő. Halálának ötvenedik évfordulójára = Dm márc. 24. 4. p.
- 9 Goya (1746-1828) = Dm ápr. 16. 4. p.
- 10 A múlt és a jelen Szeged képzőművészetében. Kiállítást rendezett a múzeum a Szegedi Textilművekben = Dm máj. 14. 5. p.
- 11 „Korea szabadságáért” I. Képzőművészeti kiállítás a Horváth Mihály utcai üvegcsarnokban = Dm máj. 24. 4. p.
- 12 „Korea szabadságáért” II. Képzőművészeti kiállítás a Horváth Mi-

hály utcai üvegcsarnokban = Dm máj. 31. 4. p.

- 13 Az újjárendezett múzeumi képtárban = Dm okt. 3. 4. p.
- 14 Repin a nagy orosz realista festő. Reprodukciós kiállítás az MSZT-székházban = Dm okt. 4. 4. p.
- 15 III. Megyei Képzőművészeti Kiállítás = Dm okt. 15. 3. p.
- 16 Fadrusz János (1858-1903) = Dm okt. 27. 3. p.
A szegedi Tisza Lajos-szoborról.
- 17 Csikós Miklós és Kriván Ferenc kiállítása a hódmezővásárhelyi Petőfi Kulturházban = Viharsarok, nov. 29. 5. p.
- 18 A népelet festője. Nyilasy Sándor = Dm dec. 3. 4. p.
- 19 Képzőművészetünk ünnepi hete = Dm dec. 19. 4. p.
Első Országos Képzőművészeti Hét.
- 20 Múzeumi Képtár (rövid vezető). Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Katalógus. Összeáll.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1953, Magyar Nemzeti Múzeum – Történeti Múzeum Rotaprint Üzeme. 7 p. 21 cm

1954

- 21 Szegedi örökség. Szeged képzőművészetéből = Dm jan. 10. 5. p.
Kacziány Ödön, Kukovetz Nana.
- 22 Benczúr Gyula emlékezete (1844-1920) = Dm jan. 28. 4. p.
- 23 Szelesi Zoltán referátuma az MSZT Tudományos és Művészeti Szakosztályainak kérdéseiről = MSZT Mozgalom, február. 12. p.
- 24 A „Honfoglalás” Szegeden. Emlékezés Munkácsy Mihály születésének 110. évfordulójára = Dm febr. 21. 5. p.
- 25 Csendes erdők festője. Paál László = Dm márc. 4. 4. p.

- 26 A háború ellen a békéért. Emlékezés Verescsagin, nagy orosz csata-képfestő halálának 50. évfordulójára = Dm ápr. 13. 4. p.
- 27 A megyei grafikai kiállítás margójára = Dm máj. 9. 4. p.
- 28 Vincze András rajzkiállítása = Dm jún. 24. 2. p.
- 29 Vincze András rajzkiállítása = Szab. Műv. július 4. sz. 192. p.
- 30 Szeged festő-poétája. Károlyi Lajos = Dm júl. 15. 5. p.
- 31 Kádár György Kossuth-díjas festőművész grafikai kiállítása = Dm júl. 21. 4. p.
- 32 IV. Megyei Képzőművészeti Kiállítás. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1954, Szegedi Ny. 4 p. 21 cm.
- 33 Szeged felszabadulásának tizedik évfordulója alkalmából rendezett kiállítások. Katalógus. Összeáll.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1954, Csongrád m. Ny. 8 p. 20 cm.
- 34 Méltón köszönti a felszabadulást a IV. Megyei Képzőművészeti Kiállítás = Szegedi Tükör, okt. 1-28. 2. sz. 17 p.
- 35 Szeged felszabadult képzőművészetéről = Tiszatáj, október. 3. sz. 236-237. p.
- 36 Hogy „vonult be” Kopasz néni a művészettörténetbe? = Szegedi Tükör, dec. 23 - jan. 8. sz. 13. p.
Munkácsy Mihály „Honfoglalás” c. képeinek egyik élő szegedi modellje, Kopasz Istvánné, Szeles Olga.

1955

- 37 Szőnyi István kiállítása = Dm jan. 6. 4. p.
- 38 Nyilasy Sándor (1873-1934) Szeged, 1955, TTIT. 25 p. Képekkel. 20 cm. (Csongrád megyei füzetek 14.)
Ism. Lőkös Zoltán, Tiszatáj, 1955. augusztus-szeptember. 4. sz. 290. p.

- 39 Nyilasy Sándor = Szab. Műv. február 2. sz. 73-78. p.
- 40 Két szegedi festő: Nyilasy Sándor (1873-1934) és Károlyi Lajos (1877-1927) = Tiszatáj, február. 1. sz. 43-50. p.
- 41 Tölgyessy Artúr emlékezete (1853-1920) = Dm febr. 2. 2. p.
- 42 Beszélgetések Herman Lipóttal = Dm febr. 20. 4. p.
- 43 Készül Katona József és Erkel Ferenc szobra a színház homlokzatára. Látogatás Tápai Antal szobrászművésznél = Szegedi Tükör, március 9. sz. 9-10. p.
- 44 A szabadság szeretetének kiállítása a Móra Ferenc Múzeum képtárában = Dm ápr. 14. 4. p.
Alekszander Kobzdej lengyel festő.
- 45 Kiállítás Hódi Géza (1881-1942) festőművész oroszországi műveiből. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1955, MSZT rotaprint soksz. 4 p. 15 cm.
- 46 Kiállítás Hódi Géza oroszországi műveiből = Dm jún. 14. 3. p.
- 47 Tavaszi Tárlat. A megyei képzőművészek kiállításáról = Dm jún. 30. 4. p.
- 48 A képzőművészeti vita elé = Dm aug. 2. 4. p.
- 49 Szeged képzőművészetének helyzete. Ankét az Ismeretterjesztő Társulat Klubjában. Szelesi Zoltán referátuma = Dm aug. 7. 4. p.
- 50 A német grafikai kiállítással együtt hozzák le Szegedre az NDK műanyag kiállításának anyagát is = Dm szept. 4. 4. p.
Sebestyén Endre társszerzőségével.
- 51 Domján József kiállítása Szegeden = Dm szept. 18. 5. p.
- 52 Szeged képzőművészete a márciusi határozat tükrében = Szab. Műv. október. 10. sz. 496. p.

- 53 Beszámoló az V. Megyei Képzőművészeti Kiállításról = Dm okt. 8. 4. p.
- 54 A vidéken élő képzőművészek II. kiállítása = Szab. Műv. december. 12. sz. 557-562. p.
- 55 Szeged új képzőművészete = Tiszatáj, december. 5-6. sz. 374-380. p.
Részletek a TTIT szegedi klubjában tartott ankét beszámolójából.
- 56 Három fiatal szegedi festő = Dm dec. 6. 3. p.
Hemmert János, Pintér József, Sándor Lajos.
- 57 Egy délután a képtárban = Dm dec. 14. 3. p.
Madarász Viktor „Hunyadi László siratása” c. festménye.
- 58 Joó piktör rossz sorsáról = Dm dec. 30. 4. p.
Joó Ferenc.
- 59 Múzeumi Képtár (rövid vezető). Szeged, Móra Ferenc Múzeum Katalógus. Összeáll.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1955, Magyar Nemzeti Múzeum - Történeti Múzeum Rotaprint Üzeme. 12 p. 21 cm.

1956

- 60 Tury Mária kiállítása Szegeden = Dm febr. 2. 3. p.
- 61 Indiai Képzőművészeti Kiállítás Szegeden = Dm febr. 19. 5. p.
- 62 Zichy Mihály és Szeged = Tiszatáj, április. 2. sz. 122-124. p.
- 63 Rembrandt (1606-1669) = Dm júl. 17. 2. p.
- 64 Dinnyés Ferenc festőművész gyűjteményes kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1956, Szegedi Ny. 7. p. Képekkel. 20 cm.
- 65 Képzőművészeti jegyzetek. Parobek Alajosról (1896-1947) és Balázs G. Árpád grafikáiról =

- Tiszatáj, augusztus. 4. sz. 295-296. p.
- 66 Helyi képzőművészetünk eredményei és további feladatai a megyei kiállítás tükrében = Dm aug. 29. 4. p.
VI. Megyei Képzőművészeti Kiállítás.
- 67 A Békés megyei kiállításról = Szab. Műv. szeptember. 9. sz. 443. p.
- 68 Részletek Bihari Sándor leveleiből = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1956. Szeged, 1956, Szegedi Ny. 103-120. p. Képekkel. 24 cm.

1957

- 69 Humor a képtárban = Sz.Népl. ápr. 21. 4. p.
Jean Effel karikatúrái.
- 70 Séta a Tiszántúli Festőművészek Vándorkiállításán = Dm máj. 8. 5. p.
- 71 Egy szegedi rajzkiállításról = Dm máj. 18. 5. p.
Vincze András
- 72 Szegedi képzőművészek kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1957, Szegedi Ny. 17 p. Képekkel. 15 cm.
- 73 Juhász Gyula Károlyi Lajosról = Tiszatáj, szeptember. 1. sz. 7. p.
- 74 Károlyi Lajos (1877-1927) emlékkiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1957, Szegedi Ny. Leporelló, képekkel. 25 cm.
- 75 Károlyi Lajos = Dm okt. 23. 4. p.
- 76 A szegedi képzőművészek kiállítása = Tiszatáj, november 2. sz. 3. p.
- 77 Régi szegedi festők = Tiszatáj, december. 3. sz. 6. p.
Rákosi Krebsz Nándor, Joó Ferenc, Landau Alajos, Csillagi Lajos, id. Vastagh György.

- 78 Adatok Szeged XIX. századi képzőművészetéhez = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1957. Szeged, 1957, Szegedi Ny. 179-215. p. Képekkel. 24 cm.

1958

- 79 Munkácsy modelljei = Tiszatáj, január. 1. sz. 6. p.
Munkácsy Mihály „Siralomházban” c. festményének alakjaihoz készített fotókkal.
- 80 Új mester született = CsmH febr. 21. 3. p.
Torma Imre
- 81 Alföldi mesterek és a Tornyai Múzeum újabb szerzeményei = CsmH márc. 2. 4. p.
- 82 Három kiállításról = Tiszatáj, április. 4. sz. 2. p.
Imre István, Torma Imre, Balázs G. Árpád, Kelemen Ferenc társszerzőségével.
- 83 Dinnyés Ferenc (1886-1958) = Dm ápr. 19. 3. p.
- 84 Vásárhelyi vázlatkönyv = CsmH ápr. 23. 4. p.
Ism. Almási Gyula Béla - Szabó Endre: Vásárhelyi vázlatkönyv [Bp. 1958] c. művéről.
- 85 Koszta, Tornyai, Nyilasy. Alföldi mesterek kiállítása a szegedi képtárban = Dm ápr. 30. 4. p.
Koszta József, Tornyai János, Nyilasy Sándor.
- 86 Dinnyés Ferenc emlékezete = Tiszatáj, május. 5. sz. 2. p.
- 87 Művészi értékű, biztató reményekre jogosító munkák. A Szegedi Pedagógiai Főiskola rajzkiállításán = Dm máj. 18. 4. p.
- 88 Szeged képzőművészete a múlt század végén = Tiszatáj, június. 6. sz. 3. p.
- 89 Szeged képzőművészete az ellenforradalom után = Tiszatáj, július. 7. sz. 5-6. p.
- 90 Füstös Zoltán festőművész gyűjteményes kiállítása. [Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum]. Ka-

- talógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Hódmezővásárhely, 1958, Hódmezővásárhelyi Ny. 20 p. Képekkel. 20 cm.
- 91 Vásárhelyi vallomások = Tiszatáj, október. 10. sz. 11. p.
V. Vásárhelyi Őszi Tárlat.
- 92 Beszámoló a VIII. Megyei Képzőművészeti Kiállításról = Dm okt. 8. 5. p.
- 93 Szegedi Képzőművészek retrospektív kiállítása 1945-1958. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1958, Szegedi Ny. 51 p. Képekkel. 20 cm.
- 94 Szeged új képzőművészete. Retrospektív kiállítás a Móra Ferenc Múzeum képtárában = Tiszatáj, november. 11. sz. 9. p.
- 95 Szentesi festők Vásárhelyen = CsmH nov. 30. 4.p.
Drahos István, Halász Szabó Sándor, Tokácsli Lajos.
- 96 Tápai Antal szobrászművész gyűjteményes kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1958, Szegedi Ny. Leporelló, képekkel. 22 cm.
- 97 Jegyzetek Tápai Antal kiállításáról = Tiszatáj, december. 12. sz. 11. p.
- 98 Emlékezés Nyilasy Sándorra születésének 85. évfordulóján. „Napsütés” = Dm dec. 2. 5. p.
Nyilasy Sándor „Napsütés” c. festménye.

1959

- 99 Emlékezések a Hódmezővásárhelyi Múzeum alapításáról. Kiss Lajos új könyvéről = Tiszatáj, január. 1. sz. 10. p.
Ism. Kiss Lajos: Vásárhelyi művészélet [Bp. 1957] c. művéről.
- 100 Vásárhelyi művészélet 1958-ban = Csongrád megyei tanulmányok, 1959. 1. sz. Hódmezővásárhely,

- 1959, Hódmezővásárhelyi Ny. 43-52. p. Képekkel. 24 cm.
- 101 Szeged képzőművészete a Tanácsköztársaság idején = Tanácsköztársaság Csongrád megyében. Kiad.: MSZMP Csongrád megyei Bizottsága. Hódmezővásárhely, 1959, Szegedi Ny. 157-168. p. Képekkel. 24 cm.
- 102 A Tanácsköztársaság szegedi művész-mártírjai = Dm ápr. 2. 4. p.
Kukovetz Nana és Gergely Sándor.
- 103 Szép képek szép két városa: Moszkva és Leningrád = Dm ápr. 4. 4. p.
- 104 „Szeged városa” Bálint Sándor új könyvének köszöntése = Dm ápr. 19. 5. p.
Ism. Bálint Sándor: Szeged városa [Bp. 1959] c. művéről.
- 105 Dorogi Imre festőművész gyűjteményes kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1959, Szegedi Ny. 12 p. Képekkel. 24 cm.
- 106 Bozsó János kiállítása = Dm jún. 12. 4. p.
- 107 Művésznapi szarvason = Békés megyei Népiújság, okt. 30. 4. p.
- 108 Buday Lajos gyűjteményes kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1959, Szegedi ny. 16 p. Képekkel. 22 cm.
- 109 A Békés megyei képzőművészek kiállítása = Békés megyei Népiújság, dec. 8. 4. p.
Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum
- 110 Beszédes Kornél, Hemmert János, Pintér József kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1959, Szegedi Ny. 19 p. Képekkel. 15 cm.
- 111 Ünnepi tárlatok Szegeden = Dm dec. 29. 4. p.

Buday Lajos, Beszédes Kornél, Hemmert János, Pintér József; „Az Alföld a festészetben” c. kiállítása.

1960

- 112 Szocialista mezőgazdaságunk a képzőművészetben. Kiállítás az SZMT székházban Szegeden = Dm jan. 19. 5. p.
- 113 Betűknek mesterei = Dm jan. 23. 5. p.
Nyomda-, Papíripar és Sajtó Dolgozóinak Szakszervezete által rendezett kiállítás.
- 114 Domanovszky Endre kiállítása Szegeden = Dm jan. 31. 7. p.
- 115 Hat szegedi festőművész kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Katalógus. Összeáll.: Vincze András. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1960, Szegedi Ny. 20 p. Képekkel. 20 cm.
Aino Hakulinen, Kopasz Márta, Rimanóczy Géza, Szekfű János, Szőke Győző, Vincze András.
- 116 Csizmazia Kálmán festőművész gyűjteményes kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1960, Szegedi Ny. 12 p. Képekkel. 10 cm.
- 117 Jánoska Tivadar (1891-1960) = Dm ápr. 12. 5. p.
- 118 Thorma János (1870-1937) = Dm ápr. 24. 9. p.
- 119 A Szegedi Képzőművész Kör jubiláris tárlata = Dm ápr. 29. 4. p.
A Tábor utcai Szegedi Képzőművész Kör tízéves fennállásának jubileuma.
- 120 Cs. Pataj Mihály grafikai kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Meghívó-katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1960, Szegedi Ny. Leporelló, képekkel. 12 cm.
- 121 Tisza-parti hangulat... Megjegyzések Cs. Pataj Mihály tárlatához = Dm jún. 16. 5. p.

- 122 Fialat alkotó rajztanárok kiállítása a múzeumban = Dm jún. 26. 5. p.
- 123 Én öt dicsérem csak az élet anyját... Képzőművészeti kiállítás a múzeumban = Dm júl. 6. 5. p.
„A munka dicsérete” c. kiállítás.
- 124 Szegedi műteremsarok Bánszki Tamásnál = Dm júl. 17. 6. p.
- 125 Makk József (1911-1960) hagyatéki kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1960, Szegedi Ny. Leporelló, képekkel. 20 cm.
- 126 Székely Bertalan (1835-1910) = Dm aug. 20. 8. p.
- 127 Dorogi Imre kiállítása Tápén = Dm szept. 15. 5. p.
- 128 Kukovetz Nana (1885-1919) festőművész emlékkiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Meghívókatalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1960, Szegedi Ny. Leporelló. 11 cm.
- 129 Kukovetz Nana emlékezete = Dm szept. 29. 4. p.
- 130 Szegedi tárlat-mozaik = Dm nov. 25. 4. p.
Fontos Sándor; „Magyar rajz és akvarell a XIX. században”; Félegyházi László és Bíró Lajos kiállítása.
- 131 A Tanácsköztársaság szegedi művész-mártírja: Kukovetz Nana (1885-1919) = Művészet, december. 5. sz. 18. p.
- 132 Szegedi Grafikai Kiállítás. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Meghívókatalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1960, Szegedi Ny. 4 p. Képekkel. 20 cm.
- 133 Az Alföldi festészet kérdései c. vitához hozzászólás = Az Alföldi festészet kérdései. Hódmezővásárhely, 1960, Hódmezővásárhelyi Ny. 71-72. p. Képekkel. 24 cm.
- 134 Károlyi Lajos (1877-1927) = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1958-59. Szeged, 1960, Szegedi Ny. 143-189. p. Képekkel. 24 cm.

1961

- 135 Makk József hagyatéki kiállítása = Művészet, január 1. sz. 36. p.
- 136 Jánoska Tivadar hagyatéki kiállítása = Dm jan. 1. 9. p.
- 137 Grafikai kiállítások Szegeden = Dm jan. 8. 7. p.
„Magyar rajz és akvarell a XIX. században”; „Modern magyar grafika”; „Szegedi Grafikai Kiállítás”.
- 138 Medgyessy Ferenc (1881-1958). = Dm jan. 10. 5. p.
- 139 „A Balaton fényei és virágai” = Dm febr. 1. 5. p.
Halápy János emlékkiállítása Szegeden.
- 140 Egy szegedi festőművész kiállításáról. Cs. Pataj Mihály tárlata a Képcsarnokban = Dm febr. 5. 6. p.
- 141 Tardos-Taussig Ármin (1874-1936) = Dm febr. 25. 5. p.
- 142 Jánoska Tivadar hagyatéki kiállítása = Művészet, március 3. sz. 33 p.
- 143 Munkásélet. Képzőművészeti kiállítás a múzeumban és a képtárban = Dm ápr. 27. 4. p.
- 144 „A Balaton fényei és virágai” = Művészet, május. 5. sz. 38. p.
Halápy János szegedi kiállításáról.
- 145 Dél-alföldi képzőművészek kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Meghívókatalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1961, Szegedi Ny. Leporelló. 17 cm.
- 146 Bánszki Tamás festőművész kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1961, Szegedi Ny. 12 p. Képekkel. 14 cm.
- 147 Dél-alföldi képzőművészek kiállítása Szegeden = Tiszatáj, szeptember. 9. sz. 9. p.
- 148 Dinnyés Ferenc festőművész emlékkiállítása (a művész volt műtermében). Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1961, Szegedi Ny. Leporelló, képekkel. 14 cm.
- 149 Képzőművészeti napok Szegeden = Művészet, október. 10. sz. 43-45. p.

- 150 Dinnyés Ferenc emlékkiállításáról = Tiszatáj, október. 10. sz. 8. p.
 151 Magyar festészet a XIX-XX. században. Kiállítás a makói József Attila Múzeumban = CsmH okt. 15. 4. p.

1962

- 152 Torma Imre emlékezete = Művészet, február. 2. sz. 21. p.
 153 Vincze Andrásról = Művészet, március. 3. sz. 29. p.
 154 Szegedi Állami Pedagógiai Főiskola művésztanárainak képkiallítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1962, Szegedi Ny. 26 p. 22 cm.
     Buday Lajos. Fischer Ernő, Major Jenő, Vinkler László.
 155 Emlékezés Károlyi Lajosra = Művészet, június. 6. sz. 18. p.
 156 III. Szegedi Nyári Tárlat. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1962, Szegedi Ny. 82 p. Képekkel. 14 cm.
 157 Emlékezzünk Juhász Gyulával az elfelejtett Gergely Sándorról = Művészet, augusztus. 8. sz. 14-15. p.
 158 A III. Szegedi Nyári Tárlat = Tiszatáj, augusztus, 8. sz. 6. p.
 159 Tóbiás György retrospektív kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1962, Szegedi Ny. 6 p. Leporellő, képpel. 21 cm.
 160 A szolnoki művésztelep kamara-kiállítása Szegeden = Dm okt. 16. 4. p.
 161 Rozsnyai Zoltán tárlata = Dm nov. 6. 4. p.
 162 Római galériákban. Szeljegyzetek egy olaszországi élménybeszámolóhoz = Dm dec. 23. 4. p.

- 163 Juhász Gyula és Károlyi Lajos = Juhász Gyula (1883-1937). Szerk.: Paku Imre. Bp. 1962. 455-458. p.
 164 Szeged új képzőművészetének bibliográfiája 1945-1960 = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1960-62. Szeged, 1962, Szegedi Ny. 161-212. p. Képekkel. 24 cm.

1963

- 165 Fontos Sándor gyűjteményes kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1963, Szegedi Ny. 16 p. Képekkel. 15 cm.
 166 Pintér József gyűjteményes kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1963, Szegedi Ny. 16 p. Képekkel. 15 cm.
 167 IV. Szegedi Nyári Tárlat. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1963, Szegedi Ny, 80 p. Képekkel. 13 cm.
 168 Mikus Sándor kiállítása = Dm júl. 25. 6. p.
 169 Szalay Ferenc = Művészet, augusztus. 8. sz. 31-32. p.
 170 A IV. Szegedi Nyári Tárlat = Dm aug. 4. 6. p.
 171 A Tisza-parti város fiaként... Csáky József emlékezete = Dm aug. 25. 4. p.
     Nekrológ hamis halálhír nyomán.
 172 Az impresszionizmustól napjainkig. Reprodukciós kiállítás nyílt a Móra Ferenc Múzeumban = Dm nov. 29. 5. p.
 173 Major Jenő halálára = Dm dec. 19. 4. p.
 174 Szegedtől-Szegedig. Jegyzetek Petri Lajos emlékkiállításáról = Dm dec. 30. 6. p.

- 175 Zichy és Szeged = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1963. Szeged, 1963, Szegedi Ny. 131-135. p. Képekkel. 24 cm.
Zichy Mihály.

1964

- 176 Szőnyi István otthonában = Dm jan. 17. 4. p.
177 Szegedi Képzőművészek Kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1964, Szegedi Ny. 36 p. Képekkel. 19 cm.
178 Az év első tárlata Szegeden. Fiatalok a kiállításon = Dm febr. 20. 5. p.
179 Vincze András műterem-kiállítása = Dm febr. 26. 6. p.
180 Levél Csáky Józsefnek Párizsba = Művészet, március. 3. sz. 35-36. p.
Hamis halálhíre kapcsán.
181 Füstös Zoltán tárlata Szegeden = Dm márc. 26. 4. p.
182 A Békés megyei tárlat Gyulán = Művészet, április. 4. sz. 36. p.
183 Csáky József pályakezdése I. Ön-életrajzi részlet. Bev.: Szelesi Zoltán. = Tiszatáj, április 4. sz. 4. p.
Lásd még: 191
184 Kondor Béla kiállítása = Dm ápr. 22. 4. p.
185 In memoriam Major Jenő (1918-1963) = Művészet, május. 5. sz. 43. p.
186 Egy általános iskola rajzkiállításáról = Dm máj. 7. 5. p.
187 Major Jenő hagyatéki kiállítása = Dm máj. 21. 5. p.
188 Tóth Sándor tárlata = Dm máj. 22. 6. p.
189 A Vasutas Képzőművész Kör jubileumi kiállítása = Dm máj. 26. 5. p.
190 Búcsú Tápai Lajostól = Dm máj. 28. 5. p.
191 Csáky József pályakezdése III. Ön-életrajzi részlet. Utószó: Szelesi

- Zoltán. = Tiszatáj, június. 6. sz. 4. p.
Lásd még: 183
192 Két kiállítás. Aino Hakulinen akvarelljei, Rajztanárok alkotásai = Dm jún. 17. 6. p.
193 Képzőművészeti kiállítás a Fegyveres Erők Klubjában = Dm júl. 1. 5. p.
194 A Szegedi Országos Képzőművészeti Kiállítás = Dm aug. 1. 4. p.
V. Szegedi Nyári Tárlat.
195 Szegedi Országos Képzőművészeti Kiállítás = Tiszatáj, szeptember. 9. sz. 4. p.
V. Szegedi Nyári Tárlat.
196 Tóbiás György és Aino Hakulinen = Művészet, október. 10. sz. 38-39. p.
197 Hemmert János kiállítása = Dm okt. 8. 5. p.
198 Szász Endre tárlata a Képcsarnokban = Dm okt. 21. 4. p.
199 Kiállítás Vincze András műtermében = Dm okt. 28. 5. p.
200 Boross Géza tárlata = Dm dec. 23. 4. p.

1965

- 201 Alföldi művészek között. Fontos Sándor = Tiszatáj, január. 1. sz. 71-74. p.
202 Alföldi művészek között. Tóth Sándor rézdomborításai = Tiszatáj, február. 2. sz. 114-118. p.
203 Szegedi Téli Tárlat. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1965, Szegedi Ny. 28 p. Képekkel. 19 cm.
204 Szegedi Téli Tárlat = Dm febr. 21. 4. p.
205 Pörge Gergely emlékkiállítása = Dm febr. 27. 5. p.
206 Balogh Margit emlékezete = Dm márc. 16. 4. p.
207 Szegedi Állami Tanárképző Főiskola Képzőművész Tanárainak Kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Mú-

- zeum. Katalógus. Utószó: Szelesi Zoltán. Szeged, 1965, Szegedi Ny. 60 p. Képekkel. 22 cm.
Buday Lajos, Fischer Ernő, Cs. Pataj Mihály, Szabó Miklós, Szathmáry Gyöngyi, Vinkler László.
- 208 A főiskola képzőművész tanárainak kiállítása = Dm ápr. 7. 5. p.
- 209 Szobrok és emberek = Dm máj. 1. 10. p.
- 210 Szűcs Árpád kiállítása = Dm máj. 13. 5. p.
- 211 Az I. Dél-alföldi Tárlat = Dm jún. 5. 5. p.
- 212 VI. Szegedi Nyári Tárlat. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1965, Szegedi Ny. 48 p. Képekkel. 19 cm.
- 213 Bényi László kiállítása Szegeden = Tiszatáj, július. 7. sz. 562. p.
- 214 A [VI.] Szegedi Nyári Tárlat = Dm aug. 7. 4-5. p.
- 215 Három szegedi kiállításról = Művészet, szeptember. 9. sz. 47-48. p.
Szegedi Képzőművészek Kiállítása; Füstös Zoltán vásárhelyi festőművész kiállítása; „Magyar tájak, emberek” c. kiállítás
- 216 Holló László tárlata Szegeden = Dm szept. 26. 5. p.
- 217 Buday Lajos (1911-1965) = Művészet, október. 10. sz. 46. p.
- 218 Megkezdődött a múzeumi hónap. Völgyessy Ferenc műgyűjteményének kiállítása Szegeden = Dm okt. 5. 4. p.
- 219 Megnyílt a XII. Vásárhelyi Őszi Tárlat = Dm okt. 12. 5. p.
- 220 Szabó Miklós tárlata = Dm nov. 21. 5. p.
- 221 Csohány Kálmán kiállítása = Dm dec. 8. 4. p.
- 222 [Lexikoncikk] = Művészeti Lexikon. 1-4. köt. Bp. 1965-1968. Akad. Kiadó.
Szeged képzőművészetével kapcsolatosan.

- 223 Hanna Mela tárlata Vásárhelyen = Művészet, január. 1. sz. 47. p.
- 224 Orosz János tárlata = Dm márc. 1. 5. p.
- 225 A XX. századi magyar festészet és szobrászat. Kiállítás. Magyar Nemzeti Galéria és a [szegedi] Móra Ferenc Múzeum. A kiállítást rend.: Bodnár Éva és Szelesi Zoltán. A katalógust összeáll.: Bodnár Éva, Csap Erzsébet és Szelesi Zoltán. Bev.: Bodnár Éva. Szeged, 1966, Szegedi Ny. 48 p. Képekkel. 19 cm.
- 226 Művek és mesterek. Kohán György: A háború éveiből = Dm ápr. 24. 7. p.
- 227 Művek és mesterek. Medgyessy Ferenc: Művészet = Dm máj. 1. 8. p.
- 228 Művek és mesterek. Nyilasy Sándor: Hazatérő munkaspár = Dm máj. 8. 7. p.
- 229 A II. Dél-alföldi Tárlat = Dm jún. 1. 5. p.
- 230 Művek és mesterek. Szőnyi István: Udvaron = Dm jún. 5. 6. p.
- 231 Művek és mesterek. Károlyi Lajos: Őszirozás = Dm jún. 26. 6. p.
- 232 Szocialista hagyományok Szeged képzőművészetében = Dm aug. 14. 7. p.
- 233 Szegedi képtár új kiállítása = Művészet, szeptember. 9. sz. 32-34. p.
„A XX. századi magyar festészet és szobrászat” c. kiállítás.
- 234 Dér István tárlata = Dm szept. 6. 5. p.
- 235 Múzeum és művészet. Gondolatok Tóth Sándor makói kiállításának megnyitásán = CsmH okt. 4. 2. p.
- 236 Megnyílt a XIII. Vásárhelyi Őszi Tárlat. Vallouris-i kerámiák kiállítása = Dm okt. 11. 5. p.
- 237 Munkácsy Honfoglalás-a Szegeden = A Móra Ferenc Múzeum Év-

könyve, 1964-65./I. Szeged, 1966, Szegedi Ny. 205-225. p. Képekkel. 24 cm.; Szeged, 1966, Szegedi Ny. 23 p. Képekkel. 24 cm. (Csongrád megyei múzeumi füzetek 5.)
Munkácsy Mihály

1967

- 238 Kis szegedi művészettörténet 1. = Tiszatáj, január. 1. sz. hátsó borító.
239 Művek - élmények - mesterek = Tiszatáj, február. 2. sz. 139-142. p.
A Borghese Galériában, Orosz múzeumok és városképek, Egy régi helyi élményről = Madarász Viktor: Hunyadi László siratása, A Jeu de Paume mesterei között, A modern szobrászat „forrása”-nál = riport Csáky Józseffel.
240 Kis szegedi művészettörténet 2. = Tiszatáj, február. 2. sz. hátsó borító.
241 A VII. Szegedi [Nyári] Tárlat = Művészet, március. 3. sz. 41. p.
242 Kis szegedi művészettörténet 3. = Tiszatáj, március. 3. sz. hátsó borító.
243 Kis szegedi művészettörténet 4. = Tiszatáj, április. 4. sz. hátsó borító.
244 Kis szegedi művészettörténet 5. = Tiszatáj, május. 5. sz. hátsó borító.
245 Művek - élmények - mesterek. Bihari Sándor: Bíró előtt = Tiszatáj, június. 6. sz. 571-573. p.
246 Kis szegedi művészettörténet 6. = Tiszatáj, június. 6. sz. hátsó borító.
247 A III. Dél-alföldi Tárlat = Dm jún. 20. 5. p.
248 Vásárhely- és a képzőművészet (A Tiszatáj körkérdésére küldött válaszok) = Tiszatáj, július. 7. sz. 645-646. p.
Hozzászólás a vitához.
249 Kis szegedi művészettörténet 7. = Tiszatáj, július. 7. sz. hátsó borító.
250 VIII. Szegedi Nyári Tárlat. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1967, Szegedi Ny. 54 p. Képekkel. 19 cm.

- 251 A Tóbiás házaspár kiállítása = Dm júl. 11. 5. p.
Tóbiás György és Tóbiásné Palcsó Mária.
252 Kiss Roóz Ilona kiállítása = Dm júl. 22. 5. p.
253 Kis szegedi művészettörténet 8. = Tiszatáj, augusztus. 8. sz. hátsó borító.
254 Szabadkai képzőművészek tárlata = Művészet, szeptember. 9. sz. 36. p.
255 Kis szegedi művészettörténet 9. = Tiszatáj, szeptember. 9. sz. hátsó borító.
256 Kapcsolatok Szeged és Szabadka képzőművészetében = Tiszatáj, október. 10. sz. 922-924. p.
257 Kis szegedi művészettörténet 10. = Tiszatáj, október. 10. sz. hátsó borító.
258 Őszi Tárlat Vásárhelyen = Dm okt. 11. 4. p.
XIV. Vásárhelyi Őszi Tárlat.
259 A VIII. Szegedi Nyári Tárlat = Művészet, november. 11. sz. 42. p.
260 Kis szegedi művészettörténet 11. = Tiszatáj, november. 11. sz. hátsó borító.
261 Bornemissza László festményei = Dm nov. 18. 4. p.
262 Ötven év a szovjet képzőművészetben = Dm nov. 26. 6. p.
263 Gondolatok Tóth Sándor makói kiállításának megnyitásán = Makói Múzeum - Baráti Kör Értesítője. 1967. 2-4. sz. 26-27. p.
264 Kis szegedi művészettörténet 12. = Tiszatáj, december. 12. sz. hátsó borító.
265 A Sztrájk szegedi festője = Dm dec. 14. 5. p.
Parobek Alajos

1968

- 266 Szegedi képzőművészek tárlata a Nemzeti Galériában = Művészet, január. 1. sz. 21-23. p.

- 267 Kiss Roóz Ilona kerámiai Szegeden = Művészet, január. 1. sz. 34-35. p.
- 268 Hézső Ferenc kiállítása Szegeden = Tiszatáj, január. 1. sz. 53-54. p.
- 269 Az I. Országos Kisplasztikai Biennáléről = Tiszatáj, január. 1. sz. 54-55. p.
Pécs
- 270 Kis szegedi művészettörténet 13. = Tiszatáj, január. 1. sz. hátsó borító.
- 271 Kis szegedi művészettörténet 14. = Tiszatáj, február. 2. sz. hátsó borító.
- 272 Látogatás Csáky Józsefnél Párizsban = Művészet, március. 3. sz. 23-25. p.
- 273 Csáky József 80 éves = Tiszatáj, március. 3. sz. 268. p.
- 274 Kis szegedi művészettörténet 15. = Tiszatáj, március. 3. sz. hátsó borító.
- 275 Szegedi képzőművészek tárlata. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. [Szabadka], 1968, Szegedi Ny. 4 p. 20 cm.
- 276 Képzőművészeti Hét. Csongrád megye-Szeged. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1968, Szegedi Ny. Leporellő. 17 cm.
- 277 Kis szegedi művészettörténet 16. = Tiszatáj, április. 4. sz. hátsó borító.
- 278 Kis szegedi művészettörténet 17. = Tiszatáj, május 5. sz. hátsó borító.
- 279 IV. Dél-alföldi Tárlat. Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum; Szeged, Móra Ferenc Múzeum; Gyula, Erkel Ferenc Múzeum; Szentes, Koszta József Múzeum. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1968, Szegedi Ny. 40 p. Képekkel. 19 cm.
- 280 Vinkler László = Tiszatáj, június. 6. sz. 527-530. p.
- 281 Kis szegedi művészettörténet 18. = Tiszatáj, június. 6. sz. hátsó borító.
- 282 Vlasics Károly = Művészet, július. 7. sz. 17. p.
- 283 Képzőművészeti körök kiállítása = Tiszatáj, július. 7. sz. 685. p.
A Csongrád megyei és Szegedi Képzőművészeti Körök kiállítása a makói József Attila Múzeumban.
- 284 Kis szegedi művészettörténet 19. = Tiszatáj, július. 7. sz. hátsó borító.
- 285 Vinkler László = CsmH júl. 14. 5. p.
- 286 Gorka Livia kiállítása = Dm júl. 20. 5. p.
- 287 Őszintén a IV. Dél-alföldi Tárlatról = Tiszatáj, augusztus. 8. sz. 773-774. p.
- 288 Mai török grafika = Tiszatáj, augusztus. 8. sz. 782. p.
- 289 Kis szegedi művészettörténet 20. = Tiszatáj, augusztus. 8. sz. hátsó borító.
- 290 Szabadkai kiállítások Szegeden = Művészet, szeptember. 9. sz. 38. p.
- 291 A IX. Szegedi Nyári Tárlat = Tiszatáj, szeptember. 9. sz. 824-825. p.
- 292 Szegedi művész Londonban: Hévezi Endre = Tiszatáj, szeptember. 9. sz. 830. p.
- 293 Erdélyi Mihály gyűjteményes kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1968, Szegedi Ny. 20 p. 18 cm.
- 294 Medgyessy Ferenc emlékezete egy kiállítás és egy könyv kapcsán = Művészet, október. 10. sz. 39. p.
Kiállítás a Móra Ferenc Múzeum képtárában; Ism.: László Gyula: Medgyessy Ferenc [Bp. 1968] c. művéről.
- 295 Művészek a Tisza partján. Pintér József = Tiszatáj, október. 10. sz. 926-971. p.
- 296 Egy elfelejtett szegedi szobrász: Bánszky Sándor = Tiszatáj, október. 10. sz. 970-971. p.
- 297 Dinnyés Ferenc (1886-1958) emlékkiállítása. Magyar Nemzeti Galéria és a [szegedi] Móra Ferenc Múzeum képtára. A kiállítást rend.

- és a katalógust összeáll.: D. Fehér Zsuzsa és Szelesi Zoltán. Bp. 1968, Révai Ny. 48 p. Képekkel. 21 cm.
- 298 Meghalt Tóbiás György = Dm nov. 2. 5. p.
- 299 Gorka Livia kiállítása Szegeden = Művészet, december, 12. sz. 45. p.
- 300 Király Sándor tárlata Szegeden = Tiszatáj, december. 12. sz. 1161-1162. p.
- 301 Szegedi képzőművészek a munkásmozgalomban = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1966-67/I. Szeged, 1968, Szegedi Ny. 173-187. p. Képekkel. 24 cm.
- 302 Rudnay Gyula szegedi művésztelepe = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1968. Szeged, 1968, Szegedi Ny. 189-204. p. Képekkel. 24 cm.

1969

- 303 A Vagh-Weinmann festőcsalád Szegeden = Tiszatáj, január. 1. sz. 67-68. p.
- 304 Vlasics Károly = művészet, február. 2. sz. 24. p.
- 305 Szocialista hagyományok Szeged képzőművészetében. Kiállítás. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1969, Szegedi Ny. 20 p. Képekkel. 19 cm.
- 306 Nádor Vagh-Weinmann kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1969, R. Le Brun, Caen. 20 p. Képekkel. 24 cm.
- 307 Vagh-Weinmann Maurice 50 éves jubileumi kiállítása és fiának André Vagh-nak a kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1969, M. Reynaud, Forcalquier. 32 p. Képekkel. 25 cm.
- 308 Szabó Vladimir kiállítása Szegeden = Tiszatáj, július. 7. sz. 5-6. p. 608 műmell.

- 309 X. Szegedi Nyári Tárlat. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1969, Szegedi Ny. 60 p. Képekkel. 19 cm.
- 310 Koszta József emlékezete = Dm júl. 27. 7. p.
- 311 Kukovetz Nana = Tiszatáj, augusztus. 8. sz. 738-742. p.
- 312 Szeged képzőművészete az V. Dél-alföldi Tárlat tükrében = Tiszatáj, augusztus. 8. sz. 755-756. p.
- 313 Vincze András szegedi tárlata = Magyar Hírlap, nov. 4. 6. p.
- 314 Bihari Sándor emlékezete = Jászkunság, december, 4. sz. 179-191. p.
- 315 Vincze András bajai tárlatáról = Petőfi Népe, dec. 21. 5. p.
- 316 Párizsba induló szegedi művészek a század elején = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1969/I. Szeged, 1969, Szegedi Ny. 131-151. p. Képekkel. 24 cm.

1970

- 317 Kováts Margit szegedi tárlata = Magyar Hírlap, márc. 3. 9. p.
- 318 Festők az árvíz körül = Dm júl. 18. 4. p.
- 319 Moholy-Nagy emlékezete = Dm júl. 19. 7. p.
Moholy-Nagy László.
- 320 Moholy-Nagy szerényebb volt = Dm júl. 22. 8. p.
Moholy-Nagy László.
Lásd még: 526.
- 321 Szeged. Dokumental'naja i hudozsesztvennaja vüsztavka. [Katalog.] Prediszl.: Tot Bela i Szelesi Zoltan. Odessza, 1970, Szegedi Ny. 44 c. kartinkami. 19 cm.
Adresz na oblozsecsnom zaglavii: Szeged - Odessza 1970.
- 322 Szegedi Műgyűjtők Klubja kiállítása. Szeged, Bartók Béla Művelődési Központ. Meghívó-katalógus.

- Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1970, Szegedi Ny. 8 p. Képekkel. 21 cm.
- 323 Dorogi Imre gyűjteményes kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. A kiállítást rend. és a katalógust összeáll.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1970, Szegedi Ny. 14 p. Képekkel. 18 cm.
- 324 Sarkantyú Simon tárlata = Dm nov. 14. 5. p.
- 325 Endre Béla emlékezete = Dm nov. 15. 6. p.
- 326 Számvetés a Téli Tárlat után = Dm dec. 22. 5. p.

1971

- 327 A XI. [Szegedi] Nyári Tárlat = Művészet, január. 1. sz. 29. p.
- 328 Völgyessy Ferenc képei és a szegedi műgyűjtés útja = Művészettörténeti Értesítő, január. 1. sz. 23-30. p.
- 329 Bánszki Tamás halálára = Dm jan. 16. 4. p.
- 330 Vadász Endre emlékkiállítás. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1971, Szegedi Ny. 10 p. Képekkel. 23 cm.
- 331 Emlékezés Vadász Endrére = Dm febr. 28. 4. p.
- 332 Kopasz Márta gyűjteményes kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1971, Szegedi Ny. 16 p. Képekkel. 18 cm.
- 333 Sztankó Judit festőművész kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1971, Szegedi Ny. 8 p. Képekkel. 22 cm.
- 334 Elhunyt Papp József = Dm márc. 16. 5. p.
- 335 Baranyi Károly - Markov Zlata kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1971, Sze-

- gedi Ny. Leporelló, képekkel. 16 cm.
- 336 Új szövetségi tagok a szegedi festők között = Dm ápr. 8. 5. p.
Dorogi Imre, Vinkler László és Pintér József a Magyar Képzőművészek Szövetsége új tagjai.
- 337 Rippl-Rónai és Szeged = Dm máj. 26. 5. p.
Rippl-Rónai József
- 338 Takács Győző kiállítása Vásárhelyen és Szegeden = Művészet, augusztus. 8. sz. 39. p.
- 339 A szegedi műgyűjtők kiállítása = Műgyűjtő, 4. sz. 40-42. p.
- 340 Kohán György emlékére = Dm dec. 17. 5. p.

1972

- 341 Kopasz Márta köszöntése tárlata kapcsán = Művészet, február. 2. sz. 47-48. p.
- 342 Meghalt Erdélyi Mihály = Dm márc. 21. 5. p.
- 343 In memoriam Erdélyi Mihály = Művészet, június. 6. sz. 15. p.
- 344 Károlyi Lajos emlékezete = Szegedi Műsor, július. 7. sz. 18. p.
- 345 Ő is Tápé festője volt... = Dm aug. 17. 4. p.
Váradai Kálmán
- 346 Elismerést, rangot szerezni Makónak. A Marosmenti Művésztelep munkakiállításáról = CsmH aug. 25. 4. p.
- 347 Ünnepi tárlatok Szegeden = Művészet, szeptember. 9. sz. 44-45. p.
Ötvösművészeti bemutató a Képcsarnokban; A szegedi műgyűjtők kiállítása.
- 348 Búcsú Rozsnyay Zoltántól = Dm okt. 21. 5. p.
- 349 Nyilasy tápéi rajzai = Dm okt. 24. 5. p.
Nyilasy Sándor
- 350 [Bevezetés] = CSÁKY József: Emlékek a modern művészet nagy évtizedéből. (1904-1914) Bp. 1972. 5-16. p. Képekkel. 20 cm.

1973

- 351 Művészet és személyiség. Reflexiók Vinkler László szegedi tárlatához = Művészet, január. 1. sz. 41-42. p.
- 352 Szegedi Téli Tárlat. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1973, Szegedi Ny. 34 p. Képekkel. 19 cm.
- 353 Elhunyt Lehel István = Dm jan. 27. 5. p.
- 354 Szeged festő-Szinbádja volt = Művészet, március. 3. sz. 27-28. p.
Erdélyi Mihály
- 355 Pataki Ferenc festőművész kiállítása. Bp. Stúdió Galéria. Meghívókatalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Bp. 1973, Képcsarnok V. Ny. 8 p. Képekkel. 20 cm.
- 356 Műgyűjtés Szegeden = Dm máj. 6. 6. p.
- 357 László Gyula művészportréi = Petőfi Népe, máj. 20. 5. p.
- 358 Dinnyés Ferenc emlékkiállítása = Szegedi Műsor, június. 6. sz. 16. p.
- 359 Régi festő új képei. A Dinnyés-emlékkiállítás margójára = CsmH jún. 12. 2. p.
Dinnyés Ferenc
- 360 Baranyó Sándor mozaikja Algyőn = Dm jún. 29. 5. p.
- 361 A Szegedi Műgyűjtők Klubjának IV. kiállítása. Lucs Ferenc műgyűjteménye. Szeged, Bartók Béla Művelődési Központ. Meghívókatalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1973, Szegedi ny. Leporellő, képekkel. 21 cm.
- 362 [Bevezetés] = ANDRUSKÓ Károly: Szeged. -- fametszetei. Bp. 1973. Szépirod. Kiadó., Szegedi Ny. 14 p., 62 t. - 4 cm.
- 363 Minikönyv - Szegedről = CsmH júl. 31. 4. p.
Ism. Andruskó Károly: Szeged. -- fametszetei. [Bp. 1973] c. művéről.

- 364 Festészet a Tisza-partján = Művészet, augusztus. 8. sz. 13. p.
Károlyi Lajos. Nyilasy Sándor, Dinnyés Ferenc.
- 365 Nézzük meg együtt Koszta József Annuska című festményét = Művészet, augusztus. 8. sz. 28-29. p.
- 366 Nyilasy-képek a Művészklubban = Szegedi Műsor, augusztus. 8. sz. 24. p.
Nyilasy Sándor
- 367 A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Rajztanszéke V. képzőművészeti kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1973, Szegedi Ny. 10 p. 21 cm.
- 368 A képzelet művészei = Dm okt. 28. 6. p.
Csontváry Kosztka Tivadar, Gulácsy Lajos, Kondor Béla.
- 369 Képek, versek, szobrok, emlékek = Dm nov. 18. 8. p.
Juhász Gyula
- 370 Népeletkép-festő volt. Száz éve született Nyilasy Sándor = CsmH dec. 2. 9. p.

1974

- 371 Vásárhely szobrai - Dömötör János új kiadványáról = Dm jan. 16. 4. p.
Ism. Dömötör János: Vásárhely szobrai [Hódmezővásárhely, 1973] c. művéről.
- 372 Az Alföld festő-lírikusa. Könyv Endre Béláról = Dm febr. 20. 4. p.
Ism. László Emőke: Endre Béla [Bp. 1973] c. művéről.
- 373 Dr. Kováts László gyűjteményének kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Meghívókatalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1974, Szegedi ny. 16 p. Képekkel. 24 cm.
- 374 Fischer Ernő festőművész kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum Képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1974, Szegedi Ny.
- 375 Tárlat Szegeden = Néphadsereg, okt. 19. 42. sz. 13. p.

A Szegedi Fegyveres Erők Klubjának keretében működő Derkovits Gyula Képzőművészeti Kör kiállítása.

- 376 Kass János: Fejek. Egy grafikai album margójára = Dm nov. 26. 5. p.
Ism. Kass János: Fejek [Bp. 1974] c. művéről.
- 377 Vincze András festőművész tárlata. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Vincze András és Szelesi Zoltán. Szeged, 1974, Szegedi Ny. 10 p. Képekkel. 18 cm.
- 378 [Bevezetés] = KOPASZ Márta grafikái. Szeged, 1974. szegedi Ny. 13 p., 32 linómetszet. - 6 cm.

1975

- 379 A Dél-alföldi plein-air festészet lírikusai = Jászkunság, március-június. 1-2. sz. 75-78. p.
Kosztai József, Tornyai János, Kohán György, Endre Béla, Nyilasy Sándor, Károlyi Lajos, Dinnyés Ferenc.
- 380 Szeged mai képzőművészetéről = Magyar Képzőművészek Szövetsége, Tájékoztató, 1975/2. sz. 19-23. p.
- 381 Múzeum, költészet, művészet = Dm okt. 26. 6. p.
Juhász Gyula
- 382 Die ungarische Künstlerin: Márta Kopasz = Ex libris und Gebrauchsgographik Jahrbuch, Frankfurt/Main, 1975.
- 383 Szeged Képzőművészete = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1972-73/II. Szeged, 1975, Szegedi Ny. 355 p. Képekkel. 24 cm
Ism. Szabó Endre, CsmH 1976. febr. 15. 8. p. - Tandí Lajos, Dm 1976. febr. 21. 4. p.

1976

- 384 Ritka műértékek, rejtett festmények. A múzeum kincseiből = Dm jún. 6. 6. p.

- 385 Kass János kiállítása. Szeged, Bartók Béla Művelődési Központ. Meghívó-katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1976, Petőfi Ny. Leporelló, képekkel. 24 cm.
- 386 Kass János „fejei” Szegeden = Dm júl. 11. 7. p.
- 387 Juhász-portrék a múzeumban = Dm aug. 1. 7. p.
Juhász Gyula, Tibor Ernő, Gergely Sándor, Vágh Mihály = Maurice Vagh-Weinmann, Petri Lajos, Tápai Antal.
- 388 Bejegyzések a leltárkönyvben. A múzeum kincseiből = Dm aug. 29. 7. p.
- 389 Díszítőművészeti szakkörvezetők vázlatos művészettörténeti anyaga. Vizsgakérdések = Szeged, Csongrád Megyei Művelődésügyi Módszertani Központ Közleménye. Szeged, 1976-77. Kiad.: Csongrád Megyei Továbbképző és Módszertani Intézet. 50 p. 29 cm.
- 390 [Utószó] = Juhász Gyula: Ars longa... Szeged, 1976. Szegedi Ny. 110 p. Képekkel. - 7 cm.
Ism. [Tandí Lajos] T. L., Dm 1977. jan. 26. 5. p. - Szabó Endre, CsmH 1977. febr. 13. 8. p.

1977

- 391 Művek - Mesterek - Múzeumok. Párhuzam Csáky és Kohán alkotásában = CsmH febr. 6. 8. p.
Csáky József, Kohán György
- 392 Koppány Attila grafikusművész kiállítása. Sárbogárd, József Attila Művelődési Központ. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Sárbogárd, 1977, Fejér megyei Kórház Ny. Leporelló, képekkel. 19 cm.
- 393 Vásárhely műemlékei, épületei. Dömötör János új könyvéről = Dm jún. 21. 5. p.
Ism. Dömötör János: Vásárhely műemlékei, épületei c. művéről.
- 394 Károlyi Lajos emlékezete = Magyar Hírlap, júl. 15. 4. p.

- 395 Költő és festő. Emlékezés Károlyi Lajosra = CsmH júl. 16. 4. p.
Juhász Gyula
- 396 Újjárendezett képtár a múzeumban = Dm aug. 19. 5. p.
- 397 Szelesi Zoltán válasza = Művészettörténeti Értesítő, 26. évf. 3-4. sz., 312-317. p.
Vita Szelesi Zoltán „Szeged Képzőművészete” című kandidátusi értekezéséről.
Lásd még: 383, 530, 531
- 398 Zichy és Szeged = Dm okt. 13. 4. p.
Zichy Mihály
- 399 Múzeum és műgyűjtés Szegeden = Dm okt. 22. 4. p.
- 400 Csáky-rehabilitáció = Dm nov. 10. 4. p.
Csáky József
- 401 Szegediek jubileumi tárlata Szabadkán = Dm nov. 22. 5. p.
- 402 Meghalt Csizmazia Kálmán = Dm dec. 4. 4. p.
- 403 Fontos Sándor kiállítása. Szeged, Olajipari Dolgozók Klubja. Meghívó-katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1977, NKfV Ny., Szolnok. Leporellő, képekkel. 20 cm.

1978

- 404 Rudnay és Szeged = Dm jan. 8. 4. p.
Rudnay Gyula
- 405 Juhász Gyula művészeti írásai = Dm jan. 27. 4. p.
- 406 Írók és művészek a régi Szegeden = Dm febr. 12. 6. p.
- 407 A szegedi grafika félszázada = Dm márc. 15. 4. p.
- 408 Bermudezné festője = Dm ápr. 16. 6. p.
Goyáról.
- 409 Tavaszí tájkép - munkásajándék. Emlékezés Tölgyessy Artúrra = Dm ápr. 28. 5. p.
- 410 Juhász Gyula és a karikatúra = Dm jún. 11. 8. p.
- 411 Elfelejtett szegedi művészek Taiszer János emlékére = Dm jún. 17. 5. p.

- 412 Csontváry és a szegedi árvíz = Dm júl. 2. 7. p.
Csontváry Kosztka Tivadar
- 413 Lucs Ferenc - gyűjteménye. Állandó kiállítás. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1978, Dürer. Leporellő, képekkel. 22 cm.
- 414 Lucs-gyűjtemény a múzeumban = Dm júl. 16. 4. p.
Lucs Ferenc
- 415 Alföldi művészet Juhász Gyula írsaiban = CsmH júl. 16. 5. p.
- 416 Medgyessy emléke Szegeden = Dm júl. 19. 4. p.
Medgyessy Ferenc
- 417 Endre Bélának sírjára = Dm aug. 11. 4. p.
- 418 Tolsztoj és Károlyi = Dm szept. 10. 5. p.
Lev Nyikolajevics Tolsztoj, Károlyi Lajos
- 419 Az „árvízkép” festője = Dm okt. 13. 7. p.
Vágó Pál
- 420 Fadrusz szobrai Szegeden = Dm okt. 24. 4. p.
Fadrusz János
- 421 Kiss Roóz Ilona. Kiállítás. Szeged, Juhász Gyula Művelődési Központ. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1978, Szegedi Ny. Leporellő, képekkel. 17 cm.
- 422 Bánszky Pál: Tóth Menyhért = Somogyi-könyvtári műhely, 1-4. sz., 96. p.
Ism. Bánszky Pál: Tóth Menyhért [Bp.1978.] c. művéről.
- 423 Művészek, művészélet Sándorfalván = Sándorfalva története és népelete. Szerk.: id. Juhász Antal. Sándorfalva, 1978, Szegedi Ny. 189-202. Képekkel. 24 cm.
- 424 Szeged képzőművészete. Állandó kiállítás. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1978, Dürer. Leporellő, képekkel. 22 cm.

1979

- 425 Szegedről indult híres művészek =
Dm jan. 21. 6. p.
Csáky József, Moholy-Nagy László,
Buday György.
- 426 Munkácsy Csongrád megyei mo-
delljei. Emlékezés a művész szüle-
tésének 135. évfordulóján = CsmH
febr. 18. 6. p.
Munkácsy Mihály „Honfoglalás” c.
festménye.
- 427 Képzőművészet Juhász Gyula írá-
saiban = Hevesi Szemle, március.
1. sz. 13-14. p.
- 428 „A mi Tiszánk” a szegedi képző-
művészek közös kiállítása. „Az ár-
vízi képek” a szolnoki Damjanich
János Múzeum és a Móra Ferenc
Múzeum közös bemutatója. Szegedi
városrekonstrukciók, városter-
vek. Szeged, Móra Ferenc Múzeum
képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi
Zoltán. Szeged 1979, Szegedi Ny.
22 p. Képekkel. 19 cm.
- 429 Időszaki kiállítások a Horváth
Mihály utcai Képtárban = Szegedi
Műsor, március. 3. sz. 1-2. p.
„A mi Tiszánk” c. kiállítás.
- 430 Paál László emléke = Dm márc. 3.
5. p.
- 431 Szegedi „vörös” tárlat = Dm
márc. 23. 5. p.
A Magyar Tanácsköztársaságra emléke-
zés.
- 432 A múzeum állandó kiállításainak
remekei. Vaszary János: Parkban =
Dm ápr. 22. 6. p.
- 433 XXI. Alföldi Tárlat. Békéscsaba,
Munkácsy Mihály Múzeum. Kata-
lógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Békés-
csaba, 1979, Békés megyei Mozi-
üzemi Vállalat Ny. 34 p. Képekkel.
22 cm.
- 434 A múzeum állandó kiállításairól.
Nyilasy Sándor: Napsütés = Dm
jún. 10. 7. p.

- 435 Nyolcvan éves a szegedi múzeum.
Régi művek - új szerzemények =
Dm jún. 12. 4. p.
- 436 A múzeum állandó kiállításainak
remekeiből. Koszta József: Annus-
ka = Dm júl. 8. 6. p.
- 437 A teljesség ígésében. Tóth Meny-
hért mórachalmi tárlatának margójá-
ra = CsmH aug. 31. 4. p.
- 438 Szegedi Galéria Gyulán = Dm
szept. 19. 5. p.
- 439 Tájképek és épületek évszázadai =
Dm okt. 3. 5. p.
„Száz év magyar tájképfestészete” c. re-
trospektív kiállítás. Tandi Lajos társszer-
zőségével.
- 440 Koszta-emlékülés Szentesen =
CsmH okt. 7. 5. p.
Koszta József.
- 441 Amerigo Tot-nál Rómában =
CsmH okt. 7. 6. p.
Tóth Imre = Amerigo Tot.
- 442 Móra és a képzőművészet = Hevesi
Szemle, december. 4. sz. 2-3. p.
Móra Ferenc.
- 443 Kracker-rajzok Szegeden = Dm
dec. 1. 5. p.
Kracker János Lukács.
- 444 A mobil-art mestere = Dm dec. 22.
5. p.
Szegedy Dobó Illés.
- 445 Móra Ferenc és a művészet = Mú-
zeumi kutatások Csongrád megyé-
ben. 1979. 76-83. p. 20 cm.

1980

- 446 Városról, művészetről = Dm
márc. 18. 4. p.
Ism. Dömötör János: Városról művészet-
ről [Hódmezővásárhely, 1978] c. köny-
véről.
- 447 Cs. Pataj Mihály új képeiről =
Népszava, máj. 23. 6. p.
- 448 Kracker-emlékkiállítás a Nemzeti
Galériában = Hevesi Szemle, júni-
us. 2. sz. 2-3. p.
Kracker János Lukács.

- 449 Tápai Antal szobrászművész kiállítása. Kiskunfélegyháza, Kiskun Múzeum. Meghívó-katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Kiskunfélegyháza, 1980, Szegedi Ny. Leporellő, képekkel. 21 cm.
- 450 Herman Lipót hagyatéka. Reflexiók a gyöngyösi és szegedi kiállításokról = Hevesi Szemle, augusztus. 3. sz. 5-6. p.
- 451 Fontos Sándor festőművész kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1980, Szegedi Ny. 12 p. Képekkel. 19 cm.
- 452 Papp György = Könyvtáros, szeptember. 9. sz. 556. p.
- 453 Egy régi szegedi festő. Joó Ferenc emlékezete = Dm szept. 21. 5. p.
- 454 Galéria BWA ul. Wolczanska 31. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. [Lódz], 1980, Szegedi Ny. Leporellő. 20 cm.
„Csongrád megye képzőművészete” c. kiállítás.
- 455 Hunyadi László siratása. Madarász Viktor emléke = Dm dec. 14. 7. p.
- 456 Tápai Antal szobrászművész kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1980, Szegedi Ny.
- 457 Csáky József utolsó évtizede. Levélrészletek = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1978-79/I. Szeged, 1980, Szegedi Ny. 357-391. p. Képekkel. 24 cm.
- 458 [Bevezetés] = Szegedi grafikusok. Kiad.: Szeged megyei városi tanács V.B. művelődésügyi osztálya. Szeged, 1980, Szegedi Ny. 3 p., 17 t. 35 cm.
- 459 Szeged művészeti kapcsolatai Vajdasággal = Múzeumi kutatások Csongrád megyében. 1980. 171-182. p. 20 cm.

1981

- 460 Pásztor-szobrok Szegeden = Dm jan. 29. 4. p.
Pásztor János
- 461 Bemutatjuk: Vincze András = Szegedi Műsor, február. 2. sz. 8. p.
- 462 Kondor Szegeden = Dm febr. 17. 4. p.
Kondor Béla
- 463 Medgyessy és az alföldi művészet = Hevesi Szemle, március. 1. sz. 2-5. p.
Medgyessy Ferenc
- 464 Vigh Ferenc emléke = Dm márc. 29. 5. p.
- 465 Régi szegedi ötvösök = Dm máj. 10. 7. p.
- 466 Szegedi festők Oroszországban. Hódi Géza emléke kapcsán = Dm máj. 17. 6. p.
- 467 A Dóm tér százados mesterei = Dm jún. 28. 6. p.
- 468 Napló = Magyar Nemzet, júl. 31. 4. p.
Kopasz Márta
- 469 Izsó és Dugonics = Dm szept. 6. 6. p.
Izsó Miklós, Dugonics András
- 470 „Bolyongó paletta” Balázs G. Árpád életútja = Dm okt. 11. 6. p.
- 471 Régi szegedi műkincsek. A Nemzeti Galéria kiállításán = Dm nov. 24. 4. p.
„Válogatás a magyar magángyűjteményekből” c. kiállítás.
- 472 Rembrandt emlékezete. /Budapesti tárlata kapcsán/ = Hevesi Szemle, december. 4. sz. 2-4. p.
A Szépművészeti Múzeum „Rembrandt évszázada” c. kiállítása.
- 473 Régi idők – új üzenetek = Dm dec. 9. 5. p.
Cs. Pataj Mihály
- 474 [Lexikoncikkek] = Magyar Életrajzi Lexikon 3. kieg. köt. A-Z. Bp. 1981. Akad. Kiadó.
Szeged képzőművészetével kapcsolatosan.

- 475 Szegedről indult híres művészek =
Múzeumi kutatások Csongrád me-
gyében. 1981., 153-159. p. 20 cm.
Csáky József, Moholy-Nagy László,
Buday György

1982

- 476 Szeged a századforduló művésze-
tében = Dm jan. 9. 6. p.
Ism. Magyar művészet 1890-1919.
[Bp. 1981.] c. könyvről.
- 477 Hollósy szegedi emléke = Dm
febr. 6. 8. p.
Hollósy Simon
- 478 A múzeum új alkotásai = Dm
márc. 10. 5. p.
Joó József műgyűjteménye.
- 479 Debütálás és hagyaték = Dm
márc. 25. 5. p.
Tóth Magdolna, Papp Sándor
- 480 A mobil-art mestere = Dm máj. 12.
5. p.
Szegedy Dobó Illés
- 481 Szegedről indult. Sorok Erdey
Dezsőről = Dm máj. 25. 5. p.
- 482 Mítosz és valóság. Vinkler László
pályája emlékkiállítás a tükrében =
Művészet, október. 10. sz.
36-38. p.
- 483 „A szépség betege”. Gulácsy Lajos
emlékezete = Dm okt. 9. 7. p.
- 484 Látvány és látomás = Dm nov. 17.
5. p.
Pintér József
- 485 Akvarellek a múzeumban = Dm
nov. 24. 5. p.
Szekfü János
- 486 [Bevezetés és utószó] = Buday
György köszöntése Szeged, 1982,
Szegedi Ny. 37 p., 80 fametszet.-
8 cm.
- 487 Kortárs művészek Szegeden =
Múzeumi kutatások Csongrád me-
gyében. 1982. 141-147. p. 20 cm.

1983

- 488 Juhász Gyula művészeti írásai =
Művészet, január. 1. sz. 4-7. p.

- 489 Fények a Balaton felett. Egry Jó-
zsef emlékezete = Dm márc. 15.
4. p.
- 490 Régi idők szegedi művésze = Dm
aug. 13. 7. p.
Landau Alajos
- 491 Fadrusz a kereszten = Dm szept 2.
5. p.
Fadrusz János
- 492 Penna és paletta. Juhász Gyula a
művészet vonzásában 1. = Dm
okt. 18. 5. p.
- 493 Penna és paletta. Juhász Gyula a
művészet vonzásában 2. = Dm
okt. 19. 5. p.
- 494 Penna és paletta. Juhász Gyula a
művészet vonzásában 3. = Dm
okt. 20. 5. p.
- 495 Penna és paletta. Juhász Gyula a
művészet vonzásában 4. = Dm
okt. 22. 4. p.
- 496 Szegedi műkereskedő New York-
ban = Dm okt. 22. 6. p.
Brummer József
- 497 Penna és paletta. Juhász Gyula a
művészet vonzásában 5. = Dm
okt. 25. 5. p.
- 498 Penna és paletta. Juhász Gyula a
művészet vonzásában 6. = Dm
okt. 26. 5. p.
- 499 Festő-poéták képelemékei = Dm
nov. 10. 5. p.
- 500 Szegedi szemmel = Dm nov. 23.
5. p.
A Magyar Nemzeti Galéria „XX. századi
festészet és szobrászat” c. állandó kiállí-
tása.

1984

- 501 Régi szegedi világ. Herman Lipót
emléke = Dm ápr. 21. 7. p.
- 502 Régi vízitek új emlékezete. Csáky
és Tóth külföldi otthonában = He-
vesi Szemle, június. 2. sz. 9-12. p.
Csáky József, Tóth Imre = Amerigo Tot
- 503 Szobrász és a költő. Petri Lajos
emléke = Dm jún. 9. 6. p.

1984

- 504 Temetőink művészete = Dm okt. 30. 4. p.
505 A szegedi múzeum rajzművészeti gyűjteménye = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1980-81/I. Szeged, 1984, Szegedi Ny. 363-385. p. Képekkel. 24 cm.
506 Szeged új képzőművészetének kezdetei = Múzeumi kutatások Csongrád megyében. 1984. 170-176. p. 20 cm.

1985

- 507 Csók István és Szeged = Dm febr. 13. 5. p.
508 A „piktorkodó obsitos” kettős arcképe. Hol kallódik a festmény? = Dm jún. 1. 6. p.
Csorvásy Sándor amatőr festő.
509 Tahiti madonna. Moholy-Nagy László emléke = Dm júl. 20. 7. p.
Fischof Ágota arcképe.
510 A „piktorkodó obsitos” hagyatéka = CsmH aug. 31. 8. p.
Csorvásy Sándor amatőr festő.
511 Mártír festőnő megyénkben. Kukovetz Nana emlékezete = CsmH szept. 28. 8. p.
512 A művészet szegedi tegnapja = Dm dec. 14. 5. p.
Ism. Magyar művészet 1919-1945. [Bp. 1985] c. könyvről. Utolsó írása.
513 A szegedi múzeum festészeti gyűjteménye = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1982-83/I. Szeged,

1991

- 1985, Szegedi Ny. 367-393. p. Képekkel. 24 cm.
514 Az amatőr festészet szegedi és szentesi atyja: Csorvásy Sándor = Múzeumi kutatások Csongrád megyében. 1985. 156-161. p. 20 cm.
Rózsa Gábor társszerzőségével.

1986

- 515 Moholy-Nagy szegedi szárnybontása = Délsziget. Almanach. 5/1986. 38-41. p.
Moholy-Nagy László
516 Műgyűjtés Szegeden I. Régi szegedi műgyűjtőcsaládok = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1984-85/I. Szeged, 1986, Szegedi Ny. 289-323. p. Képekkel. 24 cm.
517 Műgyűjtés Szegeden II. A szegedi műgyűjtés megújítása = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1986/I. Szeged, 1986, Szegedi Ny. 313-345. p. Képekkel. 24 cm.

1991

- 518 Szeged képzőművészete. 1849-1919 = Szeged története. 3/2. köt. Szerk.: Gaál Endre. Szeged, 1991, Szegedi Ny. 1123-1138. p. Képekkel. 24 cm.
519 Szeged képzőművészete. 1919-1944 = Szeged története. 4. köt. Szerk.: Serfőző Lajos. Szeged 1994, Szegedi Ny. 728-741. p. Képekkel. 24 cm.

Kézirat

- 520 Kortárs művészek Szegeden = Kézirat. 200 gépelt old. Szeged, 1982.
A szerző tulajdonában.
521 Alföldi művészet = Kézirat. 245 gépelt old. Szeged, 1983.
A szerző tulajdonában.

- 522 Ars Longa... Juhász Gyula képzőművészeti írásai = Kézirat. 266. gépelt old. Szeged, 1984.
A szerző tulajdonában.
523 Szeged szobrászati emlékei = Kézirat. 200 gépelt old. Szeged, 1984.
A szegedi Móra Ferenc Múzeum könyvtárában.

Róla

- 524 [Lódi Ferenc] L.F.
Eredményes-e az üzemek és a képzőművészek kapcsolata? Beszélgetés Szelesi Zoltán művészettörténésszel = Dm 1961. dec. 30. 5. p.
- 525 Kenessey András
Képzőművészet vidéken. Beszélgetés szegedi művészettörténésszel = Egyetemi Lapok, 1963. máj. 11. 2. p.
- 526 Péter László
A Moholy-Nagy cikkhez = Dm 1970. júl. 21. 8. p.
Lásd még: 319., 320.
Moholy-Nagy László
- 527 Tandí Lajos
A képzőművészet szolgálatában = Dm 1973. febr. 13. 4. p.
- 528 [Szabó Endre] -sze-
Min dolgozik? Szelesi Zoltán = CsmH 1973. máj. 6. 7. p.
- 529 Szabó Endre
Alkotók. Szelesi Zoltán = CsmH 1976. aug. 8. 7. p.
- 530 Pogány Ö. Gábor
Opponensi véleménye = Művészettörténeti Értesítő, 1977. 26. évf. 3-4. sz. 309-310. p.
Vita Szelesi Zoltán „Szeged képzőművészete” c. kandidátusi értekezéséről.
Lásd még: 383., 397., 531.
- 531 Végvári Lajos
Opponensi véleménye = Művészettörténeti Értesítő, 1977. 26. évf. 3-4. sz. 310-311. p.
Vita Szelesi Zoltán „Szeged képzőművészete” c. kandidátusi értekezéséről.
Lásd még: 383., 397., 530.
- 532 Elhunyt Szelesi Zoltán = Dm 1985. dec. 7. 4. p.
- 533 Csongor Győző
In memoriam Szelesi Zoltán. 1920-1985 = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1986/I. Szeged, 1986., Szegedi Ny. 9-10. p. Képpel. 24 cm.

Mutató

- Az I. Dél-alföldi Tárlat (c) 211
Az I. Országos Kispasztikai Biennáléről (c) 269
A II. Dél-alföldi Tárlat (c) 229
A III. Dél-alföldi Tárlat (c) 247
III. Megyei Képzőművészeti Kiállítás (c) 15
III. Szegedi Nyári Tárlat (c) 158
III. Szegedi Nyári Tárlat (k) 156
IV. Dél-alföldi Tárlat (k) 279
IV. Megyei Képzőművészeti Kiállítás (k) 32
IV. Szegedi Nyári Tárlat (c) 170
IV. Szegedi Nyári Tárlat (k) 167
VI. Szegedi Nyári Tárlat (c) 214
VI. Szegedi Nyári Tárlat (k) 212
A VII. Szegedi [Nyári] Tárlat (c) 241
VIII. Szegedi Nyári Tárlat (c) 259
VIII. Szegedi Nyári Tárlat (k) 250
A IX. Szegedi Nyári Tárlat (c) 291
X. Szegedi Nyári Tárlat (k) 309
A XI. [Szegedi] Nyári Tárlat (c) 327
„XX. századi festészet és szobrászat” c. állandó kiállítás - Magyar Nemzeti Galéria 500
A XX. századi magyar festészet és szobrászat (k) 225
XXI. Alföldi Tárlat (k) 433
- Adatok Szeged XIX. századi képzőművészetéhez (t) 78
Akvarellek a múzeumban (c) 485
album 458
„Az Alföld a festészetben” c. kiállítás 111
Az Alföld festő-lírikusa. Könyv Endre Béláról (ism) 372
Az alföldi festészet kérdései (c) 133
Alföldi mesterek és a Tornyai Múzeum újabb szerzeményei (c) 81
Alföldi művészek között (c) 201 202
Alföldi művészet (t) 463 521
Alföldi művészet Juhász Gyula írásai-ban (c) 415
Alföldi Tárlat 433
- Algyő 360
Almási Gyula Béla - Szabó Endre: Vársárhelyi vázlatkönyv 84
Az amatőr festészet szegedi és szentesi atyja: Csorvász Sándor (t) 514
Amerigo Tot-nál Rómában (c) 441
Andruskó Károly: Szeged (t) 362 363
Apró Ferenc 383
Ars Longa... (t) 523
„Az árvízi képek” 428
Az „árvízkép” festője (c) 419
- Baja 315
Balaton 489
„A Balaton fényei és virágai” (c) 139 144
Balázs G. Árpád 65 82 470
Bálint Sándor: Szeged városa 104 (c)
Balogh Margit emlékezete (c) 206
Bánszki Tamás 124 (c)
Bánszki Tamás festőművész kiállítása (k) 146
Bánszki Tamás halálára (c) 329
Bánszky Pál: Tóth Menyhért (ism) 422
Bánszky Sándor 296
Baranyi Károly - Markov Zlata kiállítása (k) 335
Baranyó Sándor mozaikja Algyón (c) 360
Bejegyzések a leltárkönyvben (c) 388
A Békés megyei képzőművészek kiállítása (c) 109
A Békés megyei tárlat Gyulán (c) 182
Békéscsaba 109 433
Bemutatjuk (c) 461
Benczúr Gyula emlékezete (c) 22
Bényi László kiállítása Szegeden (c) 213
Bermudezné festője (c) 408
Beszámoló a VIII. Megyei Képzőművészeti Kiállításról (c) 92
Beszámoló a V. Megyei Képzőművészeti Kiállításról (c) 53
Beszédes Kornél 111

- Beszédes Kornél, Hemmert János, Pintér József kiállítása (k) 110
 Beszélgetés Herman Lipóttal (c) 42
 Betűknek mesterei (c) 113
 Bihari Sándor (t) 68 245
 Bihari Sándor emlékezete (c) 314
 Bíró Lajos 130
 Bodnár Éva 225
 Bodri Ferenc 383
 „Bolyongó paletta” (c) 470
 Borghese Galéria 239
 Bornemissza László festményei (c) 261
 Boross Géza tárlata (c) 200
 Bozsó János kiállítása (c) 106
 Brummer József 496
 Búcsú Rozsnyay Zoltántól (c) 348
 Búcsú Tápai Lajostól (c) 190
 Budapest 3 266 297 355 448 471 472 500
 Buday György 425 475
 Buday György köszöntése (t) 486
 Buday Lajos 111 154 207 208 217
 Buday Lajos gyűjteményes kiállítása (k) 108
- Cs. Pataj Mihály 121 140 207 208 473
 Cs. Pataj Mihály grafikai kiállítása (k) 120
 Cs. Pataj Mihály új képeiről (c) 447
 Csáky József 171 180 239 272 391 400 425 475 502
 Csáky József: Emlékek a modern művészet nagy évtizedéből (t) 350
 Csáky József 80 éves (c) 273
 Csáky József pályakezdése (c) 183 191
 Csáky József utolsó évtizede (t) 457
 Csáky-rehabilitáció (c) 400
 Csap Erzsébet 225
 Csendes erdők festője (c) 25
 Cserzi Mihály 406
- Csikós Miklós és Kriván Ferenc kiállítása a hőmezővásárhelyi Petőfi Kultúrházban (c) 17
 Csillagi Lajos 77
 Csizmazia Kálmán 402
- Csizmazia Kálmán festőművész gyűjteményes kiállítása (k) 116
 Csohány Kálmán kiállítása (c) 221
 Csók István és Szeged (c) 507
 Csongor Győző 533
 Csongrád megye kiállítások
 Csongrád megyéért 4
 grafikai 27
 képzőművészek 47 511
 Képzőművészeti Hét 276
 Kiállítás 2 15 32 34 53 66 92
 Körök 283
 modellek 426
 „Csongrád megye képzőművészete” c. kiállítás 454
 A Csongrád megyei művészek kiállítása (c) 2
 Csontváry és a szegedi árvíz (c) 412
 Csontváry Kosztká Tivadar 368 412
 Csorvász Sándor 508 510 514
- D. Fehér Zsuzsa 297
 Debütálás és hagyaték (c) 479
 Dél-alföldi képzőművészek kiállítása (c) 147
 Dél-alföldi képzőművészek kiállítása (k) 145
 A Dél-alföldi plein-air festészet lírikusai (c) 379
 Dél-alföldi Tárlat
 1. 211
 2. 229
 3. 247
 4. 279 287
 5. 312
 Dér István tárlata (c) 234
 Derkovits Gyula Képzőművészeti Kör 193 375
 Dinnyés Ferenc 83 359 364 379
 Dinnyés Ferenc emlékezete (c) 86
 Dinnyés Ferenc emlékkiállítása (c) 150 358
 Dinnyés Ferenc emlékkiállítása (k) 297
 Dinnyés Ferenc festőművész emlékkiállítása (k) 148

- Dinnyés Ferenc festőművész gyűjteményes kiállítása (k) 64
 Díszítőművészeti szakkörvezetők vázlatos művészettörténeti anyaga (t) 389
 A Dóm tér százados mesterei (c) 467
 Domanovszky Endre kiállítása Szegeden (c) 114
 Domján József kiállítása Szegeden (c) 51
 Dorogi Immre 336
 Dorogi Imre festőművész gyűjteményes kiállítása (k) 105
 Dorogi Imre gyűjteményes kiállítása (k) 323
 Dorogi Imre kiállítása Tápén (c) 127
 Dömötör János: Városról, művészetről 446
 Dömötör János: Vásárhely műemlékei, épületei 393
 Dömötör János: Vásárhely szobrai 371
 Drahos István 95
 Dugonics András 469
- Effel, Jean 69
 Egy József 489
 Egy József születésének hetvenedik évfordulóján (c) 7
 Egy általános iskola rajzkiállításáról (c) 186
 Egy délután a képtárban (c) 57
 Egy elfelejtett szegedi szobrász (c) 296
 Egy régi szegedi festő (c) 453
 Egy szegedi festőművész kiállításáról (c) 140
 Egy szegedi rajzkiállításról (c) 71
 Elfelejtett szegedi művészek (c) 411
 Elhunyt Lehet István (c) 353
 Elhunyt Papp József (c) 334
 Elhunyt Szelesi Zoltán 532
 Elismerést, rangot szerezni Makónak (c) 346
 Emlékezés Károlyi Lajosra (c) 155
 Emlékezés Nyilasy Sándorra születésének 85. évfordulóján (c) 98
 Emlékezés Vadász Endrére (c) 331
- Emlékezések a Hódmezővásárhelyi Múzeum alapításáról - Kiss Lajos új könyvéről (ism) 99
 Emlékezzünk Juhász Gyulával az elfelejtett Gergely Sándorról (c) 157
 Én öt dícsérem csak az élet anyját... (c) 123
 Endre Béla 372 379
 Endre Béla emlékezete (c) 325
 Endre Bélának sírjára (c) 417
 Erdélyi Mihály 342 343 354
 Erdélyi Mihály gyűjteményes kiállítása (k) 293
 Erdey Dezső 481
 Az év első tárlata Szegeden (c) 178
- Fadrusz János 16 406 420 491
 Fadrusz a kereszten (c) 491
 Fadrusz szobrai Szegeden (c) 420
 Félegyházi László 130
 Fények a Balaton felett (c) 489
 Festészet a Tisza-partján (c) 364
 Festők az árvíz körül (c) 318
 Festő-poéták képmélekei (c) 499
 Fiatal alkotó rajztanárok kiállítása a múzeumban (c) 122
 Fischer Ernő 154 207 208
 Fischer Ernő festőművész kiállítása (k) 374
 Fischof Ágota 509
 Fontos Sándor 130 201
 Fontos Sándor festőművész kiállítása (k) 451
 Fontos Sándor gyűjteményes kiállítása (k) 165
 Fontos Sándor kiállítása (k) 403
 A főiskola képzőművész tanárainak kiállítása (c) 208
 Füstös Zoltán 215
 Füstös Zoltán festőművész gyűjteményes kiállítása (k) 90
 Füstös Zoltán tárlata Szegeden (c) 181
- Galéria BWA ul. Wolczanska 31. (k) 454
 Gergely Sándor 102 157 387 406

- Gondolatok Tóth Sándor makói kiállításának megnyitásán (c) 263
 Gorka Livia kiállítása (c) 286 299
 Goya (c) 9 408
 Grafikai kiállítások Szegeden (c) 137
 Gulácsy Lajos 368 483
 Gyöngyös 450
 Gyula 182 279 438
- Hakulinen, Aino 115 192 196
 Halápy János 139 499
 Halász Szabó Sándor 95
 Hanna Mela tárlata Vásárhelyen (c) 223
 Három fiatal szegedi festő (c) 56
 Három kiállításról (c) 82
 Három szegedi kiállításról (c) 215
 Hat szegedi festőművész kiállítása (k) 115
 Heller Ödön 406
 Helyi képzőművészetünk eredményei és további feladatai a megyei kiállítás tükrében (c) 66
 Hemmert János 56 110 111
 Hemmert János kiállítása (c) 197
 Herman Lipót 42 501
 Herman Lipót hagyatéka (c) 450
 Hévézi Endre 292
 Hézső Ferenc kiállítása Szegeden (c) 268
 Hódi Géza 45 46 466
 Hódmezővásárhely
 képzőművészete 100 133 248
 kiállítások
 egyéni 17 90 215 223 338
 kollektív 2 95 279
 Őszi Tárlat 91 219 236 258
 Tornyai János Múzeum 81
 könyvismertetések 84 99 371 393 446
- Hogy „vonult be” Kopasz néni a művészettörténetbe? (c) 36
 Holló László tárlata Szegeden (c) 216
 Hollósy Simon 477
 A „Honfoglalás” Szegeden (c) 24
 Humor a képtárban (c) 69
 Hunyadi László siratása (c) 455
- Időszaki kiállítások a Horváth Mihály utcai Képtárban (c) 429
 Az impresszionizmustól napjainkig (c) 172
 Imre István 82
 In memoriam Erdélyi Mihály (c) 343
 In memoriam Major Jenő (c) 185
 Indiai Képzőművészeti Kiállítás Szegeden (c) 61
 Írók és művészek a régi Szegeden (c) 406
 Izsó és Dugonics (c) 469
 Izsó Miklós 469
- Jánoska Tivadar (c) 117
 Jánoska Tivadar hagyatéki kiállítása (c) 136 142
 Jegyzetek Tápai Antal kiállításáról (c) 97
 Jeu de Paume 239
 Joó Ferenc 58 77 453
 Joó József műgyűjteménye 478
 Joó piktor rossz sorsáról (c) 58
 Juhász Gyula 157 369 381 387 395 406 415 427
 Juhász Gyula: Ars Longa... (t) 390
 Juhász Gyula és a karikatúra (c) 410
 Juhász Gyula és Károlyi Lajos (t) 163
 Juhász Gyula Károlyi Lajosról (c) 73
 Juhász Gyula képzőművészeti írásai (t) 522
 Juhász Gyula a művészet vonzásában (t) 492 493 494 495 497 498
 Juhász Gyula művészeti írásai (c) 405 488
 A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Rajztanszéke V. képzőművészeti kiállítása (k) 367
 Juhász-portrék a múzeumban (c) 387
- Kacziány Ödön 21
 Kádár György Kossuth-díjas festőművész grafikai kiállítása (c) 31
 Kapcsolatok Szeged és Szabadka képzőművészetében (c) 256
 Károlyi Lajos 30 40 73 75 134 155 163 231 364 379 395 418 499

- Károlyi Lajos emlékezete (c) 344 394
 Károlyi Lajos emlékkiállítás (k) 74
 Kass János: Fejek. Egy grafikai album
 margójára (ism) 376
 Kass János „fejei” Szegeden (c) 386
 Kass János kiállítása (k) 385
 katalógusok
 III. Szegedi Nyári Tárlat 156
 IV. Dél-alföldi Tárlat 279
 IV. Megyei Képzőművészeti Kiállítás 32
 IV. Szegedi Nyári Tárlat 167
 VI. Szegedi Nyári Tárlat 212
 VIII. Szegedi Nyári Tárlat 250
 X. Szegedi Nyári Tárlat 309
 A XX. századi magyar festészet és
 szobrászat 225
 XXI. Alföldi Tárlat 433
 Bánszki Tamás festőművész kiállítása 146
 Baranyi Károly - Markov Zlata kiállítás 335
 Beszédes Kornél, Hemmert János,
 Pintér József kiállítása 110
 Buday Lajos gyűjteményes kiállítása 108
 Cs. Pataj Mihály grafikai kiállítása 120
 Csizmazia Kálmán festőművész
 gyűjteményes kiállítása 116
 Dél-alföldi képzőművészek kiállítása 145
 Dinnyés Ferenc emlékkiállítás 297
 Dinnyés Ferenc festőművész emlékkiállítás 148
 Dorogi Imre festőművész gyűjteményes kiállítása 105
 Dorogi Imre gyűjteményes kiállítása 323
 Erdélyi Mihály gyűjteményes kiállítás 293
 Fischer Ernő festőművész kiállítása 374
 Fontos Sándor festőművész kiállítása 451
 Fontos Sándor gyűjteményes kiállítás 165
 Fontos Sándor kiállítása 403
 Füstös Zoltán festőművész gyűjteményes kiállítása 90
 Galéria BWA ul. Wolczanska 31. 454
 Hat szegedi festőművész kiállítása 115
 A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Rajztanszéke V. képzőművészeti kiállítása 367
 Károlyi Lajos emlékkiállítás 74
 Kass János kiállítása 385
 Képzőművészeti Hét 276
 Kiállítás Hódi Géza festőművész
 oroszországi műveiből 45
 Kiss Roóz Ilona 421
 Kopasz Márta gyűjteményes kiállítás 332
 Koppány Attila grafikusművész kiállítás 392
 Dr. Kováts László műgyűjteményének kiállítása 373
 Kukovetz Nana festőművész emlékkiállítás 128
 Lucs Ferenc-gyűjteménye 413
 Makk József hagyatéki kiállítása 125
 „A mi Tiszánk” 428
 Múzeumi Képtár 20 59
 Nádor Vagh-Weinmann kiállítása 306
 Pataki Ferenc festőművész kiállítása 355
 Pintér József gyűjteményes kiállítás 166
 Szeged 321
 Szeged felszabadulásának tizedik
 évfordulója alkalmából rendezett
 kiállítások 33
 Szeged képzőművészete 424
 Szegedi Állami Pedagógiai Főiskola művésztanárainak képképzés kiállítás 154
 Szegedi Állami Tanárképző Főiskola Képzőművész Tanárainak
 Kiállítás 207
 Szegedi Grafikai Kiállítás 132

- Szegedi képzőművészek kiállítása 72 177
- Szegedi képzőművészek retrospektív kiállítása 1945-1958 93
- Szegedi képzőművészek tárlata 275
- Szegedi Műgyűjtők Klubja kiállítása 322
- A Szegedi Műgyűjtők Klubjának IV. kiállítása 361
- Szegedi Téli Tárlat 203 352
- Szocialista hagyományok Szeged képzőművészetében 305
- Sztankó Judit festőművész kiállítása 333
- Tápai Antal szobrászművész gyűjteményes kiállítása 96
- Tápai Antal szobrászművész kiállítása 449 456
- Tóbiás György retrospektív kiállítása 159
- Vadász Endre emlékkiállítása 330
- Vagh-Weinmann Maurice 50 éves jubileumi kiállítása és fiának André Vagh-nak a kiállítása 307
- Vincze András festőművész tárlata 377
- Kelemen Ferenc 82
- Kenessei András 525
- Képek, versek, szobrok, emlékek (c) 369
- A képzelet művészei (c) 368
- Képzőművészet Juhász Gyula írásai (c) 427
- Képzőművészeti Hét (k) 276
- Képzőművészeti jegyzetek (c) 65
- Képzőművészeti kiállítás a Fegyveres Erők Klubjában (c) 193
- Képzőművészeti Kiállítás a szegedi üzemekben (c) 5
- Képzőművészeti Körök 119 189 193 375
- Képzőművészeti körök kiállítása (c) 283
- Képzőművészeti napok Szegeden (c) 149
- A képzőművészeti vita elé (c) 48
- Képzőművészetünk ünnepi hete (c) 19
- Készül Katona József és Erkel Ferenc szobra a színház homlokzatára (c) 43
- Két kiállítás (c) 192
- Két szegedi festő (c) 40
- Kiállítás Hódi Géza festőművész oroszországi műveiből (c) 46
- Kiállítás Hódi Géza festőművész oroszországi műveiből (k) 45
- Kiállítás Vincze András műtermében (c) 199
- Kis szegedi művészettörténet (t) 238 240 242-244 246 249 253 255 257 260 264 270 271 274 277 278 281 284 289
- Kiskunfélegyháza 449
- Kiss Lajos: Vásárhelyi művészet 99
- Kiss Roóz Ilona (c) 267
- Kiss Roóz Ilona (k) 421
- Kiss Roóz Ilona kerámiai Szegeden (c) 267
- Kiss Roóz Ilona kiállítása (c) 252
- Kobzdej, Alekszander 44
- Kohán György 226 379 391
- Kohán György emlékére (c) 340
- Kondor Béla 368 462
- Kondor Béla kiállítása (c) 184
- Kondor Szegeden (c) 462
- Kopasz Istvánné, Szeles Olga 36
- Kopasz Márta 115 341 382 468
- Kopasz Márta grafikái (t) 378
- Kopasz Márta gyűjteményes kiállítása (k) 332
- Kopasz Márta köszöntése tárlata kapcsán (c) 341
- Koppány Attila grafikusművész kiállítása (k) 392
- „Korea a szabadságért” (c) 11 12
- Kortárs művészek Szegeden (t) 487 520
- Kossuth emlékkiállítások (c) 3
- Kosztá, Tornyai, Nyilasy (c) 85
- Kosztá József 85 365 379 440
- Kosztá József Annuska c. képéről 365 436
- Kosztá József emlékezete (c) 310
- Kosztá-emlékülés Szentesen (c) 440

- Dr. Kováts László műgyűjteményének kiállítása (k) 373
- Kováts Margit szegedi tárlata (c) 317
- Költő és festő (c) 395
- könyvei
- Alföldi művészet 521
  - Ars Longa... Juhász Gyula képzőművészeti írásai 522
  - Kortárs művészek Szegeden 520
  - Munkácsy Honfoglalás-a Szegeden 237
  - Nyilasy Sándor 38
  - Szeged képzőművészete 383
  - Szeged szobrászati emlékei 523
- könyvismertetései
- Almási Gyula Béla - Szabó Endre: Vásárhelyi vázlatkönyv 84
  - Andruskó Károly: Szeged 363
  - Bálint Sándor: Szeged városa 104
  - Bánszky Pál: Tóth Menyhért 422
  - Dömötör János: Városról, művészetről 446
  - Dömötör János: Vásárhely műemlékei, épületei 393
  - Dömötör János: Vásárhely szobrai 371
  - Kass János: Fejek 376
  - Kiss Lajos: Vásárhelyi művészet 99
  - László Emőke: Endre Béla 372
  - László Gyula: Medgyessy Ferenc 294
  - Magyar művészet 1890-1919 476
  - Magyar Művészet 1919-1945 512
  - Kracker János Lukács 443 448
  - Kracker-emlékkiállítás a Nemzeti Galériában (c) 448
  - Kracker-rajzok Szegeden (c) 443
  - Kriván Ferenc 17
  - Kukovetz Nana 21 102 131 311 511
  - Kukovetz Nana emlékezete (c) 129
  - Kukovetz Nana festőművész emlékkiállítás (k) 128
  - L.F. = Lódi Ferenc
  - Landau Alajos 77 490
  - László Emőke: Endre Béla 372
  - László Gyula: Medgyessy Ferenc 294
  - László Gyula művészportréi (c) 357
  - Látogatás Csáky Józsefnél Párizsban (c) 272
  - Látvány és látomás (c) 484
  - Lehel István 353
  - Leningrád 103 239
  - Levél Csáky Józsefnek Párizsba (c) 180
  - lexikoncikkek 222 474
  - Lódi Ferenc 524
  - Lodz 454
  - London 292
  - Lőkös Zoltán 38 383
  - Lucs Ferenc 414
  - Lucs Ferenc-gyűjteménye (k) 413
  - Lucs Ferenc műgyűjteménye 361
  - Lucs-gyűjtemény a múzeumban (c) 414
  - Madácsy László 406
  - Madarász Viktor: „Hunyadi László siratása” (c) 57 239 455
  - Magyar Életrajzi Lexikon. 3. kieg. köt. A-Z 474
  - Magyar festészet a XIX-XX. században (c) 151
  - Magyar művészet 1890-1919 476
  - Magyar művészet 1919-1945 512
  - „Magyar rajz és akvarell a XIX. században” c. kiállítás (c) 130 137
  - „Magyar tájak, emberek” c. kiállítás 215
  - Mai török grafika (c) 288
  - Major Jenő 154 173 185 187
  - Major Jenő hagyatéki kiállítása (c) 187
  - Major Jenő halálára (c) 173
  - Makk József hagyatéki kiállítása (c) 135
  - Makk József hagyatéki kiállítása (k) 125
  - Makó 151 235 263 283 346
  - Margó Ede 406
  - Markov Zlata 335
  - Marosmenti Művésztelep 346
  - Mártír festőnő megyénkben (c) 511
  - Medgyessy emléke Szegeden (c) 416
  - Medgyessy és az alföldi művészet (c) 463
  - Medgyessy Ferenc 138 227 416 463
  - Medgyessy Ferenc emlékezete egy kiállítás és egy könyv kapcsán (ism) 294

- Meghalt Csizmazia Kálmán (c) 402
 Meghalt Erdélyi Mihály (c) 342
 Meghalt Tóbiás György (c) 298
 Megkezdődött a múzeumi hónap (c) 218
 Megnyílt a XII. Vásárhelyi Őszi Tárlat (c) 219
 Megnyílt a XIII. Vásárhelyi Őszi Tárlat (c) 236
 Megnyitották a szegedi múzeum újjárendezett képtárát (c) 1
 A megyei grafikai kiállítás margójára (c) 27
 Megyei Képzőművészeti Kiállítás
 2. 2
 3. 15
 4. 32 34
 5. 53
 6. 66
 8. 92
 Mela, Hanna 223
 Méltón köszönti a felszabadulást a IV. Megyei Képzőművészeti Kiállítás (c) 34
 „A mi Tiszánk” (k) 428
 Mikszáth Kálmán 406
 Mikus Sándor kiállítása (c) 168
 Minikönyv - Szegedről (ism) 363
 minikönyvek 362 378 390 486
 Mítosz és valóság (c) 482
 A mobil-art mestere (c) 444 480
 „Modern magyar grafika” c. kiállítás 137
 Moholy-Nagy emlékezete (c) 319
 Moholy-Nagy László 319 320 425 475 509 515 526
 Moholy-Nagy szegedi szárnybontása (c) 515
 Moholy-Nagy szerényebb volt (c) 320
 Móra és a képzőművészet (c) 442
 Móra Ferenc 406 442
 Móra Ferenc és a művészet (t) 445
 Móra Ferenc Múzeum Képtára 1 13 396
 Mórahalom 437
 Moszkva 103 239
 A múlt és a jelen Szeged képzőművészetében (c) 10
 „A munka dicsérete” c. kiállítás 123
 Munkácsy Csongrád megyei modelljei (c) 426
 Munkácsy Honfoglalás-a Szegeden (t) 237
 Munkácsy Mihály 24 36 79 237 406 426
 Munkácsy modelljei (c) 79
 Munkásélet (c) 143
 A múzeum állandó kiállításainak remekei 432 434 436
 Múzeum és a műgyűjtés Szegeden (c) 399
 A múzeum kincseiből 384 388
 Múzeum, költészet, művészet (c) 381
 A múzeum új alkotásai (c) 478
 Múzeumi Képtár (k) 20 59
 műelemzései
 Bihari Sándor: Bíró előtt 245
 Csáky József: Leányfej 391
 Csorvász Sándor: Móra és Tömörkény kettős arcképe 508 510 514
 Fadrusz János szobrai 16 420 491
 Gergely Sándor: Juhász Gyula 387
 Goya: Bermudezné arcképe 408
 Károlyi Lajos: Őszirózsák 231
 Kohán György: A háború éveiből 226 391
 Koszta József: Annuska 365 436
 Kracker János Lukács rajzai 443
 Madarász Viktor: Hunyadi László siratása 57 239 455
 Medgyessy Ferenc: Művészet 227
 Moholy-Nagy László: Fischof Ágota arcképe 509
 Munkácsy Mihály: Honfoglalás 24 36 237 426
 Siralomházban 79
 Nyilasy Sándor: Napsütés 98 434
 Hazatérő munkaspár 228
 tápéi rajzai 349
 Parobek Alajos: Sztrájk 265
 Pásztor János szobrai 460
 Petri Lajos: Juhász Gyula 387
 Szőnyi István: Udvaron 230
 Tápai Antal: Juhász Gyula 387
 Tibor Ernő: Juhász Gyula 387
 Vágh Mihály: Juhász Gyula 387

- Vágó Pál: Szegedi árvíz 419
 Vaszary János: Parkban 432
 műgyűjtés
 Brummer József műkereskedő 496
 Joó József műgyűjteménye 478
 Dr. Kováts László műgyűjteménye 373
 Lucs Ferenc műgyűjteménye 361 413 414
 Völgyessy Ferenc műgyűjteménye 218 328
 kiállítások 218 322 339 347 361 373 413 414 471
 Móra Ferenc Múzeum 384 388 399 435 505 513
 Tornyai János Múzeum 81
 Műgyűjtés Szegeden (t) 356 516 517
 műkereskedő 496
 Művek - élmények - mesterek 239 245
 Művek és mesterek 226-228 230 231
 Művek - Mesterek - Múzeumok (c) 391
 Művészek a Tisza-partján (c) 295
 Művészek, művészetlet Sándorfalván (t) 423
 Művészet és személyiség (c) 351
 A művészet szegedi tegnapja (ism) 512
 Művészeti Lexikon. 1-4. köt. 222
 Művészi értékű, biztató reményekre jogosító munkák (c) 87
 Művésznap Szarvason (c) 107.
 művésztelep 160 302 346
 Nádor Vagh-Weinmann kiállítása (k) 306
 Napló (c) 468
 NDK 50
 A német grafikai kiállítással együtt hozzák le Szegedre az NDK műanyag kiállításának anyagát is (c) 50
 A népelet festője (c) 18
 Népeletkép-festő volt (c) 370
 Nézzük meg együtt (c) 365
 New York 496
 Nyilasy Sándor 18 38-40 85 228 349 364 366 370 379
 Nyilasy Sándor: Napsütés 98
 Nyilasy tápéi rajzai (c) 349
 Nyilasy-képek a Művészklubban (c) 366
 Nyolcvanéves a szegedi múzeum (c) 435
 Odessza 321
 Orosz János tárlata (c) 224
 Oroszország 45 46 239 466
 Országos Képzőművészeti Hét 19
 Országos Kisplasztikai Biennálé 269
 Ő is Tápé festője volt (c) 345
 Őszi Tárlat Vásárhelyen (c) 258
 Őszintén a IV. Dél-alföldi Tárlatról (c) 287
 Ötven év a szovjet képzőművészetben (c) 262
 Ötösművészeti bemutató... 347
 Paál László 25
 Paál László emléke (c) 430
 Papp György 452
 Papp József 334
 Papp Sándor 479
 Párizs 180 239 272 316 502
 Párizsba induló szegedi művészek a század elején (t) 316
 Parobek Alajos 65 265
 Pásztor János 460
 Pásztor-szobrok Szegeden (c) 460
 Pataki Ferenc festőművész kiállítása (k) 355
 Pécs 269
 Penna és paletta (t) 492-495 497 498
 Péter László 526
 Petri Lajos 174 387 503
 A „piktorkodó obsitos” hagyatéka (c) 510
 A „piktorkodó obsitos” kettős arcképe (c) 508
 Pintér István 1
 Pintér József 56 110 111 295 336 484
 Pintér József gyűjteményes kiállítása (k) 166
 Pogány Ö. Gábor 530
 Pörge Gergely emlékkiállítása (c) 205

- Rajztanárok alkotásai 192
 Rákosi Krebsz Nádor 77
 Régi festő új képei (c) 359
 Régi idők szegedi művésze (c) 490
 Régi idők - új üzenetek (c) 473
 Régi szegedi festők (c) 77
 Régi szegedi műkincsek (c) 471
 Régi szegedi ötvösök (c) 465
 Régi szegedi világ (c) 501
 Régi vizitek új emlékezete (c) 502
 Rembrandt (c) 63
 Rembrandt emlékezete (c) 472
 „Rembrandt évszázada” c. kiállítás -
 Szépművészeti Múzeum 472
 Repin, a nagy orosz realista festő (c) 14
 Részletek Bihari Sándor leveleiből
 (t) 68
 Rimanóczy Géza 115
 Rippl-Rónai és Szeged (c) 337
 Rippl-Rónai József 337
 Ritka műértékek, rejtett festmények
 (c) 384
 Róma 239 441 502
 Római galériákban (c) 162
 Rózsa Gábor 514
 Rozsnyay Zoltán 348
 Rozsnyai Zoltán tárlata (c) 161
 Rozsnyay Zoltán = Rozsnyai Zoltán
 Rudnay és Szeged (c) 404
 Rudnay Gyula 404
 Rudnay Gyula szegedi művésztelepe
 (t) 302

 Sándor Lajos 56
 Sándorfalva 423
 Sarkantyú Simon tárlata (c) 324
 Sárbogárd 392
 Sebestyén Endre 50
 Séta a Tiszántúli Festőművészek Ván-
 dorkiállításán (c) 70
 Siskin, a nagy orosz tájképfestő (c) 8
 Szabadka 256 275 401
 Szabadkai képzőművészek tárlata
 (c) 254
 Szabadkai kiállítások Szegeden (c) 290
 A szabadság szeretetének kiállítása...
 (c) 44

 Szabó Endre 84 383 390 528 529
 Szabó Miklós 207 208
 Szabó Miklós tárlata (c) 220
 Szabó Vladimir kiállítása Szegeden
 (c) 308
 Szalay Ferenc (c) 169
 Számvetés a Téli Tárlat után (c) 326
 Szarvas 107
 Szász Endre tárlata a Képcsarnokban
 (c) 198
 Szathmáry Gyöngyi 207 208
 „Száz év magyar tájképfestészete” c.
 retrospektív kiállítás 439
 - sze - = Szabó Endre
 Szeged
 árvíz (c) 318 412 419 (k) 428
 festők Oroszországban (c) 466
 grafika (c) 407 (k) 132 (t) 458
 képzőművészet lásd: Szeged kép-
 zőművészete
 múzeum festészeti gyűjteménye
 (t) 513
 múzeum rajzművészeti gyűjtemé-
 ny (t) 505
 művészek (c) 406 425 (t) 316 475
 520
 ötvösök (c) 465
 szobrászati emlékei (t) 523
 városa (ism.) 104
 Szeged képzőművészete (k) 424 (t) 383
 1849-1919 (c) 88 (ism.) 476 (t) 78
 518
 1919-1944 (c) 21 431 (t) 101 301
 519
 1945-1975 (c) 10 35 49 52 55 89
 94 380 (t) 164 506
 kapcsolatok
 Budapest, Nemzeti Galéria 266
 Gyula 438
 Szabadka 256 275 401
 Vajdaság 459
 kiállítások
 Szeged (k) 321
 felszabadulásának tizedik év-
 fordulója alkalmából rende-
 zett kiállítások (k) 33
 képzőművészete (k) 424

- Szegedi Állami Tanárképző Főiskola kiállítása (c) 87 (k) 154 207
 Galéria Gyulán (c) 438
 Grafikai kiállítás (k) 132
 képtár - a „XX. századi magyar festészet és szobrászat” c. kiállítása 233
 képzőművészek kiállítása (c) 76 (k) 72 177
 a Magyar Nemzeti Galériában (c) 266
 retrospektív kiállítása (k) 93
 Szabadkán (c) 401 (k) 275
 Magyar Nemzeti Galéria - „XX. századi festészet és szobrászat” c. állandó kiállítása (c) 500
 Műgyűjtők kiállítása (c) 339 (k) 322 361
 Nyári Tárlat
 3. 156 158
 4. 167 170
 5. 194 195
 6. 212 214
 7. 241
 8. 250 259
 9. 291
 10. 309
 11. 327
 Országos Képzőművészeti Kiállítás (c) 194 195
 Téli Tárlat (c) 204 326 (k) 203 352
 városrekonstrukciók, várostervek (k) 428
 Szocialista hagyományok (c) 232 (k) 305
 lexikoncikkek 222 474
 népművelés szolgálatában (c) 6
 lásd még: Kis szegedi művészettörténet
 Szegedy Dobó Illés 444 480
 Székely Bertalan (c) 126
 Szekfű János 115 485
 Szeles Olga 36
 Szelesi Zoltán referátuma az MSZT Tudományos és Művészeti Szakosztályainak kérdéseiről (c) 23
 Szelesi Zoltán válasza (t) 397
 Szentes 279 440 514
 Szentesi festők Vásárhelyen (c) 95
 Szép képek szép két városa Moszkva és Leningrád (c) 103 239
 „A szépség betege” (c) 483
 Szervezeti élet 23 336
 Szobrász és a költő (c) 503
 Szobrok és emberek (c) 209
 Szocialista hagyományok Szeged képzőművészetében 232 305
 Szocialista mezőgazdaságunk a képzőművészetben (c) 112
 Szolnok 428
 A szolnoki művésztelep kamara-kiállítása Szegeden (c) 160
 Szovjetunió 262
 „A Szovjetunió tapasztalatainak felhasználásával a szocialista Csongrád megyéért” (c) 4
 Szőke Győző 115
 Szőnyi István 230
 Szőnyi István kiállítása (c) 37
 Szőnyi István otthonában (c) 176
 Szőri József 406
 Sztankó Judit festőművész kiállítása (k) 333
 A Sztrájk szegedi festője (c) 265
 Szűcs Árpád kiállítása (c) 210
 T.L. = Tandi Lajos
 Tábor utcai Szegedi Képzőművész Kör 119
 Tahiti madonna (c) 509
 Taiszer János 411
 Tájképek és épületek évszázadai (c) 439
 Takács Győző kiállítása... (c) 338
 Tanácsköztársaság 431
 A Tanácsköztársaság szegedi művész-mártírja (c) 131
 A Tanácsköztársaság szegedi művész-mártírjai (c) 102
 Tandi Lajos 383 390 439 527

tanulmányai

- Adatok Szeged XIX. századi képzőművészetéhez 78
- Az amatőr festészet szegedi és szentesi atyja: Csorvásy Sándor 514
- Csáky József: Emlékek a modern művészet nagy évtizedéből 350
- Csáky József utolsó évtizede 457
- Diszítóművészeti szakkörvezetők vázlatos művészettörténeti anyaga 389
- Juhász Gyula és Károlyi Lajos 163
- Károlyi Lajos 134
- Kis szegedi művészettörténet 238
240 242-244 246 249 253 255
257 260 264 270 271 274 277
278 281 284 289
- Kortárs művészek Szegeden 487
- Magyar Életrajzi Lexikon. 3. kieg. köt. A-Z 474
- Móra Ferenc és a művészet 445
- Műgyűjtés Szegeden 516 517
- Művészek, művészélet Sándorfalván 423
- Művészeti Lexikon. 1-4. köt. 222
- Párizsba induló szegedi művészek a század elején 316
- Penna és paletta 492-495 497 498
- Részletek Bihari Sándor leveleiből 68
- Rudnay Gyula szegedi művésztelpe 302
- Szeged képzőművészete 1849-1919 518
- Szeged képzőművészete 1919-1944 519
- Szeged képzőművészete a Tanácsköztársaság idején 101
- Szeged művészeti kapcsolatai Vajdasággal 459
- Szeged új képzőművészetének bibliográfiája 1945-1960 164
- Szeged új képzőművészetének kezdetei 506
- Szegedi képzőművészek a munkásmozgalomban 301
- A szegedi múzeum festészeti gyűjteménye 513
- A szegedi múzeum rajzművészeti gyűjteménye 505
- Szegedről indult híres művészek 475
- Szelesi Zoltán válasza 397
- Vásárhelyi művészélet 1958-ban 100
- Zichy és Szeged 175
- Tápai Antal 43 97 387
- Tápai Antal szobrászművész gyűjteményes kiállítása (k) 449 456
- Tápai Lajos 190
- Tápé 127 345 349
- Tardos-Taussig Ármin (c) 141
- Tárlat Szegeden (c) 375
- Tavaszi tájkép - munkásajándék (c) 409
- Tavaszi Tárlat (c) 47
- A teljesség ígézetében (c) 437
- Temetőink művészete (c) 504
- Thorma János (c) 118
- Tibor Ernő 387
- Tiszántúli Festőművészek Vándorkiállítása 70
- Tisza-parti hangulat (c) 121
- A Tisza-parti város fiaként (c) 171
- Tóbiás György 251 298
- Tóbiás György és Aino Hakulinen kiállítása Szegeden (c) 196
- Tóbiás György retrospektív kiállítása (k) 159
- A Tóbiás házaspár kiállítása (c) 251
- Tóbiásné Palcsó Mária 251
- Tokácsli Lajos 95
- Tolsztoj és Károlyi (c) 418
- Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 418
- Torma Imre 80 82
- Torma Imre emlékezete (c) 152
- Tornyai János 85 379
- Tot, Amerigo 441 502
- Tóth Béla 321
- Tóth Imre = Tot, Amerigo
- Tóth Magdolna 479
- Tóth Menyhért 422 437
- Tóth Sándor 202 235 263
- Tóth Sándor tárlata (c) 188

- Tölgyessy Artúr emlékezete (c) 41 409
 Török grafika 288
 Tury Mária kiállítása Szegeden (c) 60
- Új mester született (c) 80
 Új szövetségi tagok a szegedi festők között (c) 336
 Újjárendezett képtár a múzeumban (c) 396
 Az újjárendezett múzeumi képtárban (c) 13
 Die ungarische Künstlerin (c) 382
 Ünnepi tárlatok Szegeden (c) 111 347
- Vadász Endre 331
 Vadász Endre emlékkiállítása (k) 330
 Vagh, André 307
 Vagh Mihály = Vagh-Weinmann, Maurice 387
 Vagh-Weinmann Maurice 50 éves jubileumi kiállítása és fiának André Vagh-nak a kiállítása (k) 307
 Vagh-Weinmann, Nádor 306
 A Vagh-Weinmann-festőcsalád Szegeden (c) 303
 Vágó Pál 406 419
 Vajdaság 459
 Vallouris-i kerámiák kiállítása 236
 „Válogatás a magyar magángyűjteményekből” c. kiállítás 471
 Váradi Kálmán 345
 Városról, művészetről (ism.) 446
 Vásárhely - és a képzőművészet (c) 248
 Vásárhely műemlékei, épületei. Dömötör János új könyvéről (ism.) 393
 Vásárhely szobrai. Dömötör János új kiadványáról (ism.) 371
- Vásárhelyi művészet 1958-ban (t) 100
 Vásárhelyi Őszi Tárlat
 5. 91
 12. 219
 13. 236
 14. 258
 Vásárhelyi vallomások (c) 91
 Vásárhelyi vázlatkönyv (ism) 84
 Vastagh György 77
 A Vasutas Képzőművész Kör jubileumi kiállítása (c) 189
 Vaszary János: Parkban 432
 Végvári Lajos 531
 Verescsagin 26
 A vidéken élő képzőművészek II. kiállítása (c) 54
 Vígh Ferenc emléke (c) 464
 Vincze András 71 115 115 153 199 461
 Vincze András bajai tárlatáról (c) 315
 Vincze András festőművész tárlata (k) 377 377
 Vincze András műterem-kiállítása (c) 179
 Vincze András rajzkiállítása (c) 28 29
 Vincze András szegedi tárlata (c) 313
 Vinkler László 154 207 208 280 285 336 351 482
 Vlasics Károly (c) 282 304
 Völgyessy Ferenc képei és a szegedi műgyűjtés útja (c) 328
 Völgyessy Ferenc műgyűjteményének kiállítása Szegeden (c) 218
- Zichy és Szeged (t) 175 398
 Zichy Mihály 175 389
 Zichy Mihály és Szeged (c) 62